Opuscula philologica

ad

Ioannem Nicolaum Madvigium

per quinquaginta annos

Universitatis Hauniensis decus

a discipulis missa.

Hauniæ MDCCCLXXVI.

Sumptibus Librariæ Gyldendalianæ (F. Hegel).

Typis excuderunt J. Jœrgensen & Soc.

Lykønskningsskrift

i Anledning af

Johan Nicolai Madvigs

halvtrèdsindstyveaarige Jubilæum

som Lærer ved Kjøbenhavns Universitet

fra

hans Disciple.

Kjøbenhavn 1876.

Forlagt af den Gyldendalske Boghandel (F. Hegel).

Trykt hos J. Jørgensen & Co.

Indhold.

Magister dilectissime!

Si actam ætatem memoria repetes, abhinc L annos his ipsis Idibus Quintilibus Te memineris adulescentem vix XXII annorum in arenam prodire, ut Emendationes Tuas in libros Ciceronis de philosophia defenderes. Illo die summi ingenii, diligentissimi studii, uberrimæ ut in adulescente doctrinæ meritam tulisti laudem, quæ postea magis magisque inclaruit, ut hodie inter præcipua nostrarum litterarum lumina ab omnibus ubique numereris; illud initium fuit longæ et frugiferæ vitæ in docendi munere consumptæ, cum eos, qui præsentes aderant, oratio Tua, remotiores scriptio institueret. Quod si alia est hodie, atque illo tempore fuit, harum litterarum ratio et facies, hoc non minimam partem Tibi debetur. Nam quod in principio Emendationum illarum posuisti, „quod omnibus, qui scribendo litteris prodesse cuperent, diligenter faciendùm esset, ut consilii sui rationem lectoribus exponerent et probarent, in eo nullos studiosius elaborare debere, quam qui illo tempore coniecturarum in scripta veterum libellos ederent, cum omnium maxime in malæ sedulitatis reprehensionem inciderent et adversas multorum voluntates haberent“, id iam non opus est facere nec cuiquam eiusmodi reprehensio verenda est, qui quidem Tua vestigia secutus in hac re versetur, postquam quid agat ars critica Tua maxime opera intellectum est artique

iam certis legibus adstrictæ honos est additus. Hoc autem critici munere quam egregie ipse functus sis, omnes sciunt; quis enim, ut alia omittamus, Emendationes Tuas Livianas et Adversaria Critica non admiratur? Nec vero id solum egisti, ut libros veterum scriptorum quam maxime emendatos legeremus, sed idem multa eorum scripta summa cura summoque ingenio scholis Tuis enarrasti; cuius enarrationis clarissimum specimen libros Ciceronis de finibus publici iuris fecisti, unde omnes intellegere possunt, quæ eius ratio fuerit. Quod autem ad grammaticam Græcam et Latinam pertinet, cum ii, qui per superiora sæcula hæc tractabant, res tantum ipsas explorare et exponere soliti essent, nostra vero ætate non nulli laudabili philosophiæ studio earum causas indagantes systemata composuissent philosophis quam philologis, doctis quam discentibus aptiora, Tu utraque re coniuncta ad priorum simplicitatem ita es regressus, ut omnia ad rationis ordinem composita non minus accurate et plene quam dilucide exponeres; ita autem libri Tui, quos Te proprie institutioni puerorum accommodasse professus es, scripti sunt, ut vel doctissimi philologi, alienigenæ quoque, se multa inde didicisse concedant. Nec is fuisti, qui has lingvas solas aut præcipue studio dignas iudicares, ceteras contemneres; immo hic quoque, ut in omnibus aliis rebus, prava multorum superstitione liberrimus, cum varias lingvas attento oculo examinares, id egisti, ut universam sermonis humani naturam penitus perspiceres aliisque explicares, quo factum est, ut etiam iis discipulis Tuis, qui postea se aliarum lingvarum studio proprie dediderunt, institutio Tua multum prodesset. Iam vero antiquarum litterarum itemque antiquorum institutorum morumque cognitionem intimam singulari quodam amore comparare studuisti: quarum rerum universarum imaginem quam claram

simul et copiosam proposueris, sciunt, qui scholis Tuis interfuerunt, quantam autem singulis partibus lucem attuleris, etiam alii, qui libellos Tuos de Asconio, de scenica Atheniensium poesi, de coloniis, de re militari Romanorum perlegerunt. Quæcumque autem tractavisti, non id Tibi propositum fuit, ut ingenii subtilitate et novis inventis admirationem excitares, quamquam fieri non potuit, quin hanc quoque laudem assequereris, sed sana mens et vera atque simplex ratio Tibi semper summa lex fuit. Nos vero, quamvis magni æstimemus, quæ litteris consignata in publicum edidisti, tamen non minoris facimus, quæ scholis et quotidiana institutione discipulos docuisti, quos ea religione semper instituisti, ut, cum omnia supervacanea abiiceres, tamen nihil, quod ad rem pertineret, omitteres, nihil non accurate examinares, nihil abditi vulneris latere patereris, et refutatis erroribus omnia plana redderes; et cum Te exemplum haberemus imitationi propositum, tum magistrum habuimus summa cura et benevolentia studia nostra regentem et vel hortando et indulgendo vel castigando promoventem.

Noli igitur mirari, quod hodierno die discipuli Tui grato animo hoc opusculorum volumen Tibi tradere audemus. Nam si id semper spectasti, ut nos ad studia excitares, quid potius nobis faciendum fuit, quam ut studiorum fructus aliquos qualescumque Tibi offerremus? Tu, ut soles, benevole de iis iudicabis! Variarum ætatum discipulos tam seniores quam iuniores hic prodeuntes videbis, paucos illos quidem ex ingenti numero; verum, ut in longo tempore fit, non nullos mors abripuit, multos autem, qui ipsi quoque conferre aliquid voluerant, negotia distinuerunt et quotidianus in erudiendis pueris labor; qui quod huic muneri magis quam litteris se dediderunt, Te non habebunt improbantem, qui, quanto opere Tibi hæc quoque res curæ esset, multa docu-

menta dedisti. Omnium autem verbis nos Tibi L annos tanta cum laude actos gratulamur, et cum gratiam Tibi referre non possimus, id saltem optare liceat, ut ex amore nostro lætior Tibi senectus fiat. Quamquam senectutis nomine parum recte utimur, ipsique nobis in hoc reprehendendi videmur, ubi septuagenarium iuvenilem animum gerentem spectamus. Itaque sperare liceat Te semper hunc animum habiturum esse, ut annorum numerus, qui utinam Tibi magnus supersit, numquam Tibi oneri sit, immo semper maiores lætioresque fructus inde capere possis!

I.

De iure et condicione sociorum Atheniensium quæstio historica.

Scripsit

Richardus Christensen, Dr. phil.

Athenienses quo modo ad imperium maritimum pervenerint et qua ratione principatum (τὴν ἡγεμονίαν) inter civitates foederatas communia concilia Deli obeuntes in dominationem (ἀρχήν) verterint, Thucydides accurate exposuit[1]. Partim enim tædio belli contra barbaros iam ultra modum necessitatemque continuati, partim potentiæ Atheniensium in dies crescenti invidentes alii a societate defecerant et bello superati ad officium reducti erant, alii sua ipsi imprudentia socordiaque vires illorum auxerant suasque imminuerant paciscendo, ut pro navibus tributum annuum (φόρον) ipsi penderent. Ex altera parte Athenienses summa ope contenderant, ne societas dirimeretur, et vel vi et armis vel prudenti indulgentia omnes socios in officio retinuerant. Multum etiam gloria eorum rebus terra marique bene gestis parta rem adiuverat, aliqua ex parte etiam quod classes Græcorum consociatorum mare tutum præstabant et quod novis commercii viis apertis e societate

---

[1]) Thuc. I, 96 sqq.

magna commoda ad plerosque sociorum redundabant. Quo factum erat, ut, cum commune ærarium Delo Athenas transportaretur, anno Ol. 81 tertio, a. Chr. 45⁴/₃ [1]), plerique socii tributarii, omnes certe imperio Atheniensium magis minusve obnoxii essent. Quo iure igitur et qua condicione hæ civitates, olim æquo foedere cum Atheniensibus coniunctæ, iam imperio eorum subiectæ, fuerint, hic quæremus.

Atque ante omnia tenendum est, imperium Atheniensium inde ab origine sua ambiguitatem singularem habuisse. Nam nec decreto sociorum communi ad eos delatum nec tamen vi solum et armis partum erat; nec uno impetu, sed sensim ad id pervenerant. Nec in civitates eiusdem fere omnes potentiæ et magnitudinis exercebatur, sed partim in potentiores et quibus aliquo modo parcere necesse esset, partim in minores et quibus tuto liceret imperitare. Inde sequitur, ut ab initio socii non potuerint publice (*officielt*) subiectorum (*ὑπηκόων*) nomine appellari. Quin dubium est, sintne unquam ab Atheniensibus publice ita appellati; certe apud scriptores plerumque, in inscriptionibus publicis semper vel *σύμμαχοι* vel *αἱ πόλεις* appellantur[2]). Postea demum, cum imperium iam inveterasset et prorsus confirmatum esset, sensim „*οἱ σύμμαχοι*“ ab Atheniensibus et *ὑπηκόων* loco habebantur et vulgari ser-

[1]) De tempore optime disputavit Ulricus Koehler in commentatione quæ inscribitur: Urkunden u. Untersuchungen zur Gesch. des delisch-attischen Bundes (Philol. u. hist. Abhdl. d. k. Ak. d. Wiss. zu Berlin 1869, II) p. 99 sqq.

[2]) Qui libellum de re publ. Ath. scripsit, ut hoc exemplo utar, c. 1 ubique eos *συμμάχους* appellat, et in inscriptionibus publicis sæpissime *τοὺς συμμάχους* nominari notum est; etiam Thucydides, quantum video, sæpius hac appellatione utitur, illa *ὑπηκόων* tantum, ubi res id postulare videtur. — *Αἱ πόλεις* apud comicos Atticos non semel occurrunt (velut Aristoph. Acharn. 192; 506; 636; 643; Equit. 802; Teleclid. in Plut. Pericl. c. 16) et in

mone ὑπηκόων nomine appellabantur. Quod autem nominum discrimen αὐτονόμων et ὑπηκόων statuit Boeckhius, hoc nomine non omnes socios esse appellatos, sed eos solos, qui imperio Atheniensium plane essent subiecti [1]), in quo omnes recentiores eum sine ulla dubitatione secuti sunt [2]), id nullam auctoritatem habet. [3]) Thucydides certe, illorum temporum æqualis, quattuor locis ὑπηκόων nomine omnes socios imperio Atheniensium obnoxios comprehendit. [4]) Libri enim VII cap. 57, ubi copiæ Atheniensium in Sicilia recensentur, ipsis Atheniensibus ex urbe et ex cleruchiis commemoratis, aperte § 3 οἱ ὑπήκοοι opponuntur τοῖς ἀπὸ ξυμμαχίας αὐτονόμοις et τοῖς μισθοφόροις, deinde socii ex illo τῶν ὑπηκόων genere enumerantur, primum Iones, tum Æoles, postremo Dores, ita quidem, ut et ii nominentur, qui φόρον ὑποτελεῖς erant (Eretrienses, Chalcidenses, alii — Tenedii — Rhodii), et ii, qui οὐχ ὑποτελεῖς erant φόρου, ναῦς δὲ παρέχοντες, inter Iones Chii, qui postea cum ceteris Ionibus iterum ὑπήκοοι dicuntur, ex Æolia stirpe Methymnæi ναυσὶ καὶ οὐ φόρῳ ὑπήκοοι; sexta demum paragrapho Thucydides ad liberos (αὐτονόμους) socios et ad mercenarios pervenit. [5]) Huic loco convenienter VI, 22, 1 Niciam di-

---

decretis de tribut. soc. ordin. ex Ol. 88, 4 (C. i. A. I n. 37), in decr. de col. Bream deduc. (ibid. n. 31) A v. 14, in decr. Methon. (ibid. n. 40) II v. 43; etiam Thuc. V, 18, 4 et 8 comparari potest. — Interdum αἱ νῆσοι appellantur (Aristoph. Equit. 1319; Plut. l. l. c. 7 extr.).

[1]) Boeckh. in libro de oecon. rei publ. Ath. (Staatsh. d. Ath.) I p. 528: „die immerwährenden Bundesgenossen, welche sich in selbständige (αὐτόνομοι) und unterwürfige (ὑπήκοοι) theilen".

[2]) Etiam Koehler l. l. p. 96 et p. 108 sq.

[3]) Iam abhinc quattuor annos hoc ostendi in Annalibus philologiæ Danicis (Tidskrift for Philologi og Pædagogik) IX p. 302 sqq.

[4]) Patet, nihil ex iis locis effici, in quibus non appareat, omnesne socii an tributarii soli commemorentur, velut VIII, 2, 2.

[5]) Rectissime igitur Madvigius (Adv. cr. I p. 331 sq.) in § 4 verbum quod est αὐτόνομοι post παρέχοντες sustulit.

centem facit: Ὁπλίτας τε οὖν πολλούς μοι δοκεῖ χρῆναι ἡμᾶς ἄγειν καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ξυμμάχων, τῶν τε ὑπηκόων καὶ ἤν τινα ἐκ Πελοποννήσου δυνώμεθα ἢ πεῖσαι ἢ μισθῷ προσαγαγέσθαι, et VI, 43 in enumerando, quantas copias Athenienses in Siciliam miserint, dicit: τριήρεσι μὲν ταῖς πάσαις τέσσαρσι καὶ τριάκοντα καὶ ἑκατὸν καὶ δυοῖν Ῥοδίοιν πεντηκοντόροιν, — τούτων Ἀττικαὶ μὲν ἦσαν ἑκατόν, . . ., τὸ δὲ ἄλλο ναυτικὸν Χίων καὶ τῶν ἄλλων ξυμμάχων, — ὁπλίταις δὲ τοῖς ξύμπασιν ἑκατὸν καὶ πεντακισχιλίοις, καὶ τούτων Ἀθηναίων μὲν αὐτῶν ἦσαν πεντακόσιοι μὲν καὶ χίλιοι ἐκ καταλόγου, ἑπτακόσιοι δὲ θῆτες ἐπιβάται τῶν νεῶν, ξύμμαχοι δὲ οἱ ἄλλοι ξυνεστράτευον, οἱ μὲν τῶν ὑπηκόων, οἱ δ' Ἀργείων, πεντακόσιοι, καὶ Μαντινέων καὶ μισθοφόρων κτλ., et similiter VI, 69, 4 sq. τὸ ὑπήκοον τῶν ξυμμάχων opponitur Ἀργείοις καὶ τῶν ξυμμάχων τοῖς αὐτονόμοις.[1]) Prorsus igitur ex eodem usu loquendi in quarto libro Brasidas civibus urbium Thraciæ et Macedoniæ promittit, se eos ξυμμάχους αὐτονόμους facturum esse[2]).

Ex his locis apparet, ὑπηκόων nomine omnes civitates, quæ quondam ex æquo Atheniensium sociæ fuissent, etiam Chiorum et Methymnæorum, et potuisse appellari et re vera ab Atheniensibus esse appellatas, et ubi, certe apud Thucydidem, οἱ αὐτόνομοι τοῖς ὑπηκόοις opponantur, illa appellatione socios prorsus liberos, qui in certum quoddam tempus ad Atheniensium societatem se applicavissent, significari. Nec hoc, quod ex verbis dilucidis Thucydidis effecimus, eo evertitur, quod apud eundem Thucydidem verba quæ sunt αὐτόνομοι et αὐτονομία etiam de sociis non prorsus liberis ponuntur (velut de Myti-

[1]) His locis comparatis suspicor, l. VII, 20, 2 τῶν ὑπηκόων post ξυμμάχων interpolatoris, non Thucydidis esse.

[2]) Thuc. IV, 86, 1; 87, 3; 88, in quibus locis etiam ἐλευθερίας nomen de eadem re ponitur.

lenæis et Chiis III, 10, 3; 11, 1 et 2; 39, 2; VI, 85, 2, de Samiis VIII, 21, 2).[1]) Nam neque his locis αὐτόνομοι ὑπηκόοις opponuntur, ut nihil inde de nominibus, quibus publice socii ab Atheniensibus appellati sint, possit concludi[2]), et per se patet, αὐτονομίας nomen ex ipsa origine imperii Atheniensium ambiguitatem quandam duxisse[3]), ita ut Athenienses, vel sociis blandiendi causa vel ut nomen speciosum imperio suo prætenderent, eo nomine potuerint eos appellare, quorum condicio non prorsus eadem quæ ceterorum esset quique et sibi et ceteris sociis viderentur speciem quandam plenæ libertatis retinuisse. Hoc vero dubium non est, quin omnes socii, etiam quorum optima condicio esset, et re et nomine ὑπήκοοι Atheniensium fuerint coactique ut eorum imperio obsequerentur (de qua re proprie verbum quod est ὑπακούειν usurpatur[4])), alii tributo

---

[1]) Similiter I, 67, 2 Æginetæ apud Spartiatas queruntur, quod non sint αὐτόνομοι κατὰ τὰς σπονδάς, et I, 139, 1 et 3 Spartiatæ postulant, Athenienses Αἴγιναν αὐτόνομον ἀφιέναι et τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους ἀφεῖναι (cfr. c. 144, 3).

[2]) Non magis quam ex verbis, quæ de sociis sæpissime usurpantur, ἐλευθερία, ἐλεύθεροι, ἐδουλώθησαν, καταδούλωσις, δουλεία (de quibus conferatur Boeckh. l. l. p. 539), efficitur, alios sociorum ἐλευθέρους, alios δούλους publice appellatos esse.

[3]) Id prorsus confirmatur verbis Thucydidis VIII, 64, 3. Etiam quæ Xenophon scripsit in hist. Gr. VI, 3, 7 et alibi, quanquam de posteriore tempore agitur, conferri velim. Hanc vocis ambiguitatem iam alii viderunt, velut Koehler p. 109 et nuperrime Georgius Busolt in commentatione quæ inscribitur: Der zweite athenische Bund in Annal. philol. Fleckeisenii (Jahrb. f. cl. Philol.) VII Supplbd. p. 645 sqq. (maxime p. 658), qui primus, quantum scio, duplex αὐτονομίας genus distinxit, alterum proprio et latiore sensu, cum civitas plenam libertatem retinuerit, alterum („die bundesgenössische Autonomie"), cum ob societatis cum aliis initæ rationes passa sit, de suo iure propter commune omnium sociorum commodum aliquid detrahi.

[4]) Thuc. III, 50, 3; 91, 1; IV, 56, 4; V, 84, 3; 93.

pendendo (φόρον ὑποτελεῖς[1])), alii navibus præbendis (ναυσὶ ὑπήκοοι[2])).

Omnes autem socios eodem iure non fuisse, facile intellegitur. Cum enim Athenienses non uno temporis momento summa imperii potiti essent, sed sensim et pedetentim ad dominatum pervenissent, non potuerat fieri, quin in condicionibus singulis civitatibus imponendis non eadem via in omnes grassarentur. Neque enim ipsorum intererat, omnes civitates æque coerceri, nec semper iræ invidiæque in victos indulgere per tempora licebat, nec credi potest, eos eo iniquitatis et imprudentiæ progressos esse, ut nullum discrimen amicorum et inimicorum facerent, ut iis, qui sua sponte vel certe sine pugna de suo iure cessissent, eandem condicionem imponerent atque iis, qui bello coercendi fuissent ac diu acriterque repugnassent. Itaque ut ex inscriptionibus, quibus tributa sociorum continentur, apparet, in tributis statuendis eos non magnitudinis solum opumve singularum civitatum rationem habuisse[3]), ita in ceteris quoque rebus nec ab initio potuerant omnes socios ad unam et eandem servitutis formam redigere nec postea, imperio plane stabilito, id facere ausi sunt. Quo autem iure singulis quæque temporibus civitas fuerit et quæ iuris diversitas inter singulas civitates intercesserit, quia eius rei exigua apud scriptores antiquos mentio est, non possumus singulatim exponere, sed summatim dicamus necesse est.

[1]) Thuc. VII, 57, 3; I, 19; 56; 66; 80, 2; etiam ὑποτελεῖς omisso verbo quod est φόρον II, 9, 3; V, 111, 4.

[2]) VII, 57, 4; plerumque tamen hi ob paucitatem non una appellatione communi comprehensi, sed proprio nomine Chii et Lesbii (Methymnæi, Mytilenæi) appellati esse videntur.

[3]) De ea re conferatur E. Curtii Hist. Gr. (Gr. Gesch.) II p. 243 sq. (ed. IV).

Ac primum quin, cum ærarium Athenas translatum esset, concilia sociorum communia (κοιναὶ σύνοδοι[1]) Deli haberi desita sint, quanquam de eo nihil traditum est, dubitari nequit. Neque tamen Koehlero assentior suspicanti[2]), in decreto de ærario Athenas transportando[3]) etiam de illis conciliis prorsus tollendis scriptum fuisse, quippe quæ iam pridem re essent sublata. Neque enim eius rei ullum apud antiquos vestigium est, — immo ex verbis, quæ apud Peloponnesios legati Mytilenæorum fecisse dicuntur[4]), effici videtur, etiam posteriore tempore potentissimos socios ad commune consilium ab Atheniensibus adhibitos esse, — nec per se veri simile est, Periclem, quem adversus socios summa prudentia ac moderatione usum esse constat, ausum esse indignationem ob ærarium transportatum suspicionesque sociorum[5]) tali rogatione augere, gravi præsertim bello instante[6]); quanquam id nullam dubitationem habet, re vera in conciliis sociorum communibus iam ante a. 454 pleraque ad arbitrium Atheniensium agi solita esse. Itaque quamvis probabile sit, communia concilia ex illo tempore Deli haberi desita esse, non potest dubitari, quin Atheniensibus etiam post ærarium Athenas translatum per aliquantum temporis spatium necesse fuerit, quotiescunque de summis rebus sociorum ageretur, potentiores saltem civitates ad consilium adhi-

---

[1]) Thuc. I, 97.

[2]) Koehler l. l. p. 101.

[3]) Plut. Aristid. c. 25.

[4]) Thuc. III, 11.

[5]) Hellenotamias, h. e. Athenienses ipsos, non Samios, qui vulgo putantur, de ærario transportando tulisse, Madvigius ingeniosa emendatione verborum quæ sunt in Plutarchi Aristide c. 25 evicit (Adv. cr. I p. 150).

[6]) Plut. Pericl. c. 12; cfr. etiam Iustin. III, 6, 4, quanquam is in nomine Lacedæmoniorum errat, ut monstravi in libro de sophistis (Sophisterne, 1871) p. 315 n. 2.

bere et formam aliquam conventuum communium Athenis habendorum substituere, qua potestas illis fieret sententias de talibus rebus dicendi.

Quod autem ad internam cuiusque civitatis suæ rei administrationem attinet, non est dubium, quin Athenienses, etsi ubique partibus popularium faverint[1]) atque, ubicunque id se tuto facere posse arbitrarentur, imperium populare instituerint[2]), et re vera apud plerosque sociorum res e plebis arbitrio administratæ sint[3]), tamen non ausi sint eam formam rei publicæ, quæ apud ipsos esset, omnibus sociis obtrudere. Apud Mytilenæos certe, cum ab Atheniensibus deficerent, res in manibus optimatium fuisse videntur[4]). Ne eos quidem socios, qui armis ad officium reducti essent et coacti patriam rei publicæ gerendæ formam mutare, postea in illam restitui non potuisse, certum est, si quidem Sami etiam post bellum cum Atheniensibus male gestum imperium penes op-

---

[1]) Ut plane dicit scriptor lib. de re publ. Ath. c. 1, 14; c. 3, 10.

[2]) Erythris hoc, fortasse iam Cimonis ætate, factum esse apparet ex decreto populi Atheniensium (C. i. Gr. n. 73 b, I Add. p. 890 sq.; C. i. A. I n. 9), quo senatus sorte ductus apud Erythræos iussu Atheniensium instituitur et de numero atque ætate senatorum decernitur. — Ex eodem tempore vulgo huc trahuntur, quæ apud Demosthenem in oratione c. Aristocr. § 205 de rebus Pariorum (vel, si Onckenio (in libro qui inscribitur: Athen u. Hellas I p. 133 n. 3) credimus, Thasiorum) eversis leguntur. Sed in hac re nomina Cimonis et Miltiadis permutata esse, iam alii viderunt, H. Sauppe in commentatione de causis magnitudinis iisdem et labis Athen. (teste G. Vischero in libello de Cimone p. 56) et A. Philippi in libro qui inscribitur: Der Areopag u. die Epheten p. 250.

[3]) Diod. Sic. XIII, 48, 5. Tenendum autem est, et rem exaggeratam esse posse, et de belli Peloponnesiaci temporibus agi, quibus prorsus veri simile est Athenienses multo violentius quam antea in socios grassatos esse.

[4]) Thuc. III, 27.

timates fuisse satis constat[1]). Quam rationem in hac re Athenienses secuti sint, nunc non licet accuratius explanare; hoc tantum certo confirmari posse videtur, eos, certe quam diu Pericles rebus præfuerit, utilitatis maxime ratione ductos esse nec longius progressos esse, quam quo progredi sibi tuto licere putarent.

Omnes civitates et concilia populi (ἐκκλησίας) et senatum (βουλήν) retinuisse, satis notum est ex Thucydidis narratione; exempla si afferre opus sit, lectorem allego ad ea, quæ de Brasidæ in Thraciam Macedoniamque expeditione scripsit[2]). Ne magistratuum quidem, qui rebus sociorum præessent, Athenis missorum extra rem militarem ullum vestigium est. Belli temporibus Athenienses præsidia civium et phrurarchos Atticos oppidis sociorum imposuisse, notum est; etiam pacis tempore, quotiescunque id necessarium putabant, hoc fecisse videntur[3]). Et omnino hoc tenendum, eos, cum belli necessitas urgeret vel cum rei militaris ratio id postulare videretur, multa extra ordinem et sociis imperasse et ab iis impetrasse, ut a tributariis in tali tempore haud raro milites et naves exigebantur[4]). Extra rem militarem autem, ut dixi, magistratuum ab Atheniensibus sociis impositorum nullum vestigium est. Boeckhius id quidem, quanquam

---

[1]) Cfr. C. G. Kruegeri comment. hist., Dionysii Hal. historiographicis subiect., cap. V p. 329. Quod is eodem loco contendit, Periclem Samo expugnata plebi civitatis regendæ potestatem dedisse, postea vero optimates potentiam recuperasse, id solo Diodori testimonio nititur (XII, 28, 4); nec a Thucydide nec a Plutarcho eius rei ulla mentio fit. Cum autem dicant, ante bellum coeptum Athenienses illud fecisse, per se veri simile est, non integram relictam esse patriam Samiorum rem publicam.

[2]) Etiam ex inscriptione supra commemorata de Erythræorum senatu hoc patet.

[3]) Hoc quoque ex illo de Erythræis decreto efficitur.

[4]) Boeckh. l. l. p. 535 sq.

concedit, plerumque etiam minimas civitates suos magistratus retinuisse[1]), universe de omnibus sociis contendere non audet et putat, Athenienses in nonnullas civitates, quæ inferioris iuris essent, „eigene Archonten“ misisse, ἐπισκόπους sive ἐπισκέπτας[2]), φύλακας, κρυπτούς, alios. His nominibus magistratus sociorum Athenis missos significari, cum harmostis Lacedæmoniorum comparandos, e verbis Theophrasti ex primo Πολιτικῶν libro apud Harpocrationem servatis[3]) effici vult. At Theophrasto in illa comparatione nihil aliud nisi invidia nominum obversatum esse videtur, et ex ipsis Harpocrationis verbis non minus quam ex Aristoph. Av. v. 1022 sqq. elucet, τοὺς ἐπισκόπους prorsus non ut per longius temporis spatium rebus sociorum quorundam præessent, sed tantum res sociorum, omnium sine dubio[4]), inspiciendi causa mitti solitos esse. Fuerunt igitur non magistratus apud socios, sed curatores apud Athenienses[5]), in urbes sociorum — quotannis an cum causa esse videretur, incertum[6]) — missi. Et hoc confirmari videtur illo decreto, quod sæpius commemoravi, de Erythræis. Nam si inscriptio valde corrupta a Boeckhio et Kirchhoffio recte

[1]) Boeckh. p. 533: „Wollte man's von den Unterwürfigen bezweifeln, so beweisen wir es mit den Delischen Archonten, welche in Olymp. 86 und 100—101 vorkommen, wo doch Athen Delos so in seiner Gewalt hatte, dass es im Besitz des Heiligthumes war und dieses durch seine Behörden verwalten liess“.

[2]) Sic lex. Seguer. in Bekk. Anecd. Gr. I p. 254.

[3]) Harpocr. v. ἐπίσκοπος· Ἀντιφῶν ἐν τῷ περὶ τοῦ Λινδίων φόρου καὶ ἐν τῷ κατὰ Λαισποδίου. Ἐοίκασιν ἐκπέμπεσθαί τινες ὑπὸ Ἀθηναίων εἰς τὰς ὑπηκόους πόλεις ἐπισκεπτόμενοι τὰ παρ' ἑκάστοις. Θεόφραστος γοῦν ἐν α' τῶν πολιτικῶν τῶν πρὸς καιροὺς φησὶν οὕτω· „πολλῷ γὰρ κάλλιον κατά γε τὴν τοῦ ὀνόματος θέσιν, ὡς οἱ Λάκωνες ἁρμοστὰς φάσκοντες εἰς τὰς πόλεις πέμπειν, οὐκ ἐπισκόπους οὐδὲ φύλακας, ὡς Ἀθηναῖοι“.

[4]) Omnes enim ὑπηκόους appellari potuisse, supra monstratum est.

[5]) Ea de causa mercedem (μισθόν) accipiebant (Aristoph. l. l. 1025).

[6]) Populiscito semper opus fuisse, cum mittendi essent, fortasse effici potest ex verbis episcopi apud Aristophanem: φαῦλον βιβλίον Τελέου τι.

restituta est, decernitur v. 12 sqq., *ἀποκυαμεῦσαι καὶ καταστῆσαι τὴν μὲν τέως βουλὴν τοὺς ἐπισκόπους καὶ τὸν φρούραρχον, τὸ δὲ λοιπὸν τὴν βουλὴν καὶ τὸν φρούραρχον*, unde apparet, episcopos non, ut phrurarchum, perpetuos fuisse, sed tantum missos esse, ut res Erythræorum in formam Atheniensibus placitam redigerent; alioquin non fuisset causa, cur non, sicut phrurarcho, etiam episcopis in futurum senatus instituendi ius esset[1]). — Eiusdem generis sine dubio *οἱ κρυπτοί* fuere, sed in occulto agebant[2]). *Φύλακας* suspicor præfectos præsidiorum Atticorum apud socios fuisse, a phrurarchis non diversos, talesque haud dubie etiam *ἄρχοντες* illi apud Samios fuerunt, quos cum præsidio Atheniensium Pissuthni deditos esse Thucydides narrat[3]). Custodes hos etiam rebus, quæ rem militarem non attingerent, haud raro se immiscuisse, sane credibile est; sed quin id, quanquam minime invitis Atheniensibus, tamen non semper legitime factum sit, vix dubium est. — Nec quæ Boeckhius exempla protulit, ut sententiam probaret, ullam vim habent. Nam qui apud Mytilenæos post a. 427 commemorantur *ἄρχοντες*[4]), ii sine dubio præfecti colonorum Atticorum, Lesbum deductorum, fuerunt, et prorsus veri simile est, et Lesbi et alibi, quocunque coloniæ civium Atticorum poenæ et præsidii causa[5]) deductæ essent, præ-

---

[1]) Ceterum ex hac inscriptione et ex alia eiusdem fere ætatis ad Erythræos pertinenti (C. i. Gr. n. 73; C. i. A. I n. 10), in qua quin commemorentur episcopi nulla dubitatio esse potest, apparet, hos curatores iam Cimonis temporibus fuisse institutos.

[2]) Lex. Seguer. in Bekk. Anecd. Gr. I p. 273 sq.: *Κρυπτή· ἀρχή τις ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πεμπομένη εἰς τοὺς ὑπηκόους, ἵνα κρύφα ἐπιτελέσωσι τὰ ἔξω γινόμενα. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ κρυπτοὶ ἐκλήθησαν.*

[3]) Thuc. I, 115.

[4]) In oratione Antiphontis de cæde Herod. § 47. Orationem post defectionem Mytilenæorum habitam esse, patet ex § 76 sqq.

[5]) Non omnes cleruchias Atheniensium hac de causa sociis invitis deductas esse, A. Kirchhoff monstravit in commentatione quæ in-

fectos colonorum in universum ius quoddam in socios habuisse. Nec ad Lysiæ orationem p. Polystr. § 6: *πρῶτον μὲν ἄρξας ἐν Ὠρωπῷ οὔτε προέδωκε καὶ ἑτέραν πολιτείαν κατέστησε, τῶν ἄλλων ἁπάντων, ὅσοι ἦρχον, καταπροδόντων τὰ πράγματα,* provocare debuit; nam Oropii, etsi a Thucydide *ὑπήκοοι* Atheniensium dicuntur[1]), nec unquam inter socios fuerunt aut in catalogo sociorum occurrunt, nec fuerintne eadem condicione qua ceteri *ὑπήκοοι* constat, nec qui qualesve illi *ἄρχοντες* fuerint omnino scimus, ut nihil obstet, quo minus eos præsidiorum præfectos fuisse statuatur. Nec ex fictæ legis fragmento in Aristophanis Avibus v. 1050: *ἐὰν δέ τις ἐξελαύνῃ τοὺς ἄρχοντας καὶ μὴ δέχηται κατὰ τὴν στήλην* quicquam ad Boeckhii sententiam probandam effici potest; nam apparet, ad episcopum a Pisthetæro pulsum spectari neque necessario alios significari quam aut curatores aut magistratus urbes sociorum præsidio occupandi causa missos. Hoc igitur tenendum, magistratuum perpetuorum Athenis ad socios missorum extra rem militarem nullum certum exemplum exstare. Fieri potuisse, ut interdum in unam aut alteram urbem mitterentur, non negaverim.

Ad quæstionem de potestate iuris dicundi sociis relicta transeuntibus nobis primum a ceteris causis *αἱ δίκαι ἀπὸ συμβόλων* prorsus separandæ sunt. *Σύμβολα* sive pacta, quibus hominibus non eiusdem civitatis formulæ causarum agendarum instituerentur, Athenienses cum sociis habuisse, et universe comprobatur testimonio Aristotelis in lexicis Seguerianis servato[2]) et de Phaselitis inscriptione

scribitur: Über die Tributpflichtigkeit der attischen Kleruchen (Philol. u. hist. Abhdl. d. k. Ak. d. Wiss. zu Berlin 1873).

[1]) Thuc. II, 23, 2.

[2]) Bekk. Anecd. Gr. I p. 436: *Ἀθηναῖοι ἀπὸ συμβόλων ἐδίκαζον τοῖς ὑπηκόοις· οὕτως Ἀριστοτέλης* et sine dubio ex eodem fonte Hesych. I p. 259 ed. Schmidt.: *ἐδίκαζον Ἀθηναῖοι ἀπὸ συμβόλων τοῖς ὑπηκόοις.* Paulo ali-

publica confirmatur[1]). Neque tamen cum omnibus sociis talia pacta eos habuisse, ex oratione Antiphontis de cæde Herodis § 78 constare videtur[2]). Haud dubie enim et primis societatis temporibus et postea cum compluribus sociorum illiusmodi *σύμβολα* fecerant, ut non necesse esset ad commune sociorum concilium, quod Deli quarto quoque sine dubio anno habebatur, refugere. Nam et sæpe socio-

---

ter Poll. VIII, 63: *ἀπὸ συμβόλων δίκαι, ὅτε οἱ σύμμαχοι ἐδικάζοντο.* Boeckhio, eos tantummodo socios, qui inferioris iuris essent, *ὑπηκόων* nomine comprehendenti iure mirum videbatur, his tale ius fuisse, eaque de causa eo magis inclinabat animus, ut negaret, *δίκας ἀπὸ συμβόλων* Atheniensibus cum sociis fuisse (p. 529 a). Qui mecum statuerit, omnes socios *ὑπηκόους* appellari solitos esse, nullam videbit difficultatem. Etiam Grote in historia Græciæ VI p. 57 n. 1 (III p. 347 n. 83 vers. Germ.) negat, *σύμβολα* eiusmodi Atheniensibus et sociis intercessisse, et putat, Aristotelem de societate quarti a. Chr. sæculi cogitasse, quam sine ulla probabilitate, nemo non videt.

[1]) C. i. Gr. n. 86, denuo edita a Koehlero in Herme Huebneri VII (1873) p. 159 sqq. — Nonnulli (E. Curtius in hist. Gr. II p. 219 et p. 812 n. 113 ed. IV, Classen in ed. Thucyd., alii) etiam Thucydidem in hac re auctorem citant, qui I, 77, 1 legatos Atheniensium Spartæ patriam suam a vituperationibus ceterorum Græcorum vindicantes facit his verbis: *Καὶ ἐλασσούμενοι γὰρ ἐν ταῖς ξυμβολαίαις πρὸς τοὺς ξυμμάχους δίκαις καὶ παρ' ἡμῖν αὐτοῖς ἐν τοῖς ὁμοίοις νόμοις ποιήσαντες τὰς κρίσεις φιλοδικεῖν δοκοῦμεν.* Boeckhius contra l. l. *τὰς ξυμβολαίας δίκας* intellegit causas, in quibus *περὶ συμβολαίων* agatur, idemque contendunt Grote l. l., Koehler in Herme l. l. p. 162, alii. Non negaverim, Thucydidem hic aptius de iis solis causis dicturum fuisse, quæ semper a iudicibus Atheniensibus diiudicarentur. Sed offendit me, quod tum *δίκαι περὶ συμβολαίων* solæ commemorarentur, cum etiam multæ aliæ causæ sociorum Athenas deferrentur; nec satis mihi causæ esse videtur cur statuamus, Thucydidem de *δίκαις ἀπὸ συμβόλων* cogitare non potuisse. Itaque ut antea (in Annal. philol. Dan. IX p. 308) etiam nunc eo magis adducor, ut putem, duplex causarum genus significari, alterum *δικῶν ἀπὸ συμβόλων*, alterum earum, quæ semper Athenis diiudicandæ essent; tum vero sine dubio cum Classenio scribendum: *ἔν τε ταῖς ξυμβολ. κτλ.*

[2]) Hoc contra Schoemannum (D. att. Proc. p. 778) aliosque Boeckhius l. l. probavit.

rum non minus quam Atheniensium intererat, controversias quam celerrime componi, et sæpe ne optabant quidem nec socii nec Athenienses, causas arbitrio ceterorum sociorum committi. Hæc σύμβολα mutata civitatum condicione vel manserant vel si Athenienses ea plus minusve ad suum commodum detorserant, ut non iam ex æquo utrique essent, nomen in speciem retinuerant. Ne hoc quidem incredibile est, eos post a. 454 cum una et altera e tributariis civitatibus, ubi commercii rationes id postulare viderentur, σύμβολα fecisse aut plane ex æquo civibus utriusque civitatis aut quæ tamen a solita eiusmodi pactorum notione et forma non multum discederent, cum præsertim in Lycia, Ponto, alibi socii sæpe nomine magis quam re tributarii et ὑπήκοοι essent[1]).

Ab illo vero δικῶν ἀπὸ συμβόλων genere eæ causæ prorsus diversæ erant, quæ semper Athenis diiudicabantur. Eius generis sunt causæ, quas nos fere *internationale Sager* dicimus, h. e. aut Athenarum cum foederata civitate vel duarum civitatum foederatarum aut civis Atheniensis cum cive foederatæ urbis vel sociorum non eiusdem civitatis. Conciliis enim communibus sociorum inde ab initio potestatem fuisse omnes sociorum inter se controversias, quas aut non potuissent aut noluissent ipsi per se componere, vel suffragiis omnium legatorum vel per arbitros ex ipsis lectos diiudicandi, Grote recte statuit[2]). Igitur

[1]) De hac re optime disputavit Koehler in commentatione de soc. Del. p. 111 sqq.

[2]) Grote l. l. VI p. 49 sq. (III p. 342 sq. vers. Germ.). Eum cum aliis secutus est Schoemannus (Verfassungsgesch. Athens p. 87 sq.; Gr. Alt. II p. 103 ed. III); sed quod idem statuisse videtur, perpetuum tale iudicium sociorum institutum fuisse, id iure Koehler negavit l. l. p. 90 sq. Onckenii opinionem, Hellenotamiis aliquam iuris dicundi potestatem tributam fuisse (Ath. u. Hell. II p. 111), vix quisquam probabit.

cum concilia sociorum Deli haberi desita essent, non poterat fieri, quin hæc quoque iuris dicundi potestas ad iudices Athenienses rediret, et per se apparet, omnibus sociis, etiam qui optimo iure essent, in eiusmodi causis Athenis ius repetendum fuisse[1]). Hoc re vera ita fuisse, luculentissimo exemplo docemur Samiorum cum Milesiis de Priene bellum gerentium et Milesiis auctoribus Athenas vocatorum, ut ius darent repeterentque[2]).

De ceteris causis, cum civis cum cive eiusdem civitatis ageret, difficilior quæstio est. Boeckhii sententia est[3]), eas civitates, quas αὐτονόμους vocat, h. e. (Samiorum,) Chiorum Lesbiorumque, plenam iuris dicundi potestatem („*die volle Gerichtsbarkeit*") retinuisse, tributariis autem omnibus sociis, si causa publica capitalisve esset vel si in privata causa lis certæ pecuniæ modum excederet, Athenas ius repetendi causa navigandum fuisse (*sie waren „dem Gerichtsbann unterworfen*"). Eum Schoemannus, C. F. Hermannus, E. Curtius, alii secuti sunt[4]). Grotio, quan-

---

[1]) Hoc iam Grotio (l. l. VI p. 50 sqq., III p. 342 sqq. vers. Germ.) et Schoemanno (Verfassungsgesch. Athens p. 88) probabile videbatur. Pro certo id Koehler (l. l. p. 97 et p. 101) posuit, hanc Pericli eiusque factioni propriam laudem vindicans, quod imperium Atheniensium in formam quandam legitimam redegerit, „dadurch dass die Konflikte Athens und seiner Beammten mit den unterthänigen Städten ebenso wie die Prozesse der Bürger verschiedener Städte der Entscheidung der athenischen Geschwornengerichte unterstellt . . . waren".

[2]) Δίκας λαβεῖν καὶ δοῦναι, Plut. Pericl. c. 25; cfr. Thuc. I, 115. — Ceterum luce clarius est, huiusmodi causas δίκας ἀπὸ συμβόλων appellari non potuisse et errasse eos (Schoemannum, Curtium, alios), qui statuerint, per abusum omnes causas sociorum, quæ apud iudices Athenienses agerentur, illo nomine appellatas esse. Nec Curtio assentiri possum statuenti, Athenienses, ut imperium magis tolerabile fieret, finxisse, iura, quæ metropoli in colonias esse solerent, sibi ipsis in socios esse debere.

[3]) Boeckh. l. l. p. 528 sqq.

[4]) Schoemann. Ant. iur. publ. Gr. p. 432; Gr. Alt. II p. 106 ed. III; D. att. Proc. p. 780; Verfassungsgesch. Athens p. 87 sqq.; C. F.

quam in summa Boeckhio assentitur, tamen hoc nimis subtiliter ab eo poni visum est[1]), et in eandem fere sententiam Koehler disputavit his verbis[2]): „Nun ist allerdings nicht anzunehmen, dass der Gerichtszwang zu irgend einer Zeit auf das ganze Bundesgebiet factisch ausgedehnt gewesen sei, ebenso wenig wie dies nachgewiesenermassen in Bezug auf die Tributpflichtigkeit der Fall war. Unter den in Folge ihrer Lage oder sonstiger Umstände priviligirten Städten befanden sich auch solche, welche, wie wohl die Mehrzahl der pontischen, mit dem Vorort in gutem Einvernehmen und lebhaftem Verkehr standen, und mit denen gewiss Staatsverträge über die gegenseitige Rechtshülfe bestanden. Allein der Gerichtszwang war doch die Regel u. s. w.“

Athenienses omnibus sociis longe maiorem partem iuris dicundi potestatis ademisse, id quod Boeckhius vult, non potest credi. Post ærarium demum Athenas translatum eos omnibus simul tributariis tale quid imposuisse, prorsus incredibile est. Quis credat, Periclem suis persuasisse aut permisisse, ut omne ius æquitatemque tam violenter obtererent, aut socios iniuriam tam gravem æquo animo laturos ac non extemplo ut iugum excuterent arma capturos fuisse? Nam Græco homini nullum certius signum servitutis erat quam aliunde ius repetere coactum esse. — Ne una quidem cum ærario translato ausi sunt iustam sociorum ob id indignationem alia iniuria augere, cum præsertim grave bellum instaret. — Relinquitur, ut sensim id fecerint et maxima ex parte iam ante a. 454, ut,

Hermann. Lehrb. d. gr. Ant. I § 157; Curtius Gr. Gesch. II p. 218 sq. Ipse in libro de sophistis p. 313 et in Annal. philol. Dan. IX p. 309 Boeckhium secutus sum.

[1]) Grote l. l. VI p. 57 n. 1 (III p. 347 n. 83 vers. Germ.).

[2]) In Herme l. l. p. 161.

quotiescunque singulæ civitates tributariæ factæ essent, eas plena sui iuris potestate privarent. Naxios igitur et Thasios quis sibi persuaserit iam undecimo vel quarto decimo societatis anno pæne sui iuris esse desisse? Thasios tributarios factos Thucydides dicit, iuris dicundi potestate omni fere exutos ne verbo quidem commemorat[1]); nec Plutarchus in pacis condicionibus enumerandis eius rei ullam mentionem facit[2]). Naxum bello superatam Thucydides δουλωθῆναι narrat[3]); sed hoc verbum certe magis ex noto usu loquendi, quem supra attigi, posteriorum temporum, cum omnes socii iam pridem ὑπηκόων loco haberentur, positum est, quam ut significaretur, servos pæne Naxios factos esse. Qua poena Naxii affecti sint nescio, hoc vero contendere audeo, non potuisse fieri, ut in omnibus causis maioris momenti Athenis ius repetere cogerentur. Et Samios, cum male re gesta tributarii facti essent, num credi potest plenam fere sui iuris potestatem amisisse? Scio equidem, Thucydidem dicere, belli Peloponnesiaci tempore Athenienses iis αὐτονομίαν reddidisse[4]). Sed inde non sequitur, ut illa tam gravi poena Athenienses ausi sint eos affligere; etiam si plus iis reliquerunt et postea eos in pristinum statum restituerunt, Thucydides illo verbo uti potuit. Iam alios tributarios, qui non multo infra Thasios et Samios potentia essent, qui credi potest hoc passuros fuisse? Quis non intellegit, Atheniensium imperium prorsus intolerabile futurum fuisse, si

[1]) Thuc. I, 101 extr.

[2]) Plut. Cim. c. 14. Si quis ad notam illam Hegemonis Thasii causam, quam apud iudices Athenienses diiudicandam fuisse constat (Athen. IX p. 407 b), refugere velit, prorsus nescimus, cuius civitatis accusator fuerit, ut nihil impediat, quo minus statuamus, eum Thasium non fuisse.

[3]) Thuc. I, 98.

[4]) Thuc. VIII, 21, 2.

omnes fere socii servorum pæne loco fuissent, et odium multo maius in Athenienses apud socios futurum et multo prius in bellum exarsurum fuisse, quam re factum videmus? Nec intellego, quemadmodum eæ civitates, quæ voluntate ipsarum ut tributum pro navibus penderent pepigissent nec postea bello ad officium reductæ essent, omnes iuris dicundi potestate privari potuerint. Ponti porro accolis, Lyciis aliisque, qui imperio Atheniensium ægre ac nomine pæne obtemperabant quibusque omni modo parcere Atheniensibus summo opere necesse erat, qui fieri potest ut talem condicionem Athenienses ausi sint imponere? Cum Phaselitis σύμβολα de iure dando repetendoque facta videmus; etiam cum aliis e tributariis probabile nobis videbatur eiusmodi pacta inita esse: quo modo hæc cum Boeckhii sententia congruunt? Tricennali pace anni 445 etiam universe de autonomia sociorum aliquid statutum esse videtur[1]): num Athenienses talem pacis condicionem accepturos fuisse credemus, si re vera omni fere sui iuris potestate multo maior pars sociorum privata fuisset? Non negaverim, uni et alteri civitati, fortasse pluribus, eam condicionem impositam esse, ut diiudicatio quarundam causarum apud iudices Athenienses fieret, sicut belli Peloponnesii tempore Mytilenæis interdictum fuisse videmus, ne causas capitales ipsi diiudicarent[2]), nec dubitaverim contendere, ut hoc exemplo utar, Æginetis in plerisque causis ius Athenis repetendum fuisse. Id quoque concesserim, nonnulla illorum συμβόλων, quæ supra commemoravi, cum quæque civitas tributaria facta esset vel cum occasio esse videretur, ab Atheniensibus ad

[1]) Thuc. I, 67, 2.

[2]) Antiph. de cæde Herod. § 47; cfr. etiam § 61 sq. Etiam ex Isocratis Panathenaico § 66 effici videtur, Athenienses de capite sociorum interdum iudicasse.

commodum ipsorum detorta esse, ut causæ, quæ ex iis iudicandæ erant, non iam proprio vocabuli sensu *δίκαι ἀπὸ συμβόλων* essent. Etiam hoc suspicor, post Periclis mortem Cleone, Alcibiade, aliis auctoribus Athenienses, ut in tributis statuendis, ita in hac quoque re violentius in socios grassatos esse. Ne id quidem videtur posse negari, episcopos illos ad socios missos interdum ius inter eos dixisse; certe Aristophanes aliquid eiusmodi significare videtur[1]). Sed omnium tributariorum in ea re eandem condicionem fuisse, prorsus nego. Nec in scriptis antiquorum quicquam exstat, quod cogat hoc statuere. Scriptor libelli de re publ. Athen., Isocrates, Athenæus, quos auctores citant, nihil aliud dicunt nisi universe sociis ius Athenis repetendum fuisse[2]); sed hoc etiam si, ut supra monstratum est, omnes causæ sociorum non eiusdem civitatis vel diversarum civitatum ad iudicia Atheniensium redibant, recte dicere potuerunt; et multæ aliæ causæ sine dubio sociis apud iudices Athenienses agendæ erant.

Certe igitur non omnium sociorum idem ius erat; duo autem sociorum genera secundum iura iis ab Atheniensibus relicta nemo distinguet, qui meminerit, quo modo Athenienses ad dominatum, sensim et sociis ipsis ex parte non invitis, pervenerint. Re quoque sociorum condicionem longe diversam fuisse constat, si quidem minores civitates imperiis violentis Atheniensium multo magis quam potentiores expositæ erant. Sed ne in eo quidem Athenienses ullius rei rationem ducebant nisi quid prudentia sibi suaderet. Cum vero eo res adducta esset, ut tribus solis

---

[1]) Aristoph. Av. 1032: *οὐκ ἀποίσεις τὼ κάδω;*

[2]) *Π. πολ. Ἀθην.* c. 1, 16: *τοὺς συμμάχους ἀναγκάζουσι πλεῖν ἐπὶ δίκας Ἀθήναζε*; Isocr. Panath. § 63: *τάς τε δίκας καὶ τὰς κρίσεις τὰς ἐνθάδε γιγνομένας τοῖς συμμάχοις*; Athen. IX p. 407 b: *καθ' ὃν δὲ χρόνον θαλασσοκρατοῦντες Ἀθηναῖοι ἀνῆγον εἰς ἄστυ τὰς νησιωτικὰς δίκας, κτλ.*

iisque potentissimis civitatibus officium naves præbendi maneret, ceteræ tributariæ essent, facile factum est, ut tributum quasi signum inferioris iuris et condicionis esset. Illis semper aliquo modo parcere Atheniensibus necesse erat et primis saltem annis post ærarium Athenas translatum etiam eos ad commune consilium de summis sociorum rebus adhibere. Minime igitur mirum, si et sibi et aliis videbantur præcipuum quoddam genus sociorum liberorum (αὐτονόμων καὶ ἐλευθέρων) efficere, a ceteris tributariis diversum. Nec tamen inde sequitur, ut illi plenam sui iuris potestatem retinuerint, his omnibus ea prorsus adempta fuerit, quod quo minus statuamus, nota illa prudentia moderatioque Periclis toties probata obstat.

II.

Om Dativ med Infinitiv i Oldslavisk som formeentlig svarende til andre Sprogs Accusativ med Infinitiv.

Af

C. W. Smith, Dr. phil.,
Docent ved Universitetet i Kjøbenhavn.

Accusativ med Infinitiv er en Construction, som hovedsagelig har hjemme i de to classiske Sprog, men forekommer dog ogsaa udenfor denne Gruppe, navnlig i den germaniske Sprogfamilie, ikke blot i Gothisk og Oldhøitydsk, hvor den muligviis, ligesom i Oldslavisk, kunde tilskrives Efterligning af græsk eller latinsk Syntax, men ogsaa i Oldnordisk, hvor Phænomenet ikke lader sig forklare paa denne Maade. Ligeledes skal den i enkelte Exempler kunne paavises i Sanskrit og Zend, hvad der synes at tyde paa, at denne Udtryksmaade overhovedet falder let og naturlig for Talen i japhetiske Sprog, og at det er tilfældigt, naar den i andre Sprogfamilier af denne Race ikke er kommen til Udvikling. Dette synes ogsaa at fremgaae af den Lethed, hvormed den kan efterlignes og forstaaes i Sprog, for hvilke den ellers er fremmed. Men saa let den er at komme tilrette med for den umiddelbare Sprogsands, saa

vanskelig og gaadefuld stiller den sig for den grammatiske Reflexion i de europæiske Sprogs historiske Tid. Allerede i den græske Oldtid har den voldt Grammatikerne Hovedbrud, og i vort Aarhundrede er den bleven Gjenstand for en omfangsrig Literatur. Naar jeg her indlader mig paa at give et Bidrag til denne, saa nærer jeg intet sangvinsk Haab om at kunne hidføre Problemets endelige Løsning; jeg vil kun forsøge at belyse nogle enkelte Sider derved i den Tro, at dette maaskee kunde have noget Værd. For at kunne udfinde den for os skjulte Tankeforbindelse, hvoraf Accusativ med Infinitiv er fremgaaet, maa vistnok først dens to Bestanddele særlig undersøges; man maa søge at klare sig, hvad Infinitiven er, og hvad Accusativen er. Begge Dele er ogsaa forsøgt paa forskjellig Maade.

I.

Hvad det første Spørgsmaal angaaer[1]), kan det vistnok ansees for et sikkert Resultat af vor Tids comparative Sprogvidenskab, at Infinitiven i den Skikkelse, hvori vi nu kjende den, ikke har hørt med til det oprindelige japhetiske Conjugationssystem, men først paa et senere Trin er fremgaaet af declinable Verbalsubstantiver af den Art som *actus* og *actio*, der tidligere have opfyldt dens nuværende Functioner, idet de have kunnet forbindes med Objecter og andre med et Prædicatsverbum forenelige Sætningsdele, hvorpaa

[1]) Bopp. über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen u. s. w., Frankfurt a. M. 1816. — E. Wilhelmus, de infinitivi forma et usu, Isenaci 1872. — E. Herzog, die syntax des infinitivs (Jahrbücher für classische philologie, 1873). — J. Jolly, geschichte des infinitivs, München 1873.

der i Latin endnu haves Exempler hos Plautus, saasom: *quid tibi, malum, me, aut quid ego agam, curatio est?* (Most. I, 1, 33); *quid tibi huc ventio est? quid tibi hanc aditio est? quid tibi hanc notio est amicam meam?* (Truc. II, 7, 61—63). Ligeledes findes i Oldslavisk Forbindelser som: po prijętii mi otъ boga velikyj darъ, ordret: *post acceptionem mihi a deo magnum donum*, efterat jeg havde modtaget en stor Gave af Gud; po sъtvorenii komisu obyčenyję pozory, *postquam comes solita spectacula fecit.*[1]) Saadanne declinable Substantiver, styrede af Prædicatsverbet i de behørige Casus, have oprindelig gjort den Tjeneste, som nu Infinitiven gjør; de celtiske Sprog skulle endnu befinde sig paa dette Standpunkt, saa at man i deres Grammatik med Urette taler om en modus infinitivus. Det latinske Gerundium er vistnok ogsaa at betragte som en Levning af denne ældre Sprogbygning, men sagtens er dets Dannelse og Brug senere paa særlig latinsk Grund bleven betydelig udvidet. Det næste Udviklingstrin er det, hvorpaa Vedasanskrit og Zendsproget skulle staae, idet her de paa denne Maade fungerende Verbalsubstantiver have tabt deres Bøielighed og kun ere brugelige i enkelte Casus, sædvanligst Accusativ eller Dativ, efter de Flestes Mening undertiden ogsaa Locativ, sjeldnere Instrumentalis, neppe nogensinde Genitiv eller Ablativ, og i ethvert Tilfælde aldrig Nominativ. Som enestaaende stivnede Casusformer af Ord, der ellers ere komne ud af Brug, ere de altsaa blevne til et Slags Adverbier. At et indeclinabelt Ord ingen Casus har, synes at være en Tautologi, og vi Udenforstaaende kunde derfor være tilbøielige til at troe, at Udviklingen af en egentlig Infinitiv i disse Sprog

---

[1]) Miklosich, vergleichende syntax der slavischen sprachen, S. 376.

allerede var færdig. Dette skal dog ingenlunde være Tilfældet, idet deels de Ord, hvorom her er Tale, vel staae paa den Plads, der efter vort Begreb tilkommer en Infinitiv, men dog aldrig som en europæisk Infinitiv kunne være Subject i en Sætning, deels kun forekomme efter saadanne Prædicatsverber, som virkelig styre de Casus, der ere kjendelige af deres Form[1]), og nogle af dem desuden ogsaa forekomme i andre Casus end den, der fungerer som Infinitiv.[2]) Forudsat, at dette er rigtigt, maa man erkjende, at der heller ikke i disse Sprog endnu gives nogen egentlig Infinitiv. I det senere saakaldte classiske Sanskrit er derimod Forandringen allerede foregaaet, idet de mangfoldige forskjellige Endelser, der i Vedasproget betegne Ordenes infinitiviske Function, her ere indskrænkede til een, nemlig Endelsen —tum, den samme, som i Latin betegner Supinum og tydelig viser sig som en Accusativform. Medens saaledes det classiske Sanskrit kun har en enkelt Infinitivform, har derimod Græsken bevaret en heel Række af Endelser, der i Vedasanskrit betegne infinitivisk anvendte Casus af Verbalsubstantiver, og ved vilkaarlig at forene dem med sine Temporalthemata gjort dem til Mærker for Tider og Arter, hvorved deres Casusnatur er opgiven og en modus infinitivus fuldstændig indlemmet i Conjugationssystemet. Skjøndt Latinen ligesom det classiske Sanskrit kun har een Infinitivendelse (—re, oprindelig —se, der i Vedasanskrit skal forekomme som infinitivisk Locativendelse af Verbalsubstantiver), har dog ogsaa den i sin Infinitiv, hvorvel i mindre Omfang end Græsken, udviklet adskilte Tider samt et Passiv, hvis Dannelsesmaade er dunkel.

---

[1]) Jolly, S. 66.
[2]) Jolly, S. 111—112.

Ligeledes have de germaniske, slaviske og baltiske Sprog kun een Endelse for Infinitiven (gothisk-tydsk —an, der i Nordisk har bortkastet sit n, slavisk og litauisk —ti) og kunne ingen adskilte Tider udtrykke ved denne Modus uden ved Periphrasis, og selvfølgelig heller intet Passiv saa lidt som ved nogen anden af deres Verbalformer (det nordiske Passiv er formodentlig af forholdsviis seen Oprindelse). Dog staae Litauisk og Oldslavisk for saa vidt paa Latinens Standpunkt, at de ved Siden af deres Infinitiv have et Supinum (litauisk paa —tų[1]), oldslavisk paa —tъ, i et enkelt Exempel ogsaa efterviist paa —tu), der i Betydningen ganske stemmer med det latinske saakaldte første Supinum, hvortil i Litauisk endnu kommer en Form paa —te, der ligesom en hebraisk infinitivus absolutus kan sættes forstærkende foran en Form af samme Verbum (t r ú k t e t r ú k o v i r v é l e s, bristende brast Strikkerne). Men i alle disse Sprog har Infinitivformens oprindelige Casusnatur i Aartusinder været forglemt. Selv hvor den forraader sig for os saa tydelig som i de latinske Supina, kan man dog være temmelig vis paa, at ingen Romer har havt Bevidsthed om, at *auditum* skulde være et og samme Ord i Sætninger som: *eamus auditum* og: *clamor obtundit auditum*, eller *auditu*

---

[1]) At det i vor Tid forældede litauiske Supinum paa —tu bør skrives med betegnet Nasal (—tų), er en Formodning af Schleicher, hvis Rigtighed lader sig bevise ved Hjælp af Brettkens litauiske Postil (Königsberg 1591). Dennes Sprog er nemlig paavirket af en samogitisk Dialekt, hvori de undertrykte Nasaler have været hørlige, hvad der viser sig deri, at de fremtræde i Skikkelse af et n foran Consonanter (ligesom i Stanewicz's Samling af samogitiske Folkeviser, Vilna 1829.) Her forekommer nu følgende Sætning: Du szmogu eia ing basznicze m e l s t u n s e, to Mennesker gik til Templet for at bede (Luc. 18, 10). Desværre kan jeg ikke opgive Sidetallet.

i saadanne som: *calumnia turpis auditu*, og: *clamorem e longinquo percepi auditu.* Det modsatte lader sig ialtfald ikke bevise deraf, at Priscian anseer *visu* i Udtrykket *mirabile visu* for det Samme som *visione*, thi at en Grammatiker udtaler dette som en Formodning, beviser netop, at den levende Sprogbrug paa hans Tid ingen Bevidsthed har havt derom, og endnu mindre af saadanne Udtryk hos classiske Forfattere som: *quam levia genere ipso, quam falsa re, quam brevia responsu* (Cicero), eller: *indecora visu, sapore jucunda* (Plinius), og ikke engang af et saadant: *frequenti assiduoque memoratu dignos puto* (Gellius).[1]) Ligesaa lidt føles det litauiske trúkte, skjøndt vistnok oprindelig en Casusform, som en saadan af Litaueren. Man føler overalt i Europa Infinitiven blot som en Form af Verbet, der maa bruges, hvor den Person, til hvem Handlingen henføres, ikke skal betegnes, fordi den alt er betegnet eller skal betegnes ved en anden Sætningsdeel. Den er Verbets ubestemte Maade, og kommer som saadan let saavel for den umiddelbare Sprogbevidsthed som for den grammatiske Reflexion til at staae som Handlingens Almeenbegreb og Verbets Grundform. Den faaer derved en ny substantivisk Natur, forskjellig fra den, som den oprindelig har havt, hvad der allerede tidlig viser sig deri, at den kan blive Subject i en Sætning, og senere giver sig tilkjende paa forskjellige andre Maader. Hermed skal dog ikke nægtes, at mange Forbindelser, hvori Sprogbrugen nu anvender Infinitiven, kunne have deres første Oprindelse af dennes nu forglemte Casusbetydning, navnlig i saadanne Tilfælde, hvor Latinen kan bruge sine Supina, samt hvor Infinitiven forbindes med Hjælpeverber eller saakaldte ufuldstændige

---

[1]) Wilhelm, p. 54. Denne Forfatter mener forøvrigt selv, at Priscian tager feil, og at det latinske andet Supinum oprindelig er en Dativ af den Form, som i det virgilianske *parce metu.*

Verber, der vistnok oprindelig have havt en mere concret Betydning, saa at man engang har udtrykt en Tanke som f. Ex. „jeg kan gaae“ ved: „jeg er stærk til Gang“ eller: „til Gaaen“. Men Nutidens comparative Sproggranskere ville have denne Deduction udstrakt saa temmelig til den enkelte Infinitivs hele syntaktiske Omraade og søge ved meget skruede Forklaringer at gjøre denne Opfattelse gjældende. Jolly, der dadler Bopp, fordi han vilde see Infinitivens Væsen ene i det, den fra først af havde været, og ikke vilde tillægge det, den var bleven til, nogensomhelst Betydning, falder dog selv saa temmelig hen til samme Skjævhed og gaaer heri endog saa vidt, at han i det græske Udtryk ὡς εἰπεῖν ikke vil see Conjunctionen, men Præpositionen ὡς. I den friere Brug af Infinitiven, som er charakteristisk for latinsk Poesi og for Sølvalderens Prosa, vil han slet ikke see nogen Indflydelse af græsk Dannelse, men kun en gjenoplivet ældre latinsk Brug, grundet i Infinitivens Casusnatur, og beraaber sig i denne Henseende paa Plautus som Autoritet for den ældre latinske Sprogbrug, uden at tænke paa, at Plautus's Komedier ere i den Grad bundne Bearbeidelser af græske Texter, at undertiden hele Stumper af Sætninger gives paa reent Græsk. Schleicher, der ellers i sin modne Forfattertid meget vel forstod at respectere Specialgrammatikens Krav og det enkelte Sprogs særlige Individualitet, er dog engang, efter at have udtalt den meget ædrulige Sætning, at Infinitiven tjener til Udfylding og nærmere Bestemmelse af Verber, og som Exempler herpaa at have anført: jis mók gėdóti, han kan synge, àsz pradėjau kalbêti, jeg begyndte at tale, àsz nenóriu sakýti, jeg vil ikke sige, reìk žinóti, man maa vide, jis yr paprátęs taì darýti, han er vant til at gjøre dette, àsz nežinaù kùr dêtis, jeg veed ikke, hvor jeg skal vende mig hen, i et forbigaaende lille Anfald af

comparativ Feber kommen til at sige: stod der i disse Forbindelser i Stedet for Infinitiven et declinabelt Substantiv, saa vilde det staae i Dativ. Disse Ord vilde Schleicher vist næppe have skrevet, dersom han i Øieblikket havde tænkt paa, at samtlige ovenanførte Prædicatsverber styre enten Accusativ eller Genitiv med Undtagelse af pa-prásti, der rigtignok forbindes med Dativ. Men en stor Autoritet maa være forsigtig med hvad han siger; det har viist sig her, thi baade Herzog og Jolly have strax grebet denne Yttring af Schleicher og brugt den som Beviis for, at den litauiske Infinitiv altid har Dativbetydning. At Infinitiven, efterat det litauiske Supinum er uddød, har overtaget dettes ledige syntaktiske Function, er netop et Beviis paa, at hverken den eller Supinum, medens dette endnu var i Brug, har været følt som Casus, thi Infinitivens Endelse, der i Folkeviserne altid lyder fuldt ud —ti, hvor Verset ikke kræver dens Afkortning til —t, maa nødvendigviis enten have sin Oprindelse fra en anden, fra Supinumsendelsen forskjellig Casus, der ikke kunde have samme Betydning, eller fra samme Casus, men af et andet Thema, og da kunne begge Former først have adskilt sig som Infinitiv og Supinum efterat Casusbetydningen var glemt, eller ialtfald maatte det, at de saaledes i forskjellig Betydning satte sig fast i Brugen, føre til, at Casusbetydningen glemtes. Et ret tydeligt Spor af Infinitivens gamle Casusbetydning ville Wilhelm og Jolly finde i dens absolute Brug, det vil sige dens Brug som historisk Infinitiv og som Imperativ. Jolly dadler Schleicher meget stærkt, fordi han har forklaret en litauisk historisk Infinitiv som: dabàr jìs jį výt, nu jog han efter ham, ved Ellipsen ìma, gav sig til at —, og sammenligner det med den gamle Forklaring af historisk Infinitiv i Latin ved Ellipsen *coepit*. Denne Sammenligning passer imidlertid næppe, thi det Urigtige i sidst-

anførte Forklaring ligger, saavidt jeg skjønner, deri, at *coepit* er et aoristisk Perfectum, medens den historiske Infinitiv i Latin saa godt som altid har Imperfectumsbetydning og væsentlig herved gjør det tilsigtede Indtryk. I Litauisk har den derimod altid Aoristbetydning, og skal den forklares ved Ellipse, saa er det naturligt at tænke sig en Aorist eller, hvad der er det Samme, et historisk Præsens som ìma. Ihvad man saa ellers mener om Forklaringen ved Ellipse, saa maa man dog indrømme, at den ialtfald er ulige rimeligere end den Fordring, at Infinitiverne i en Sætning som: *Verres minitari Diodoro, vociferari palam, lacrimas interdum vix tenere*, skulle opfattes som Dativer. Noget Lignende gjælder om den befalende Infinitiv. Naar Gudinden siger til Odyssevs: *σὺ δ' ἐν κρίνασθαι ἑταίρους τρεῖς*, naar en tydsk Officeer siger til sine Soldater: drei Mann vortreten! naar en polsk Hærfører siger til en af sine Folk: o d p r o w a d z i ć t e g o c z ł o w i e k a a ż d o o s t a t n i c h c z a t, man ledsage denne Mand til de yderste Forposter (Krasiński), naar en russisk Byfoged siger til sine Politibetjente: вы стоять на крыльцѣ и ни съ мѣста! и никого не впускать въ домъ сторонняго! I skal staae for Gadedøren og ikke røre jer af Pletten! og ikke indlade nogen Fremmed i Huset! (Gogol), eller naar vi sige til vore Børn: ikke røre! saa kan der sikkert ikke være Tanke om en bevidst Brug af en Dativconstruction. Dette paastaaer Jolly vistnok ikke heller, men efter hans Mening skal dog denne Sprogbrug, endog i saa unge Sprog som Russisk, Polsk og Dansk, nedstamme directe fra den indiske Oldtid, og om den i vore Dage saa lidet yndede Ellipse vil han selvfølgelig Intet høre. Herzog har dog havt Mod til at tage Ellipsen i Forsvar; man har vistnok drevet megen Misbrug med Ellipsen, siger han, men slet ikke at ville lade den gjælde vilde dog ikke være mindre falsk. Heri

maa jeg give ham Ret; navnlig for de her omtalte to Constructionsmaader synes mig Ellipsen at være en nødvendig Forudsætning, da Infinitivens Subject og dettes Appositioner og Attributer her sættes i Nominativ, hvad der ellers ikke paa den Maade finder Sted. Den i vore Dage saa almindelige Uvillie mod Ellipsen turde maaskee beroe paa en mindre nøiagtig Opfattelse af denne Figurs Betydning. Dens Væsen bestaaer ikke i, at et Ord er udeladt, saaledes som man i en skreven Sætning kan udstryge et overflødigt Ord. Ellipsen er et Tankespring; i det virgilianske Udraab: *quos ego!* har Digteren sikkert slet ikke tænkt paa noget bestemt Verbum, som han vilde have underforstaaet; det har han ikke givet sig Tid til at søge. I Replikker mellem Mand og Kone som disse: *filiam, quam ex te suscepi — quid eam? — eductam perdidi*, vil det vist være meget tvungent i første Replik at underforstaae *perdidi*, som først kommer i tredie, og reent umuligt i anden, hvor den Talende endnu ikke veed, hvad der skal komme (Plaut. Epid. IV, 1, 34). Den ovenanførte litauiske historiske Infinitiv: d a b à r j i s j į v ý t, kunne vi paa Dansk gjengive ved en endnu stærkere Ellipse: og han efter ham! Der er derfor ingen Grund til med Grimm at kalde Ellipsen slæbende; den er tvertimod springende. Hvo som ønsker at gjøre sig fortrolig med Ellipsens Væsen, skulde gjøre sig bekjendt med det russiske Talesprog, der næsten bevæger sig gjennem lutter Ellipser.

Hvor Jolly ikke seer sig istand til at hævde en historisk Overlevering af en i Infinitivens Casusbetydning grundet Brug, søger han at paavise en Gjenopleven af den Forestilling, hvori Infinitivbegrebets Udtryk i Vedasanskrit og Zend har været grundet. Herved kan i Almindelighed bemærkes, at enhver saadan Gjenopleven af et i Aartusinder hendøet sprogligt Phænomen ikke blot foregaaer uden hi-

storisk Forbindelse, men tillige, at det, der saaledes lever op igjen, vist aldrig er ganske det Samme som det Forrige. Naar germaniske Sprog betjene sig af Præpositioner til at forbinde Infinitiven med Prædicatsverbet, som du, ze, zi, zu, to, saa har dette vistnok sin Grund i Følelsen af noget Substantivisk ved Infinitiven, men denne substantiviske Natur er ikke den gamle, men den nye, der følger af, at Infinitiven opfattes som Handlingens Almeenbegreb. Forøvrigt er det mærkeligt, hvorledes denne Sprogbevægelse har overlevet sig selv, thi nutildags har næppe nogen Tydsker, naar han siger: das ist leicht zu thun, nogen Følelse af, at zu her skulde være Præposition, uagtet Ordet endnu er fuldstændig eenslydende med en af Sprogets mest gjængse Præpositioner. I de nordiske Sprog var hele denne Svingning allerede fuldendt i Oldsproget, hvor Præpositionen at ved at forbindes med Infinitiv havde faaet en Conjunctions Betydning og som saadan grebet om sig i mange andre Forbindelser, og da den i Tidens Løb ved Lydforandring blev til að, benyttede de nyere nordiske Sprog dette til at skjelne ad og at, åt og att som Præposition og Conjunction og anviste den Sidste Pladsen ved Infinitiv. Men at hiin Forbindelses første Betydning har saa ondt ved at holde sig i Bevidstheden, og at en saadan Brug af Infinitiven, for at opretholdes, bestandig maa støttes med nye Præpositioner (um zu, ohne zu, for at, til at, ved at, uden at o. d.), er et Beviis paa, i hvilken Grad Infinitivens verbale Natur har Overvægt over den substantiviske. At det ligeledes kun er den nyere substantiviske Natur ved Infinitiven, der bevirker dens Forbindelse med bestemt Artikel i Græsk og i nuværende Tydsk samt saadanne latinske Udtryk som *beate vivere vestrum*, *scire tuum*, *ipsum velle*, erkjendes ogsaa af Jolly.

Det staaer saaledes vistnok fast, at Infinitiven overalt i det japhetisk talende Europa (med Undtagelse af de celtiske Sprogs Omraade) er Verbets ubestemte Maade og ikke har mere af substantivisk Natur, end hvad der følger af denne dens verbale Betydning.

II.

Det andet Spørgsmaal fører os ind paa Casuslæren. En i lang Tid blandt Philologerne herskende Anskuelse var den, at de tre saakaldte casus obliqui, Genitiv, Dativ og Accusativ, oprindelig havde havt reen local Betydning som svarende paa Spørgsmaalene, hvorfra? hvor? og hvorhen?[1]) Denne Lære skal allerede forekomme hos byzantinske Grammatikere. For Grækerne var den naturlig, da de i deres Modersmaal foruden Nominativen og Vocativen kun kjendte de tre ovennævnte Casus. Men ogsaa for Nytidsphilologer var den tiltalende paa Grund af sin tilsyneladende dybsindige Simpelhed, da al Sprogdannelse maa forudsættes at gaae ud fra sandselige Forestillinger og ved at overføre disse paa oversandselige Gjenstande at naae til Udtryk for mere abstracte Begreber, og navnlig Casusdannelsen maatte antages oprindelig at have tjent til at betegne Forhold i Rummet. Da nu enhver Gjenstands Forhold til Rummet enten bestaaer i Bevægelse eller Hvile, og Bevægelsen udgaaer etstedsfra og rettes etstedshen, saa at det hele Forholds Kategorier herved ere udtømte, saa fandt man, at det græske og det tydske Sprogs Antal af Casus som det eneste logisk rigtige ogsaa maatte være det oprindelige. De mange

[1]) J. A. Hartung, über die Casus, Erlangen 1831. — Fr. Lange, de casuum universis causis et rationibus, Hauniae 1836.

andre Forbindelser, hvori de tre nævnte Casus bruges, beroede paa, at alle Forhold opfattedes billedlig under Rummets Form; naar saaledes Accusativen, med hvilken vi her nærmest have at gjøre, har sin mest udstrakte og kjendeligste Brug som Objectscasus, saa beroer det oprindelig paa den Forestilling, at en Virksomhed udgaaer fra Subjectet og bevæger sig hen til Objectet. Men nu kommer Latinen endnu med en Ablativ, og Sanskrit møder desforuden med en Instrumentalis og en Locativ; det er aabenbart tre Casus for mange, for ikke at tale om andre Sprogracers langt større Antal af Casus. Dette forklarede man sig som en Spaltning af hine tre oprindelige casus obliqui i flere, idet vedkommende Nationer havde havt den luxuriøse Idee hver i sit særlige Sprog at ville have forskjellige Sider af Rummets tre nødvendige Kategorier særlig betegnede og derfor havde afledet nye Casus af de gamle. En saadan Forklaring stiller imidlertid Sprogudviklingens hele historisk bekjendte Gang paa Hovedet, da Erfaringen overalt har viist, at grammatiske Former med Tiden ikke formere sig, men tvertimod indskrænkes i Antal, idet mange af dem afslibes og gaae tabte.

Den localistiske Casustheori var vist saa temmelig eneherskende i den classiske Sprogvidenskab, indtil Madvig begyndte at opponere derimod.[1]) Madvig gjorde først opmærksom paa det Urimelige i at stille Accusativen mellem casus obliqui, da den i Formen adskiller sig saa lidet fra Nominativen og i Betydningen aabenbart staaer paa No-

[1]) Madvig, om Kjønnet i Sprogene, S. 139 flgd. (i Videnskabernes Selskabs historiske og philosophiske Afhandlinger, V, 1836). — Bemærkninger i Anledning af Forfatterens latinske Sproglære, Kjøbenhavn 1841, S. 26 flgd., 66 flgd. — om de grammatiske Betegnelsers Tilblivelse og Væsen, I (Universitetsprogram 1856), S. 20 flgd. — sprogvidenskabelige Strøbemærkninger (Universitetsprogram 1871), S. 12 flgd.

minativens Side overfor de andre Casus, da Objectet ligesaafuldt som Subjectet er et integrerende Led i Handlingen og bliver Subject, naar Sætningen bliver passivisk. Han antager Accusativen for den ældste Casus eller egentlig ingen Casus, men Ordets oprindelige Form, som det har havt forud for Casusdannelsen. Den er ikke dannet ved noget Suffix, thi den Nasallyd, m eller n, hvorpaa den i mange Tilfælde gaaer ud, er kun en parasitisk Udlyd, der ogsaa forekommer ved andre Ordformer, navnlig i Græsk som ν ἐφελκυστικόν. Til en Casus bliver Accusativen først i Modsætning til senere opstaaende særlige Casus, deels casus obliqui, der antyde tiltrædende Gjenstandes ydre Forhold til Handlingen og dannes ved Suffixer, der betegne Forhold i Rummet, deels Nominativen, der først opstaaer, naar Sætningernes Udvikling medfører Trang til særlig Betegnelse af Subjectet, og da dannes enten ved et Suffix (—s, maaskee en Pronominalstamme) eller ved en forstærket Udtale af Endelsen, der fortrænger Nasalen. Først herved faaer Accusativen den Bestemmelse at betegne Objectet, men beholder dog tillige ikke saa lidt af sin oprindelige ubestemte Charakteer, idet den i adskillige Forbindelser kun bruges af den negative Grund, at der ikke er særlig Aarsag til at bruge nogen anden Casus, saasom paa Latin i Udraab og i flere Tilfælde, hvoraf nogle maaskee i det Følgende ville komme paa Tale. Men at Trangen til en særlig Subjectsbetegnelse forholdsviis ikke har været meget stærk, sees deels deraf, at den kan udeblive, saasom i alle Intetkjønsord, deels deraf, at den saa let igjen kan gaae af Brug, endog i Sprog, som dog ellers ganske vel have bevaret Casusformerne, saasom de slaviske, hvor Accusativformen i overmaade mange Tilfælde foruden sin egen Function har overtaget Nominativens. Madvig regner saaledes Nominativ,

Accusativ og Vocativ for casus recti, og de øvrige, saa mange som der i hvert Sprog er tilstede, for casus obliqui. Af de Sidste har han hidtil, saavidt jeg veed, kun udførligere omtalt Genitiven, hvis Væsen han sætter i Betegnelsen af en Sammenhøren; paa en nærmere Bestemmelse og Sondring af de øvriges oprindelig locale Betydninger er han ikke gaaet ind.

Der er kun eet Punkt i denne Theori, hvori jeg ikke kan være enig med Madvig, nemlig angaaende Accusativmærkets parasitiske Charakteer. Det er vist en rigtig Iagttagelse af Schleicher, at Fleertalscasus som oftest dannes ved at Fleertalsmærket føies til Endelserne af de tilsvarende Casus i Enkelttallet, hvad der især viser sig tydeligt i den gothiske Acc. Pl. vulfans og preussiske virans (*viros*), ligesom det vist heller ikke kan betvivles, at λόγους, Μούσας ere opstaaede af λογονς, Μουσανς, og at Qvantiteten i de latinske Accusativendelser i Fleertallet —os, —as, —es ligeledes har sin Grund i en udsleben Nasal (at Nom. Pl. paa —es har samme Qvantitet, er et af de ovenomtalte Exempler paa, at Accusativformen bruges som Nominativ). Enkelttallets Accusativmærke viser her større Fasthed, end der kan tiltroes en blot parasitisk Udlyd. Naar Madvig indvender mod Bopp, der anseer Accusativmærket for en Pronominalstamme, at der ikke kan tænkes en saadan Forskjel mellem to Pronominer, som skulde gjøre det ene mere bekvemt til Subjectsbetegnelse og det andet mere til Objectsbetegnelse, saa kan dertil svares, at der dog i alle Sprog haves hinanden modsatte Demonstrativer til at betegne det Nærmere og det Fjernere, men denne Modbemærkning behøves egentlig ikke, da Madvig jo selv hævder Accusativens almindeligere Betydning som ingenlunde indskrænket til Objectsbetegnelsen. Accusativmærket har sandsynligviis

været et pronominalt Element, der tjente til at stemple Ordet som Nomen i Modsætning til andre Ordclasser, hvad man dog af en eller anden os ubekjendt Grund undlod, naar Ordet var Intetkjøn og ikke hørte til a-Declinationen.

Madvigs Theori fandt i sin Tid liden eller ingen Anerkjendelse udenfor vort Fædreland; i Tydskland blev den fra Localisternes Standpunkt bestridt med stor Forbittrelse, dog fornemmelig kun af Specialphilologer og ikke, det jeg veed, af comparative Sproggranskere, der snarere lode det blive ved at ignorere den. Men saa underligt gaaer det til, at der nu i Tydskland er opkommet en Casustheori, der i mange væsentlige Punkter er den samme som Madvigs, men lovprises fra alle Kanter som en splinterny, genial Opdagelse. Den blev først fremsat af Curtius i en Forsamling af tydske Philologer 1863, er bleven suppleret af Delbrück og yderligere udviklet af Jolly.[1]) Mod Localismen bemærker Curtius, at dersom Objectet oprindelig var tænkt som Endepunktet for en Bevægelse, saa maatte Subjectet tænkes som dens Udgangspunkt, men dette er ikke Nominativens Function; det maatte da i Latin være Ablativen og i Græsk Genitiven, der blev Subjectscasus. Naar *τέκνον* er Accusativ ligesaavel som *θεόν*, hvorledes kan det da bruges som Subject, dersom det skal betyde: henimod Barnet? Curtius gaaer ligesom Madvig ud fra Formen; at Vocativ, Nominativ og Accusativ i Intetkjønnet

[1]) G. Curtius, Erläuterungen zu meiner griechischen Schulgrammatik, zweite Ausg., Prag 1870, S. 160 flgd. — B. Delbrück, ablativ localis instrumentalis, Berlin 1867. — B. Delbrück, über den indogermanischen, speciell vedischen dativ (Zeitschrift für vergleichende sprachforschung, XVIII, 1869, S. 81 flgd.). — G. Curtius, zur Chronologie der indogermanischen Sprachforschung (i Abh. der phil.-hist. Cl. der kön. sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, V, Leipzig 1870), S. 250 flgd. — Jolly, anf. Skr., S. 99—111.

falde sammen, medens ingen af dem i noget ældre Sprog falder sammen med nogen anden Casus, saaledes som paa Latin Dativ og Ablativ i Pluralis og paa Græsk Genitiv og Dativ i Dualis falde sammen, er ham et Beviis paa, at hine udgjøre et sammenhørende ældre Lag af Casus, hvorom de øvrige senere have dannet sig. Hvad disse angaaer, sætter Curtius ligesom Madvig Genitivens Væsen i Betegnelsen af en Sammenhøren. De øvrige Casus ere behandlede af Delbrück, som, idet han ligesom Madvig tillægger dem oprindelig local Betydning, gjennem en grundig Undersøgelse af deres Brug kommer til de Resultater, at Dativen betegner Retningen hen imod Noget, Ablativen Udgangen eller Adskillelsen fra Noget, Locativen Stedet, hvor Noget er eller skeer (og da ogsaa med saadanne Udskeielser som i det latinske *ponere humi*), Instrumentalis endelig en Samværen med Noget. Angaaende den nærmere Udvikling af deres mere eller mindre forgrenede Brug henvise vi til Forfatteren, da det ikke er vor Opgave her at opstille en udførlig Casustheori, ligesom vi af samme Grund heller ikke indlade os paa at omtale de af Curtius hypothetisk fremsatte Forklaringer af Casussuffixernes oprindelige Betydninger eller paa Spørgsmaalet om Dannelsen af Fleertalscasus, men endnu kun ville bemærke, at den latinske Ablativ og den græske Genitiv og Dativ ifølge Delbrück ere Blandingscasus, idet Locativ og Instrumentalis i Latin ere gaaede op i Ablativen, Ablativ i Græsk i Genitiven og de to andre deels i denne, deels i Dativen.

At denne Theori paa et langt Stykke kommer Madvig imøde, er øiensynligt, men der er ogsaa Differentser. At Curtius med Bopp anseer Casusmærket saavel ved Accusativen som ved Nominativen for Pronominalstamme, deri maa jeg ifølge det ovenfor Bemærkede være enig med

ham, men dette staaer i Forbindelse med en anden Egenhed, hvori jeg ikke kan følge ham, men hellere holder mig til Madvig. Medens nemlig Curtius med Madvig betragter Objectet som medindbefattet i Handlingen og saaledes overfor Localisterne staaer paa Madvigs Side, kan han dog ikke løsrive sig fra Tanken om Objectsbetegnelsen som Accusativens første og oprindeligste Bestemmelse. Paa de første Stadier af Theoriens Udvikling foranledigede dette en fra Madvigs Mening stærkt afvigende Anskuelse, idet Curtius ansaae Accusativen for opstaaet som Modsætning til en forud existerende Nominativ, hvad han vel ikke udtrykkelig udtalte, men dog tydelig gav tilkjende, og saaledes er det ogsaa opfattet og billiget af Jolly, der ligefrem udtaler det (S. 108). Curtius førtes derved til at sætte Accusativens oprindeligste Væsen i Betegnelsen af hvad han kalder det indre Object, d. e. et Object, der er indeholdt i Prædicatsverbets Begreb, som naar man siger: at stride en Strid, νόσον κάμνειν, ἀγγελίην ἐλθεῖν, Bahn brechen.[1]) Da han senere har opgivet denne Mening, hvad Jolly synes at have overseet, saa behøve vi ikke at opholde os længere herved. Det er derfor ogsaa kun mod sidstnævnte Forfatter, jeg gjør den Bemærkning, at om end Subjecter ere nødvendigere Sætningsdele end Objecter og derfor maa antages at være tidligere opstaaede, saa behøver derfor ikke Nominativen at være tidligere opstaaet end Accusativen, da saavel Ordstillingen som en af sig selv forstaaelig Mening en Tidlang kunde være tilstrækkelig til at angive Subjectet uden Hjælp af en særlig Casusform. Selv siger Curtius i det senere Skrift: „Man maa næsten formode, at der har været en Tid, da der kun gaves to Casus, den ved intet bevægeligt Suffix cha-

[1]) G. Curtius, griechische Schulgrammatik, § 400 (6te Aufl.).

rakteriserede Vocativ og den med m-Suffixet mærkede Casus, efter hvilken da først senere den med s-Suffixet er opkommen for skarpere at henpege paa det Nærmestliggende." Her taler han derfor ikke mere om det indre Object, men kun om „Objectet i videste Betydning", et noget dunkelt Udtryk, da denne videste Betydning dog umulig kan være den philosophiske, ifølge hvilken Ordet Object er synonymt med Gjenstand og betegner Alt, hvad der frembyder sig til Opfattelse for Sandserne eller Aandsevnerne. At en saadan Kategori selv i sin dunkleste Form maa have været ganske fremmed for den menneskelige Bevidsthed i Sprogdannelsens Tid, og at der ved Object i Sprogvidenskaben kun kan forstaaes et grammatisk Object, et Object i en Sætning, er klart nok, og dette er sikkert ogsaa Curtius's Mening, da han netop kalder dette Object „den tilbagetrædende Sætningsdeel". Men det er altsaa dog endnu bestandig Objectsbetegnelsen, hvorpaa Alt beroer; derfor hedder Accusativen endnu her den almindeligste casus obliquus, hvad der ogsaa gjentages af Jolly. Det Dunkle heri forøges ydermere derved, at Curtius tillige optager den Mening af Steinthal, at m-Suffixet paa een Gang som Orddannelseselement har betegnet Neutrum og som Casusmærke Object under det almindeligere Fælledsbegreb af det for Tanken fjernere Liggende. Denne dunkle Forestilling om en neutral Betydning, der skulde klæbe ved Accusativen i Modsætning til en Nominativen ene tilhørende masculin Betydning, bliver, saa vidt jeg formaaer at indsee, reent umulig derved, at m-Suffixet som Accusativmærke ogsaa slutter sig til det ved den forudgangne Themadannelse udprægede og fra Masculinum og Neutrum bestemt adskilte Femininum. Mon det saa ikke skulde være simplere at antage Accusativen for den Form, hvor-

ved Ordet oprindeligst har været betegnet som det i Sætningen fungerende Nomen?

At Accusativen er den ældste af alle Casus, som betegne Sætningsdele, kan bevises af dens Accentuation. Bopp antager upaatvivlelig med Rette, at Betoning af Stammestavelsen overalt er ældre end Betoning af Bøiningsendelsen.[1]) Nu har i Litauisk Accusativ Singularis aldeles gjennemgaaende i hele Nominaldeclinationen, Adjectivernes og Participiernes Bøining med indbefattet, Tonen paa Stammen, uden at der forekommer en eneste Undtagelse, medens derimod Nominativen meget ofte oxytoneres og herved viser sig ikke alene yngre end Accusativen, men endog yngre end Dativen, da ogsaa denne Casus i Enkelttallet barytoneres i hele den substantiviske Declination og kun afviger herfra i den adjectiviske paa Grund af, at den der har en anden Form, som er indtrængt fra Pronominaldeclinationen. I saadanne slaviske Sprog, som have bevaret den oprindelige ubundne Accentuation, iagttages det samme Phænomen ved en stor Mængde Hunkjønsord paa —a, dog kun ved Accusativen, medens Dativen her følges med Nominativen. Maaskee vil man indvende, at den litauiske og slaviske Accentuation er af yngre Oprindelse, og at det oprindelige Princip for den japhetiske Accentuation skal søges i Sanskrit, men denne Indvending vil næppe være vanskelig at gjendrive. Bopp har godtgjort, at Betoningen i den sanskritske og i den græske Declination følger et og samme Princip, idet begge Sprog oprindelig have lagt Tonen paa Stammen i de samme tre Casus, som af Madvig kaldes casus recti og af Curtius det ældre Casuslag, og i de øvrige Casus skudt den ud paa Endelsen. Saaledes som

[1]) Bopp, vergleichendes Accentuationssystem, S. 16—42.

Sprogene foreligge, har dette dog kun kunnet paavises ved Eenstavelsesstammer af den consonantiske Declination, hvor altsaa Reglen for Nominativens Vedkommende sættes ud af Kraft, da denne Casus her altid selv er en Eenstavelsesform, og der vel næppe kan drages nogen almindelig Slutning af enestaaende Exempler som de to sanskritske anomale Tostavelsesstammer i Ordene pantʼās og mantʼās.[1]) Ellers gjælder i begge Sprog for alle Tostavelses- og Fleerstavelsesstammer den Regel, at Accenten heelt igjennem bliver uforandret enten paa Stammen eller paa Endelsen, for Græskens Vedkommende selvfølgelig modificeret ved de bekjendte Regler om Tilbagevirkningen af sidste Stavelses Qvantitet. Dette er upaatvivlelig et Skridt i Retning af den Simplification af Betoningsforholdene, der overalt pleier at indtræde paa senere Stadier af Sprogudviklingen. Sanskrit og Græsk staae i Henseende til Betoning i et Forhold til Litauisk og Slavisk, ikke uligt det, hvori Lettisk er stillet til Litauisk, og de vestslaviske Sprog til Russisk, kun at Simplificeringen ikke er saa vidt fremskreden. En Undtagelse fra Reglen gjør Vocativen, der altid i Sanskrit, i enkelte Tilfælde ogsaa i Græsk, faaer Tonen paa Stammen, uafhængigt af Betoningen i de andre Casus. Curtius anseer denne Casus for den ældste af alle og kunde maaskee heri have en Støtte for sin Mening. Da den staaer uden-

---

[1]) Bopp, S. 36. Hvad Nom. Pl. angaaer, da er dette vel næppe nogen Casus, men kun den simple Fleertalsbetegnelse. Ligesom den i Sanskrit og Græsk barytoneres i den her omtalte Classe af Ord, saaledes strækker dette sig i Litauisk over den langt overveiende Deel af Nominaldeclinationen og har sin Analogi i Slavisk paa lignende Maade som ved Betoningen af Acc. S. Acc. Pl. retter sig i Sanskrit og Græsk efter sin tilsvarende Casus i Enkelttallet, i Litauisk derimod ikke. At forklare Grunden til dette Sidste vilde her føre os for langt bort.

for Sætningen, kan det i Grunden være videnskabelig ligegyldigt, hvor gammel den er. I Litauisk oxytoneres den endnu oftere end Nominativen; i Serbisk har den derimod en Betoning, der minder om den sanskritske Regel.

Resultatet af disse Undersøgelser maa vistnok blive det, at Accusativen som Ordets ældste Form oprindelig ingen Casusbetydning har havt, men at dens Brug efterhaanden er bleven indskrænket ved at nye Casus opkom, saa at omsider Objectsbetegnelsen blev dens vigtigste Function og i Reglen den eneste, Grammatikerne kunde komme til Bevidsthed om, medens dog Sprogbrugen oftere anvendte denne gamle Ordform paa en friere Maade, grundet i dens oprindelige ubestemte Natur.

III.[1])

Ved Accusativ med Infinitiv forstaaes en afhængig Sætning, hvori Prædicatet staaer i Infinitiv og Subjectet i Accusativ. Som praktisk Regel kan udentvivl fastsættes, at overalt, hvor Infinitiven har sit eget Subject, sættes dette i Accusativ, da de Afvigelser herfra, som den græske og latinske Syntax undertiden tillader sig, vist altid ved nærmere Betragtning ville vise sig som blot tilsyneladende. Men hvorfor Accusativen i denne Forbindelse skal være Subjectscasus, hvad den ellers aldrig er, er et vanskeligt Spørgsmaal, som man har søgt at løse paa forskjellig Maade. Nogle have søgt Grunden dertil i Infinitivens Natur, idet den som afhængig af Hovedprædicatet, som den ubestemte og upersonlige Maade formeentlig ikke kunde have sit Subject i den Casus, der tilkommer den

[1]) Curtius, Erl., S. 197—201. — C. H. Fleischer, de primordiis Graeci accusativi cum infinitivo ac peculiari ejus usu Homerico, Lipsiae 1870. — Herzog, anf. Skr., S. 22 flgd. — Jolly, anf. Skr., S. 243 flgd.

finite Sætnings personlige Subject. At denne Forklaring allerede maa være opkommen i Oldtiden, sees deraf, at Grammatikeren Apollonios Dyskolos temmelig tydelig polemiserer derimod. I nyere Tid have Philologer i tidligere Aarhundreder, saasom Scioppius og Perizonius, gjort den gjældende, og i vor Tid have flere af de mest anseete Sproggranskere, saasom Humboldt og Egger, tilegnet sig den. „Denne Forklaring“, siger Jolly, „bærer saa tydelig den subjectiv raisonnerende Grammatiks Stempel, at den egentlig ingen Gjendrivelse behøver. Skulde Infinitiven, fordi den i sit Væsen er forskjellig fra verbum finitum, nødvendig have sit Subject i en anden Casus, saa kunde man med samme Ret paastaae, at Adjectivet eller Participiet ikke maatte staae i samme Casus som det Substantiv, hvortil det hører, da dets Væsen er forskjelligt fra Substantivets.“ Herved kan dog bemærkes, at denne Indvending selv i endnu høiere Grad bærer samme Stempel; Jolly har her for et Øieblik glemt sin egen øverste Grundsætning, at det kun er ad historisk Vei, slige Spørgsmaal kunne løses.

En anden Forklaring, som Max Schmidt, Thiersch. Billroth og maaskee Flere holde sig til, gaaer ud fra Accusativens Natur, navnlig fra den i Græsk saa almindelige og for Latinen heller ikke fremmede Brug af Accusativen i Udtryk som *καλὸς τὴν κεφαλήν*. En Sætning som: *λέγουσι Ξέρξεα εἶπαι* er ordret at oversætte saaledes: man fortæller en i Henseende til Xerxes stedfindende Sagthaven. Vanskelig skal man finde en for al sund Sprogsands grueligere Forklaring. Dog rammes den ikke af Fleischers Indvending, at man i saa Fald ikke skulde kunne sige: *Ξέρξης λέγεται εἶπαι*, men kun: *Ξέρξεα λέγεται εἶπαι*, thi Talen var kun om Infinitivens, ikke om Hovedverbets Subject.

En tredie Forklaring, der tilhører Schömann, søger at paavise et Slægtskab mellem Infinitiven og Accusativen, idet Infinitiven formeentlig overalt, hvor den ikke er grammatisk Object i Sætningen, dog er logisk Object for Tanken, altsaa naturlig forbindes med Accusativen, der jo er Objectscasus. Herimod gjør Miklosich den Sandhed gjældende, at Casus ikke ere Udtryk for logiske, men for grammatiske Forhold. Anvendelsen passer dog ikke ganske, da Schömanns Opfattelse af Infinitiven i Subjectsstillingen som logisk Object i Grunden er en Forklaring ved Ellipse, altsaa dog en grammatisk Forklaring. Men det skal ikke negtes, at Ellipsen her er haard at fordøie.

En fjerde Forklaring, som allerede i Oldtiden er fremsat og forsvaret af Apollonios Dyskolos, i vor Tidsalder af Wachsmuth o. fl., og i den nyeste Tid med stor Styrke er gjort gjældende af Curtius og har vundet almindeligt Bifald, gaaer ud paa at opfatte Accusativen, ikke som Subject for Infinitiven, men som Object for Hovedverbet. Curtius forklarer Accusativ med Infinitiv ved Prolepsis: i Stedet for *ἤγγειλαν, ὅτι ὁ Κῦρος ἐνίκησε* kan man sige: *ἤγγειλαν τὸν Κῦρον, ὅτι ἐνίκησε*; den sidste Sætning kan forvandles til en. Infinitiv, saa fremkommer: *ἤγγειλαν τὸν Κῦρον νικῆσαι.* Herimod kunde maaskee indvendes, at denne Forklaring kun gjør rede for Brugen af Accusativen, men lader Infinitiven henstaae uforklaret, saa at der kun er opnaaet at faae det Gaadefulde ved Accusativ med Infinitiv henlagt paa et andet Punkt. Herzog synes at have følt dette, men hans Forklaring, der deels gaaer ud paa at bringe Accusativ med Infinitiv ind under samme Kategori som Styrelsen af dobbelt Accusativ, deels griber til allehaande rimelige og urimelige, mulige og umulige Ellipser, vil vist næppe tilfredsstille Mange. Bedre kan maaskee Indvendingen imødegaaes med den almindelige

Bemærkning, at Infinitiven efter at have opgivet sin oprindelige Casusbetydning har beholdt i Arv efter sin Forgjænger, Verbalsubstantivet, den Egenskab at udtrykke Handlingen upersonligt og derfor anvendes, ikke blot i den Construction, hvorom her er Tale, men overalt, hvor Handlingens Subject ikke skal udtrykkes, fordi det alt, være sig som Subject eller i et andet Forhold, er taget i Tjeneste for et andet Verbum. Farligere er den Indvending, at hiin Forklaring kun strækker til, hvor Hovedverbet er transitivt, men bliver uanvendelig, hvor det er intransitivt, hvor Prædicatet bestaaer i et upersonligt Verbum eller en upersonlig Talemaade, hvor Accusativ med Infinitiv er Sætningens Subject, hvor den i Græsk forbindes med Artikel eller med ὥστε, og i flere Tilfælde. Curtius tyer her til det friere Object eller Hensynsaccusativen og kommer saaledes halvveis i Fælledsskab med Schmidt og hans Meningsfæller og har derfor ogsaa mødt de samme Klager over det Tvungne i denne Forklaring (f. Ex. ἐλπίς ἐστι πάντα καλῶς ἔχειν, der er Haab i Henseende til Alt, at det staaer godt). Men han indrømmer ogsaa, at man ikke allevegne kommer igjennem hermed, og skyder i alle øvrige Tilfælde Skylden paa de falske Analogier. At Sprogbrugens Udvikling ofte ledes af Analogier uden Hensyn paa Phænomenernes oprindelige Charakteer, er jo anerkjendt, men det gaaer vist næppe an at tilskrive den blotte Analogi en saa vidt strakt Virkning som her, medmindre der kan paavises et andet Motiv, som er kommet den til Hjælp.

En femte Forklaring af Miklosich skal omtales i næste Afsnit.

Madvig distingverer i sin latinske Syntax mellem saadanne Forbindelser af Accusativ og Infinitiv, hvori Opfattelsen af Accusativen som Hovedverbets Object paa-

trænger sig af sig selv, saasom ved *doceo*, *jubeo*, *veto*, *cogo*, *moneo*, *hortor*, *prohibeo*, og saadanne Constructioner af Accusativ med Infinitiv, hvori vi kun kunne opfatte Accusativen som Subject for Infinitiven og heller ikke kunne antage, at de Talende i Sprogets historiske Tid have opfattet Forholdet anderledes, saasom efter verba sentiendi og declarandi. Da begge Constructionsmaader i udvortes Skikkelse ere hinanden saa godt som fuldkommen lige, er det begribeligt, at Berettigelsen af denne Distinction er bleven bestridt af andre Philologer. Den, der ikke føler eller vil føle Forskjellen, kan det maaskee blive vanskeligt nok at overbevise gjennem bestemte latinske eller græske Exempler, men at Distinctionen er velgrundet, kan bevises af de germaniske og romanske Sprogs Historie, idet de nyere Sprog overalt, som Herzog rigtig bemærker, have beholdt fra Oldsprogene den førstnævnte Art af Constructioner, men derimod opgivet den sidstnævnte. Dermed skal dog ikke paastaaes, at de to Constructionsmaader ere opstaaede hver for sig uden indbyrdes Slægtskab eller historisk Forbindelse, da der unegtelig gives Tilfælde, hvor det ikke er let at sige, hvilken af dem man har for sig, saasom ved verba voluntatis og (i Græsk) efficiendi, f. Ex. *non uxor salvum te vult; latrocinium in Syriam penetrare non sivit;* βούλει τινὰ κατεργάζεσθαι καλεῖν σε ἐπὶ δεῖπνον; οὐ περιμενοῦμεν ἄλλους ἡμᾶς διολέσαι. Naar derfor Curtius vil finde Forklaringen af de gamle Sprogs Accusativ med Infinitiv i saadanne tydske Talemaader som: ich höre ihn sprechen, ich heisse sie kommen, ich lasse euch gehen, saa kan dette ved første Øiekast synes meget urimeligt, da intet af disse Udtryk lader sig gjengive paa Latin ved Accusativ med Infinitiv (thi selv *jubeo eos venire* er jo kun en Accusativ

og Infinitiv, da det kun kan siges, naar Befalingen rettes umiddelbart til Vedkommende selv, hvad der ogsaa gjælder om den ovenanførte tilsvarende tydske Talemaade), men der ligger den rigtige Tanke til Grund, at den første af de ovenomtalte Constructionsmaader efterhaanden har foranlediget den anden. Hvorledes dette er gaaet til, har Fleischer med stor Flid søgt historisk at paavise ved en Række Exempler af den homeriske Sprogbrug, men det maa vistnok erkjendes, at en saadan subjectivt ordnet Rækkefølge af Sætningsforbindelser, der gjennem hele Iliaden og Odysseen stadig forekomme jevnsides, ikke kan afgive noget objectivt Beviis for Udviklingens Gang uden i det Høieste for saadanne Udtryks Vedkommende, som slet ikke findes hos Homer og derfor maa antages at være af senere Oprindelse, saasom Forbindelsen af Accusativ med Infinitiv med ὥστε og selvfølgelig ogsaa med Artikel, da det homeriske Sprog jo saa godt som ingen Artikel har. Men Madvigs Distinction yder os ogsaa den Fordeel, at vi kunne bestemme det geographiske Omraade for den egentlige Accusativ med Infinitiv, der virkelig viser sig at være indskrænket til Græsk, Latin og den germaniske Sprogfamilie. Det er vistnok ikke uden Ængstelse, at jeg taler om de asiatiske Sprog, da jeg føler, hvor let det her kan gaae mig, som det gaaer Herzog og Jolly saa godt som hver Gang, de indlade sig paa at tale om Litauisk eller Slavisk. Men jeg synes dog, jeg med nogenlunde Sikkerhed maa kunne sige, at de Exempler, Jolly anfører af Sanskrit og Zend, enten ere efter verba efficiendi og voluntatis og som saadanne bekvemmest at opfatte som Accusativer og Infinitiver, eller saadanne, som ogsaa kunne forklares paa anden Maade. Saaledes forholder det sig ogsaa med det Exempel paa en litauisk Accusativ med Infinitiv, som Jolly troer at have fundet i Schleichers

Grammatik, hvor det er anført i en anden Hensigt, da Schleicher naturligviis ingen Anledning kunde have til at omtale Accusativ med Infinitiv, der er aldeles fremmed for det litauiske Sprog; Litauerne bruge i Stedet Accusativ med Participium, naar de ikke foretrække en finit Gjenstandssætning med kad, tidligere jog (ὅτι, at).

Ifølge dette kunne vi vistnok her lægge Constructionen af Accusativ og Infinitiv tilside, da den paa det Standpunkt, vi nu have naaet, ingen videre Forklaring behøver, og henvende Opmærksomheden ene paa den egentlige Accusativ med Infinitiv, der har sin oprindeligste og vigtigste Plads ved verba sentiendi og declarendi og udentvivl udgaaet derfra har grebet videre om sig. At Accusativen her har været følt som Infinitivens Subject, kunne vi ikke betvivle, naar vi see saadanne Sætninger som: *censeo Carthaginem esse delendam*, *te tua virtute frui cupimus*, ὁμολογῶ σὸν τὸ εὕρημα εἶναι; men at den ikke desto mindre i Brugens første Udspring har været Hovedverbets Object, maa vi overtydes om ved at betragte lignende Sætninger i deres passive Form. Naar jeg siger: *dicunt Caesarem vicisse*, kan det være Tvivl underkastet, om *Caesarem* er Object for *dicunt* eller Subject for *vicisse*, og det Sidste er vistnok det, der naturligst frembyder sig for den umiddelbare Opfattelse; men siger jeg: *Caesar vicisse dicitur*, saa kan der aldeles ingen Tvivl være om, at jo *Caesar* er Subject for *dicitur* og ikke for *vicisse*. Det samme Experiment kan naturligviis ogsaa gjøres i Græsk, men her kan tillige gjøres et andet. Naar Telemachos siger: μήτηρ μέν τ' ἐμέ φησι τοῦ ἔμμεναι, saa kan det maaskee være tvivlsomt, om ἐμέ er Object for φησί eller Subject for ἔμμεναι; men havde han troet sig mere sikker paa sin Byrd og sagt: ἐγώ τοί φημι τοῦ ἔμμεναι, saa havde ἐγώ utvivlsomt været Subject for φημί og ikke for ἔμμεναι. Men at

Conversionen til Passiv i de fleste Tilfælde slet ikke er mulig, at man f. Ex. ikke kan sige: *tua virtute frui a nobis cuperis*, eller: *Carthago a me censetur esse delenda*, viser, at denne første Oprindelse til Constructionen meget tidlig er gaaet i Forglemmelse. Man har snart vant sig til at betragte Accusativen som Infinitivens Subject og saaledes sammenhørende med denne, at den med sin Infinitiv ikke blot kunde følge efter intransitive, upersonlige og substantiviske Prædicater (*fama est, Gallos adventare*; *ducuntur spe, sibi id utile futurum*), men at begge tilsammen behandledes som et sluttet Begreb, der som Subject kunde stilles i Spidsen for en Sætning, ligesom man ogsaa, hvor Infinitiven havde et Prædicatsord hos sig, lod dette følge i Accusativ ligesom henhørende til et forudsat Subject i denne Casus eller hentydede til et saadant ved en Apposition i Accusativ (τὸ θάνατον δεδιέναι οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ δοκεῖν σοφὸν εἶναι μὴ ὄντα), i Græsk endog betegnede Accusativ med Infinitiv substantivisk med declinabel Artikel samt lod den i Forbindelse med ὥστε gjøre Fyldest for en finit Følgesætning m. m. Men hvorledes blev alt dette muligt? Skal Accusativen her overalt forklares som friere Object, som Hensynsaccusativ eller, som det kaldtes i vor Skoletid, ved Ellipsen κατά (og her skal jeg visselig ikke tage Ellipsen i Forsvar), saa maa jeg med Miklosich finde, at dette ikke lader sig gjennemføre uden den utaaleligste Tvang. Men hvad er denne i Græsk saa almindelige Hensynsaccusativ andet end Ordets ubestemte almindelige Casus, der har sin største Udbredelse i Forbindelser som καλὸς τὴν κεφαλήν, δίκαιος τὸν τρόπον, men ellers ogsaa forekommer paa andre Maader: som Udtryk for Maal i Tid og Rum, som Gjenstandsbetegnelse for mediale og intransitive Prædicater i Græsk, endvidere i Udraab (μὰ τὸν Δία, νὴ Δία, *me miserum! testes egregios!*), i

forskjellige adverbiale Udtryk saasom *τίνος χάριν: meam vicem, magnam partem, multifariam, ceterum, id aetatis, id genus* o. d.? Det er denne ubestemte, af Objectsbetydningen uafhængige Brug af Accusativen, der udentvivl i en forhistorisk Tid har havt langt større Raaderum, som har gjort det muligt for Accusativen ved Infinitiv at gaae saa langt ud over Grændserne af sin første Bestemmelse som Objectsbetegnelse for Hovedprædicatet.

IV.[1])

Vi komme nu til det, som egentlig skulde være vort Hovedemne, men hvortil vi ifølge Sagens Natur kun kunde naae gjennem en Udvikling, der i Forhold til Hovedemnet maatte faae for stort Omfang til at kunne betragtes som en blot Indledning. Striden angaaende Accusativ med Infinitiv dreiede sig væsentlig om to hinanden modsatte Anskuelser, den ene, at Accusativen oprindelig var at henføre til Infinitiven, den anden, at den fra først af havde været forbunden med Hovedverbet. Miklosich slutter sig ubetinget til den første Mening og søger at opretholde den ved følgende Betragtning. Dersom Constructionen af Accusativ med Infinitiv fandtes gjennemgaaende paa samme Maade i hele den japhetiske Sprogæt, saa vilde dette ligesaa særegne som eensartede Phænomen næppe lade sig forklare, hvorimod det vilde kaste et nyt Lys over Sagen, dersom man i et japhetisk Sprog i samme Forbindelse kunde finde en anden Casus i Accusativens Plads. En

---

[1]) Fr. Miklosich, über den accusativus cum infinitivo (Sitzungsberichte der phil.-hist. Cl. der kais. Akademie der Wissenschaften, B. LX, Jahrgang 1868, Wien, S. 483 flgd.). — Samme Forf., vergleichende syntax der slavischen sprachen, S. 394—95; 619—21; 858—61; 868—72.

saadan Hjælp yder det oldslaviske Sprog. Her gjengives nemlig den græske Accusativ med Infinitiv som oftest ved Dativ med Infinitiv. Da nu Dativen i ethvert Tilfælde nødvendig maa henføres til Infinitiven, saa slutter Miklosich heraf, at det Samme ogsaa maa gjælde om den græske og latinske Accusativ. Denne Slutning er fra alle Kanter bleven modsagt af tydske Philologer, der vistnok med Grund hævde, at de forskjellige Midler, hvorved forskjellige Sprog naae samme Maal, ogsaa rimeligst maa antages at have forskjellig Oprindelse og følgelig maa forklares paa forskjellig Maade. Paa at forklare Oprindelsen enten til den slaviske Dativ med Infinitiv eller til den græsk-latinske Accusativ med Infinitiv indlader Miklosich sig ikke, da han antager den oprindelige Betydning af Casus overhovedet for ubekjendt og uransagelig. Modstanderne finde ikke, at der er Grund til en saa vidt dreven Skepticisme, og heri maa jeg ligeledes være enig med dem. Men naar jeg nu vil forsøge at forklare Oprindelsen til den slaviske Dativ med Infinitiv, saa befinder jeg mig overfor Miklosich i en særegen Forlegenhed. Denne udmærkede Lærde leverer nemlig altid en saa rig Exempelsamling, at han næsten sparer en Efterfølger Uleiligheden med at samle Materialier og, dersom denne vil bestride hans Meninger, selv giver ham Vaaben ihænde. Miklosich behandler saa uhyre Masser af Stof, at han nødvendig maa være mere udsat for undertiden at overvældes af dette, saa at han kan komme til at henføre eensartede Ting under forskjellige Regler eller bringe Phænomener af forskjellig Art under samme Regel, end vi andre, der raade over et ringere Stof, som er lettere at beherske. Om jeg end selv har opsøgt en Deel af de Exempler, jeg her agter at anføre, saa maa jeg dog nødvendig erkjende, at det væsentlig er Miklosich's Material-

samling, der har veiledet mig. En saadan Stilling er ikke behagelig, da den maa medføre en noget trykkende Følelse af, at Striden paa den Maade ikke føres ganske ridderligt. Men det staaer nu eengang ikke i min Magt at føre den anderledes.

At Dativen i den her omhandlede slaviske Construction, at sige i saadanne Exempler, som virkelig høre herhen, altid er at henføre til Infinitiven, derom kan vist ikke være nogen Tvivl. Miklosich beviser det ved et slaaende Exempel: ne dobro jestь mnogomъ bogomъ byti, det er ikke godt, at der er mange Guder (Supr. 75, 18); vilde man her henføre Dativen til Hovedverbet, saa fik man den forkeerte Mening ud: det er intet Gode for en Fleerhed af Guder at være til. Men hvorledes kan Dativen være skikket til at udtrykke Infinitivens Subject? Dativens Betydning, saaledes som den har sat sig fast i de japhetiske Sprogs historiske Tid, er klar nok; derom har der ingen Strid været mellem de Lærde saaledes som om Accusativen. Om den forhistoriske locale Betydning af Dativen kan her ikke være Tale, thi Dativ med Infinitiv findes kun i et enkelt Sprog, hvis Literatur har taget sit Udspring og draget sin væsentligste Næring af Oversættelser fra byzantinsk Græsk, saa at det vilde være urimeligt at fremmane en mythisk Fabeltid for at finde Oprindelsen til et Phænomen, som er foranlediget ved den historisk velbekjendte græske Brug af Accusativ med Infinitiv. Desuden vilde man vel næppe ad denne Vei kunne finde nogen Løsning af Gaaden. Derimod ere vi naturligt henviiste til at søge Forklaringen i Infinitivens Brug i Slavisk. Nu er det i alle slaviske Sprog en meget almindelig Brug, at Infinitiven i Forbindelse med Hjælpeverbet antyder, hvad der maa, kan, skal eller bør skee, omtrent som et latinsk Gerundiv i Neutrum eller som In-

finitiven i det horatianske *mansuri oppidulo, quod versu dicere non est,* f. Ex. oldslavisk: ne otъ sego že točьją viděti jestь siłą christovą, ikke alene heraf kan man see Christi Magt (Supr. 309, 3); kako to jestь razuměti? hvorledes er dette at forstaae? (ib. 332, 6); ovogda viděti i běješe sěda, ovogda že otroka, snart var han at see graahaaret, snart som et Barn (ib. 92, 10); ne bě ichъ viděti saměchъ, no konь ichъ viděti kopyta, man kunde ikke see dem selv, men man kunde see Sporene af deres Heste (Nestor); serbisk: koga je moliti, nije ga srditi, den, man skal bede om Noget, skal man ikke gjøre vred (Ordsprog); polsk: po co go tu było przywozić? hvad skulde det til, at kjøre ham hid? (Kraszewski). Er Hjælpeverbet Præsens, udelades det som oftest, saasom hos Nestor: po Łovoti vъniti vъ Ilьmerъ jezero, ad Lovot kan man løbe ind i Søen Ilmer; na čьto sja prědati? hvorfor skulde man overgive sig? voleju ili nevoleju stati protivu, enten vi ville eller ei, maa vi holde Stand; russisk: гдѣ ни жить, а одному царю служить, hvor man saa skal boe, saa skal man ene tjene Caren (Ordsprog); старую собаку не батькой звать, en gammel Hund skal man ikke kalde Faer (ligesaa); что дѣлать съ такимъ народомъ? hvad er der at gjøre med en saadan Nation? (Puškin); такъ и быть, lad det være saa; казнить, такъ казнить, миловать, такъ миловать, skal der straffes, saa skal man straffe, skal der benaades, saa skal man benaade (Samme; i begge Forsætninger kan det maaskee være tvivlsomt. om Infinitiven er at opfatte paa denne Maade, men i begge Eftersætninger er det sikkert); polsk: w karczmie, w łaźni, w młynie i w kościele nieznać pana, i Kroen, i Badet, i Møllen og i Kirken skal man ikke vide, hvo der er fornem (Ordsprog); rano

wstawszy co robić, bo inaczéj także byś leżał, naar man er staaet tidlig op, skal man bestille Noget, thi ellers kunde man ogsaa blevet liggende (ligesaa); bøhmisk: v núzi přietele poznati, i Nød skal man kjende sin Ven (Ordsprog, Výbor z literatury české, 844); volati, ano nepřevezú, tlúci, ano neotevrú, man kan raabe, og de sætte ikke En over, man kan banke, og de lukke ikke op (841); však býti bez svého zbožie, man skal dog miste sit Gods (248). Men naar Infinitiven har Betydning af Gerundiv, er det naturligt, at den grammaticalske Person, til hvilken Handlingen henføres, eller Infinitivens saakaldte Subject sættes i Dativ, og saaledes er det ogsaa Brug her, f. Ex. oldslavisk: prěžde bo vědějaše, jako semu jestь byti, thi han vidste forud, at dette kunde skee (Supr. 37, 5); otъ čego mi jestь umrěti? hvoraf skal jeg døe? (*ex quo mihi est mori?* Nestor); simъ dani namъ ně dajati, disse kunne ikke betale os Tribut (Samme); russisk: быть было ненастью, да дождь помѣшалъ, der skulde været Slud, men Regnen kom iveien (Ordsprog); какъ мнѣ не знать? hvorledes skulde jeg ikke vide det? (Gribojedov); polsk: zginąć wszytkiemu, Alt maa gaae tilgrunde (Kochanowski); jéj rozkazać, mnie słuchać, hun har at befale, jeg at adlyde (Mickiewicz); bøhmisk: co mi učiniti s tobú? hvad skal jeg gjøre med Dig? (Výbor z l. č., 211); kak mi, matko, býti tomu? hvorledes, Moder, kan dette hændes mig? (246); býti psu, který vlku v ucho podme, der kan være den Hund, som blæser Ulven i Øret (842). At Infinitiven brugt paa denne Maade ikke blot kan være Prædicat i en Hovedsætning, men ogsaa i en Bisætning, sees allerede af et Par ovenfor anførte Exempler; saaledes ogsaa: naučą vasъ, kogo by čisti, jeg vil lære eder, hvem man burde dyrke (Supr. 20, 23);

pomyšlěše kyje iny lutějšę mąky izobrěsti, han overtænkte, hvilke andre grueligere Kvaler han skulde finde paa (36, 27); proricachu, jako bogu roditi sja, de forudsagde, at Gud skulde fødes (Nestor); russisk: если разсмотрѣть, какое множество людей находится въ такой слѣпотѣ! naar man skal see sig for, hvilken Mængde Mennesker befinder sig ikke i saadan Forblindelse! (Gogol). Imidlertid har dette i nærværende Undersøgelse mindre Interesse for os; vigtigere er den Iagttagelse, at en saadan Infinitiv ogsaa kan indlemmes i Hovedsætningen, saa at Hjælpeverbet bliver at underforstaae, ikke i Indicativ, men i Infinitiv, f. Ex. iže vaju varivъ sъtvoritь mi chyziną sěsti mi vъ njej, hvo af eder der først bygger mig en Hytte til at bosætte mig i (Supr. 150, 7); jegda vъvedosta roditela otročę Iisusa sъtvoriti ima po obyčaju zakonьnumu o njemь, *ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ* (Luc. 2, 27; man seer her, at det er en af de Veie, ad hvilke Oversætterne omgaae den græske Construction af Infinitiv med Artikel i en casus obliquus eller styret af Præposition, og at det Samme ogsaa kan skee ved at opløse den infinitiviske Sætning i en finit Bisætning); svobodь jestь otъ zakona ne byti jej přelubodějci, *ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα* (Rom. 7, 3); isplъnišę sę dьnije roditi jej, *ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν* (Luc. 2, 6); urokъ położiša ne prěstupati nikomuže vъ žrěbij bratьnь, de fastsatte en Lodfordeling, at Ingen maatte skride over i sin Broders Lod (ikke til at overskride for Nogen ind i sin Broders Lod, Nestor); urjadъ położiša meždu grečьskoju zemleju i rusьskoju ne prěstupati ni Grekomъ ni Rusi, de havde fastsat et ordnet Forhold mellem Grækenland og Rusland, som hverken Grækere

eller Russere maatte overtræde (ikke til at overtræde hverken for Gr. eller R., Samme); pošli sja kъ bratii svojej sъ molьboju ne lišati tja rusьskyja zemla, send Bud til dine Brødre med Bøn om ikke at ville (at de ikke ville) berøve dig russisk Land (Samme). Herfra ligger Overgangen til Dativ med Infinitiv ved verba sentiendi og declarandi aaben, hvad der bedst sees af saadanne Steder, hvor det ogsaa paa Latin vilde være nødvendigt at bruge Gerundiv med Dativ, saasom: rasmaštrają bo ne ostaviti mi togo bes pomęnovenьja, thi jeg indseer, at jeg ikke bør lade dette uomtalt (Supr. 427, 17); pomjanu konь svoj, otъ njegože bjachu rekli volsvi umrěti Olьgovi, han mindedes sin Hest, ved hvilken Spaamændene havde sagt at Olg skulde døe (*per quem Helgoni moriendum esse vaticinati erant*, Nestor); jeda namъ tožde myslite prijati? I mene da vel ikke, at vi burde underkaste os samme Vilkaar? (Samme). Nærmest hertil slutter sig Udtrykket for græsk Accusativ med Infinitiv efter ὥστε, f. Ex. i ne otъvěšta jemu ni kъ jedinomuže glagolu, jako diviti sę igemonu zělo, καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα, ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν (opfattet: saa at Landshøvdingen høilig maatte forundre sig, Matth. 27, 14); naplъnišę oba korabla jako pogrąžati sę ima, ἔπλησαν ἀμφότερα τὰ πλοῖα ὥστε βυθίζεσθαι αὐτά (Luc. 5, 7); otъgnavъ množьstvo zmij i skorpij izъ grada, jako ne vrěždati sja člověkomъ otъ nichъ, φυγαδεύσας τὸ πλῆθος τῶν ὄφεων καὶ σκορπίων ἐκ τῆς πόλεως, ὥστε μὴ ἀδικεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν τοὺς ἀνθρώπους (Nestor efter Georgios Hamartolos). Den græske Maade at udtrykke en Følgesætning paa lader sig saa let opfatte gerundivisk, at det ikke kan undre os, om ikke blot Oversættere, men ogsaa Originalforfattere, der havde tilegnet sig det oldslaviske Literatursprog, fandt

Slavernes gerundiviske Brug af Infinitiven bekvem dertil, som naar Nestor siger: za ruky jemlušče sěčachu sja, i sъstupiša sja triždy, jako po udolijemъ krovi tešči, Mand imod Mand hug de løs paa hverandre og stormede tre Gange sammen, saa at der flød Blod over de lavere Steder. Men ogsaa ved verba sentiendi og dedeclarandi kan den græske Accusativ med Infinitiv overmaade let opfattes gerundivisk overalt, hvor den infinitiviske Sætning udsiger en subjectiv Tanke eller Meningsyttring, en Mulighed, en Bøn o. d., saa at den slaviske Brug af Infinitiven ogsaa her tilbyder et bekvemt Middel til at udtrykke Meningen af den for Sproget fremmede Construction, om end kun tilnærmelsesviis, saa dog tilstrækkeligt for Hensigten. Ved det ovenanførte Exempel: ne dobro jestь mnogomъ bogomъ byti, har Skribenten vistnok i sin græske Original havt en Accusativ med Infinitiv for sig, men skal Sætningen oversættes fra Slavisk, og ikke fra Græsk, saa bliver det nøiagtigste Udtryk dette: det er ikke godt, at mange Guder skulle være til; Talen er jo om en Troessag. Saaledes ogsaa: sadukei, iže głagolątь ne byti vъskrьseniju, Σαδδουκαῖοι οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν (at der ikke kan være nogen Opstandelse, Matth. 22, 23); posądi byti prošeniju ichъ, ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν (Luc. 23, 24); togo radьma byti sъ nimь bogu věrują, derfor troer jeg, at Gud var (maa have været) med ham (Supr. 432, 2); mnějachą jemu razbolěti sę, de meente, at han var bleven syg (432, 21); uvěděšę někojemu otъšьlьcu byti na městě tomь, de fik at vide, at der skulde være en Eneboer paa det Sted (Sammenhængen viser, at denne Besked var given af Folk, som kun havde hørt noget løseligt om ham, Supr. 402, 15); głagołachą nikoliže sej jęzi izvračujemě byvati, de sagde, at denne Sygdom aldrig kunde hel-

bredes (438, 14); mnozi že molaachą i priti jemu vъ domy ichъ, mange bade ham om, at han skulde komme i deres Huse (151, 15); ašte li da sъlučaše sę ně u kogo umuditi jemu, men dersom det hændtes, at han forsinkedes hos Nogen (maatte forsinkes, ib. 18). Hvor en saadan Opfattelse ikke er mulig, finder man ogsaa, at Oversætterne have omgaaet Vanskeligheden paa forskjellig Maade, saasom ved ligefrem at eftergjøre Accusativ med Infinitiv, hvad der jo i alle Sprog saare let lader sig gjøre, saaledes: kogo glagolątь mę člověci byti? *τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;* (Oversætteren har her følt, at man ikke kunde lade Christus tale problematisk om sin Sendelse, Matth. 16, 13); izvěšteni sutь Iovana byti proroka, *πεπεισμένος ἐστὶν [ὁ λαὸς] Ἰωάννην προφήτην εἶναι* (Luc. 20, 6); oni že vsi osudiše i byti povinьna smrьti, *οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου* (en altfor kategorisk Erklæring til at kunne udtrykkes gerundivisk, Marc. 14, 64); tvorešte se pravedьniky byti, *ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι* (Luc. 20, 20). Man kan gjennemgaae hele Rækken af Exempler paa Dativ med Infinitiv hos Miklosich S. 619 flgd. og paa Accusativ med Infinitiv S. 394 flgd., og man vil saa godt som overalt finde denne Forskjel iøinefaldende. Miklosich antager imidlertid, og vistnok med Rette, at Accusativ med Infinitiv i Slavisk skyldes puur Efterligning, ihvorvel den findes, ikke blot hos Oversættere, men ogsaa hos Originalforfattere, brugt for Dativ med Infinitiv af samme Grund som ovenfor, saasom hos Nestor: i drugyj světъ povědajutь byti, og de sige, at der gives en anden Verden; čajušče nadežda, velikago boga i sъpasa našego vъzdati komuždo protivu trudomъ neizrečenuju radostь, ventende i Haabet, at den store Gud og vor Frelser vil give Enhver uudsigelig Glæde for hvad han har gaaet igjennem. Der

er ogsaa andre Maader, hvorpaa Oversætterne gaae af Veien for en Accusativ med Infinitiv, til hvis Indhold et gerundivisk Udtryk ikke passer, saasom Accusativ med Participium, f. Ex. protivą izide jemu narodъ, jako slyšašę i sъtvorьša se znamenije, *ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσε τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον* (*πεποιηκότα*, Joh. 12, 18); ěko glagolete o Velьzěvolě izgonešta me běsy, *ὅτι λέγετε ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια* (*ἐκβάλλοντα*, Luc. 11, 18), og denne ægte slaviske Construction findes da ogsaa anvendt paa Steder, hvor dog ellers Intet var til Hinder for at bruge en gerundivisk Dativ med Infinitiv, f. Ex. mьněvьše že i vъ družině sąščь *νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι* (*ὄντα*, Luc. 2, 44). En anden høist naturlig Udvei er Opløsningen i en finit Sætning, f. Ex. jako vъlězъ vъ korablь sěde, *ὥστε αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι* (*ut in navem ingressus consideret*, Matth. 13, 2); ne choščemъ semu, da carstvujetъ nadъ nami, *οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ' ἡμᾶς* (*μήπως βασιλεύσῃ*, Luc. 19, 14), og dette anvendes især hyppigt, hvor Græsken har en declineret Infinitiv med Artikel. f. Ex. bystь že jegda krьstiše se vsi ludije, otъvrьze se nebo, *ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαὸν, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανόν* (*dum baptizabantur* — *aperuit se*, Luc. 3, 21); jegda napłъni sę osmь dьnij, da i obrěžątь, *ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον* (*ut eum circumciderent*, Luc. 2, 21); zanje jestь drugъ jemu, *διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον* (Luc. 11, 8); prěžde daže kurъ ne vъzglasitь, *πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι* (Matth. 26, 34), hvortil da ogsaa det slaviske Verbalsubstantiv kan bruges, da det netop har Betydning af en græsk Infinitiv med Artikel eller et latinsk Gerundium, f. Ex. věstь bo otьcь vašь ichъ že trěbujete prěžde prošenija vašego, *οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν* (Matth.

6, 8), samt den slaviske dativus absolutus (duo dativi), f. Ex. bystь že naleželštu jemu narodu, ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ (ἐπικειμένου τοῦ ὄχλου, Luc. 5, 1). Endelig gives der ogsaa Tilfælde, hvor Vanskeligheden kan overvindes ved en saadan Forandring i Constructionen, at en til Hovedverbet henført Dativ træder i Stedet for den som Subject til Infinitiven henhørende græske Accusativ. Fra saadanne Tilfælde, hvor ogsaa Græsken har Dativ, saasom: τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; kъto sъkaza vamъ běžati otъ grędąštago*gněva? (Matth. 3, 7), er Overgangen let til saadanne halve Forandringer som: καλόν ἐστί σοι εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλόν, dobrěje ti jestь vъniti vъ životъ chromu (χωλῷ, Marc. 9, 45), og til saadanne hele som: κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, ašte mi sę prilučitь sъ toboją umrěti (κἂν μοι συντύχῃ, Matth. 26, 35); τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; kъto vamъ vъzbrani istině ne pokarjati sę? (Gal. 5, 7). Ligesom vi i Latin og Græsk gjøre Forskjel paa Accusativ med Infinitiv og Accusativ og Infinitiv, saaledes kan man ogsaa i Slavisk skjelne en Dativ med Infinitiv som: molasta sę moliti sę jemu za nja, de bade om, at han vilde bede for dem (Supr. 147, 5), og en Dativ og Infinitiv som: molasta sę jemu sъ slъzami prijęti molenije jeju, de bade ham med Taarer om at bønhøre dem (ib. 150, 1), dog med den Forskjel, at hist den ene Construction har foranlediget den anden, medens her begge ere opstaaede uafhængigt af hinanden, hvorvel Sprogbrugens videre Udvikling maatte medføre, at de ofte nærmede sig til hinanden, saa at det baade for Forfatter og Læser mangen Gang kunde blive mindre klart, hvilken af dem der brugtes. Saaledes: dobro jestь namъ sьde byti, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι (Luc. 9, 33); udoběje bo jestь velьbądu skvozě uši iglině proiti nežе bo-

gatu vъ cěsarьstvije božije vъniti, εὐκοπώτερον γάρ ἐστι, κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν (Luc. 18, 25); ěko podobajetь synu člověčьskomu mnogo postradati, ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν (Marc. 8, 31).

Med alt det skal dog ikke negtes, at der kan findes Steder, hvor disse Forklaringer ikke uden stor Tvang kunne anvendes. At en Sprogbrug som denne i Tidens Løb kan gaae ud over sine oprindelige Grændser og faae Hævd derpaa ved Vanens Magt, kan saa meget mindre undre os her, som det ingenlunde er givet, at Oversætterne altid vare Indfødte, der havde det Slaviske til Modersmaal, og ikke Grækere, der ved Studium af den unge Literatur tilegnede sig det nye Skriftsprog, for hvem da let den Regel een Gang for alle kunde sætte sig fast, at Accusativ med Infinitiv i Slavisk altid skulde gjengives ved Dativ med Infinitiv. Exempler herpaa synes navnlig at forekomme ved verba efficiendi og eveniendi samt i Følgesætninger paa Steder, hvor man snarere skulde vente en opløst Omskrivning, f. Ex. abije sъtvori prosłyšati głuchumu, han bragte strax den Døve til at høre (Supr. 434, 17); bystь že i vъ drugąją sąbatą vъniti jemu vъ sъborišče i učiti, ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ διδάσκειν (Luc. 6, 6); bystь že umrěti niščumu i nesenu byti angeły na łono Avraamle, ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ (Luc. 16, 22); prěbyvachą ne pokoręšte sę jemu, jakože i na gněvъ obratiti sę imъ na nь, de vilde vedblivende ikke lade sig overtyde af ham, saa at de endog vendte sig i Vrede mod ham (Supr. 21, 29); nъ i pače ne věrovachą, jakože na to imъ priti i čudesъ otъ njego prositi, men de troede endda ikke, saa at de

endog kom dertil, at fordre Undergjerninger af ham (22, 11). I senere, mere aandløse og trælbundne Oversættelser kan der forekomme Udtryk, som gjøre stærk Vold paa Sproget, som naar det ovenanførte πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν gjengives ved prěžde vamъ prositi u njego. Exempler paa en saadan videregaaende Brug af Dativ med Infinitiv maa da ogsaa kunne forekomme efter verba sentiendi og declarandi, men jeg har dog hidtil ikke kunnet finde mere end eet. Det besynderlige Udtryk i Apost. G. 27, 27: ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν, Skibsfolkene mærkede, at et Land nærmede sig til dem, formodentlig en eiendommelig græsk Sømandstalemaade, er sagtens i de fleste Bibeloversættelser, og saaledes ogsaa i den slaviske, vendt om til det for andre Nationer mere naturlige: at de nærmede sig til et Land; i den Text, Miklosich har meddeelt i første Udgave af sin Chrestomathi (1854), er dette udtrykt saaledes: nepьštevachą korablьnici približati sę imъ kъ jeterě stranĕ, medens derimod den sædvanlige russiske Bibeltext har den opløste Bisætning: jako približajutsja kъ nekojej stranĕ.

Imod den vistnok aldeles uholdbare Forklaring af den slaviske Dativ med Infinitiv, fremsat, jeg veed ikke af hvem, at Dativen altid skulde være at henføre til Hovedverbet, finder Miklosich et Hovedargument deri, at ogsaa Verbalsubstantivet ligesom Infinitiven forbindes med en subjectiv Dativ. Jeg kan imidlertid ikke troe, at disse to Phænomener have noget med hinanden at gjøre. Det slaviske egentlige, i snevrere Betydning saakaldte Verbalsubstantiv er en reen Conjugationsform, dannet af samme Thema som det passiviske Fortidsparticipium, og fungerer, hvor det har beholdt sin oprindelige Betydning, som et Gerundium eller en declineret Infinitiv. At det kan tage

sit Object til sig i Accusativ, have vi seet af det i første Afsnit anførte Exempel: po prijętii mi otъ boga velikyj darъ, men dette er dog ikke det Almindelige; paa Grund af sin substantiviske Natur forbindes det sædvanlig med en objectiv Genitiv: na ubijenije jego, til at dræbe ham (Supr. 139, 4), na obličenije nepokorьnago tvojego uma, til at overbevise dit trodsige Sind (143, 28), na lajanije svętago mąža, til at besnære den hellige Mand (397, 28); i det forholdsviis langt sjeldnere Tilfælde, at en i denne Form udtrykt Handling har sit Subject hos sig, kan ogsaa dette sættes i Genitiv: sъpovědasta jemu vьse o svętěěmь Isakii i o proricanii jego, de fortalte ham Alt om den hellige Isaak og om, hvad han havde forudsagt (Sup. 146, 27). Nu er det en meget almindelig Brug i Oldslavisk, at Dativen træder i Stedet for en possessiv Genitiv: mati pravьdьnumu, den Retfærdiges Moder (Supr. 19, 8), starějšina imъ, deres Høvding (29, 1), svoi jemu, hans Slægtninge (401, 13), og da baade den objective og den subjective Genitiv ved Verbalsubstantivet i Grunden er opfattet possessivisk, er det intet Under, at Dativen kan indtage dens Plads. I Objectsstillingen er dette dog sjeldnere, saasom dajanije iměniju, at skjænke Gods (Supr. 36, 17), da Genitiven her er mere yndet, men netop derfor maa det blive desto hyppigere i Subjectsstillingen, som i det allerede to Gange ovenfor anførte Exempel, samt: po vъkušenii ima paky sědosta, efterat de havde spiist, satte de sig igjen (Supr. 407, 1), prěžde došьstija jemu prěpolovьenija pąti, førend han havde naaet Halvveien (Supr. 432, 14; man seer, at Brugen af en subjectiv Genitiv her vilde dynge for mange Genitiver sammen), izide iz domu otьca svojego po ostatii jemu siru, han gik ud af sin Faders Huus efter

at være bleven faderløs (428, 20; flere Exempler hos Miklosich, über den accusativus cum infinitivo, S. 494).

En Hovedgrund til, at jeg ikke kan tiltræde Miklosich's Betragtning af den slaviske Dativ med Infinitiv som i alle Henseender svarende til den græsk-latinske Accusativ med Infinitiv, er det, at dens Brug ved verba sentiendi og declarandi udelukkende tilhører det oldslaviske Idiom. Miklosich mener, at det russiske Sprog kun kan betegne Subjectet ved en Infinitiv i Dativ, men dette gjælder dog kun, naar Talen er om, hvad der skikker sig, er rimeligt, ønskeligt, uundgaaeligt o. d., altsaa naar Infinitiven er at opfatte gerundivisk, f. Ex. i Hovedsætninger som: на комъ жениться мнѣ? med hvem skulde jeg gifte mig? (Gribojedov), eller i Bisætninger som: Вы не о томъ хлопотали, чтобы только самому съиграть хорошо свою роль, De har ikke bestræbt Dem for blot selv at spille Deres Rolle godt (Gogol), hvor den i чтобы oprindelig indeholdte Form af Hjælpeverbet fra først af har gjort Infinitiven gerundivisk, eller: нѣмцы просили Его Величество быть увѣрену, Tydskerne bade Hans Majestæt være forvisset om (Puškin, citeret af Busłajev II, p. 289), hvor Dativen beroer paa, at Infinitiven udtrykker et Ønske, thi fordrede Infinitiven alene som saadan Dativ, saa kunde Gogol ikke sige: рѣшился извѣдать самъ всякое ремесло, han besluttede sig til selv at lære ethvert Haandværk. Rigtignok seer jeg hos Miklosich, at Ordet позаснуть i en Udgave af det russiske Akademies Ordbog skal være forklaret ved заснуть многимъ, at sove ind, naar Talen er om Mange; hvad der har foranlediget den lærde lexikographiske Comité til at udtrykke sig saaledes, kan man ikke vide, men jeg formoder dog, at det har været en lignende Theori som den, Miklosich vil gjøre gjældende. I Polsk er Forholdet det samme. Den Sætning af en Folkevise: nie

ma jak to saméj spać, oversætter Miklosich selv fuldkommen træffende: *nihil optabilius est quam solam* [ordret: *soli*] *dormire*; ogsaa paa Latin vilde Dativen her maaskee ikke være umulig. I Sætninger som: nie podobna rzecz jest chcieć wszystko samemu czynić, der er ingen Rimelighed i at ville gjøre alting selv (Krasicki), pannie rozkochać się i oświadczyć piérwszéj, to nasze proste i staroświeckie pojęcia przechodzi, at en Pige skulde forelske sig og komme først med Kjærlighedserklæringen, det gaaer over vore simple gammeldags Begreber (Tańska), bom to miał za zbrodnią, aby drugiego rozmiłować saméj tylko komedye grając, thi jeg holdt det for en Forbrydelse, at gjøre et Menneske forelsket og selv kun spille Komedie (Kraszewski), er der overalt Tale om det Rimelige, Sømmelige og Tilladelige.[1]) Saaledes forholder det sig ogsaa med det polske Udraab: tobie się jeszcze odgrażać! skulde du endog vove at true! som Miklosich troer at kunne stille sammen med det virgilianske: *mene inceptis desistere victam!* hvad der for saa vidt er rigtigt, som Meningen er en lignende, men udtrykt med polsk Syntax vilde Virgils Sætning dog lyde: *mihine victae inceptis desistendum esse!* Hvor Infinitiven ikke har gerundivisk Betydning, sætter Polsk ligesom Russisk dens Subject i Nominativ: kupcy tutejsi mają chwalebny zwyczaj, podejmować każdy z nich pewną liczbę bohomolców, Kjøbmændene have her en rosværdig Skik, hver at herberge et vist Antal Pilegrimme (Piotrowski). I Bøhmisk, hvor Verbet žíti, leve, er gaaet af Brug, synes

---

[1]) Miklosich citerer disse Exempler efter Małecki, hvis større Grammatik ikke er mig tilgjængelig. Jeg citerer dem efter min Grammatik, hvorfra Małecki maa have laant dem, men, som det synes, fordreiet dem en Smule, navnlig det første.

rigtignok živu býti (ordret: at være levende, med Adjectivet i Dativ) at have sat sig fast som almindeligt infinitivisk Udtryk for at leve, en Anomali, som udentvivl fra først af er foranlediget ved saadanne Forbindelser som: žádám ti dlouho živu býti, jeg ønsker dig, at du maa leve længe, hvor Dativen er i sin Orden.

Jeg troer saaledes at have godtgjort, at Dativ med Infinitiv ved verba sentiendi og declarandi er egen for det oldslaviske Sprog og regelmæssig anvendes, hvor Infinitiven har gerundivisk Betydning.

III.

Enarrationes, defensiones, emendationes aliquot locorum scriptorum Romanorum

congessit

Io. Kofod Whitte,
Dr. phil., rector scholæ Randrusiensis.

Ioanni Nicolao Madvigio,
magistro dilectissimo et amico s.

Quum ante duodequinquaginta fere annos, ut philologiæ operam darem, ad Universitatem Hauniensem venirem, contigit mihi, ut magistrum te benevola mihi fortuna offerret, virum et summo ingenio et exquisita doctrina præstantem. Jam tum, biennio ante doctor litterarum Latinarum lectus, artem callebas discipulos tuos ita erudiendi, ut et litteras et magistrum adamarent. Et, quæ est svavitas morum tuorum, mutuo amore discipulos tuos diligebas; vires fingebas nostras et animos confirmabas; ætate provectiores amicorum nos loco habebas. Talis in me fuisti, talis in æquales meos, talem te in juniores discipulos fuisse scio.

Itaque quum hac occasione oblata ego quoque aliquid conferre cuperem, quod testaretur, quid tibi tanto viro deberem, monendum mihi erat, me vitæ scholasticæ mature deditum in litteris non pariter elaborare potuisse. Sunt

igitur, quæ dedi, enarrationes, defensiones, emendationes aliquot locorum e libris Latinis petitorum, quos mihi docendi munus obtulerat, in quibus interpretandis ab aliis discedens meo judicio stare malebam.

Quod in paucissimis locis tractandis etiam a te dissensi et tecum congredi ausus sum, te non ægre laturum esse sciebam, oblatam esse occasionem, ubi ostenderetur, qua ratione nos instituisses, ut omni, vel tua, auctoritate nos exsolvisses, qua fiducia nos docuisses et te tuosque mores generosissimos amare et ingenium ac doctrinam admirari tuam.

Vergil. Æn. I, 48—49. Nequeo satis mirari, quid sit, quod viri docti, quum vera interpretandi via jam pridem monstrata sit, ad falsam tamen sæpe redeant eamque defendere conentur; id quod in hoc loco factum est, atque hoc tempore indicativus perversus (*adorat* — *imponet*) apud omnes fere editores et interpretes, quod sciam, vicisse videtur.[1]) Spero tamen, alteram vulgo nunc projectam scripturam (*adoret* — *imponat*) ita me defensurum esse, ut nemo, qui se grammaticum existimari velit, posthac ausurus sit illam defendere.

Primum igitur, ut fieri solet, auctoritates (codd., testimonia veterum) consideremus, quamquam in hoc loco non multum valet ista auctoritas, quum vel omnibus auctoritatibus præferenda sit sententia loci.[2]) Et optimi

---

[1]) Unum facio libenter ut excipiam, O. Fibigerum, v. d. nostratem. At is ut de re apertissima nihil dixit.

[2]) Fit hoc multis quoque aliis locis, velut I, 518, ubi plerique editores recte, opinor, *cunctis* præferunt contra codd. optimos; *cunctis*, ɔ: singulis, lecti sunt ductores, quorum „unus abest“ (v. 584).

quidem codices *adorat* — *imponet*; sed ab altera parte obstant testimonia gravissima Quintiliani (IX, 2, 10) et Servii (quater, uno loco *imponat*, tribus *adoret*) et aliorum (cf. Ribbeck). Et Quintilianus quidem, patrii sermonis locupletissimus auctor, suo jure his verbis locum affert: „nam et indignationi convenit (interrogatio):

et quisquam numen Junonis adoret?“

At enim, qui indicativum defendunt, et ipsi suo jure contendunt, indicativo futuri (et præsentis) interrogationem indignabundam significari. Sed graviter errant, quod non animadvertunt, quid inter utrumque genus dicendi intersit. Qui indicativo modo indignationem (vel admirationem) eloquitur, is indignatur, quod aliquid fiat aut futurum sit, quod fieri nolit; qui conjunctivo (potentiali) modo indignationem exprimit, is indignatur, quod non fiat (fieri possit) aut non futurum sit aliquid, quod fieri (fieri posse) velit. Itaque quum Cicero de imp. Cn. Pompeji § 42 (45 et sæpius) dicit: „Et quisquam dubitabit, quin huic hoc tantum bellum transmittendum sit?“, indignatur (miratur), quod quisquam dubitare possit Pompejo imperium deferre. Cf. Vergil. Æn. II, 578:

Scilicet hæc Spartam incolumis — aspiciet!

Æneas ipse respondet: „Non ita!“ (Det skal ej ske!). Quumque Cato apud Sallust. Cat. 52, 11 dicit: „Hic mihi quisquam misericordiam nominat!“, irascitur, quod quisquam hic misericordiam nominare audeat. Cf. Cic. Tusc. V, 6: „Vituperare quisquam vitæ parentem — audet?“ (Immo vero, id nemo audere debet!)

Quid igitur? Indignatur Juno, quod quisquam sibi sacra faciat aut facturus sit? Immo indignatur, quod a diis hominibusque contempta vereatur, ne sacris sibi debitis careat, quæ sibi fieri et velit et postulet necesse est. Indignatur ergo Juno, quod id non fiat aut fieri

possit, quod velit. Itaque indicativus (futuri aut præsentis) h. l. ferri non potest.

Præterea miror quemquam sibi persvadere posse, præsens addito adverbio, futurum tempus indicanti, apud scriptorem aureæ ætatis pro futuro probari posse, præsertim cum vero futuro conjunctum. Satis constat, apud Latinos quoque, ut apud nos, præsens indic. re vera pro futuro poni posse, id quod Madvigius diligentissime persecutus est; cfr. imprimis Gram. Latin. ed. III. Germ. §§ 339 not. 1—2, 340 not. 1.[1]) Apud comicos Latinos rarior usus præsentis pro futuro notandus est, quum aliquis

---

[1]) Maxime mirum est, quo modo A. Weidner, Commentar zur Vergil's Aeneis Buch I u. II p. 83, illis Madvigii præceptis usus sit. Dicit autem, hos versus enarrans: „Merkwürdig ist die Verbindung des Ind. Praes. u. Ind. Fut. im Fragesatz, mit dem an das Urtheil des Lesers oder Hörers appellirt wird. In diesem Falle steht immer der Indic. und zwar des Futurs oder eines Futurbegriffs, z. B. Cic. Tusc. V, 119: quid a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum putas? Wie in den meisten (?) Stellen des Cicero, so haben auch an unserer Stelle Abschreiber den Indic. mit dem Conjunct. (adoret, imponat) zu vertauschen versucht. Vgl. Madvig zu Cic. Fin. II, 76.“ Quid dicit ibi Madvigius (ed. alt. p. 270)? „Non magis in hac simplici interrogatione de judicio alterius conjunctivum ferendum putavi, quam tulerunt prudentes editores in act. I. in Verr. 40.“ Non animadvertisse videtur Weidner, de simplici interrogatione (von einer directen Frage) hic verba fieri, neque in isto loco futurum aut aliquid futuri simile inveniri! Sed Weidnero hoc non satis est; pergit enim: „Sehr häufig aber auch der Indic. Praes., wenn gefragt wird, was nun sofort geschehen soll, cf. Madv. Opusc. II, 40 seq.: Nam Latini cum semet ipsos aut inter se interrogant, quid faciendum sit, sæpe tamquam de re, quæ iam fiat, indicativo modo præsentis temporis utuntur, cet.“ Sed desino; satis enim apparere arbitror, Weidnerum etiam h. l. et a re et a sententia plane aberravisse, neque illa Madvigii verba „quum semet ipsos aut inter se interrogant“ attendisse. Itaque majore mihi jure dicere posse videor de ista Weidneri enarratione hujus loci, quam ab eo de illa Junonis oratione dictum est: „Die Stelle erscheint mir nicht vollkommen gelungen.“

indicat, quid mox facturus sit; Terent. Andr. III, 4, 15 (594): „atque huc renuntio"; ibid. III, 2, 5 (485): „mox ego huc revortor"; Eun. III, 2, 40 (493): „continuo exeo."

Ne quid prætcrire videar, litteras *a* et *e* in codicibus sæpe confundi moneo; istum errorem hic bis factum esse et utroque loco contrarium accidisse, mirum sane est; sed est hæc fortuitarum rerum natura.

Ad Vergil. Æn. I, 116 conjecit Ribbeckius, proleg. p. 68. pro *ast illam* scribendum esse *ast aliam*, quam conjecturam copiose defendit: „Restant alia pauca, quae cum attentum lectorem offendant, facili et probabili, ni fallor, emendatione corriguntur. — Queritur v. 381 seqq. Æneas ex „bis denis" quibus Phrygium aequor conscenderit navibus „vix septem" convolsas undis euroque superesse. Et re vera „septem collectis navibus omni ex numero" portum subire traditus est v. 170. Sed in ipsius naufragii descriptione duodecim tantum, non tredecim navium ruinas (!) descripsit poeta vv. 102 sqq. Frangitur (?) enim primum ipsius Aeneae navis, tum tres noto abreptae in aras torquentur, tres euro in syrtes; octava est, quae Lycios fidumque vehebat Oronten; nona Ilionei, decima Achati navis, undecima „qua vectus Abas", duodecima „qua grandaevus Aletes". Ergo aut neglegenter unam omisisse statuendus erit Vergilius aut coniectura diligentiae eius succurrendum. Possis enim conicere, eius, in qua cum Lyciis Orontes vehebatur, navis interitum cum magistri casu v. 115 („excutitur pronusque magister volvitur in caput") absolutum esse, sequi deinde alius memoriam, ut v. 116 *aliam* pro *illam* correcto legendum sit:

ast *aliam* ter fluctus ibidem,
torquet agens circum et rapidus vorat aequore vortex.

Quod etiam vocabulo „ibidem" commendari videtur: nam

ibidem, ubi magister deciderit, navem quoque undis vorari non erat profecto cur adfirmaretur."

Monstri ac prodigii instar est, istius modi res non fingi tantum et dici, sed etiam credi posse. Finxit Ribbeckius, amplexus est A. Weidner (p. 104 *aliam* Verbesserung von O. Ribbeck). Quum simpliciter teneri oporteret, unam navem re vera interisse (v. 584: „unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi submersum", ɔ: Orontes et navis ejus; cf. VI, 334: „Leucaspim et Lyciæ ductorem classis Oronten, quos simul a Troja ventosa per æquora vectos obruit auster aqua involvens navemque virosque"), et consentaneum ac pæne necessarium esset interitum illius navis copiosius et accuratius describi[1]) — neque enim ea res, quod gubernator ejectus erat, necessitatem ullam afferebat, cur navis everteretur (de Palinuro cogitetur, V, 859 seqq., VI, 337 seqq.) — quumque ex sequenti narratione satis constaret, omnes reliquas naves, non septem solum, conservatas esse, Ribbeckius tredecim interisse statuit, neque attendit, in numero tredecim illarum se ipsum et Æneæ et Achatis naves computasse. Æneas vero septem navibus servatis in portum subit (v. 170 seq.), eumque, ut solet, ubique sequitur Achates (vv. 174, 188, 312, cet.), quarum in numero navium et Æneæ et Achatis sint necesse est, nisi forte Æneas et Achates naufragio facto ad aliquam ex illis septem servatis enataverunt; quod si factum esset, Vergilius tantum facinus prætermittere non potuit! Sed uterque procedit et loquitur, quasi nihil aliud factum sit, quam quod certe constat, naves male vexatas esse (v. 383 Æneas: „Vix septem convulsæ undis euroque supersunt"; v. 170 Vergilius simplicius: „Huc septem[2]) Æneas collectis

[1]) Ad hanc igitur descriptionem etiam versus 118 seq. pertinent; itaque post *vortex* plenius interpungi non convenit.

[2]) Quænam reliquæ quinque fuerint, nec dicitur et parvi interest.

navibus omni ex numero subit." Adeo inaniter inventa quum legimus, vix possumus, quin cum Terentio (Andr. prol. v. 17) clamemus:

Faciuntne intellegendo, ut nil intellegant?

Quid multa? „Illam", ut fert usus, navem designat, quam supra (vv. 113—115) commemoravit poeta, viris oppositam (Homericum illud notissimum, *τὴν δέ*). *Ast illam* quum dicit poeta, vis oppositionis augetur (non modo magister, sed etiam ipsa navis interiit; cf. VI, 336); „ibidem" celeritatem et vehementiam tempestatis indicat.

Verg. Æn. II, 136. Exceptis Ph. Wagnero et O. Ribbeckio omnes recentiores editores et interpretes, quos quidem noverim, ad hunc locum ita interpungendum consentiunt:

„Delitui, dum vela, darent si forte, dedissent."

Naturalis quidem verborum ordo et scansio istam interpunctionem minime commendant; sed hoc in genere poetæ Latini ea sæpe audent, quæ nobis nimis artificiosa ac naturæ pæne repugnantia videantur. Consideremus igitur, quæ sententia lingvæ Latinæ legibus congruens ex ista interpunctione nascatur. Quoniam *dum*, finem et consilium significans, ad præteritum tempus relatum, cum imperfecti tantum conjunctivo conjungi potest (Madv. l. l. § 378 a 2), necesse est „dum" hic temporale sit, quod cum

---

Quum neque Abas neque Aletes, quorum nomina v. 121 invenimus, inter eos nominentur, quos vv. 510 seqq. postea accessisse legimus, fieri potest, ut cum navibus illis, quas Æneas in portum vexit, fuerint. De illis sex, quæ vv. 108 et 110 commemorantur, nihil amplius scimus, nisi quod his versibus (et vv. 144 et 146) dicitur, neque utrum ad septem prius in portum ingressas an ad duodecim postea reduces pertineant. Ad XIII certe censendi sunt (vv. 181—183) Antheus, Capys, Caicus, (vv. 220—222) Orontes, Amycus, Lycus, Gyas, Cloanthus, (v. 510) Sergestus (v. 611 Serestus), (v. 521) Ilioneus, fortasse etiam (V, 116) Menestheus.

plusquamperfecti conjunctivo constructum idem valet ac „dum“ cum perfecti indicativo, si modo „dum“, quod dubito, isto modo conjunctum reperiri potest (Madv. ibid. § 360 c). Itaque sententia loci evadit: „Delitui, dum vela dederunt“, rem jam factam significans. Tum vero sine sensu additur: „darent si forte“; nam postquam Græci navigaverunt, Sino dubitare non potest, quin navigaturi sint, neque intelligitur, cur conjunctivus hic ponatur. Quod quidam interpretes aut aperte dicunt aut obscure significant, „darent“ (Wagner æquo jure: „dedissent“!) idem esse ac „daturi essent“, par atque eadem manet pravitas et sententiæ et formæ grammaticalis. [1])

Quod Weidner (p. 308) affirmat, „dedissent“ pro futuro exacto conjunctivi esse („dass dedissent der Conjunctiv Futuri exacti bleibt, mag man es nun mit dum oder mit si verbinden“), aut negligit aut ignorat, plusquamperf. conjunct. isto modo nisi cum fut. inf. aut notione futuri vel significata (v. c. sententia finali) vel intellecta conjunctum reperiri non posse. Itaque necesse esse, verbum regens (primariæ sententiæ) ejus generis esse, quod vel accusativum cum infinitivo vel enuntiationem interrogativam regere possit. Exempla hæc ponam: Cic. Tusc. V, 20: „præmium proposuit, qui (ɔ: si quis) invenisset novam voluptatem“ (ɔ: Xerxes: ego me polliceor, inquit, si quis novam voluptatem invenerit, præmium ei daturum esse); Verg. Æn. II, 94: „me si fors qua tulisset, promisi ultorem“ (ɔ: ulturum esse); Ter. Andr. I, 3, 14 (219): „Quidquid peperisset, decreverunt tollere“ (ɔ:

[1]) Quibus in enuntiationibus formæ illæ, quas periphrasticas vulgo nominant, occurrere possint, Madvigius l. l. §§ 341—343 persecutus est. In earum usu conjunctivus quam maxime vitatur (§ 378 a 1—4, cf. 348 a), exceptis iis enuntiationibus, quas Madv. §§ 378 b et 381 definivit. Sed nulla harum regularum istud „daturi essent“ defendi potest.

tollent, quidquid pepererit); cf. Madv. § 348 e not. 2. Sed quum „delitui" verbum sit agendi (faciendi atque efficiendi), non sentiendi declarandive, istud fieri nequit, ista interpretatio admitti non potest. „Es ist dies nur grammatische Confusion", ut verbis utar ipsius Weidneri (l. l.), qui quantum in hoc genere peccare posset, jam supra vidimus (ad I, 48, p. 70).

Revertendum est igitur ad veterem illam interpunctionem et vere naturalem, quamquam a plerisque hodie rejecta est, quæ primo quidem aspectu difficilior videtur, sed sententiam et rationi et grammaticæ satisfacientem continet. Et illa quidem conjunctio enuntiationum „delitui, dum vela darent" simplicissima est. „Dum" finem et consilium tantum, non rem factam, designat (Madv. l. l. § 360 b); utrum vela dederint, necne, non declarat Sino (Græcos navigasse neque affirmat neque negat); cfr. Liv. XXXII, 9, 8: „paucos moratus dies, dum se copiæ ab Corcyra assequerentur". Jam ad professionem hujus consilii Sino adjecit, qua condicione illud consilium perfici posse putaret. Hic autem plusquamperf. conjunct. recte addi potest, ex tempore præterito aptum, orationis, quam directam dicimus, futuro exacto indicativi respondens, et verbis „si forte" adjunctis condicio et desiderium incertæ ac dubiæ spei indicatur (cf. Madv. § 442 a et § 451 d). Egregium exemplum orationis directæ ad hanc constructionem illustrandam præbet Cic. Tusc. II, 51: „philosophorum sententiis, qualis hic (vir perfecte sapiens) futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur" (optant illi quidem, sed simul dubitant, sitne umquam futurus). Similiter, primaria sententia e contextu intellecta, Terent. Phorm. II, 1, 18 (248): „Meditata mihi sunt omnia mea incommoda, herus si redierit" (ɔ: quæ evenient, si h. r.). Etiam magis ad hunc locum explanandum accedit simillimus locus Vergil.

Æn. II, 756: „Inde domum, si forte pedem — si forte tulisset, me refero“, ɔ: domum me retuli (ut eam reperirem), si eo se forte contulisset (dubiam spem et desiderii magnitudinem iteratio effert). In hoc igitur loco (II, 756) enuntiatio condicionalis ad notionem consilii, in contextu latentem, annectitur; in altero (II, 136) autem ad ipsam sententiam finalem (dum — darent) refertur et (ut supra dixi) indicat, qua condicione speret Sino consilium latendi et effugiendi fortasse perfici posse, si re vera navigaverint Græci, quod optat, sed metuit, ut fiat (cf. Madv. § 440 not. 6). Quo tempore consilium cepit S. latendi et effugiendi, nesciebat, num Græci navigassent aut navigaturi essent. Itaque hærens et dubitans consilio proposito addidit: „si forte dedissent“. E latebris demum postquam exiit, Græcos re vera navigasse certior factus est, idque pro certo (v. 180) elocutus est. Sententia loci igitur sic expleri potest: delitui (expectans), dum navigarent, (e latebris evasurus), si forte navigassent.

Verg. Æneid. II, 383 et 409. Recentiores quidam interpretes (Weidn. p. 363 seq.) *densis armis* dativum esse dicunt et densos hostes (armatos) significare. Quamquam nonnihil dubito, possintne „arma“ per se armatos hostes significare [1]), non tamen inde argumentum petam. Sed ipsa res aperte ablativum modi hic postulat. Et posteriore quidem loco perspicuum est, hostes non congregatos esse neque omnino ad pugnam paratos, Trojanosque Cassandra facile potitos esse (v. 413: „ereptæ virginis

[1]) Translatione bellum (certamen) præcipue significant, v. c. „armorum exitus semper incerti“ (Cic. Att. VII, 3, 5), „res spectat ad arma“ (Cic. fam. XIV, 5, 1, et sæpissime), „arma inferre“. Notandus tamen locus Liv. XLI, 12, 9: „Ligures in montes refugerunt passimque populanti campestres agros consuli nulla usquam apparuerunt arma“, ubi arma sunt hostes armati. Sed tamen „arma densa circumvenire“ duriusculum mihi videtur.

ira"); vv. 407 seqq. primus Corœbus, deinde „cuncti" Trojani consecuti in agmen adversariorum se injecisse dicuntur, et v. 347 Æneas narrat se Trojanos vidisse „confertos" in prœlia audere. Postea demum, v. 413 seq., Græci, primo impetu oppressi, undique collecti pluribus ducibus invadunt. Necesse est igitur „densis armis" hic ad Trojanos, non ad Græcos referri (breviter jam monuerunt Wagner et Fibiger). Et v. 383 eadem plane ratio obtinet. Græci imparati opprimuntur (v. 384: „ignarosque loci passim et formidine captos"). Trojani conferti (densis armis; neque enim „densi" multi sunt, sed conferti) irruunt hostesque circumveniunt; id enim significat *circumfundimur* (= nos circumfundimus), et h. l., ut ordo verborum perspicue patefacit, „densis armis" quum ad „irruimus" tum ad „circumfundimur" pertinet. *Irruimus* et *incurrimus* nihil aliud est nisi impetum facimus. Accedit denique tertius locus, III, 222, ubi *ferro* (irruimus) necesse est ablativus sit, quum ibi „læta boum armenta caprigenumque pecus (nullo custode)" a Trojanis petantur.

Æn. II, 738 seq. Nescit Æneas, quo modo Creusa mortua sit; quin fato sibi erepta et mortua sit, dubitare vix potest. Quis est enim, cui non versus 792—94 in memoriam revocent Odyss. XI, 204 seqq., ubi de mortua Ulixis matre agitur? Deinde v. 788 in memoriam revocat Odyss. XI, 549 (de mortuo Ajace): *τοίην γὰρ κεφαλὴν — γαῖα κατέσχεν* (terra detinuit) et Iliad. III, 243 (de mortuis Tyndaridis): *τοὺς δ' ἤδη κάτεχεν φυσίζοος αἶα* (magna deum genetrix). Jam ut concedamus [1]) vv. 792—94 minus recte ad libr. II. translatos esse, tamen jam voces. *simulacrum* (*εἴδωλον*) atque *umbra* (*σκιά*) [2]), monent, mortuæ mentionem

[1]) Quod non necesse est; meminerimus enim, a poeta ultimam manum operi non impositam esse.

[2]) Horat. Od. IV, 7, 16: „pulvis et umbra sumus."

fieri; etiam quod mortuæ imago, ut omnia, quæ rerum naturam excedunt, major visa est, non est, quod de dea cogitemus; imprimis autem adjectivum „infelix“ (e sententia veterum) ad mortem digitum intendit. Fugit hoc Weidnerum et ceteros, qui idem sentiunt; is enim p. 441 ad v. 372 dicit: „Creusa erscheint dem Aeneas verklärt, also göttlich“. Hæc opinio loco quodam Pausaniæ X, 26, 1 provocata esse videtur (Weidn. p. 437), qui re vera nihil aliud tradit, quam quæ Vergilius Creusam dicentem facit (vv. 785 seqq.), se morte liberatam esse, ne Græcis serviret, quod Dardanis et Veneris nurus indigna esset, quæ servitutem subiret. Nam quod Pausanias istam fabulam audiverat, ideo non necesse erat, Vergilium novisse. Quid, quod fieri potest, ut Pausanias rem a Vergilio sumpserit? Quid enim narrat Pausanias? In pictura Polygnoti Creusam se vidisse inter captivas Trojanas pictam; sed matrem deorum et Venerem e servitute Græcorum eam liberavisse tradi (λέγουσιν, nullo subjecto addito). Cybelen Creusam aut comitem aut sacerdotem suam fecisse, mera est fictio interpretum; Pausanias quidem omni culpa vacat.

Horat. carm. I, 12, 26. E. Lembcke nostras, elegans Horatii interpres, in editionibus suis carm. Hor. ad h. l. mentionem injicit, quid sit, quod Castor semper prior, Pollux posterior sit ordine, ut vel nullo nomine allato omnes tamen intelligant, *hunc* Castorem, *illum* Pollucem esse. In priore editione contra mythographos et translaticiam opinionem (quemadmodum C. T. Zumptius, ad Cic. Verrin. I, 129, p. 210) statuit, Castorem filium esse Jovis; in altera contra. Me autem quum plures loci veterum scriptorum et maxime quidem Latinorum in eam suspicionem induxissent, ut principalem et veram hujus rei rationem ab aliquo vel philosopho vel poeta petendam esse putarem, rem accuratius examinare decrevi. Et quamquam

L. Preller (Mythologie der Griechen, II p. 91—108) universam rem accuratissime tractavit, tamen, quum præsertim non idem sibi proposuisset atque ego, breviorem enarrationem non sine fructu futuram et huic rei lucem aliquam allaturam esse sperabam.

Ex Herodoti (II, 43, 50, V, 75) aliorumque testimoniis [1]) fide dignis constat, utrumque fratrem nullo discrimine dignitatis tamquam verum deum Spartæ (præcipue Therapnæ) cultum esse, unde ad ceteras civitates Doricas et latius hic cultus propagatus esse videtur. Iliadis III, 236—44 contra uterque mortalis patre non nominato perhibetur et mortuus heros, nullo ne hic quidem dignitatis discrimine. [2]) Odyss. XI, 298—304 uterque filius Tyndarei appellatur et vivus sub terra detineri dicitur, ut alternis diebus vivat et moriatur divinoque honore a Jove afficiatur ut deus. [3]) Hæc varietas naturæ eorum et inter vitam mortemque (lucem et tenebras) vicissitudo sine dubio effecit, ut narratio illa celeberrima nasceretur, alterum principio mortalem fuisse, alterum immortalem esse, quæ fabula jam in Cypriis carminibus occurrit et a Pindaro Nem. X, 55 seqq. pulcherrime narrata est. Quæ sive religionibus sive poetis [4]) sive philosophis originem debet, eam omnibus doctis placuisse et maxime celebratam esse constat.

---

[1]) Dignus est, qui non negligatur, locus Xenoph. anab. VI, 4 (6), 34: Ὁ Κλέανδρος, ἀλλὰ μὰ τὼ σιώ (ɔ: θεώ), ἔφη.

[2]) Suspicari fortasse licet, ad Ionicum poetam, procul a Sparta viventem, cultus Tyndaridarum divini rumorem nondum pervenisse.

[3]) Hymni Homerici 17 (apud Wolfium 16) et 33 et Tyndaridas et Jovis filios eos appellant, neutri principatum concedentes. Denique Schol. Pind. Nem. X, 150 tradit: Ὁ μὲν Ἡσίοδος ἀμφοτέρους Διὸς εἶναι γενεαλογεῖ.

[4]) Poetæ quidem certe eam tenuerunt; Verg. Æn. VI, 121: „fratrem Pollux alterna morte redemit, itque reditque viam toties."

Itaque si tenemus, quod certissimum esse videtur, antiquissimis temporibus inter fratres illos, sive dii haberentur sive mortales, neque ad dignitatem neque ad honorem discrimen ullum factum esse, veri simile est, ab Homero eum nominum ordinem, qui hexametro unus vel melius certe conveniret, observatum, inde ad alios scriptores propagatum, denique etiam postquam Pollux Jovis filius factus esset, Castor Tyndarei (mortalis), plerumque retentum esse.

Adsunt tamen vestigia quædam, quæ aliam et diversam rationem inter fratres intercessisse indicant atque Castorem præstantiorem habitum esse, velut apud Græcos, quod carmen quoddam vel carminis genus a Castore nomen traxit (cf. Preller, l. l. p. 102 not. 1 et 3); apud Romanos quum uterque verus deus haberetur (Cic. nat. deor. III, 45, Svet. Calig. 22), Castor certe præstantior existimatus est, et prior vel solus nominatus est.[1]) Denique uterque sæpissime communi Castorum nomine comprehenditur. Horatianus autem, quem proposuimus, locus neutrum alteri præfert, nam *hunc* — *illum* nihil aliud est quam alterum — alterum.

Horat. carm. I, 15, 14: „Grataque feminis imbelli cithara carmina divides." Mitscherlich: „*Carmina divides*, numeris suis dimetieris, docte pro canes." Immo perverse; quis enim, nisi tiro et artis musicæ imperitus, ita canat, ut numeros et syllabas dimetiendo efferat? Orellii explicatio artificiosa et perplexa est. Simplicius Duentzer: „modo huic, modo illi canes". Dividere hoc loco simpliciter valet distribuere (dare); cf. carm. I, 36, 6: „Nulli plura

[1]) Cic. Verr. V, 186, de divin. I, 98. Svet. Cæs. 10: „M. Bibulus collega (Cæsaris dixit): evenisse sibi, quod Polluci. Ut enim geminis fratribus ædes in foro constituta tantum Castoris vocaretur, ita suam Cæsarisque munificentiam unius Cæsaris dici."

tamen oscula dividit"; Verg. Æn. I, 197: „vina dividit". „Feminis" quum ad „grata", tum ad „dividit" pertinet, quæ conjunctionis forma notissima est (nos pron. dem. „den", „det" — (is) — addimus); cf. Madv. l. l. § 484 a extr.

Horat. carm. I, 32, 13—16. *Cumque* illud a multis atque imprimis a Madvigio (adv. crit. II p. 54) vehementer oppugnatum defendere conabor. Primum non recte comparatur „cumque" cum syllaba finali „pte" (in meopte et suopte), quæ numquam seorsum occurrit. „Cumque" (non modo apud poetas, verum etiam in prosa oratione) ea, quæ dicitur, tmesi a pronomine, quocum conjungi solet, sejungi potest non uno tantum leviore vocabulo (Cic. de orat. III, 60: „quam se cumque in partem dedisset"), sed etiam duobus verbis graviore accentu distinctis (Horat. carm. I, 9, 14: „quem fors dierum cumque"). Qui particula „cumque" a relativo pronomine isto modo sejuncta utitur, is necesse est „cumque" verbum per se constans existimet. Deinde „cumque" (ɔ: quovis tempore) eodem plane modo formatum est atque ubique (quovis loco), undique, utique [1]), cet. In his igitur verbis „que" encliticon vim habet generalis notionis. „Cumque" ergo adverbium est et cum verbo (proximo) „salve" jungendum.

Mihi salve conjunxit Vergilius (Æn. XI, 97: „Salve æternum mihi — æternumque vale"). Sed illud fatendum est, „salve" non magis in nostro loco quam in illo

[1]) *Utique*, quod apud Livium et argenteæ ætatis scriptores sæpissime occurrit, inter aureæ ætatis scriptores apud Varronem et Nepotem reperias et in epistolis Ciceronis ad Atticum (persæpe) et in libris de philosophia; in orationibus ejus et apud Sallustium „utique" significat „et uti"; apud Cæsarem (in libris de b. G. certe) vix inveniri arbitror. Hac re monemur, quam cauti esse debeamus in ejusmodi verbis rejiciendis. Et meminissse oportet verba Horatii ep. II, 3, 55: „ego cur acquirere pauca si possum, invideor"; in hoc versu neque „semper" neque „usque" collocare potuit poeta.

(Vergilii) aliisve locis interpretari licere: „mihi ades", „mihi fave", quæ significatio a sententia hujus loci etiam plane abhorret. Neque enim „barbitos", quem alloquitur, est „Musa lyræ", quam neque „decus Phœbi" neque „testudinem" appellavisset, sed cithara ipsa, quam quasi comitem quandam et in cantando adjutricem, ut secum psalleret (luderet), excitatam, jam cum laudibus („laborum dulce lenimen") dimittit atque „salvere"[1]) jubet „sibi" (e re sua et cum gaudio suo, ut sit dativus et commodi et ethicus). Optat igitur, ut cithara sibi semper salva (ɔ: bene constituta) sit, quum eam rite (ɔ: ipse bene præparatus et a musa instinctus) vocat.

Horat. ep. I, 14, 39 seq. ita interpungi jubet Madvigius adv. crit. II p. 61, ut „cum servis" ad „saxa moventem" referantur, id quod fieri non posse jam ostendit „horum" v. 41, quod ad servos (v. 40) referatur necesse est et aperte de servis urbanis dictum est. Et pondus quidem rerum contrariarum in „urbana" est. Sed primum tenendum est, adjectivum inter duo substantiva sæpe ita positum esse, ut, quum ad utrumque pertineat, cum altero utro grammatice conjungi possit. Horatius igitur et „cum servis urbanis" dicere potuit et, quod metro flagitante scripsit, „urbana diaria". Deinde, id quod gravissimum est, illis

[1]) Similiter *χαῖρε* usurpatum est Od. XIII, 59: *χαῖρέ μοι, ὦ βασίλεια, διαμπερές, εἰσόκε γῆρας ἔλθῃ καὶ θάνατος.*

Plaut. Asinar. III, 3, 3: „Salvere me iubes, quoi tu abiens affers morbum", cf. Ussing ad eum locum.

Salvere jubetur et qui advenit et qui discedit. Terent. Andr. IV, 5, 7 (802) Crito: „Salve", inquit; respondet Mysis: „Salvos sis". Ad interpretationem hujus loci aliquid etiam conferre puto, quod scripsit Cic. fam. VII, 25, 1: „Quod epistolam conscissam doles, — salva est". Omnino „salvere" jubentur, quos sanos et validos esse cupimus (est nostrum: „Gud velsigne dig!"). Petron. sat. 98: „Giton ter continuo ita sternutavit, ut grabatum concuteret; ad quem motum Eumolpus conversus salvere Gitonem jubet."

temporibus condicio villici ea fuit, ut, quamquam ipse erat servus [1]), in locum domini substitutus [2]), ceteris servis rusticis ita imperaret [3]), ut neque ceterorum servorum consvetudine familiari uti ei liceret neque quemquam eorum suæ mensæ adhibere nisi perraro et honoris causa. [4]) Itaque servi rustici cum villico illis temporibus convictum non habebant, et queritur Columella [5]), antiquorum temporum continentiam jam exolevisse, quum villicus in conspectu servorum eodem cibo uteretur.

Quivis igitur Romanus, hunc locum legens, statim intellexit, de urbanis servis mentionem fieri. Omnia verba, quibus in hoc versu usus est Horatius, cum acerba irrisione declarant, quam non decora ac potius inepta desideria villici essent, ut „cum servis" (par cum pari) ederet, quum ruri dominus servorum esset et seorsum ederet; „diaria" usui lignorum et pecoris et horti (alterius *succidiæ*, Cic. Cat. mai. 56 extr.) opponuntur; „rodere" denique murium, caprorum cet., non hominum proprium est.

Terent. Eun. IV, 4, 53 seq. (721 seq.): „Tu, pol,

---

[1]) Colum. I, 7, 6: „sub villicis servis".

[2]) Id. XII præf. extr.: „quoniam et villici quoque successerunt in locum dominorum."

[3]) Id. I, 8, 10: „Id [ut potius timeant villici severitatem quam crudelitatem detestentur] contingere poterit, si maluerit custodire subjectos, ne peccent, quam negligentia sua committere, ut puniat delinquentes." Cf. XI, 1, 3: „Villicum fundo familiæque præponi convenit, — ut doceat subjectos."

[4]) Id. I, 8, 5: „Actori [ɔ: villico] præcipiendum est, ne convictum cum domestico multoque minus cum extero habeat. Nonnumquam tamen eum [servum aliquem], quem assidue sedulum et fortem in operibus administrandis cognoverit, honoris causa mensæ suæ die festo dignetur adhibere." Cfr. XI, 1.

[5]) I, 8, 12: „Jam illa vetera, sed optimi moris, quæ nunc exoleverunt, utinam possint obtineri, ne conservo ministro quoquam nisi in re domini utatur, ne cibum nisi in conspectu familiæ capiat, neve alium, quam qui ceteris præbetur."

si sapis, quod scis, nescis." Madvigius adv. crit. II p. 13: „In svadendo et jubendo necessario scribendum *nesci*. Poterat ferri *nescies*; *nescis* ferri nequit." Ego tamen illud *nescis* et ferri et defendi posse arbitror. Primum ipsa forma „nesci" dubia est. Nam quoniam verbum, quod est „scire", imperativo præsentis temporis caret, non veri simile est „nesci" a Latinis dictum aut formatum esse. Majoris momenti est, quod eadem sententiarum conjunctio alio invenitur Terentii loco, Heaut. IV, 4, 26 (748): „Tu nescis id quod scis, Dromo, si sapies. DROMO: Mutum dices." Ibi si quis „nesci" scriberet, hiatum inferret non ferendum. Aliam corrigendi rationem futurum, quod sequitur, „sapies" commendat, ut „nescies" scribatur, præsertim quum in Bembino codice „id" omittatur, quo omisso ne minima quidem metri difficultas remanet. Sed duos locos prorsus similes corrigere non debemus nisi necessitate coacti; necessitatem autem nullam video. Nam quamvis in svadendo vel jubendo, si consilium aut præceptum simpliciter datur, aut imperativo aut futuro [1]) uti debeamus, non tamen necessario valet hæc regula, si forma utimur condicionali. Indicativo præsentis adhibito per ambages et svadetur (imperatur) et dissvadetur (vetamur) condicionali enuntiatione, velut Terent. Andr. II, 1, 22 (322): „Si id facis, hodie postremum me vides", ɔ: ne id feceris [2]); et primaria sententia, condicione accedente, consilium vel præceptum ita enuntiatur, ut formam induat generalis sententiæ, ex qua,

[1]) v. c. Plaut. mil. II, 6, 88 (571): „Ne tu hercle, si te di ament, lingvam comprimes posthac; etiam illud, quod scies, nesciveris, nec videris, quod videris"; hic præs. indicat. ferri non potuit.

[2]) Etiam interrogando (v. c. „satin sanus es?" „Er du gal?") interdum stultitia ejus, qui aliquid facturus est, quod improbamus, confutatur.

qui compellatur, ipse concludere potest, quid sibi faciendum sit (Hoc, si sapis, non facis, ɔ: ne feceris). [1]) Fit hoc sæpissime in sermone quotidiano et familiari, ubi nutus aut vultus dicentis sententiam sustinet. Utrum in hoc sententiarum nexu præsens an futurum ponatur, nihil referre arbitror. Igitur Latine et „si sapis, hoc facis" et „si sapies, hoc facies" dici potest; Dani hoc modo præsenti tantum utimur tempore. Quumque apud Terentium duo exempla ejus dicendi generis habeamus fide digna, nihil est causæ, cur dubitemus, quin Romani hac forma usi sint. Hic *nescis (nescies)* comica quadam exaggeratione pro *taces* (tacebis, non commemorabis) dictum est. Et Dromo callide intelligens: „mutum dices" respondet.

Terent. Hec. V, 4, 34 (874): „Tamen suspicor. Ego hunc ab orco mortuum — quo pacto?" (Madv. adv. crit. II p. 20). Traditam scripturam, interpunctione paulum mutata, retinendam censeo, quæ Parmenoni totique actioni festiviorem quasi colorem (mea quidem sententia) inducit. Quum Pamphilus, consilio Bacchidis (v. 866 seqq.) obsequens, neget Parmenoni se quidquam dicturum esse (v. 874: „non licet"), Parmeno, quid agat, nesciens, artificium excogitat stultorum hominum, ut se plus scire simulet, quam scit. Itaque arroganter incipit: „Tamen suspicor" [2]) (ɔ: mihi tamen subolet). Tum se jactans, sed quasi secum loquens [3]), sibi et spectantibus in memoriam revocat illa Pamphili verba de se magnifica et simulata (v. 852 seqq.): „Egon, qui ab orco mortuum me

---

[1]) Simplicius: Hoc si facis, non sapis.

[2]) Cf. Andr. I, 5, 14 (249): „nisi si id est, quod suspicor" („aner"). Latine verba transitiva non ita raro sine objecto (id — rem) occurrere, notum est.

[3]) Itaque Donatus recte: „Verba sunt cogitantis. Ideo et ἐλλειπτικῶς loquitur."

reducem feceris, sinam sine munere a me abire?“ et prima verba repetens et quasi ex illis conjecturam faciens (neque enim interrogatio est) dicit: „Ego hunc ab orco mortuum“ („hunc“, non „te“ dicit); quæ verba sufficiunt ad illa Pamphili verba in memoriam revocanda. Sed jam sentit, rem sibi non procedere — rident enim sine dubio Pamphilus et Bacchis — et sermoni finem imponens quasi re desperata interrogat: „quo pacto?“ Tum Pamphilus irridens, „Nescis, Parmeno“ et q. s. Quod responsum quum ultimam spem Parmenonis præciderit, efficit, ut stomachose et impudenter se scire ajat: „Immo vero scio“, id quod Bacchidi occasionem præbet Parmenonis etiam magis irridendi. Tum demum demisso animo confitetur, se nihil scire. [1])

Sallust. Jug. 114, 2: „Illique et inde usque ad nostram memoriam Romani cet.“ Mirum est, neminem adhuc, quod sciam, in simplicissimam incidisse hujus loci interpretationem. Quemadmodum *inde* (usque ad nostram memoriam) tempus hic aperte significat (= ex eo tempore), sic *illi* (= ibi, sed fortius) etiam temporis notione (illis temporibus) positum est, ut conjectura Kritzii „ibique“, ad sententiam vera, facile carere possimus. Constat Sallustium multa ex antiquiore dicendi usu adoptavisse, ad quem *illi* (= illic) pertinet. E fabulis Terentii hos locos collegi, Phorm. I, 2, 41 (91): „dum sedemus illi“; Hec. I, 2, 19 (94): „nam illi (apud militem) haud licebat nisi præfinito loqui, quæ illi (militi) placerent“; ibid. II, 1, 20 (217): „illi, ubi sum“; Adelph. I, 2, 36 (116): „ego illi (in ea re,

---

[1]) V. 33 (873) interpungendum est: „Ere, licetne scire ex te, hodie quid sit quod feci boni?“ (ɔ: quid sit boni, quod hodie feci). Infra v. 39 seq.: „Equidem plus hodie boni feci imprudens, quam sciens ante hunc diem umquam.“ Cf. v. 36: „quantum hodie profueris mihi.“

ɔ: si quid peccat) maximam partem feram" (Donat. ad h. l.: „errant, qui putant, *illi* esse pronomen, quum sit adverbium loci"); V, 3, 58 et 60 (844 et 846): „illi (ruri) alligaris filium — atque illi [1]) favillæ plena sit faxo."

Cic. de orat. I, 215: Omnes (G. Sorofii novam editionem non vidi) scripturam codicum *aliquam* admitti non posse consentiunt. Alii conjecerunt scribendum esse *alienam*, quod, quum duæ res inter se opponantur, plane alienum est; alii *illam*, quod jam vulgatur et per se ferri potest, sed a scriptura tradita nimis discedit. Multo propius ad scripturam codicum accedit *alteram*, sed non intelligitur, quomodo verbum et aptissimum et notissimum sic corrumpi potuerit. Non dubito, quin scribendum sit *alteram illam*, unde compendio scribendi inducti scribæ „aliquam" extuderint. Hæc verbosior demonstrandi forma, vel antiqui vel familiaris sermonis propria, etiam invenitur III, 110 et in orat. pro S. Roscio 46 („illum alterum", consveto horum verborum ordine), et apud veteres poetas comicos hæc conjunctio verborum crebra est et apud Sallustium, imitatorem veteris sermonis; in uno proœmio Men. Plaut. ter apparet (vv. 28, 41, 58). cf. Trin. 1067, al.; Terentianos locos hos notavi, Heaut. II, 3, 69 (310), Eun. IV, 4, 26 (693); Phorm. IV, 5, 5 (717): „altera illæc"; V, 8, 23 (916): „ne alteram quidem illam"; Adelph. V, 4, 17 (871); Sallustianos, Jug. 13, 1 (cf. Dietsch et Fibiger ad eum locum); 16, 5; 73, 4. Videor mihi animadvertisse, Ciceronem, quum sermonem tribuit antiquis hominibus, genus dicendi et voces ex antiquitatis usu excerpta adhibere, parum constanter. [2]) Huc et alia referenda videntur et

---

[1]) Fleckeisen *ibi* dedit, et sic jam Donatus.

[2]) Ridicule Læl. 89 Lælium facit dicentem: „quoniam Terentiano verbo libenter utimur", quasi Lælius, æqualis Terentii, illo verbo

forma dicendi insolens, Cat. maj. 6: „quam nobis quoque ingrediendum sit“, et ad hunc usum sine dubio respicit, quum (Læl. 4) dicit: „Itaque ipse mea legens sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem.“ [1])

Cic. Tusc. I, 101: „Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid duces et principes nominem, quum legiones scribat Cato sæpe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur?“ Nimis nude Cicero, ubi cives suæ civitatis fortitudine egregios Lacedæmoniis opponit, duces, principes, legiones nullo pronomine possessivo addito nominavit. Cod. Paris. ante *Cato* syllabam *vo* habet, quas litteras scriba quum non intelligeret, postea induxit. In illis litteris indicium pronominis possessivi 1. pers. corruptum (*võ* pro nõ, quæ corruptela satis frequens est) latere suspicor; itaque *nostras Cato* scribendum esse arbitror.

Cic. Tusc. III, 55. Ex *haud scio an* (haud scian) factum esse arbitror *haud sciam an*, similiter ac Madvigius adv. crit. II p. 12 ostendit in Terent. Andr. III, 2, 32 (512) ex „faciam (iam)“ factum esse „facio iam“ pro eo, quod orationis forma postulat, „faciam. Iam“. Conjunctivus potentialis præsentis 1. pers. a Cicerone vix usquam usurpatur, præsertim in tam vulgari formula. Recte dicitur „nescias an“, Hor. carm. II, 4, 13 (Madv. Gr. Lat. § 370).

Cic. Tusc. V, 76: *contingant ut*. Delendum est illud *ut* ab exitu *nt* prioris verbi natum. Delevit jam Lambinus, quo deleto sententia optime procedit. Commen-

non et ipse usus sit. Ibi certe Cicero oblitus est, Lælium, non se ipsum loqui.

[1]) Apud Plinium hist. nat. XXIV, 14, 76, 124 non dubito quin restituenda sit vetus scriptura *alter ille*, quam rejecit Detlefsen. Cod. Voss. pr. man. habet: „autem ille“; s. man. „ille autem“; Paris., edd. vett. „alter ille“, quæ vox hic optime convenit, quum „autem“ vix locum habeat.

darunt Lambini conjecturam Orellius et Turicenses. Sunt hæ sordes ejusmodi, quarum ne vestigium quidem retineri oportet. [1])

Tusc. V, 78: „Quum est cujus earum vir mortuus.“ *Cujus*, quod habent codd., ferri non potest. Neque enim de singulis singularum úxorum viris agitur (infra enim Cicero addit: „plures enim singulis solent esse nuptæ“), sed de communi quarundam viro. Herodotus (V, 5), ex quo hæc narratio prope ad verbum expressa esse videtur (sed ordine sententiarum perturbato negligenter et minus perspicue Cicero convertit), scripsit: ἔχει γυναῖκας ἕκαστος πολλάς· ἐπεὰν ὦν τις αὐτῶν ἀποθάνῃ, κρίσις γίνεται μεγάλη τῶν γυναικῶν κ. τ. λ. Scripsit igitur Cicero: *quum est quis earum vir mortuus.* Negligenter etiam, quum recte scripsisset: „quæ est victrix — imponitur“, addidit: „illa victa mæsta discedit“, quasi una esset adversaria (illa).

Livii XXXII, 16, 11: „Oppidani primo haud impigre tuebantur mœnia; dein fessi vulneratique aliquot — ad deditionem inclinarunt.“ § 15: „Dum in spem pacis intenti segnius munia belli obeunt cet.“ *Haud impigre* (ɔ: segniter) sententiæ loci adversatur; apparet, credo, scribendum esse *haud pigre*, quoniam „primo“ et „dein“ inter se opponuntur, denique „segnius“ adjicitur.

Cæs. b. G. VII, 57, 3: *Evocatur* displicet. Evocantur homines foras, ad colloquium, ad causam dicendam, legiones ex hibernis, milites; cf. Cic. pro Dejot. 13: „Venit Dejotarus

---

[1]) Ejusdem modi mendum est illud *di prohibeant ut* (pro *ne*), pro S. Roscio 151, quod miror in editionibus diu patienter toleratum esse. *Ut, ne, vel* non ita raro in codd. commutata sunt. Sall. Jug. 14, 21 uterque cod. Haun. aliique codd. *ut* pro *ne* habent, quod vitium jam pridem sublatum est. Inde tamen factum est, ut, quum vetus esset vitium, *reddat* pro *reddet* omnes credo codd. invaserit, quod non magis ferendum est.

vel rogatus ut amicus, vel arcessitus ut socius, vel evocatus ut is, qui senatui parere didicisset.“ Non evocantur, opinor, homines ad honorem. Suspicor scribendum esse *evectus*; cf. Horat. carm. I, 1, 6, Vell. II, 53, 3; 56, 3; 90, 1: „quem usque in tertium consulatum amicitia principis evexerat“; Curt. IV, 14 (54), 20: „ad summum fastigium evexerant“. Similiter dicitur „ad (in) honorem ascendere“.

Extremo loco rem commemorabo, quam tractavit Madvigius ad Ciceronis de Finibus V, 15, 41, p. 679 seq. ed. alt., perfecti conjunctivum in codicibus interdum vitiose pro indicativo positum. Madvigius p. 681: „Apud Cæsarem“ inquit „expellendus est (vitiosus hic perfecti conjunctivus) b. G. IV, 33 *(quum — insinuaverint)* et VI, 27 *(si — conciderint; quum est animadversum —; quum reclinaverint)*.“ Neque aliter factum est et a me (ed. I. 1844) et a C. E. C. Schneidero (ed. 1840—53) et a C. Nipperdeio (ed. 1847), codd. secutis fere omnes (melioris certe generis).[1]) A me præterea jam ed. I. VI, 19 certissima conjectura, codd. invitis, proposita et defensa est (præf. p. XXVI): *uter eorum vita superavit* (codd. „superarit“ vel „superaverit“), — *ad eum pervenit.* Sed neque Nipperdeius neque Schneiderus, quorum uterque editionem meam cognoverat, gravitatem causæ allatæ intellexisse videntur. Forma igitur enuntiationum ea est, quam Madvigius Gr. Lat. § 335 b not. 1 descripsit. *Uter* hic necessario pronomen est relativum indefinitum (ut apud Livium XXI, 18, 13: „Utrum placet, sumite“, ne plura exempla afferam notissimæ rei). Pronomen interrogativum esse non potest, quoniam enuntiationes interrogativæ ex verbis agendi (faciendi, efficiendi) pendere

---

[1]) Cf. quæ de codicum generibus scripsi præf. ed. I. p. IV—VIII, cum iis, quæ scripsit Madvigius adv. crit. II p. 246, omnino consentientia, quod certe lætor.

non possunt, ut monui supra p. 74 seq. Duobus etiam locis orationis pro S. Roscio simile vitium nondum sublatum est. Alter est § 107: „Si eum, qui indicii partem acceperit, oculis cernetis“ (in fraudem induxit futurum), ubi *accepit* scribendum est; neque enim de re incerta et futura loquitur Cicero, quid futurum sit vel fieri possit, si quis acceperit, sed de eo, qui partem prædæ jam accepit. Itaque interrogat: „Qui sunt igitur in istis bonis, quibus partem Chrysogonus dederit?“ Respondet: „duo Roscii“. Et paulo infra: „Num ergo dubium est, quin ii obtulerint hanc prædam Chrysogono, qui ab eo partem prædæ tulerunt?“ Similiter Terent. Andr. I, 1, 115 (142): „Nam si illum objurges, vitæ qui auxilium tulit“ (de certo homine, filio, et de re facta), „quid facias illi, qui dederit [1]) damnum aut malum?“ (de homine incerto et de re cogitata). Alter locus est § 116: „Ad cujus igitur fidem confugiet, quum per ejus fidem læditur, cui se commiserit?“ Hic aut *commisit* scribendum est aut *lædetur*. Prius ego verum arbitror. Supra enim dixit: „auxilium sibi se putat adjunxisse, qui cum altero rem communicavit.“

[1]) Fleckeisen e conjectura (credo) non probanda *dedit* scripsit; apud Umpfenbachium *dederit* sine annotatione legitur.

IV.

Emendationes Quintilianeas

scripsit

Martinus Clarentius Gertz, Dr. phil.

Quintiliani Inst. Orat. I, 7, 23 Halmius in Addendis hanc codicis A scripturam restituendam esse dixit: „Quid? non Cato Censorius 'dicam' et 'faciam' 'dice' et 'facie' (A tamen 'face' habet) scripsit...?" collatis quattuor Pauli et Festi locis, qui sunt p. 26 M. 'attinge'; p. 72 'dice'; p. 201 'ostende'; p. 286 'recipie'. Sed debuit ex B sic scribere: '*dicae*' *et* '*faciae*', similiterque apud Festum et Paulum '*attingae*', '*dicae*', '*ostendae*', '*recipiae*' scribendum est; ac 'recipiae' quidem in codice Festi est. Quod ut scribendum esse certo adfirmare audeam, facit locus Quintiliani, quem nemo, quod sciam, adhuc expediuit. Nam IX, 4, 39 uulgo sic scribitur: „illa Censori Catonis 'diee hanc' aeque m littera in e mollita", quae scriptura manifestis grauissimisque mendis laborat. Primum enim pluralis numerus in pronomine prauus est, cum unum modo exemplum adferatur; deinde particula „aeque" sensu cassa est, cum de s littera, de qua antea disputatum est,

nihil simile dictum sit. In codd. AG scribitur: „dicae haeque". in primo uerbo satis perspicuis uerae scripturae uestigiis relictis; nam dubitari non potest, quin hoc scriptum fuerit, quo reposito omnes difficultates remouebuntur: „illa Censori Catonis '*dicae*' '*faciae*'*que*, m littera in e mollita". Rectene de his formis Catoniani sermonis Quintilianus iudicarit, alia quaestio est, quam alii melius tractabunt; sed de scribendi ratione res certa est.

Pusilla re duorum optimorum codicum scripturae hoc loco inter se differebant; nam *ac* (ę) et *e* mille locis a librariis permutata esse nemo nescit. Sed non raro maiores discrepantiae inueniuntur eaeque eius generis, ut facile adpareat hos codices duarum inter se diuersarum familiarum esse; quare eiusmodi locis diuersa testimonia scripturae Quintilianeae diligenter inter se examinanda sunt, ubi et hoc accidere poterit, ut ad sensum orationisque formam nihil intersit, utram scripturam praeferas, et hoc, ut altera utra utique praeferenda sit. Hic quamquam Halmius plerumque satis prudenter rem egit, tamen meo quidem iudicio interdum a uero aberrauit. Uelut I, 10. 27 ex A sic scripsit: „Age, non habebit in primis curam uocis orator? quid tam musices proprium?"; in quibus, etsi satis perspicua sententia est, et interrogatio prior offendit, cum id, de quo nunc quaeritur, supra oratori necessarium esse demonstratum sit, et in altera interrogatione particulam „igitur" Quintilianus addere debuit, sicut § 22 simili loco factum est. Nec haec scriptura Halmio ipsi placuit, qui coniecturam proposuit, quae mihi quidem etiam codicis A scriptura deterior esse uidetur. Sed in B pro „Age non" est „Agendus", ex quo sublato errore peruulgato faciendum erat: „*Agedum*, *si* habebit in primis curam uocis orator, quid tam musices proprium?" — IV,

1, 6 uulgo editur, quod in A est: „Beniuolentiam aut a personis ducimus aut a causis accipimus". Sed primum uix intellegi poterit, cur, cum eadem in hac re personarum et causarum ratio sit, duobus uerbis („ducimus ... accipimus") pro uno usus sit Quintilianus, praesertim cum semper breuitati studeat; deinde hoc: „beniuolentiam accipimus" parum recte dicitur, nam dicendum erat: „beniuolentiae nobis conciliandae materiam accipimus". Quare hic quoque B scripturam sine ulla dubitatione praetulerim, praesertim cum illa ex hac facilius oriri errore potuerit quam contra: „Beniuolentiam aut a personis *duci* aut a causis *accepimus*", id est, ab artium scriptoribus traditum est (cfr. II, 4, 2; VI, 2, 8). — IV, 1, 40 ex B Halmius scripsit: „Genera porro causarum plurimi quinque fecerunt, honestum, humile ... obscurum ... Sunt quibus recte uidetur adici turpe". Sed nonne Quintilianus potius aut sic locutus esset: „Sunt qui adiciant turpe" aut sic: „Sunt quibus adiciendum uideatur turpe?" Et quomodo Quintilianus omnino sic loqui potuit, cum ipse, ut sequentia uerba ostendunt, in eorum numero sit, qui sex genera probent? Hic multo rectius est, quod A habet: „Genera porro causarum plurimi quinque fecerunt, honestum ...; quibus (scil. generibus quinque) recte uidetur adici turpe", omisso uerbo *sunt*. Suam ipsius sententiam, non aliorum, Quintilianus hic indicat. — IX, 3, 2 scribitur: „schemata lexeos duorum sunt generum; alterum loquendi rationem uocant, alterum maxime conlocatione(?) exquisitum est". Sed quis umquam schema simpliciter loquendi rationem uocauit? num igitur ea loquendi ratio non est, quae nulla schemata adhibeat? Miror, quod superiores editores ineptissimum uerbum „uocant" tam patienter tulerunt; magis miror, quod Halmius etiam contra codices

retinere uoluit, nam in B quoque, quem hic sequitur, non 'uocant' sed 'uocat' est; sed maxime mirandum est, quod uerissimam codicis A scripturam „*nouat*“ spreuit. Nam nouare orationem, id est, uulgarem loquendi formam arte aliqua mutare et nouitatis gratiam aliquam ei adfundere, proprium schematos est; cfr. IX, 1, 14: „ergo figura sit arte aliqua nouata forma dicendi“; et „nouitatis“ uocabulo saepius in hac rę usus est Quintilianus, uelut IX, 2, 66; 3, 12 et 58.

II, 18, 2, postquam Quintilianus alias artes θεωρητικάς esse dixit, alias πρακτικάς, alias ποιητικάς, haec leguntur: „fere iudicandum est rhetoricen in actu consistere . . . atque ita ab omnibus dictum est. Mihi autem uidetur etiam ex illis ceteris artibus multum adsumere; nam et potest aliquando ipsa res per se inspectione esse contenta“. Sed cum pronomen „ipsa“, si cum substantiuo „res“ coniungitur, male abundet ideoque necessario cum uerbis „per se inspectione“ iungendum sit, et cum ipsum huius sententiae subiectum „res“, pro quo uocabulo etiam „ars“ potius ponendum erat, plane otiosum sit, fere certum est Quintilianum sic scripsisse: „potest aliquando ipsa *rei* per se inspectione esse contenta“, sicut ẹst § 1: „ipso rei, cuius studium habet, intellectu contenta“.

III, 1, 10—11 sic scribendum et interpungendum esse adparet: „Thrasymachus Chalcedonius cum hoc et Prodicus Cius et . . . Alcidamas Elaites, Antiphon quoque, *qui* (om. codd.) et orationem primus omnium scripsit et nihilo minus artem et ipse (sic uere B) composuit . . ., etiam Polycrates . . . et Theodorus Byzantius . . .“; nam ut nunc locus scribitur, nomina Polycratis et Theodori sine praedicato ponuntur, cum de his idem, quod de Antiphonte dictum est, dici non possit. Omnium horum nominum praedicatum

idem est et uerbis initio § 10 positis: „cum hoc“ (scil. fuerunt) continetur.

III, 6, 76, cuius loci uitium Spaldingius sensit et uerborum transpositione sanandum putauit, addito etiam altero loco pronomine, quod hic facile omitti potuit, scribendum est: „At enim simile est illi: ‘habeo ius, non habes’ *hoc*: ‘occidisti, recte occidi’“.

III, 7, 2 scribitur: „editi in competitores, in L. Pisonem, in Clodium et Curionem libri uituperationem continent“. Sed cum hic certa librorum exempla nominentur nec, ut in superioribus factum est, res uniuerse significetur, fieri uix potest, quin nomen scriptoris Quintilianus adiecerit; quare post Curionis nomen uerba „*a Cicerone*“ addenda censeo, idque maxime propter uerba „in competitores“ necessarium esse iudico.

IV, 2, 69 Quintilianus, qui § 66 eorum sententiam improbauit, quibus, si contra nos esset causa, narrandum non esse uidebatur, et § 68 dixit in eo certe genere causarum, in quo non de culpa sed de actione quaereretur, etiam si themata contra nos essent, confiteri et narrare nobis licere, haec adicit: „Uerum in his quoque confessionibus est aliquid, quod de inuidia, quam expositio aduersarii fecit, detrahi possit“. Adparet Quintilianum hoc dicere uoluisse, reum ea ratione narrare et causam exponere posse, ut sua narratione eam inuidiam minuat, quam aduersarii expositio fecerit; sed quomodo haec sententia ex iis uerbis, quae supra scripta sunt, effici possit, non uideo; intellegerem, si „detrahere“ (sine obiecto, ut V, 13, 17) pro „detrahi“ scriberetur. Uerum eiusmodi correctio uiolentior est, aliaque uia eodem facilius peruenire licet; nam pro „quod de“, quod Halmii coniecturae debetur, cum in B solum „quod“ scribatur, in A autem „quod ex“, sed ita, ut praepositio in rasura m. sec. scripta sit, sine dubio

ita scribendum est: „est aliquid, *quo* de inuidia . . . detrahi possit". Eodem corrigendi genere Maduigius locum, qui est IX, 2, 69, emendauit; ego duos hic statim addam. Nam VIII, 2, 12 manifesto adparet scribendum esse: „At obscuritas fit uerbis iam ab usu remotis, ut si commentarios quis pontificum . . . et exoletos scrutatus auctores id ipsum petat ex his, quae inde contraxerit, *quo* (codd. quod) non intelleguntur", id est, id ipsum, quo efficitur, ut non possint intellegi; scilicet eiusmodi praui homines obscurissimis quibusque antiquorum scriptorum uerbis, quae nec ipsi fortasse nec alii intellegebant, libentissime utebantur; cfr. Gellii N. A. I, 10. — XI, 1, 92 scribitur apud Halmium: „Adiciendum etiam breuiter uidetur, quod fit, ut dicendi uirtutes diuersissimae non solum suos amatores habeant sed ab eisdem saepe laudentur". Rectior oratio facta est, quam in aliis editionibus erat; sed molesta circumlocutio per uerba „fit ut" est, quo accedit, quod Quintilianus non tam simpliciter dicere uoluit, hoc fieri, quam indicare, cur fiat; idque ostendit § 93, ubi huius rei causa adfertur. In cod. G pro „fit ut" scribitur „fiat"; ex hoc efficiendum: „*quo fiat, ut* dicendi uirtutes . . . laudentur".

IV, 2, 123 ex B scribitur: „multum confert adiecta ueris credibilis rerum imago", nec per se sane ulla causa esse uidetur, cur haec scriptura in dubium uocetur; nam hanc imaginem tantum fictam esse (cfr. § 124 extr.), non ex uero rerum actu ductam, satis adiectiuo „credibilis" significari uidetur. Nihilo minus dubitandi causa est, cum in cod. A. uocabulum „adiecta" ita scriptum sit, ut literae *ie* correctori debeantur; hoc me mouet, ut certo credam Quintilianum non „adiecta" sed *adficta* scripsisse, quae suspicio eo firmatur, quod VIII, 3, 70 in simili sententia hoc uerbo usus est: „licebit etiam falso adfingere, quidquid fieri solet". — Similiter corrector codicis A alium locum

corrupit, qui est VII, 3, 16, ubi scribitur: „rarissime enim apud eos (i. e. oratores) reperitur illa ... seruitus ad certa se uerba adstringendi, idque faciendum in libris Ciceronis de oratore uetat M. Antonius". Hic miror Halmium insolitam prorsus ac prauam uerbi uetandi constructionem tolerasse; sed facile uitium scripturae remouetur. Nam in A uerbi „uetat" duae litterae, quas mutabo, correctione ortae sunt, certumque est *negat* scribendum esse. — IX, 2, 2 ex B editur: „nam quo modo iudex doceri potest, si desit inlustris explanatio ...?" Offendit hic coniunctiuus, cum paulo post simili loco (§ 3) indicatiuus „adiuuantur" ponatur; sed in A duae postremae litterae uerbi „desit" correctoris sunt, unde concludi debere uidetur, in hoc codice initio *dest* pro „deest" scriptum fuisse.

IV, 5, 24 ex A scribitur: „multum ex diligentia partiendi tulit laudis Q. Hortensius, cuius tamen diuisionem in digitos diductam nonnumquam Cicero leuiter eludit. Nam est suus et in gestu modus et uitanda utique maxime concisa nimium et uelut articulosa partitio". Uerba, quae sunt: „est suus et in gestu modus" ego quidem non intellego; Hortensii gestum respici et immodestum uocari putant; sed si ita est, ualde obscure locutus est Quintilianus dicturumque eum fuisse credo: „nam est et in illo gestu quaedam immodestia", aut certe: „nam est et in illo gestu modus seruandus". Ni fallor, scripsit ficto ex uerbo digerendi, quo alibi in hac re utitur (ut XI, 3, 114), substantiuo: „nam est suus et *digestui* modus". Hoc substantiuo usus est Statius Siluar. III, 3, 87.

V, 10, 125 editur: „hoc exercitatione multa consequendum, ut, quemadmodum illorum artificum, etiamsi alio spectant, manus tamen ipsa consuetudine ad grauis, acutos mediosque horum sonos fertur, sic cet.". Quae scriptura eo laborat, quod pronomen demonstratiuum „ho-

rum" prorsus nihil habet, quo referatur, ut significatio eius obscura sit; nec dubitandum mihi uidetur, quin scriptum fuerit: „mediosque *neruorum* sonos"; cfr. I, 4, 7.

V, 14, 15—16 ea uerba, quibus exemplum epichirematos continetur, in editionibus non recte ab iis distinguuntur, quae Quintilianus ad inlustrandum exemplum de suo addidit; praeterea locus aliquot uerbis omissis corruptus est, sicut iam Burmannus recte intellexerat, cuius inuento paucis mutatis utor. Sic enim scripsit Quintilianus: „Nam quo ingenio est opus, ut dicas: 'Bona ad me pertinent; solus enim sum filius defuncti' (uel 'solus heres', cum iure bonorum possessio intestati secundum *agnationem*, *testati secundum* tabulas detur); 'ad me igitur pertinent'" (codd. „pertinet"). Uerba, quae sunt: „cum iure ... detur", ipsius Quintiliani sunt, non eius, qui bonorum possessionem petit, sicut editores crediderunt; nam is aut nihil eiusmodi, quod rectius erat, aut certe hoc dicere debebat: „et iure ... datur", non „cum iure ... detur". Addidit haec, ut ostenderet adsumptionem duplicem formam hoc loco habere posse, quoniam is, qui bona petit, aut tamquam solus filius secundum agnationem aut tamquam solus heres secundum testamenti tabulas ea petere potest; hinc etiam adparet uerum et necessarium supplementum esse. Epichirematos forma ea est, in qua idem concluditur, quod intenditur (cfr. § 10); intentio et conexio significatur uerbis: „bona ad me pertinent"; adsumptio autem uel ratio his uerbis continetur: „solus enim sum filius defuncti" uel „solus enim sum heres defuncti". Sequentia uerba sic scribenda sunt: „Sed cum ipsa ratio (s. adsumptio) in quaestionem uenit, efficiendum est certum id, quo probaturi sumus, quod incertum est, ut, si ipsa forte intentione dicatur aut 'filius non es' aut 'non es legitimus' aut 'non es solus' itemque aut 'non heres

es' aut 'non iustum testamentum est' aut 'capere non potes' aut 'habes coheredes', efficiendum est iustum, propter quod nobis adiudicari bona debeant". Nam in his statim adparet particulam „aut" non ad aduersarii uerba pertinere; est Quintiliani ipsius, qui sic ostendere uult, quibusnam modis heredis uel filii adsumptio (s. ratio) in quaestionem uenire possit. Intentio hoc loco non est pars prima epichirematos sed ea, cui contraria est depulsio; cfr. III, 6, 13. 17. 19; 9, 1; VI, 4, 2, alibi.

V, 14, 27, ubi scribitur: „Peregisse mihi uideor sacra tradentium artes", nulla efficitur sententia, siue „peregisse sacra" siue „peregisse artes" iungas; optima sententia erit, si sublato uulgari errore scripseris: „peregisse mihi uideor sacra tradentium *partes*". „Sacra tradere" pro eo, quod est: „subtilia praecepta artis rhetoricae tradere", dixit Quintilianus ea uerba respiciens, quibus de hac re usus est supra cap. 13, 60: „legem dicendi quasi quaedam mysteria tradiderunt".

VI, prooem. 10—11 Quintilianus filium mortuum laudat, in quo testatur se „eas uidisse uirtutes *non ingenii modo* (nam sic necessario scribendum est; codd. „ingenii non modo") ad percipiendas disciplinas . . . studiique iam tum non coacti . . ., sed probitatis, pietatis, humanitatis, liberalitatis, ut prosus posset hinc esse tanti fulminis metus"; deinde haec addit: „Sed hae spes adhuc; illa maiora, constantia, grauitas, contra dolores etiam ac metus robur", idque uerbis sequentibus exsequitur. Adparet statim in his uerba, quae sunt „spes" et „maiora", parum recte inter se respondere et contraria poni, etiam si „maiora" idem significare statuimus, quod „adultiora"; et ne hoc quidem satis est, cum Quintilianus has uirtutes iam perfectas apud filium fuisse uelit, sicut sequentia ostendunt. Omnia

recta erunt, si facili correctione scripseris: „illa *matura*, constantia cet.“.

VI, 1, 9 primum scriptura sic facilius emendatur: „reus de indignitate calumniae conspirationis*ue* uehementius interim queritur“; deinde retinenda est codicum scriptura: „haec officia . . ., quae plerumque sunt, ut dixi, prooemio similia sed liberiora plenioraque“. Nam „prooemio“ breuiter dictum est pro eo, quod est „prooemii officiis“, sicut u. c. IX, 1, 18 „uerbis et sententiis“ pro „uerborum sententiarumque figuris“; sed hoc loquendi genus satis notum est.

VI, 1, 13, ubi praecipitur, quo modo accusator causam suam iudicibus commendare debeat, uulgo scribitur: „Metus etiam, si est adhibendus, ut faciat idem, hunc habet locum fortiorem quam in prooemio“. Hic uerba, quae sunt: „ut faciat idem“, ita enarrant, tamquam idem significent, quod haec: „ut conciliet commendetque accusatorem“, nec uideo, quo alio modo enarrari possint; sed tum prorsus putida et superuacanea fit haec sententia (nam quo alio consilio adhiberi hic poterat?) nec breuitate Quintiliani digna. In cod. A non „faciat“ sed „facit“ scribitur, qui indicatiuus ostendere uidetur Quintilianum hic quoque ut in iis, quae praecedunt, exemplum adtulisse; quare fere ausim confirmare scriptum olim fuisse: „metus etiam, si est adhibendus, ut *facit* idem *in eundem* (i. e. Cicero in Uerrem, ut in antecedenti exemplo), hunc habet locum fortiorem quam in prooemio“; et hanc scripturam ualde eo firmari adparet, quod eo loco, ubi Quintilianus eandem rem in exordii praeceptis tractat et quem hic respicit (IV, 1, 20), eodem exemplo adlato scribitur: „metus etiam nonnumquam est . . . adhibendus, ut idem in Uerrem facit“. Illo loco ea significantur, quae leguntur Action.

pr. cap. 15 sqq. (§ 49); hic ea, quae sunt in Act. sec. V § 174 sqq., 183.

VI, 1, 33 editur: „At sordes et squalorem et propinquorum quoque similem habitum scio profuisse et magnum ad salutem momentum preces adtulisse“. Sed cum h. l. de iis tantum agatur, quae faciendo lacrimas mouemus (§ 30), „preces“, quae ad miserationem pertinent, de qua antea dixit (§ 24 extr. § 27), hic parum recte nominantur; praeterea hi aduocati non precantur sed sola praesentia et squalido habitu periclitantem adiuuant. Uidetur igitur pro „preces“ scribendum esse „*reis*“, praesertim cum eiusmodi datiuus desideretur; quo reposito uoce „rei“ carere possumus, quam Brunner post „squalorem“ inseri uoluit probante Halmio. Deinde § 33—34 disputationem institutam paulum turbauit Quintilianus, cum sic pergit: „Quare et obsecratio illa . . . uideri solet, stratum denique iacere et genua complecti“; nam ex his postrema sola ad ea pertinent, quae facimus, ideoque hi infinitiui potius subiecti loco cum uerbis „profuisse . . . adtulisse“ iungendi fuerunt. Ea uero, quae praecedunt, plane alius generis sunt et ad ea pertinent, quae dicimus, ut misericordiam iudicum moueamus; sed cum haec suo loco omisisset Quintilianus (nam § 24 de rei modo pignoribus locutus obiter est), nunc occasione oblata, cum de propinquorum aduocatione eiusque ui loqui coepit, de praetermissis commonefactus hanc sententiam de obsecratione iudicum per pignora et simul illam remotiorem de deorum inuocatione addidit. Ceterum his uerbis mendum inest, quod sic remouendum est: „quare et obsecratio illa . . . utilis erit et deorum etiam inuocatio, *quae* uelut ex bona conscientia profecta uideri solet“; nam hoc dici debet, etiam illam deorum inuocationem „utilem esse“; alioquin, quid illa sententia: „deorum inuocatio uelut ex

bona conscientia profecta uideri solet" h. l. agat, uix quisquam dixerit. Accedit, quod sic demum infinitiui „iacere . . complecti" praedicatum (scil. „utile erit") habent.

VI, 1, 46 dicit Quintilianus non commouere tantum miserationem sed etiam discutere epilogi proprium esse, idque fieri cum oratione continua tum etiam quibusdam urbane dictis. Posterius genus § 47—48 exemplis adlatis tractat, deinde ad alterum genus § 49 transit, cum dicit: „Discutiendae tamen oratione eiusmodi scaenae". Quam peruersa sit h. l. particula „tamen", nemo non uidet, et iam alii de scripturae ueritate dubitauerunt; ego putauerim scriptum fuisse: „Discutiendae *etiam* oratione (scil. continua) eiusmodi scaenae".

VI, 2, 15 Halmius scripsit: „Uerum aliquanto magis propria fuerit uirtus simulationis, satisfaciendi rogandi*ue* εἰρωνεία, quae diuersum ei, quod dicit, intellectum petit". Sed primum adiectiuum „propria" genetiuum requirit, sicut in duabus sententiis, quae praecedunt, dicitur: „sunt ex eadem natura" et: „ex hac forma uenit"; deinde gerundia uel ideo, quod Latina uerba sunt, potius ad „simulationis" uocabulum quam ad „εἰρωνεία" referenda esse uidentur; deinde „simulationis uirtus" uniuerse appellata parum recte uerbis „satisfaciendi rogandiue εἰρωνεία" definitur, quae unum tantum genus simulationis significant; necessario genus hoc statim significandum est gerundiis ad simulationis nomen relatis, atque ita rectius εἰρωνεία additur, quamuis haec quoque uniuersa sit appellatio, quae melius abesset et facile a lectore aliquo addi potuit. In cod. A est: „propria fuit uirtutis simulationi satisfaciendi", in quibus „fuit" ex *hui'*, id est *huius*, ortum esse crediderim, ideoque sic Quintilianum scripsisse suspicor: „Uerum aliquanto magis propria (scil. est) *huius uirtutis simulatio* satisfaciendi rogandiue, εἰρωνεία, quae . . . petit".

„Huius uirtutis“ est τοῦ ἤθους, quae uirtus uocatur, ut infra § 24 dinosis et cap. 3, 1 et 104 urbanitas.

VI, 2, 16 sic scribendum et interpungendum esse certum est: „Hinc etiam ille maior ad concitandum odium nasci adfectus solet, cum hoc ipso, quod nos aduersariis summittimus, intellegitur tacita inpotentiae exprobratio; namque eos grauis et intolerabilis id ipsum demonstrat, quod cedimus. *Sed* (codd. „et“) ignorant cupidi male dicendi aut adfectatores libertatis, plus inuidiam quam conuicium posse“ (ideoque scilicet potius ad conuicium confugiunt, ἦθος illud spernunt).

VI, 3, 45—46 sic scribendum et interpungendum esse credo: „Sed acutior est illa . . . in urbanitate breuitas, cuius quidem duplex forma est dicendi ac respondendi, sed ratio communis in *parte* (i. e. ex parte, non omnino, cfr. Bonnelli Lex. Quint. p. 626; sic scribendum esse clare ostendunt sequentia, ubi discrimina indicantur, et olim sic edebatur). Nihil enim, quod in lacessendo dici potest, non etiam in repercutiendo, at quaedam propria sunt respondentium; illa (scil. quae ad dicendi uel lacessendi formam pertinent) etiam *meditati atque commentati* (codd. „itaque concitati“) adferre solent, haec (scil. quae in respondendo uel repercutiendo dicuntur) plerumque in altercatione aut in rogandis testibus reperiuntur“. In „concitati“ fere certum est „commentati“ latere; nec intellego, quo modo Halmius hoc participium ex dittographia oriri potuisse putauerit; „meditati“, quod similiter cum „commentati“ Cicero Philipp. III § 36 coniungit, potius inter „etiam“ et „itaque“ excidisse putauerim quam in litteris „etiam ita“ latere; nam particula „etiam“ uix abesse potest, cum adpareat Quintilianum duplici ratione has duas urbanitatis formas inter se differre dicere. Sed tamen haec pars coniecturae incerta est nec alio nisi sententia commendatur.

VI, 3, 52 de Regii coniectura Halmius scripsit: „In metalepsin quoque cadit eadem ratio dictorum, ut Fabius Maximus incusans Augusti congiariorum, quae amicis dabantur, exiguitatem heminaria esse dixit; nam congiarium commune liberalitatis atque mensurae, a mensura ducta inminutio est rerum. Haec tam frigida quam est nominum fictio adiectis, detractis, mutatis litteris". Sed in hac scriptura uox „rerum" mendi manifestum est; nam certe singularis numerus ponendus erat, et Quintilianus, si genetiuum addidisset, sine dubio „etiam liberalitatis" uel certe „munerum" dixisset. Accedit, quod desideratur particula, quae transitum ad sequentem sententiam significet. Quare, cum in cod. A prima manu scriptum fuerit: „a mensura ducta inminuti merum", non dubitauerim, quin scribendum sit: „nam congiarium commune liberalitatis atque mensurae, a mensura ducta inminutio. *Uerum* haec tam frigida cet.". Uerbum substantiuum Quintilianus, ut solet, omisit. Ceterum, cur hoc Fabii dictum frigidum dicat Quintilianus, non uideo; sed fortasse ideo factum est, quod hunc tropum plane damnat (VIII, 6, 37 sqq.).

VI, 3, 64 editur: „tertium adhuc illud, si quidem, ut ne auctorem ponam, uerecundia ipsius facit", quod in uno cod. det. Halmius inuenit. Nouus plane particularum „si quidem" usus et cuius apud Quintilianum quidem nullum aliud exemplum inueniri puto, ut eodem sensu quo interdum „nam" ponantur, hic mihi fingi uidetur; et in codd. AG scribitur: „si quod". Credo Quintilianum scripsisse: „tertium adhuc illud *st*, quod ut *sine auctore* (aut: *st*, *cuius* ne auctorem) ponam, uerecundia ipsius facit".

VI, 5, 4 rectius sic interpungetur oratio: „Sed ne de hoc quidem praecepta in uniuersum expectanda sunt; nam ex re sumitur. Cuius locus ante actionem est frequenter: nam Cicero . . . incidere; et in ipsis actionibus cet.". —

§ 7 correctio, quae in cod. A facta est, necessario recipienda est, ut scribatur: „*monstrauit*“ pro „monstrat“; nam et praecedit „suaderet“ et sequitur „maluit“.

VII, 1, 9, modo recte interpungatur oratio unumque uerbum addatur, quod etiam in uulgari scriptura desideratur et facile excidere potuit, omnia recte habebunt, et uiolentis correctionibus abstinere poterimus; nam sic scripserat Quintilianus: „Si explorandum est, ubi controuersia incipiat, et considerari debet, quae primam (uel: *prima*) quaestionem facit, intentio (scil. et diuersa eius forma ob oculos ponenda est). *Est* simplex cet.“.

VII, 1, 11 scribitur: „At pro reo plerumque grauissimum quidque primum mouendum est“. Haec scriptura uera esset aut certe defendi poterat, ut fecit Spaldingius, si grauissimum illud, quod uocatur, defensionis instrumentum esset; sed cum ea, quae sequuntur, clare ostendant grauissimum crimen significari, uix dubitauerim, quin scribendum sit: „*amoliendum* est“; cfr. § 33.

VII, 1, 22 scribendum est: „Haec iuris quaestionum differentia est; in *facti* (scil. quaestionibus; cfr. § 18; codd. „factis“) autem ad idem tendentia sunt plura“. Cfr. Maduigii Aduers. II p. 536.

VII, 1, 25 ad uerae scripturae uestigia, quae in codd. AG seruata sunt, propius accedemus sic scribendo: „Non oportet igitur offerentibus se contentum esse *sed* quaerere *aliquid* ultra (cfr. § 59): ‘*sed* ne uiduam quidem’; adhuc plus: ‘*sed* nihil ex priuato’; ultimum retrorsum, quod idem a capite primum: ‘*sed* nihil inicum’“. Eodem plane modo in simili enumeratione particula „sed“ ponitur IV, 4, 6, ubi Halmius postremo loco ex A recipere debuit: „*sed* nec ipsi debui“.

VII, 1, 28: „Non dissimile huic est et illud praeceptum, ut a communibus ad propria ueniamus; fere enim

communia generalia sunt. Commune est: 'tyrannum occidit'; proprium: '*patrem* tyrannum occidit, mulier occidit, uxor occidit'". Sic Halmius scripsit; sed cum necessario hoc loco ut in eo themate, quod § 24 tractatur, de uno eodemque tyrannicidio quaeratur, aperte falsa est haec scriptura; nam duo membra, quae sunt „patrem tyrannum occidit" et „uxor occidit" inter se pugnant. Cod. G et A m. sec. (nam in primae manus scriptura haec omissa sunt) „tamen", non „patrem", scriptum habent, ex quo sine dubio faciendum est: „*talem* (id est, tam crudelem, tam potentem, uel aliud huius generis) tyrannum occidit", sicut § 24 haec quaestio proponitur: „an laturi sint Romani talem regem?".

VII, 1, 41 sine dubio scripsit Quintilianus: „unam de schola controuersiam, non ita sane *difficilem* (A difficillimam) aut nouam, proponam in exemplum". Superlatiuus, quem et particula „ita" et sequens positiuus mendi conuincunt, sine dubio ex „difficilem aut" conflatis ortus est.

VII, 1, 59, postquam Quintilianus in tractatione eius controuersiae, cuius thema § 42 proposuit, eas quaestiones enumerauit, quae ex rustici et patris personis duci possunt, et ex aduersarii persona nullam oriri posse dixit, nondum tamen curam deficere uult sed aliquid ultra spectari; nec ad proximum decurrendum esse censet, scilicet a rustico patrem esse restitutum, sed generalem quaestionem inducendam. Quomodo hoc fieri possit, ostendit iis, quae § 60 dicit: „Fingamus ergo ab alio restitutum: ratiocinatiua seu collectiua quaestio orietur, an restitutio pro sublatione iudicii sit ...? ubi temptabit rusticus dicere, ne impetrare quidem aliter potuisse *se* suorum restitutionem uno praemio nisi patre proinde, ac si accusatus non esset, reuocato ...; tum uenimus ad id, quod primum occurrebat, a rustico esse restitutum patrem". Cum ergo prior

quaestio generalis sit, in qua fingitur patrem ab alio quolibet restitutum esse, facile adparet pronomen „se“, quod Halmius addidit, alii editores intellegendum esse dixerunt, prauum esse; nam hoc pronomine necessario rusticus significatur, sed de rustico in generali illa quaestione prorsus non agitur. Scribendum igitur sine dubio est: „ne *impetrari* quidem (scil. ab ullo alio restitutore) aliter potuisse suorum restitutionem“.

VII, 1, 62 necessario sic scribendum et interpungendum est: „Reliqua iam aequitatis, utrius iustius sit desiderium; id ipsum adhuc diuiditur: ‘etiam si uterque totum sibi uindicaret’ (scil.: rustici desiderium iustius esset), *et*: ‘nunc utique, cum alter semissem, alter uniuersa fratre excluso’ (scil.: sibi uindicet, prioris desiderium iustius est)“.

VII, 2, 33: „Si nihil obicietur . . ., accusator . . . ad praesentem quaestionem, de qua sola iudicium sit, cognitionem alligabit dicens, neminem non aliquando coepisse peccare nec pro encenia ducendum scelus primum“. Pro corrupto uerbo „encenia“ (i. e. encaenia, ἐγκαίνια) Gesner „encomio“ coniecit, quod Halmius merito spreuit; neque omnino ueri simile est, Quintilianum hic Graeco uocabulo usum esse. Mihi quidem nihil aliud latere uidetur quam „*innocentia*“; nam patronus ex eo, quod hoc scelus primum reus commisisse dicitur, cum uita eius ante acta innocens sit, argumentum eius innocentiae ducit, quod accusator faciendum esse negat.

VII, 2, 34: „satius est omni se ante actae uitae abstinere conuicio quam leuibus ac friuolis aut manifesto falsis reum incessere, quia fides ceteris detrahitur; et . . . qui uana congerit, confitetur uanum in ante actis argumentum, in quibus uinci quam tacere maluerit“. Sic codd. manifesto uitiose. Pro „uanum“ Halmius ex Spaldingii

coniectura „unum“ scripsit, quod ualde languidum est; sine dubio scripserat Quintilianus „*ualidum*“. Scilicet eo, quod accusator etiam uanis criminibus uitam rei ante actam infamare studet, ostendit, quam ualidum sit illud argumentum, quod inde ad innocentiam aut nocentiam rei probandam trahitur, quantamque ipse illi uim tribuat; sequitur ergo, ut, cum patronus haec falsa crimina redarguerit ostenderitque, reum ante hoc tempus innocentissime uixisse, et ipse confiteri cogatur magnum hoc esse argumentum rei innocentiae, quemadmodum patronus esse uult.

VII, 2, 35 scripsit Halmius: „Proxima est ex causis probatio, in quibus haec maxime spectantur: ira, odium, metus, cupiditas, spes . . .; quorum si quid in reum conueniet, accusatoris est efficere, ut ad quidquid faciendum causae ualere uideantur, easque, quas in argumentum sumet, augere“. Sed uerissime Bonnellus praef. Lex. Quint. p. XXXIII hanc scripturam impugnauit, in qua pronominis relatiui usus plane peruertitur, cum „quidquid“ pro „quiduis“ positum accipiatur. Ipse abiecta particula „ut“ cetera retinuit dixitque sententiam relatiuam obiecti loco ad infinitiuum „efficere“ referendam esse, quod uerbum ita enarrat, tamquam significet „dicendo expromere“, adlato loco ex Cic. de orat. I § 120, quem plane non intellexisse eum adparet. Sed etiam si haec enarratio ferri posset, quod non potest, tamen aliae scripturae difficultates manerent; nam primum „causae“ infinite dictum offendit, nec multo melior res fieret, si pronomen „hae“ adderetur, quoniam accusator non hoc exponere debet, quid omnes illae causae ualeant, sed tantum, quid ea aut eae efficere possint, quas in reo fuisse dicit; deinde in iis, quae sequuntur: „easque, quas in argumentum sumet, augere“, ubi ea sententia relatiua ponitur, quae in antecedentibus desiderabatur, obscurius, quam debebat et

solet, locutus est Quintilianus, si „causas augere“ pro eo dixit, quod est: „maiores eas in reo fuisse dicere, quam re uera fuerunt“; certe, si nihil aliud, „apud reum augere“ dicere debuit. In cod. A fuisse uidetur: „accusatoris est effice ad quidquid cet.“; G idem habet, nisi quod in eo „efficere“ scriptum est. Scribendum esse certo credo: „accusatoris est *officii*, ad quidquid faciendum causae ualere uideantur *eae*, quas in argumentum sumet, augere“. Obiectum uerbi „augere“ pronomen demonstratiuum est, ad quod sententia relatiua referri debebat. Accusator illud augere debet et in maius extollere, quidquid est, ad quod faciendum eae causae ualere uideantur, quas in argumentum sumet et apud reum fuisse dicet, ut credi possit, si homines his causis impulsos etiam maiora facinora committere potuerint, reum quoque id, quod ei obicitur, committere potuisse.

VII, 2, 46: „Quaestio ‘an fecerit’ incipit a secundo tempore, id est praesenti, deinde coniuncto, quorum sunt sonus, clamor, gemitus“. Peruersa h. l. est particula „deinde“, cum id tempus, quod coniunctum uocatur, a praesenti diuersum non sit, immo proprie praesens uocari possit. Uiam scripturae emendandae locus ostendit, qui est V, 10, 46: „Secundum tempus (id est praesens vel instans § 42) subtilius quidam, quam necesse erat, diuiserunt, ut esset iuncti ‘sonus auditus est’, adhaerentis ‘clamor sublatus est’“. Inde h. l. scribendum credo: „incipit a secundo tempore, id est praesenti, *adhaerenti et* coniuncto, quorum sunt sonus, clamor, gemitus“. Et in A est: „praesenti ac deinde coniuncto“ (quamquam „ac“ m. 2 in ras. scribitur); in G: „praesentiā deinde coniuncto“; error inde ortus esse uidetur, quod scriptum fuit: „aderenti“. Quod uerba: „sonus, clamor, gemitus“ non eodem ordine proferuntur, quo illo loco, non magni momenti est, quoniam

in eiusmodi rebus saepius Quintilianus parum accurate rem agit; praeterea illo loco duo praesentis genera accurate diuidenda erant, hoc loco coniunguntur. Nam quod illic „iunctum“ dicit, hic „coniunctum“, ea nulla differentia est; cfr. V, 10, 45; 94; 102.

VII, 2, 48 Quintilianus exemplo probare uult, dubia uerba nostra saepe nocere nobis posse, et exemplum ex hac controuersia ponit. „Interrogatus filius, ubi esset pater, dixit: ‘ubicumque est, uiuit’; at ille in puteo mortuus est inuentus“. Quid in hoc filii responso ambiguitatis sit, aut quodnam argumentum ex eo contra filium parricidii reum duci possit, non uideo. Dicunt enarratores ambiguitatem in eo sitam esse, quod filius se „uiuit“ dixisse contendat, accusator autem „bibit“ illum dixisse adfirmet; sed hanc differentiam litteris signare Quintilianus non potuit, ideoque aut eiusmodi exemplum omnino aptum non erat, quod adferretur, aut certe eam enarrationem ipse Quintilianus addidisset, quod nostri temporis enarratores addiderunt; praeterea haec filii defensio tam inepta est, cum stultissimum sic fiat responsum, ut, si ea uti uellet, paene eo ipso se nocentem fateretur. Certum est scribendum esse correcto mendo uulgari: „ubicumque est, *bibit*“. Sic filius dicere potest se hoc significare uoluisse, patrem uinolentum certe aliquo loco potare; accusator autem responsum eo trahet, ut dicat, filium eum in puteo esse sciuisse et ueri simile esse, ipsum patrem eo deiecisse. — Etiam § 49 scripturam mendosam esse puto et sic emendandam: „interrogatus, cuius ueneno moreretur, respondit: ‘non expedit tibi *sciri*’ (codd.: scire)“; nam sic demum ambiguitas oritur, quae reo nocere poterit. Quippe, si is, cui hoc dictum est, ueneficii reus factus erit, accusator dicet mortuum hoc responso significasse, se reum ueneficii auctorem esse putare, sed id occultare

uoluisse, ne reo, quem nihilo minus amaret, noceret; reus uero responsum ita accipiendum esse negabit: mortuum hoc significare uoluisse, ueneficii auctorem esse aliquem hominem potentem, quem reus non modo non ulcisci posset, sed qui etiam et reum et omnes, quibus narratum eius uenificium esset, interficere conaturus esset.

VII, 2, 55: „neque haec nego esse dicenda . . .; nam et in foro aliqua, quando aduersarius probare non poterit, desiderabo“. Nimis infinitum est, quod dicitur „aliqua“, et obiectum uerbi „probare“ desideratur. In codd. pro „aliqua quando“ scribitur „aliquando“, unde faciendum esse credo: „nam et in foro *illa*, quando aduersarius probare non poterit, desiderabo“.

VII, 2, 57 lacunam sic potius explendam esse arbitror: „Ordo quoque rerum aut adfert aut detrahit fidem; multo scilicet magis res *probantur aut improbantur*, prout congruunt aut repugnant“. Nam ordinis boni aut mali natura in eo sita est, ut res ita ponantur, ut aut congruant inter se aut repugnent; sed eius rei ea uis est, ut aut probabiles aut improbabiles fiant, id est, ut aut iis adferatur fides aut detrahatur.

VII, 3, 1 scribendum esse: „non est hoc *infitiatio*, non est hoc adulterium“ dixi Stud. crit. ad Senecae dial. p. 91 n. Sed ut hic omnibus tribus, quae proposita sunt, finitio redditur, sic infra quoque § 2, ubi „a qualitate ad finitionem *disceditur*“ (nam sic scribendum uidetur, non „descenditur“, et haec uerba saepe inter se permutantur, uelut in edit. Halmii II p. 101, 24; 355, 1), idem fieri debebat; ac miror, quod Halmius Regii coniecturam ne dignam quidem iudicauit, quam commemoraret: „Non est *hoc dementem esse*, male tractare, rem publicam laedere“. De uerbis dubitari potest, de sententia certa res est.

VII, 4, 4: „Defensio longe potentissima est, qua ipsum factum, quod obicitur, dicimus honestum esse . . .. Hanc partem uocant Hermagorei κατ' ἀντίληψιν, ad intellectum id nomen referentes; Latine ad uerbum translatam non inuenio, absoluta appellatur. Sed hic de re sola quaestio, iusta sit ea necne". Postrema sententia cum praecedentibus non cohaeret, et particula „sed" plane aliena ab hoc loco est. In cod. A scribitur: „sed enim de re sola quaestio"; in G pro „enim" est compendium simillimum H litterae, quod et ipsum „enim" significat (cfr. Wattenbach, Lat. Palaeograph. p. 24); „hic" Spaldingio debetur. Facili correctione scribendum est: „absoluta appellatur: *est enim* de re sola quaestio". Scilicet ideo, quod de re sola quaestio est nec adsumptis extrinsecus auxiliis factum tuemur, quod alterum defensionis genus est (§ 7), haec defensio absoluta recte uocatur. Quod ad illa uerba adtinet: „ad intellectum id nomen referentes", quae editoribus magnas molestias creauerunt, re uera haec scripsisse Quintilianus mihi uidetur; scilicet Graecum uocabulum ἀντίληψις et „uituperationem" et „intellectum" significare potest, et cum priore significatione in hac re accipere deberet Quintilianus (cfr. Hermogenis uerba apud Spengelium in Rhetor. Graec. II p. 139. 20), posteriorem male secutus est et id hic agi putauit, uter litigantium eius rei, de qua quaereretur, uim et naturam melius perspectam et intellectam haberet, cum alter eam criminis loco, laudis alter poneret.

VII, 4, 18 necessario codicis A scriptura retinenda est: „in qua (i. e. deprecatione) plurimum ualent (α) ex ipso, qui reus est, haec tria: (1) uita praecedens, si innocens, si bene meritus; (2) spes in futurum innocenter . . . futuri; (3) praeterea, si . . . uideatur satis poenarum dedisse; (β) extra nobilitas, dignitas (cfr. III, 7, 13), pro-

pinqui, amici". Paulo ante, ni fallor, scribendum est: „ubicumque *sui* (codd. „si", quod uulgo omittitur) iuris clementia est" nec legis uinculis impeditur, quominus, quidquid uelit, faciat. De hoc loquendi genere cfr. Senec. de breuit. uitae 5, 3; de benef. III, 20, 1.

VII, 4, 19 editur: „in eo tamen, qui cognoscit, plurimum ponendum, si laus eum misericordis potius quam reprensio dissoluti consecutura est". Nonnihil offendor particula „si" pro „nam" aut „si quidem" posita, et in codd. AG prô „eum" est „enim"; quare scribendum arbitror: „in eo . . . plurimum ponendum *st;* laus *enim* misericordis . . . consecutura est" (intransitiue hoc positum esse credo). Paulo post aut lacuna signanda est aut uox „diuisio" corrigenda, cum uerba Quintiliani nullam diuisionis speciem praebeant; sed utrum scribendum sit „*defensio*" an scriptura sic explenda: „nam et diuisio frequens est: '*non fecisse et*, etiamsi fecisset, ignoscendum fuisse'", diiudicare non possum, quamquam posterius praetulerim; cfr. cap. 2, 12.

VII, 5, 5, ut uerba recte inter se respondeant, una uoce addita, quae h. l. facile praetermitti potuit, scribendum est: „Porro lex omnis aut tribuit aut adimit, aut *honorat aut* punit, aut iubet aut uetat aut permittit"; cfr. cap. 7, 7, qui locus correctionis ueritatem ostendit.

VII, 6, 2—3 necessario omissa particula „aut" inter litteras *a* et *ut* errore orta scribendum est: „genus unum est, in quo et de scripto et de uoluntate quaeritur. Id tum accidit, (1) cum est in lege aliqua obscuritas; in ea uterque (codd. in ea aut uterque) suam interpretationem confirmat . . . defenditur; aut (2) cum de altero intellectu certum est, de altero dubium". Particulam „aut", quam deleui, Spaldingius et, ut uidetur, Halmius quoque illi „aut" respondere crediderunt, quod initio § 3 ponitur:

„aut cum de altero cet.“; sed hoc „aut cum“ respondere adparet illi „cum“, quod initio § 2 legitur.

VII, 6, 3 sine dubio scribendum est: „an eadem huius causa sit, dubium est, qui ex hac natus est, *etiamsi* (om. codd.) et haec meretrix est“. Regii coniectura, quam Halmius recepit, et uiolentissima est et superuacaneam efficit sententiam; nam quod illa sententia „antequam meretrix esset“ significatur, pronomine „hac“, quod antecedit, iam satis significatum est, cum „hac“ ostendat eam, cuius condicio in themate indicata est. „Etiamsi“ pro „quamquam“ (nam „etsi“ Quintilianus non uti uidetur) est IV, 1, 22; V, 10, 8; IX, 4, 45; XI, 3, 172.

VII, 9, 7, postquam dixit Quintilianus amphibolian aut uocibus singulis accidere posse aut coniunctis (§ 1) et de priore genere disputauit (§§ 2—6), haec legimus: „In coniunctis plus ambiguitatis est. Fit autem . . . per conlocationem, ubi dubium est, quid quo referri oporteat, ac frequentissime, cum quidem medium est, cum utrimque possit trahi, ut de Troilo Uergilius 'lora tenens tamen'. Hic, utrum teneat tamen lora an, quamuis teneat, tamen trahatur, quaeri potest“. Ut hic Uergilii locus adfertur, parum adparet, quomodo illa disputatio, quae proponitur, ex eo oriri potuerit; ac necesse est, Quintilianum sic scripsisse putemus: „lora tenens tamen *hic trahitur*“; nam sic demum ambiguitas cernitur in eo sita, quod particula „tamen“ utrum cum „tenens“ an cum „trahitur“ iungi debeat dubium esse potest. Sane apud Uergilium (Aeneid. I, 477) non sic scribitur, eaque fortasse causa fuit, cur aliquis lector uerba „hic trahitur“ tolleret. quo facto exemplum plane corruptum est; sed Quintilianus hic ut infra § 10 et aliis locis Uergilii aliorumque uerba ex memoria adtulit et rem tenens in uerbis errauit. In iis, quae praecedunt, cum in cod. A post

„medium est“ tres litterae erasae esse dicantur, uix dubitauerim, quin scriptum fuerit: „ac frequentissime *quidem, cum* medium est *quid*, cum utrimque possit trahi“.

VII, 9, 12 in codd. AG scribitur: „pluribus uerbis emendandum, ubi est (A „ubi et“ m. 2 in ras.) id, quod quo referatur dubium est, et ipse est ambiguum: ‘heres meus dare illi damnas esto omnia sua’“. Ex his sine dubio faciendum est: „ubi *et* (i. e. etiam) id, quod quo referatur dubium est, *eo ipso* est ambiguum“, quod et ad scripturae uestigia propius accedit et per se rectius est, quam quod Halmius scripsit. Exemplum, quod adfertur, satis rem declarat; nam pronomen „sua“ utrum ad „heres“ an ad „illi“ referendum sit, dubium est; sed eo ipso res quoque, quam heres illi dare debet, incerta fit, nec adparet, utrum pronomine „sua“ heredis bona an illius bona significentur. In illo exemplo, quod § 9 adfertur, ambiguitas facile solui potest addita una uoce, ut fiat: „quod elegerit ipse“ uel „ipsa“; sed in hoc pluribus uerbis soluenda est, uelut hoc modo: „heres meus dare illi damnas esto omnia, quae illius sunt“.

VIII prooem. 8 scribendum esse: „his adiciebamus, demonstratiuam laude ac uituperatione constare; in ea, quae ab ipso, de quo diceremus, quae *ante*, *quae* post eum acta essent, intuendum“ ostendit locus, qui est III, 7, 10—22.

VIII, 3, 4 scribitur: „atque ego illos credo . . . uelut mente captos et, quo essent in loco, ignaros erupisse in hunc uoluptatis adfectum“. Sed credo Quintilianum, si praepositionem addidisset, dicturum fuisse: „erupisse in hanc uoluptatis significationem“, id quod certe rectius esset; itaque nescio, an praepositione sublata scribendum sit: „erupisse hunc uoluptatis adfectum“, sicut alii „erumpere gaudium, iram, stomachum“ dixerunt.

VIII, 3, 11 Halmius scripsit: „hic ipse honestus ornatus materiae genere esse debebit (uulgo: debet) uariatus". Sed primum haec correctio uiolentissima est, deinde pro „esse uariatus" potius „uariari" scribendum erat. In codd. AG pro „esse debebit" scribitur una uox „decidit", ex qua sine dubio faciendum est: „materiae genere *decebit* uariatus", i. e. ita decebit, si pro materiae genere uariatus erit.

VIII, 3, 25 in corrupto „m u s" potius „*m u s s a t*" quam „m o e r u s" latere putauerim. Paulo post fortasse scribendum est: „satis est uetus q u a e s o: quid necesse est *q u a i s o* dicere?" Neque enim a ueri similitudine abhorret, antiquitatis istos adfectatores hanc antiquissimam scribendi rationem reducere conatos esse; et in codd. est „quaeso", a quo „quaiso" propius abest quam aut „quaerito" aut „quaesito". Certius est Quintilianum deinde scripsisse: „o p p i d o *quamquam* (AG: „quam"; Halmius: „quidem") usi sunt paulum tempore nostro superiores".

VIII, 3, 42 in codd. est: „probabile autem Cicero id genus dicit, quod non nimis est dictum (uel: dicunt)"; pro postremo uerbo Halmius ex Cicerone audacius „comptum" edidit. Uidetur fuisse „*fictum*"; cfr. VIII prooem. 23 et Freundii lex. s. u. „fingere" B 2.

VIII, 3, 45 scribitur: „siue (sermo) iunctura deformiter sonat, ut si 'c u m h o m i n i b u s n o t i s' loqui nos dicimus, nisi hoc ipsum 'h o m i n i b u s' medium sit (malim: *est*), in praefanda uidemur incidere, quia ultima prioris syllabae littera, quae exprimi nisi labris coeuntibus non potest, aut intersistere nos indecentissime cogit aut continuata cum insequente in naturam eius corrumpitur". Cum Quintilianus in priore membro addita uoce „indecentissime" significarit, quo nomine sermo, si 'n o t i s' medium fieret, uituperandus esset, idem in posteriore quoque facere debuit; nam idem aduerbium hic audiri posse uix

credo, quoniam posterius priore etiam indecentius fit. Iam cum apud Ciceronem in Orat. § 154 scribatur: „'cum nobis' non dicitur sed 'nobiscum', quia, si ita diceretur, obscenius concurrerent litterae“ (cunnobis enim audiebatur), uix dubito, quin apud Quintilianum scribendum sit: „in naturam eius *obscenius* corrumpitur“.

VIII, 6, 24, ubi Quintilianus de metonymia disputat, haec leguntur: „refert autem, in quantum hic tropus oratorem sequatur; nam ut 'Uulcanum' pro igne uulgo audimus (codd.: uolgo audiuimus) et 'uario Marte pugnatum' eruditus est sermo et 'Uenerem' quam coitum dixisse magis decet, ita 'Liberum' et 'Cererem' pro uino et pane licentius, quam ut fori seueritas ferat“. Sed persuadere mihi non possum, ut credam Quintilianum 'Uulcanum' pro igne uulgo dictum esse dixisse, nec minus licenter profecto hoc fieret, quam si 'Liber' pro uino diceretur; praeterea, si lexicis credimus, illius metonymiae exemplum nullum apud prosae orationis scriptores reperitur, quo minus credibile fit, ad uulgi etiam sermonem hoc genus pertinuisse. Sic etiam Heindorfius iudicasse uidetur, qui negationem ante „uulgo“ inseri uoluit; sed ueri similius mihi uidetur hoc aduerbium ex primis litteris nominis Uulcani male iteratis natum esse, ut illo omisso, retento autem perfecto tempore scribendum sit: „nam ut 'Uulcanum' pro igne audiuimus“. Hoc modo uerissima haec gradatio sermonis oritur: primum audiuimus interdum sed raro; alterum eruditi sermonis est, ut iam plures sic loquantur; tertium denique magis dixisse decet, ut omnes fere id dicant. — Sequuntur haec uerba: „sicut ex eo, quod continetur, usus recipit 'bene moratas urbes' et 'poculum epotum' et 'saeculum felix'; at id, quod contra est, raro audeat quis nisi poeta“. Hoc metonymiae genus non satis perspicue signatum est, nec dubitari potest, quin sic scrip-

serit Quintilianus: „sicut ex eo, quod *continet, id, quod* continetur, usus recipit“, quomodo et § 23 dicitur: „haec inuentas ab inuentore et subiectas res ab optinentibus significat“ et § 25: „nisi forte hoc (i. e. exemplum statim ante adlatum: iam proximus ardet Ucalegon) potius est a possessore quod possidetur“ (quam ex eo, quod continetur, id, quod continet) et § 27: „id, quod efficit, ex eo, quod efficitur, ostendimus“. (§ 26 miror Halmium non retinuisse, quod in edd. antiqq. erat: „cum ‘ab Hannibale caesa apud Cannas sexaginta milia’ dicimus“; nam metonymia in eo sita est, quod „ab Hannibale“ pro eo, quod est „ab Hannibalis militibus“, dicitur.)

VIII, 6, 33 postrema uerba eodem plane modo, quo Hauptius, emendaueram, ut scriberem: „dure etiam iungere ‘arquitenentem’ et diuidere ‘septem triones’ uidemur“; tantum hoc addam, quo correctionis ueritas adfirmetur, a rhetoribus Graecis (cfr. Rhet. Gr. ed. Spengel vol. III p. 196, 16) inter onomatopoeias genera referri ea, quae κατὰ σύνθεσιν et κατὰ διαίρεσιν fiant; exempla adferuntur νεφεληγερέτα et πόλις ἄκρη.

VIII, 6, 34—35 in codd. scribitur: „Eo magis necessaria catachresis . . ., quae non habentibus nomen suum accommodat, quod in proximo est; sic . . . apud tragicos aegialeo paret at pater“, et haec scriptura eo firmatur, quod supra § 26 (p. 102, 16 H.) eadem uerba „apud tragicos aegialeo“ falso loco irrepserunt, quod eo factum esse uidetur, quod librarius unum folium transierat, deinde statim animaduerso errore ad uerum rediit. In his uerbis Halmius (nam superiorum conatus omitto) hoc latere suspicatur: „apud tragicos ‘Aeeta Aegialeum parit’, at est pater“. Sed etiamsi parere sic poni potuisse concedamus, quemadmodum partus ponitur (Cic. Tusc. II, 20), catachresis in illo uerbo esse non potest; haec enim res suum

nomen habet, quod est „gignit“, ut, si „parit“ pro „gignit“ dictum esset, translatio esset, non catachresis; et h. l. Quintilianus uerae catachreseos exemplum ponere debet, non poeticae illius, quae § 35 extr. commemoratur. Solum est, quod huic loco conueniat, hoc, quod facillima correctione efficitur: „apud tragicos Aegialeo '*parentat*' pater“; nam in hoc uerbo catachresis est, cum „parentare“ proprie significet: „parentibus inferias persoluere“, ut parum recte hic poni uideatur, ubi pater filio inferias dat; sed necessarium erat hoc uerbo in illa quoque re uti, utpote quae proprium nomen non haberet. In iis, quae sequuntur, codicum scriptura retinenda est: „*Mille* sunt haec: 'acetabula', quidquid habent cet.“, id est: „mille huius generis exempla adferri possunt“; „mille“ hoc modo Quintilianus saepe utitur, ut ostendit lex. Bonnelli. Quid in praecedentibus litteris: „si caecum ogra putant edificant“ lateat, nescio, sed certum est Badii coniecturam prauam esse. Uerba: „sic equum . . . aedificant“ uera sunt; in mediis lateat aliquid necesse est, quod significet „equum“ per catachresin dictum esse, cum machina lignea sit. — § 35 sine dubio addita praepositione scribendum est: „discernendumque est *ab* hoc totum translationis istud (i. e. quod supra commemoraui) genus“.

VIII, 6, 41—42 scribitur: „exornatur autem res tota maxime translationibus: 'cupiditas effrenata' et 'insanae substructiones'; et solet fieri aliis adiunctis epitheton tropus, ut apud Uergilium 'turpis egestas' et 'tristis senectus'“. Sed primum uocabulum „aliis“ quid significet, plane incertum est, et Quintilianus rem apertius significare debuit; deinde non uideo, quid tota illa sententia: „et solet fieri . . . tropus“ h. l. agat, cum nondum de eo disputatum sit, an epitheton per se tropus uocari possit, quae disputatio infra demum § 43 inducitur.

In codd. non est „tropus“ sed „tropis“, ut certo scribendum sit: „et solet fieri (scil. ut res exornetur) aliis adiunctis *epitheto* tropis“, uelut in exemplis Uergilianis metonymia (§ 27) epitheto adiungitur, infra § 43 antonomasia. — Deinde scribitur: „Uerumtamen talis est ratio huiusce uirtutis, ut sine adpositis nuda sit . . . oratio, oneretur tamen multis; nam fit longa et impedita uti questionibus eam iungas similem agmini totidem lixas habenti quot milites“, in quibus illa agminis similitudo certam loci emendandi uiam monstrat. Nam eiusmodi agmini ea demum oratio similis esse potest, in qua omnibus uerbis epitheta adponuntur, quibus adponi possunt, ut totidem fiant epitheta quot nomina. Iam prope manifestum est corrupta illa uerba: „uti questionibus“ ex his orta esse: „utique si om̄ibus“, quo perspecto cetera facile corriguntur; nam sic scripserat Quintilianus: „nam fit longa et impedita, *utique si omnibus ea* iungas, *simillima* agmini . . . habenti“.

VIII, 6, 43 scripsit Halmius: „Sunt autem, quibus non uideatur hic omnino tropus, quia nihil uertat; nec est (codd. necesse est) semper, sed id quod est (sic P; in AG est: sed cum id est [G idē]) adpositum, si a proprio diuiseris, per se significat et facit antonomasiam“. Haec scriptura praua est; nam cum dixerit Quintilianus epitheton non semper tropum esse, necesse est, deinde dicat, quando sit; sed id non fit, et prorsus non adparet, quid illa sententia: „sed id . . . facit antonomasiam“ hoc loco sibi uelit. Ut sententia, quae per se satis perspicua est (cfr. IX, 1, 6), efficeretur, saltem scribendum erat: „sed *si* id. quod cet.“; sed potius hoc scriptum fuisse putauerim, quod ad codd. AG scripturam propius accedit: „. . . nihil uertat; *at* necesse est semper *sit*, cum *idem* adpositum (i. e. idem ex nulla parte mutatum), si a proprio diuiseris,

per se significat et facit antonomasiam". — Deinde scribitur: „nam si dicas 'ille qui . . . euertit', erit antonomasia, si adieceris 'Scipio', erit adpositum; non potest ergo esse iunctum". Pro postremo uerbo Halmius ex Christii coniectura „seiunctum" scripsit, Regius uero „non potest ergo non esse iunctum" ediderat; sed ego equidem hanc sententiam non intellego. Quid enim est, quod non potest esse? Regius, ut opinor, „tropus" audiri uoluit, quod fieri nullo modo potest. Adparet Quintilianum hoc exemplo ostendere uoluisse epitheton, si per se positum antonomasia sit, merito tropi nomine uocari posse; ut haec sententia efficiatur, uerba quaedam, quae facile omitti poterant, addenda sunt, ut fiat: „non potest ergo esse iunctum *aliud, quam est seiunctum*", id est tropus; nam seiunctum hoc tropum esse omnes concedent.

VIII, 6, 52 in codd. est: „haec allegoria, quae est obscurior, aenigma dicitur"; pro „haec" Halmius Spaldingium secutus „sed" scripsit, sed pronomen recte habet; significat enim prius allegoriae genus, quod aliud uerbis, aliud sensu ostendit (§ 44), in quo tractando Quintilianus adhuc uersatus est, inde a § 54 ad alterum genus transiturus. Sed praeterea necessario scribendum est: „*Haec* allegoria, *qua* (id est: quatenus; cfr. IV, 1, 17) est obscurior, aenigma dicitur".

VIII, 6, 58 sine dubio scribendum est: „ut arbor pinus et olea et cupressus *est* (codd. et), ipsius per se nulla proprietas".

IX, 1, 7 retinenda est codicum scriptura, quae uerissima est: „Quo modo autem ironia alia sit tropi, alia schematos, suo loco reddam; nomen enim fateor esse commune. *Haec* (uulgo: „commune, et") scio quam multiplicem habeant . . . disputationem". Pronomine „haec" eae quaestiones significantur, quae uniuerse de differentia

tropi et schematos habentur, non de ea sola differentia, quae inter ironiae duo genera interest, sicut editores uulgo putauerunt; sed ea, quae sequuntur, apertissime ostendunt de tropis et schematis uniuerse agi.

IX, 2, 14—15 scribendum est adiecta particula copulatiua: „ceterum et interrogandi se ipsum et respondendi sibi solent esse non ingratae uices, ut Cicero pro Ligario: apud quem . . . reddidit; *et* aliter pro Caelio ficta interrogatione: dicet aliquis . . . adulescentis? et totus locus, deinde: ego, si qui . . . fuit et cetera“. Nam hoc quoque eiusdem generis exemplum est, cuius praecedens, sed paulo aliter formatum. Saepe hac particula aut detracta aut addita erratum esse constat; aliquot exempla h. l. addam. II, 4, 33 scribendum est: „utroque autem modo pauca de his et fere certa dicuntur: nam et genera sunt tria sacri, publici, priuati iuris (quae diuisio . . . comparata sit), *et* ea quidem, de quibus quaeri solet, communia omnibus“. — XI, 1, 31: „nam neque tam plenum et erectum . . . senibus conuenerit (sic recte Spaldingius) . . . apta sit; *et* in iuuenibus etiam uberiora paulo . . . feruntur“. — XII, 1, 16: „testimonio est actus nobilissime consulatus *et* integerrime prouincia administrata et repudiatus uigintiuiratus et cet.“. — Contra XI, 1, 64 omissa eadem particula scribendum: „potest tamen aliquando mater in (codd.: et in) re leuiore aut minus infeste contra filium stare“.

IX, 2, 46, ubi Quintilianus exponit, quomodo ea ironia, quae tropi est, et ea, quae schematos, inter se differant, postquam § 45 tropum et apertiorem et breuiorem esse dixit, haec leguntur: „At in figura totius uoluntatis fictio est, adparens magis quam confessa, ut illic uerba sint uerbis diuersa, hic sensus sermoni et uoci (sic Halmius; in A est: sermonis et loci; in B: sermonis et ioci) et

tota interim causae conformatio". In his primum illud comma delendum est, quod post „fictio est" a Bonnello recte omissum Halmius rursus addidit; nam prima tropi et figurae differentia in eo sita est, quod tropus apertior est, figura uero obscurior, id quod uerbis „adparens magis quam confessa" significatur, ut haec uerba attributi loco artissime cum uerbis „uoluntatis fictio est" iungenda sint. Deinde, quod in tropo „uerba uerbis diuersa" esse dicuntur, hoc equidem non intellego, nec fere dubitauerim, quin scriptum fuerit: „ut illic uerba sint *rebus* diuersa"; quae correctio iis firmatur, quae VIII, 6, 54 leguntur: „(ironia) aut pronuntiatione intellegitur aut persona (malim: *personae*) aut rei natura; nam si qua earum uerbis dissentit, adparet diuersam esse orationi uoluntatem". Quae deinde Halmius scripsit, sine dubio praua sunt; nam si „sermo" et „uox" idem significant (scilicet uerba orationis), cur duobus uerbis pro uno uti uoluerit Quintilianus, non adparet, et „uocibus" scribendum erat; sin autem uocem idem esse Halmius uoluit, quod pronuntiationem, prauum hoc est, cum e contrario pronuntiatio ipsa, si quid aliud, ironicum sermonis sensum ostendat. Dubitari uix poterit, quod iam alii intellexerunt, quin prima tropi et figurae differentia omnibus uerbis usque ad haec: „hic sensus sermoni" contineatur; deinde ea, quae sequuntur, ad alteram differentiam pertinent, quae in eo est, quod figura longior est, tropus breuior. Iam adparet haec recte inter se iungi: „At in figura totius uoluntatis fictio est . . . et tota interim causae conformatio" (id est: tota interim causa sic conformata est); quid igitur faciamus uerbis „et loci" uel „et ioci"? Puto retinendam esse cod. A scripturam; nam ut tota causa sic conformata sit, ut ironiae figuram habeat, rarius certe fit, sed non raro, ut locus aliquis sic conformetur. Sic igitur hunc locum Quin-

tilianum scribere potuisse credo: „At in figura totius uoluntatis fictio est adparens magis quam confessa, ut illic uerba sint *rebus* diuersa, hic sensus sermoni, et loci et tota interim causae conformatio". Sed tamen et „*totius*" pro „tota" scribi malim, sicut statim post dicitur „uniuersa uita" et § 48 „per totas quaestiones", et melior orationis forma futura esse mihi uidetur hoc modo: „. . . hic sensus sermoni; et loci et *totius* interim causae *ea* conformatio" (scil. est). Uerum has correctiones non prorsus necessarias esse credo.

IX, 2, 89, ubi scribitur: „ut autem nemo contra id, quod uult, dicit, ita potest melius aliquid uelle, quam dicit", pro „melius", ni fallor, potius „*maius*" scribendum est. Contra X, 1, 119 sine dubio scribendum est: „Trachalus plerumque sublimis . . . et quem uelle optima crederes, auditus tamen *melior*".

IX, 2, 90 scribendum est: „ut in multis controuersiis, *sic* (codd. „sed"; Francius: „et") in hac quoque".

IX, 3, 8, cum credibile non sit Quintilianum loci Uergiliani sententiae adeo esse oblitum, ut nominatiuum pro datiuo poneret, ut ipsa disputatio ostendit, necesse est, Uergilii uerba sic legerit aut citauerit: „*quîs* non risere parentes | nec deus hunc mensa dea nec dignata cubili est"; nam sic demum plurali („quîs") singularis („hunc") subiungitur. Ergo etiam statim post scribendum est: „ex illis enim, *quîs* non risere, hic, quem non dignata". Sed hic quoque, ut supra ad VII, 9, 7 uidimus, lector aliquis incautus Quintiliani uerba ex Uergilio correxit, ideoque „cui" in codd. scribitur.

IX, 3, 18 in A est: „Ex eadem parte figurarum prioredicto (G.: priora dicto) et adiectio est illa", cuius loci emendatio facilis et certa est; nam una littera sublata scribendum est: „Ex eadem parte figurarum, *priore dico*, et adiectio est illa". Supra enim § 2 Quintilianus uerbo-

rum figuras in duo genera diuisit, alterum grammaticum, alterum rhetoricum; ad prius igitur genus eam adiectionem et detractionem pertinere dicit, quam h. l. commemorat. Uerbi „dico“ sic interpositi, ut non mutetur ceterorum uerborum forma, exempla adtulit Bonnellus s. u. dico I γ). — § 19 manifesta lacuna sic explenda esse uidetur: „nam de altera, quae *rhetorica est, adiectione atque* detractione pluribus dicendum est“, quod fit infra § 28 sqq., § 58 sqq.

IX, 3, 50 retinenda est optimorum codicum scriptura, quae uera est, modo recte interpungatur, quod sic fit: „Hoc genus (dissolutionis) et βραχυλογίαν uocant, quae potest esse copulata. Dissoluto contrarium (uulgo sine sensu: „copulata dissolutio. Contrarium) illud est schema, quod coniunctionibus abundat“. Dicit Quintilianus quosdam scriptores hanc dissolutionem etiam brachylogiam uocasse, quorum sententiam non probat, cum brachylogia etiam copulata esse possit; cfr. Anaximenes de arte rhet. cap. 22 (Rhet. Graec. ed. Spengel I p. 209, 19 sqq.): βραχυλογεῖν δὲ βουλόμενον . . χρὴ . . συνδέσμους ὀλίγους ποιεῖν, τὰ πλεῖστα δὲ ζευγνύναι. „Dissoluto“, non „dissolutioni“, Quintilianus hic dixit, quo facilius cetera uerba neutri generis subiungerentur.

IX, 3, 66—67 scripsit Halmius: „Adnominatio . . . non uno modo fieri solet. Ex uicinia quaedam praedicti nominis ducta casibus declinatis . . .; et cum uerbo idem uerbum plus significans subiungitur: quando homo hostis, homo; quibus exemplis sum in aliud usus, sed in uno ἔμφασις est et geminatio. Παρονομασία contrarium est, quod eodem uerbo quasi falsum arguitur: quae lex priuatis hominibus esse lex non uidebatur“. Rectius hoc est, quam quod olim edebatur, et imprimis Woelfflini coniectura (ἔμφασις) laudanda est; sed tamen etiam haec scriptura mendo laborat. Nam quomodo

„παρονομασίᾳ contrarium“ id uocari possit, in quo et ipso παρονομασία est, cum uerbum „lex“ iteretur? Praeterea ipse Halmius recte intellexit sic in iis, quae praecedunt, necessario scribendum esse: „sed in uno *simul* (i. e. praeter παρονομασίαν) ἔμφασις est et geminatio“. In cod. A scribitur: „sed in uno CPACIC est (haec in rasura; G.: fassis est) et geminatio ΠΑΡΑΟΝΟΜΑCΙΑ ei contrarium est“, unde sine dubio hoc faciendum est: „quibus exemplis sum in aliud usus, sed in uno (i. e. in posteriore: quando homo hostis, homo) ἔμφασις est, geminatio, παρονομασία. *Ei* (i. e. huic paronomasiae exemplo) contrarium est (sed tamen et ipsum paronomasia), *cum* eodem uerbo quasi falsum arguitur“, in quibus „cum“ Spaldingio debetur. Adparet postremum paronomasiae exemplum praecedenti eo contrarium esse, quod in illo idem uerbum ita subiungitur, ut superioris notionem firmet et augeat, in hoc uero ita, ut superioris notionem tollat, cum falso sic dictum esse significet.

IX, 3, 72 scribitur: „pessimum uero: ‘ne patres conscripti uideantur circumscripti’; ‘raro euenit, sed uehementer uenit’. Sed contingit (codd.: sic contigit), ut aliqui sensus uehemens et acer uenustatem aliquam non eadem ex non dissona accipiat“. Sed posterius exemplum, quod unde Quintilianus sumpserit, nemo dicere potuit, meo quidem iudicio sensu plane destitutum est, nec uideo, qua significatione duo illa uerba „uehementer uenit“ iungi potuerint; praeterea, quod dicitur „pessimum uero“, ostendere uidetur Quintilianum unum tantum exemplum adtulisse; alioqui enim dixisset: „pessima uero haec“, sicut paulo ante dicitur: „illa leuiora“, et fortasse etiam coniunctionem copulatiuam exemplis interposuisset. Etiam ea, quae sequuntur, potius hoc modo superioribus adiungenda erant, ut scriberetur: „Interim et hoc contingit, ut cet.“. Suspicor prauum illud uerbum „uenit“ librario deberi, qui

his uerbis exemplum contineri falso crediderit, et Quintilianum ipsum hoc scripsisse: „... circumscripti'. Raro euenit, sed uehementer *ualet, si* contingit, ut aliqui sensus ... uenustatem aliquam non eadem ex *uoce, sed ex* non dissona accipiat". „Uehementer ualet" dicitur ut IX, 2, 16: „mire ualet". Uerba, quae sunt „uoce sed ex", addidi Christium secutus, cuius correctio paulo contortiorem orationem reddere mihi uidebatur. § 73 sic scribi malim: „in uerbis tantum distantibus iucunde consonat uox, praesertim non *captatis* sed uelut *oblatis* (codd.: „captata . . . oblata"), cum altero suo sit usus, alterum ab aduersario acceperit"; fere enim necessario fieri uidetur, ut participia illa ad uocem „uerbis" referantur, cum „uerbo" et „uerbum" in sequentibus sententiis audiatur.

IX, 3, 81 in A est: „Contrapositum . . . non uno fit modo. Nam et sic singula singulis opponuntur . . . et bina binis . . . et sententiae sententiis". Adparet in his desiderari, quod uocabulo „sententiae" contrarium reddatur, ut fere certum sit Quintilianum scripsisse: „nam et sic singula *uocabula* singulis opponuntur"; cfr. Rhetor. Graec. ed. Spengel III p. 78, 20 sqq.

IX, 4, 18 fieri uix potest quin aliqua exciderint; nam cum § 16 Quintilianus haec dixerit: „neque enim mihi quamlibet magnus auctor Cicero persuaserit, Lysian, Herodotum, Thucydiden parum studiosos eius (i. e. compositionis) fuisse", deinde § 17 de Lysia disputauerit et inde a § 18 ad historiam transierit ibique extremis uerbis de Herodoti compositione pauca dicat, mirum sane est, Thucydidis prorsus nullam fieri mentionem. Sed § 18 med. haec uerba leguntur: „in contionibus quidem etiam similiter cadentia quaedam et contraposita deprehendas"; nec fieri potest, quin hic illae contiones significentur, quas historiae suae passim inseruit Thucydides; cfr. X, 1, 73.

Ergo ante haec uerba quaedam excidisse statuendum est, quorum haec fere sententia fuit: „*In Thucydide tamen multis locis satis numerosa compositio est*“; sed uerba ipsa me non praestare uix opus est dicere. *Παρονομασίαι* ex Thucydide adferuntur (et quidem e contionibus) Rhetor. Graec. III p. 10, 17; p. 36, 22; p. 71, 32; *πάρισον* II p. 440, 9; similiterque aliae figurae. Cfr. etiam infra IX, 4, 78.

IX, 4, 45 scribitur: „Omnis structura ac dimensio et copulatio uocum constat aut numeris . . . aut *μέτροις*, id est dimensione quadam“. Sed certe praue dicitur dimensio uocum dimensione quadam constare; deinde peruerse inter duo uerba idem fere significantia, quae sunt „structura ac compositio“, tertium plane diuersae significationis interponitur. Ueri simile igitur mihi uidetur uerba „dimensio et“ tollenda esse; et fieri potest, ut ex sequenti uersu „dimensio“ librarii errore irrepserit.

IX, 4, 52—53 apud Halmium scribitur: „(metrici pedes) adeo reperiuntur in oratione, ut in ea frequenter non sentientibus nobis omnium generum excidant uersus, et contra nihil *non*, quod est prosa scriptum, redigi possit in quaedam uersiculorum genera uel in membra: sicut in (sic Halmius ex Spaldingii coniectura; G. „sint ad in“; A „sint a*t* in“) molestos incidimus grammaticos, † quam fuerunt, qui lyricorum quorundam carmina in uarias mensuras coegerunt“. Hic, quod ad prima uerba pertinet, cum Halmio consentio, nisi quod „non“ potius ante „possit“ inserendum censeo; sed de extremis uerbis ualde ab eo dissentio. Neque enim intellego, quo uinculo illa sententia: „sicut in molestos cet.“ cum antecedentibus cohaereat, nec quid h. l. agat; nec melius fiet, si cum Halmio pro „sicut“ scripserimus „quid quod“, quo accedit, quod haec correctio a scripturae uestigiis etiam longius discedit.

Deinde, ut Halmius ipse significat, particula „quam“ in hac scriptura mendi manifesta est, quod ut corrigant, ad uiolentissimas mutationes confugiunt. At haec ipsa particula ostendere debebat, quo modo cetera corrigenda essent; nam sine dubio scribendum est: „nihil . . . redigi *non* possit in quaedam uersiculorum genera uel in membra, *si in tam* molestos incidimus (scil. nos prosae orationis scriptores) grammaticos, quam fuerunt, qui . . .“. Sententia perspicua est: si molesti isti grammatici etiam in lyricorum carminibus, ubi certior dimensio et quae hoc non pateretur expectanda erat, hoc facere potuerunt, ut ea uario modo in uersus discriberent, aeque facile aut etiam facilius in prosa oratione uersiculos aut uersuum membra deprehendere poterunt. — Deinde scribendum est: „*Ac* (codd.: at) Cicero frequentissime dicit . . .“.

IX, 4, 81—82 manifesta lacuna ex cod. A uestigiis potius sic explenda est, cum omnia uerba uno loco excidisse statuimus: „longa inter breuis amphibra*chyn. Duabus longis breuem sequentibus bac*chios, huic *aduersus* (AG.: ausis; cfr. XII, 1, 35) longis breuem praecedentibus palimbacchius erit“.

IX, 4, 85 Quintilianus eam sententiam probare studet, quam § 84 his uerbis proposuit: „sit in hoc quoque aliquid fortasse momenti, quod et longis longiores et breuibus sunt breuiores syllabae“; nam ea reici debere uidetur habita uersuum ratione, ut in quibus omnes longae itemque omnes breues inter se ipsae sint pares; sed uersuum propriam condicionem esse dicit, ut ex his nihil argumenti contra illam sententiam peti debeat. Postquam haec disputauit, sic scribitur: „Ueritas uero quia (AG: qui) patitur aeque breuem esse uel longam uocalem, cum est sola, quam cum eam consonantes una pluresue (hoc uerbum A m. 2 in ras. habet) praecedunt, certe in dimensione pedum syllaba, quae est breuis, insequente alia *uel longa* (add. Christius) uel breui, quae tamen duas

primas consonantes habeat, fit longa". Sed haec scriptura manifesto falsa est. Primum enim haec sententia: „ueritas uero quia patitur cet." per se Quintiliani proposito plane contraria est; nam particula „uero" ostendit „ueritatem", id est ipsius rei naturam, contrariam poni rationi uersuum; ergo cum uersus omnes longas omnesque breues inter se pares esse patiatur, sequitur, ut ueritas hoc non patiatur; nunc uero pati dicitur. Deinde apodosis: „certe . . . fit longa" et ea, quae deinde usque ad finem § 86 disputantur, contraria sunt illis, quae in protasi dicta sunt; eo enim pertinent, ut ostendant breuem syllabam altera breui breuiorem esse posse (ut in exemplo adlato syllaba gre breuis est sed tamen plus habet quam breuissima). Ex his molestiis expediemur, si codicum scripturam retinuerimus adhibita uera interpungendi ratione: „Ueritas uero *quî* patitur (= non patitur) aeque breuem esse uel longam uocalem, cum est sola, quam cum eam consonantes *duae tresue* praecedunt? Certe in dimensione cet."; „duae tresue" necessario scribendum esse ostendunt uerba, quae sequuntur: „quae tamen duas primas consonantes habeat", itemque exemplum, quod adfertur; et in G est: „una etreue". Deinde § 86 sine dubio scribendum: „nam 'a' breuis, '*gre*' breuis, *facit* (sic Regius; codd. „gres . . . faciet") tamen longam priorem". Hac igitur ratione Quintilianus positionis uim explicare studet, ut dicat eam syllabam, quae positione fiat longa, cum per se breuis sit, aliquod tempus a sequenti syllaba sumere; inde sequi, ut haec syllaba, quae aliquod tempus accommodet superiori, si et ipsa breuis sit, breuissima tamen esse non possit sed necessario plus habeat quam breuissima, cum uno tempore inde ad praecedentem sumpto tamen aliquid supersit. Ita demonstratum est, breuibus breuiores esse syllabas nec pati ueritatem omnes

breues inter se pares esse. Alterius generis exemplum, quo demonstraretur longis longiores esse syllabas, Quintilianus non adiecit, sed quiuis facile reperire potest.

IX, 4, 126 in AG scribitur: „ubicumque acriter erit et instanter et pugnaciter dicendum, membratim caesimque dicemus; nam hoc in oratione plurimum ualet". Pro „oratione", quod certe aptum huic loco non est, Spaldingius „altercatione" scribendum censebat, idque Halmius probat; sed tum particula „nam" praua est, cum potius „et" dicendum esset, et praeterea non in altercatione modo sic dicendum est. Puto fuisse: „nam hoc in *ea ratione* plurimum ualet".

IX, 4, 131 sine dubio scribendum est: „*lenibus* (codd.: grauibus), sublimibus, ornatis longas magis syllabas conuenire", cum et praecedat: „lenius . . . sublimius ... ornatius" et sequatur: „lenia . . . sublimia . . . ornata"; atque etiam si „grauibus" idem significaret, tamen uix crediderim Quintilianum medio loco appellationem mutaturum fuisse. „Grauibus" propter praecedens „gracilius" ortum uidetur. Cfr. etiam supra § 92: „leniores, quae a longis in breues descendunt" (ubi paulo post mire Halmius scripsit: „lenius a duabus breuibus", cum et superiora uerba cum his pugnent, et ea, quae sequuntur: „sed hoc pro Cluentio recte", clare ostendant Quintilianum alioquin hanc rationem improbare, ut potius scribendum esset: „*peius* a duabus breuibus"; sed de hoc loco ἐπέχω).

IX, 4, 147 extr. in G scribitur: „dissimulatio curae praecipua (scil. esse debet), ut numeru spondet flexisse arcessisse non arcessisti et coacti esse uideantur". Cetera Regius recte emendauit sed uocem „arcessisse" deleuit; et potuit sane haec uox ex dittographia oriri, sed ueri similius mihi uidetur Quintilianum etiam priore loco duos infinitiuos posuisse, quare sic eum scripsisse suspicor: „ut

numeri sponte fluxisse *ac uenisse*, non arcessiti et coacti esse uideantur" (nam *cessisse*, quod initio scribendum esse conieceram, uix sic dicitur).

X, 1, 15 scribitur: „Sed ut copia uerborum sic (i. e. lectione et auditione) paratur, ita non uerborum tantum gratia legendum uel audiendum est. Nam omnium, quaecumque docemus, hoc sunt exempla potentiora etiam ipsis, quae traduntur, artibus, ... quia, quae doctor praecepit, orator ostendit". Pronomen „hoc", quod Regii coniecturae debetur (nam in codd. „haec" scribitur), Halmius cum Spaldingio ad „quia" refert dicitque „hoc — quia" idem significare, quod „propterea — quod". Sed ut haec enarratio uera sit, scire uelim, quo uinculo haec sententia cum iis, quae praecedunt, cohaereat; ego enim nullum uideo. Contra fere necessarium uidetur Quintilianum, cum non uerborum tantum gratia legendum esse dixerit, deinde dicere, cuius alius rei gratia hoc faciendum sit; sed id non dicitur aut saltem non diserte. Cur igitur legendum et audiendum est? Scilicet, ut e lectione et auditione exempla petamus. Quare dubitandum non est, quin „haec" alio modo corrigendum sit atque ita scribendum: „Nam omnium, quaecumque docemus, *hinc* (cfr. V, 10, 15; XII, 2, 31, al.) sunt exempla, potentiora (i. e. quae potentiora sunt), etiam ipsis, quae traduntur, artibus". Sic demum illa sententia de utilitate et ui exemplorum ceteris recte subiungitur.

X, 1, 16 scribendum puto: „nec *forma* modo iudicii sed etiam ipsorum, qui orant, periculo adficimur". Mouet nos forma ipsa et species ueri iudicii (cfr. Cicer. pro Milon. 1); quid sit „fortuna iudicii", non intellego.

X, 1, 38 scribitur: „cum in Bruto M. Tullius tot milibus uersuum de Romanis tantum oratoribus loquatur et tamen de omnibus aetatis suae ... silentium egerit,

quis erit modus, si et illos et qui postea fuerunt et Graecos omnis et philosophos?" Duo postrema uerba Halmius inclusit disciduli cuiusdam sententiam incautius secutus; neque enim intellegitur, unde irrepere potuerint, nec oratores tantum sed etiam ceteri scriptores omnis generis enumerandi erant, et hoc demum modo opus infinitum fit. Praeterea miror Halmium uerbi ellipsin tolerasse, quae ferri nullo modo potest, quod iam editores antiqui uiderant; nam „persequi uelis" quomodo ex ea sententia audiri poterit, quae § 37 extr. legitur? Etiam hic scripturae defectus signandus erat; nam ad hanc fere sententiam scripserat Quintilianus: „si et illos . . . et Graecos omnis *persequi uelis, nec oratores tantum, sed etiam poetas et historicos* et philosophos?"

X, 2, 21—22 scribitur: „Id quoque uitandum . . ., ne in oratione poetas nobis et historicos, in illis operibus oratores aut declamatores imitandos putemus. Sua cuique proposita lex, suus decor est". Sed etsi ferri fortasse potest singularis „cuique", cum praecedat pluralis, tamen, cum in optimo codice B „propositio" scribatur, certum est scribendum esse: „sua cuique *proposito* (id est, officio poetarum, historicorum, oratorum) lex, suus decor est". De „propositi" uocabulo sic usurpato cfr. u. c. IX, 4, 19; XI, 1, 33.

X, 2, 25 uulgo editur: „Quid ergo? non est satis omnia sic dicere, quomodo M. Tullius dixit? mihi quidem satis esset, si omnia consequi possem; quid tamen noceret uim Caesaris, asperitatem Caelii, diligentiam Pollionis, iudicium Calui quibusdam in locis adsumere?" Sed sententia illa „si omnia consequi possem" post eam interrogationem, quae praecedit, abundat, ac praeterea sic loqui debuit Quintilianus: „si per omnia eum (uel: si omnia illius) consequi possem". Uix dubitandum est, quin haec

sententia cum sequentibus coniungenda sit, quo facto etiam coniunctiui „noceret“ ratio melius explicatur; sed tum addita transitus particula ita scribendum: „Mihi quidem satis esset; *set*, si omnia consequi possem, quid tamen noceret uim Caesaris . . . adsumere?“ (id est: sed, etiam si satis mihi esset, tamen nihil noceret uim Caesaris . . . adsumere, si omnia haec consequi possem).

X, 3, 1 scribendum uidetur: „Et haec quidem auxilia extrinsecus adhibentur; in iis autem, quae *e* nobis ipsis paranda sunt cet.“, ut „e nobis ipsis“ (cfr. infra 5, 10) contrarium ponatur uerbo „extrinsecus“.

X, 3, 17: „Diuersum est huic eorum uitium, qui primo decurrere per materiam stilo quam uelocissimo uolunt et sequentes calorem . . . scribunt (hanc siluam uocant), repetunt deinde et componunt, quae effuderant; sed uerba emendantur et numeri, manet in rebus . . . leuitas“. Pro „sed“ scribendum erat „sed ita“ uel „sed ita tantum“; sed puto fuisse: „*sic* uerba emendantur et numeri“.

X, 3, 20: „At idem ille, qui excipit, si tardior in scribendo aut incertior in legendo uelut offensator fuit, inhibetur cursus, atque omnis, quae erat concepta, mentis intentio mora et interdum iracundia excutitur“. Quid sibi hoc loco uelit lectio, quae significatur uerbis „incertior in legendo“, non uideo; nam quod Bonnellus hoc significari dicit, dictantem interdum a librario postulare, ut scripta sibi praelegat, primum ipso „praelegendi“ uerbo hoc significandum erat, deinde uix dixeris, quomodo dictantis cursus eo inhiberi possit, cum inter hanc praelectionem non dictet. Ni fallor, scripsit Quintilianus: „incertior in *tenendo*“; significatur notarium imperitum et oscitantem uerba, quae dictantur, non statim intellegere aut fideliter tenere, ut saepius eadem dictanda sint.

X, 3, 21: „illa, quae . . . animum quodammodo concitant, quorum est iactare manum, torquere uultum, femur et latus interim obiurgare . . ., etiam ridicula sunt, nisi cum soli sumus". Sic de Bursiani coniectura et uiolentissima et parum recta scribitur; nam quod Bonnellus, qui eodem fere modo „sinum et latus obiurgare" scripsit, „obiurgare" h. l. idem esse quod „caedere" dicit, id nullo modo probari potest adlatis talibus exemplis, qualia sunt „uerberibus obiurgare" (Senec. de ira III, 12, 6) aut „colaphis obiurgare" (Petron. 34), cum ibi ablatiuo addito res plane diuersa fiat. In cod. B scribitur: „simul et interim obiurgare", in quo sine dubio nihil aliud latet quam hoc: „*semet* interim obiurgare". Res satis nota est: obiurgat semet ipse scribens et conuicium sibi facit ut stulto, si quando tardior in inueniendo est.

X, 5, 13 necessario transpositis duobus uerbis scribendum est: „nam quid interest, 'Cornelius trib. pl., quod codicem legerit, *rectene* (hoc uere addendum censet Halmius) reus sit', *quaeramus, an*: 'uioleturne maiestas, si . . . recitarit'?" Et in ea interrogatione, quae sequitur similiter ficta, uerus uerborum ordo („ueniat in iudicium an") est.

X, 7, 3 in cod. B scribitur: „quae uero patitur hoc oratio, ut quisquam sit orator aliquando mittere casus? quid, cum aduersario respondendum erit, fiet?" Halmius recepta Bonnelli coniectura pro „sit . . . mittere" scripsit: „possit . . . omittere"; sed si haec corrigendi loci ratio recta esset, simul „aliquando" cum Bonnello abicere debebat, quod in hac sententiae forma peruersissimum est. Uerum et sic licentius corrigitur et tamen una difficultas manet; nam cum adpareat Quintilianum his uerbis: „quid, cum aduersario respondendum erit, fiet?" ad rem nouam transire nec iam de subitis illis casibus et necessitatibus

agendi loqui, quae § 2 initio nominantur, sed de eo, quod in omnibus causis fieri potest, etiam in iis, ad quas alioquin orator se praeparare potuit, scilicet ut aduersario aliquid ex tempore respondendum sit, hic transitus ita certe signandus erat, ut scriberetur: „Deinde quid fiet?" aut: „Quid autem fiet?" Sine dubio mendum infinitiuo inest, ac uix dubito, quin hoc Quintilianus scripserit: „quae uero patitur hoc ratio, ut quisquam sit orator aliquando (id est, interdum, non semper et ubique, sed tum demum, cum se praeparare potuerit)? *Mitto* casus: quid . . . fiet?" Solito loquendi genere „mitto" pro „omitto, non amplius de hoc loquor" dictum est; cfr. V, 10, 92; XI, 2, 25.

X, 7, 9 scribendum uidetur: „uix tamen aut natura aut ratio in tam multiplex officium diducere animum queat, ut inuentioni, dispositioni . . . adhibita uocis, pronuntiationis, gestus obseruatione *mens una* sufficiat". In B est: „obseruationem inluna"; Halmius „obseruatione simul" scripsit, sed adiectiuum numerale fere necessarium est. „Mens" et „animus" fere similiter coniunguntur I, 12, 1; IX, 4, 12.

X, 7, 19 scribitur: „ceterum peruenire eo debet, ut cogitatio non utique melior sit ea, sed tutior, cum hanc facilitatem non in prosa modo multi sint consecuti sed etiam in carmine". Sed posterior sententia parum recte praecedenti adiungi mihi uidetur; rectius certe esset, si in illa non „debet" sed „potest" scriberetur. Quo cum accedat, quod in B „sunt", non „sint", scribitur, locum sic scribendum censeo: „. . . sed tutior. *Quin* hanc facilitatem non in prosa modo multi *sunt* consecuti sed etiam in carmine".

X, 7, 26 scribunt: „diligentius enim componitur quam illa, in qua contextum dicendi intermittere ueremur". Sed subiectum uerbi „componitur" desideratur nec aliunde audiri potest; necessario igitur putandum erit „compo-

nitur" impersonaliter dictum esse, ita autem scribendum erit: „diligentius enim componitur quam *in* illa" (sc. exercitatione).

X, 7, 27 haec leguntur: „Studendum uero semper et ubique; neque enim fere tam est ullus dies occupatus, ut nihil lucratiuae, ut Cicero Brutum facere tradit, operae ad scribendum ... rapi ... possit". Quod talis locus apud Ciceronem non inuenitur, non magni momenti est, cum in libris, qui interciderunt, hoc legi potuerit; sed maximi momenti est, quod tota illa sententia: „ut Cicero Brutum facere tradit" prorsus importune h. l. interponitur et sic, ut orationis formam plane pessumdet. Quare haec uerba aut abicienda sunt (et ex nota marginali oriri potuerunt) aut, quod potius crediderim, sic transponenda, ut scribatur: „Studendum uero semper et ubique, *ut Cicero Brutum facere tradit*; neque enim ... possit". Sic omnia recte habebunt, et ad hunc locum conuenient illa Ciceronis uerba, quae Quintilianum respicere arbitrantur, quae Orat. § 34 leguntur: „Iam quantum illud est, quod in maximis occupationibus numquam intermittis studia doctrinae".

X, 7, 29, cum Quintilianus in hoc praecipiendi genere aut gerundiuo aut prima persona numeri pluralis utatur, sic scribendum uidetur: „scribendum ergo, quotiens licebit; si id non dabitur, cogitandum; ab utroque exclusi *debemus* (cod. B: debent) tamen id efficere, ut ... uideatur".

XI, 1, 11 Halmius ex B scripsit: „quo uel solo patet non persuadendi sed bene dicendi finem in oratore seruandum". Rectius sine dubio erat, quod Spaldingius coniecerat quodque in codd. dett. est: „in oratione"; sed tamen sic scribere malim omissa praepositione, quae ex littera *m* finali oriri potuit: „bene dicendi finem *oratori* seruandum".

XI, 1, 13 sine dubio scribendum est: „reuocante eum *L.* Sulla manere in exilio maluit"; cfr. Ual. Max. VI, 4, 4; Senec. de prouid. 3, 7; epist. 24, 4. Nam ipsius Quintiliani hunc errorem esse haud crediderim.

XI, 1, 23: „M. Tullius saepe dicit de oppressa coniuratione Catilinae, sed modo id uirtuti senatus, modo prouidentiae deorum immortalium adsignat plerumque: contra (nam sic interpungendum arbitror) inimicos atque obtrectatores plus uindicat sibi: erant enim illa tuenda, cum obicerentur". Sic Halmius; sed praeterquam quod pronomen „illa" plane superuacaneum est (et a ceteris edd. omittitur), etiam haec tota sententia fere inepta mihi esse uidetur. Quid enim? an tuenda erant, cum non obicerentur? In cod. B pro „illa tuenda" scribitur „intuenda", ex quo faciendum hoc erat: „erant enim *ita* tuenda, cum obicerentur"; scilicet, cum haec ei obicerentur et criminis loco ponerentur, ita tuenda erant, ut ea sibi uindicaret ipsi nec in senatum aut deos crimen reiceret.

XI, 1, 71 scribendum certo arbitror: „haec est profecto ratio et certissimum praeceptorum genus illius uiri obseruatio, ut, *cui* (codd.: cum) aliquid detrahere salua gratia uelis, concedas alia omnia"; nam datiuus, quem hac correctione reposui, eo molestius abest, quod in accusatiuo cum infinitiuo, qui sequitur, subiectum non ponitur, quod omitti uix potuit, nisi hic datiuus praecessisset.

XI, 1, 79 sic interpungendum et scribendum est: „Potest euenire, ut in aliis reprehendenda sint, quae ipsi fecerimus, ut obicit Tubero Ligario, quod in Africa fuerit, et (ug.: fuerit. Et) ambitus quidam damnati . . . detulerunt, *et* (codd. ut) in scholis . . . accusat". Nam adparet adferri tria eiusdem generis exempla, duo ex foro petita, tertium ex scholis, ut parum recte inter se diuellantur; ac praecipue quidem prauum est, quod duo postrema a

primo reuulsa inter se comparari putant, quae quid commune habeant, quod non etiam in primo sit, nemo dixerit.

XI, 1, 81 ex certa sermonis lege scribendum est: „Ceterum uel facillimum est ibi alienam culpam incusare, ubi *fatearis* (codd.: fateris) tuam". — § 82 manifestam lacunam parum recte Spaldingius expleuit, cum abdicatio in foro non tractetur; sed locus, qui est VII, 4, 11, ostendit Quintilianum hoc fere modo scripsisse: „scholastica materia sed non *cuius similis aliqua in foro non* possit accidere". — § 83 uocabulum „sum", quod Halmius obelo notauit, simpliciter tollendum esse censeo, ex primis litteris uerbi „suis", quod praecedit, male iteratis hoc ortum esse ratus; nam „subinde", quod uulgo eius loco ponunt, prauum est, „rursum" autem, quod Halmius proposuit, post „quoque" abundat, quo accedit, quod Quintilianus semper „rursus" dixisse uidetur.

XI, 1, 86—87 scribitur: „interim fides patrocinii cogit quaedam de uniuerso genere aliquorum hominum dicere ...; in quibus omnibus commune remedium est, ut ea, quae laedunt, non libenter tractare uidearis . . . et reprendens alia laude compenses". Sed obiectum uerbi „compenses" desidero; quare dubito, an scribendum sit: „et *reprendenda* alia laude compenses". Mendum coepit a littera *a* semel scripta, ut fieret „reprendendalia". Deinde uerum esse uidetur, quod Spaldingius scribi uolebat: „*Sic* (codd. si) cupidos milites dicas".

XI, 1, 92—93 sic interpungendum et scribendum esse puto: „nam Cicero quodam loco scribit 'id esse optimum, quod, *cum* (G: non) facile credideris, consequi imitatione non possis', alio uero 'non id egisse *se* (om. codd.), ut ita diceret, quomodo se quilibet posse confideret, sed quomodo nemo'; quod potest pugnare inter se uideri. Uerum utrumque *est* ac merito laudatur".

XI, 2, 1 ex codd. editur: „exemplorum, legum . . . uelut quasdam copias . . . eadem illa uis praesentat“. Sed „praesentandi“ uerbum nusquam sic usurpari uidetur; quare aut cum Badio „repraesentat“ scribendum est, aut hoc latet: „eadem illa uis *praesens dat*“. Uoce „praesens“ ita utitur Quintilianus XII, 1, 28.

XI, 2, 10 in G scribitur: „unde accidit ut quae per plures dies scribimus ediscendi sint cogitationes ipsa contineat“: editores uario modo scripturam corruptam emendare conati sunt, sed licentissime a uestigiis codicum digressi sententiam perobscuram effecerunt, dum orationem bimembrem esse non intellegunt, quo perspecto nullo fere negotio uera scriptura elicitur. Sic enim scribendum est: „unde accidit, ut, quae per plures dies scribimus, *ediscenda* sint, *cogitatio res* ipsa contineat“. Uerissima haec sunt et cum iis, quae praecedunt, optime conueniunt. Scilicet illa, quae per plures dies scribimus, scriptis quasi reponimus et custodire desinimus, dum alia inuenire studemus, quo fit, ut finito scribendi labore ea, quae scripsimus, ediscenda sint; contra si omissa scriptione sola cogitatione rem agimus, mens semper intenta inuentis rebus erit et hac intentione eas continebit, ut non dimittantur nec postea ediscendae sint.

XI, 2, 11 scribitur: „Artem autem memoriae primus ostendisse dicitur Simonides, cuius uulgata fabula est“. Sed genetiuum „cuius“, siue masculini siue neutri generis pronomen esse putatur, aeque prauum esse uix opus est dicere; nec difficile est uidere, quid in eo lateat. Scribendum est: „Artem autem memoriae primus ostendisse dicitur Simonides *Cius*. Uulgata fabula est“. De forma uocis „Cius“ cfr. III, 1, 10.

XI, 2, 20 in G est: „primum sensum bello cum uestibulo quasi adsignant“, quod uulgo ita corrigunt, ut

uerba duo „bello cum“ temere abiciant; at scribendum erat: „primum sensum *uel locum* uestibulo quasi adsignant“. Similiter infra § 29 „locus“ et „sensus“ (in his uerbis: „quod cuique loco signum destinauerit“ et: „ipsae notae aptentur ad ... sensus“) idem significant; cfr. etiam XI, 1, 49; I, 1, 36.

XI, 2, 21 Halmius scripsit: „opus est ergo locis, quae uel finguntur uel sumuntur, et imaginibus uel simulacris, quae utique fingenda sunt. Imagines uoces *sunt* (in G tantum „uoce“ scribitur), quibus ea quae ediscenda sunt notamus, ut, quomodo Cicero dicit, locis pro cera, simulacris pro litteris utamur“. Sed nec imagines utique uoces sunt, quod ostendit § 19, ubi „signa“, quae eadem sunt atque ea, quae nunc imagines uocantur, uel ex re tota uel ex uerbo aliquo esse posse dicuntur; nec postrema sententia, ubi Ciceronis uerba adferuntur, ullo sensus uinculo cum iis cohaeret, quae apud Halmium ante eam leguntur. Facillima unius litterae mutatione (si modo haec mutatio uocanda est, cum Halmius aliquo loco dixerit litteras *o* et *e* in G uix internosci posse) et adhibita recta interpunctione scribendum est: „opus est ergo locis ... et imaginibus uel simulacris, quae utique fingenda sunt — imagines *uoco*, quibus ... notamus —, ut, quomodo Cicero dicit, ... utamur“. Parenthesin, qua explicatur, qua significatione „imagines“ accipiendae sint, Quintilianus addere necessarium credidit, quod antea (§ 19) de eadem re uocabulo „signa“ usus erat.

XI, 2, 33 scribendum uidetur: „*Ista* (codd.: est; uulgo: haec) ratio, ut est illi, de qua primum locutus sum, arti non dissimilis, ita ... potentior“. „Iste“ et „ille“ similiter inter se respondent u. c. VIII, 5, 34.

XI, 3, 30 sic interpungendum esse adparet: „Non alia est autem ratio pronuntiationis quam ipsius orationis;

nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet, ita haec quoque (scil. emendata, dilucida . . . esse debet). Emendata erit cet." (cui respondet § 33: „Dilucida erit"; § 40: „Ornata est"; § 61 „apta"). — Similiter § 52 interpunctio sic mutanda est: „(tarditas) et difficultatem inueniendi fatetur et segnitia soluit animos et, in quo est aliquid temporibus praefinitis, aquam perdit", ubi uerba, quae sunt „temporibus praefinitis" (i. e. si tempora agendi praefinita sunt), uulgo peruerse a sententia relatiua diuelluntur et sequentibus adiunguntur. — § 126 sic interpungo: „procursio opportuna, breuis, moderata, rara conueniet; etiam ambulatio quaedam . . ."; nam prima condicio, ut conueniat procursio, haec est, ut opportunis locis fiat, deinde, ut breuis, moderata, rara sit; contra non semper opportuna eo fit, quod breuis, moderata, rara est; atqui haec sola sententia ex uulgari interpungendi ratione elici potest.

XI, 3, 71 scribitur: „significat uero (caput) plurimis modis; nam praeter adnuendi, renuendi confirmandique motus sunt et uerecundiae et dubitationis . . . noti et communes omnibus". Sed desiderari hic uerbum uidetur, quod „confirmandi" uerbo respondeat eodem modo, quo „adnuendi, renuendi" inter se respondent; quare scribendum mihi uidetur: „confirmandi *negandi*que motus".

XI, 3, 79, ubi in B scribitur: „adnuendi quoque et renuendi uoratione demittuntur aut adleuantur", hoc latere uidetur: „adnuendi quoque renuendi*ue* ratione demittuntur aut adleuantur".

XI, 3, 101 sublata „que" coniunctione, quae h. l. praua est, cum uerba inter se iungere debeat, quorum ea uis est, ut sic iungi nequeant, scribendum est: „pollici proximus digitus *medium*, qua dexter est, unguem pollicis summo suo *tangens* (codd.: „iungens"; Spaldingius „con-

tingens" malebat) remissis ceteris est et adprobantibus et narrantibus et distinguentibus decorus".

XI, 3, 103 scribendum est: „nam id et leuiter admirantes et interim subita indignatione *uel ut* (uulgo: „uelut") pauescentes et deprecantes facimus".

XI, 3, 106 scribendum uidetur: „*His* (aut: *huc*, cfr. XII, 10, 40; codd. „hic") ueteres artifices illud recte adiecerunt".

XI, 3, 134—35 in B sic fere est: „multum ex iis, quae praecepimus, mutari necesse est ab iis, qui dicunt apud tribunalia, . . . itemque ab iis, qui sedentes agent; nam et fere fit hoc in rebus minoribus . . . et quaedam uitia fiunt necessaria . . . Equidem plerosque et ad singulas clausulas sententiarum uideo adsurgentis sibi et nonnullos . . . spatiantis". Pronomen „sibi" editores uulgo abiciunt; sed sublata litterae *s* geminatione scribendum erat: „uideo adsurgentis *ibi* et . . . spatiantis" (id est, in eiusmodi causis).

XI, 3, 178—80 retinenda fere est codicis B scriptura, quae uerissima est, modo recte interpungatur, abiecta uocula „nisi", quam ex deterioribus quibusdam codd. editores addiderunt; nam sic scribendum est: „maximos actores comoediarum, Demetrium et Stratoclea, placere diuersis uirtutibus uidimus. Sed (malim: *Et*) illud minus mirum, quod . . . acrior erat; adnotandae magis proprietates, quae transferri non poterant. Manus iactare et . . . nonnumquam dextro latere facere gestus, quod neminem alium (scil. decuit), Demetrium decuit (namque . . . adiuuabatur); illum (i. e. Stratoclea) cursus . . . et contracta etiam ceruicula (scil. decuit). Quidquid horum alter fecisset, foedissimum uideretur".

XII, 1, 4, ubi Quintilianus ostendere uult, neminem futurum esse oratorem nisi bonum uirum, haec legimus: „quod si neminem malum esse nisi stultum eundem non

modo a sapientibus dicitur, sed uulgo quoque semper est creditum, certe non fiet umquam stultus orator". Sed haec conclusio falsa est, nec hoc modo demonstratur, quod erat demonstrandum. Stultum numquam fieri oratorem colligendum non est, cum id per se intellegatur; quomodo enim stultus orator cogitari possit? Sed inde sequitur, ut ne malus quidem fiat orator, cum stulti et mali eidem homines sint; atque hoc est, quod colligi debet. Scribendum igitur est: „certe non fiet umquam *malus* orator".

XII, 1, 12 sic scribendum et interpungendum uidetur: „bonus quidem et dicet saepius uera atque honesta, *et* (codd. „sed"), etiam si quando . . conabitur, maiore cum fide necesse est audiatur".

XII, 1, 19 scribitur: „ut amicos et bonos uiros et prudentissimos dicimus uulgo"; sed hic superlatiuus et per se offendit et magis etiam eo, quod positiuo subiungitur. Quare scribendum arbitror: „*prudentis* dicimus".

XII, 3, 6 editur: „atqui simillimus huic (imperatori) sit aduocatus, si plura, quae ad uincendum ualent, aliis reliquerit"; sed cum cod. B pronomen „quae" non habeat, praestat locum sic corrigere, ut scribatur: „si plura ad uincendum *ualentia* aliis reliquerit".

XII, 4, 2 scribendum uidetur: „nam illa quidem (exempla historiis conscripta aut sermonibus tradita) *proprie* aut testimoniorum aut etiam iudicatorum optinent locum"; nam in B est „propria", pro quo uulgo „priora" editur; sed sic etiam dicendum erat: „haec posteriora".

XII, 6, 3 necessario scribendum est: „si quid *dest* (codd. desit) operi, supplet aetas, et, si qua sunt dicta iuueniliter, pro indole accipiuntur". — § 4 ex codd. scribitur: „Et hercule quantumlibet secreta studia contulerint, est tamen proprius quidam fori profectus, alia lux, alia ueri discriminis facies", quod uerum esse non potest.

Nam siue „alia“ attributiue adiectum putatur, hoc ita dicitur, tamquam etiam in scholis et studiis secretis sit quaedam lux et quaedam ueri discriminis facies, sed quae ab ea diuersa sit, quae in foro uersatur; atqui lux (cfr. cap. 2, 8) et uerum discrimen ad forum solum pertinent, in illis uero omnia umbratica et ficta sunt. Sin autem „alia“ praedicatiue dictum putamus, parum rem significat; significare enim debebat hanc lucem uerique discriminis faciem alius et quidem maioris profectus causam esse, sed haec sententia ex uerbis, quae nunc leguntur, effici non potest. Sine dubio sic scripserat Quintilianus: „est tamen proprius quidam fori profectus: *alit* (cfr. Bonnelli lex. Quint. p. 53) lux, *alit* ueri discriminis facies, plusque, si separes, usus sine doctrina quam citra usum doctrina *ualeat*“ (nam sic in B est, nec hoc mutari debebat).

XII, 9, 10 scribendum arbitror: „turpis uoluptas et inhumana et nulli audientium *in* bona gratia“, cui loquendi generi fere similia sunt illa Ciceronis ad Attic. V, 20, 3: „erat in Syria nostrum nomen in gratia“ (i. e. gratiosum) et Act. in Uerr. pr. § 51: „cum populo R. in laude et gratia esse“; nam solus ablatiuus uix poterit defendi.

XII, 10, 11 addito uno nomine scribendum uidetur: „mediam illam formam (eloquentiae) teneant L. Crassus, *M. Antonius*, Q. Hortensius“; neque enim ueri simile est Quintilianum uirum eloquentissimum L. Crassi aequalem praeteriisse.

XII, 10, 26 scribitur: „ita nunc, si quis ad eas Demosthenis uirtutes, quas ille summus orator habuit, tamen quae defuisse ei siue ipsius natura seu lege ciuitatis (cfr. II, 16, 4) uidentur, adiecerit, ut adfectus concitatius moueat, audiam . . .“; sed scribendum est „*uidetur*“, cum hanc unam uirtutem adfectus mouendi significari adpareat.

XII, 10, 46 scripsit Halmius: „ad cuius (i. e. Ciceronis) uoluptates nihil equidem quod addi possit inuenio, nisi ut sensus nos quidem dicamus pluris; neque enim fieri potest salua tractatione causae et dicendi auctoritate, si nimium crebra haec lumina et continua fuerint et inuicem offecerint“. Uerum illa sententia, quae a „neque enim“ incipit, quamuis per se rectissima sit, tamen non recte praecedentibus subiungitur; nam, cum hanc negatiuam habeat formam, eiusmodi sententiae adiungenda erat, qua nimius horum luminum usus uetaretur; nunc uero ei adiungitur, qua Quintilianus hoc se tempori suo concessurum dicit, ut plures sensus dicat orator, quam olim consueuerant, ut parum apte subiungatur causa, cur nimius eorum usus uitandus sit. Id etiam Buttmannus uiderat, qui „non“ post „neque enim“ inseri uolebat, sed haec correctio parum felix est. In cod. G pro „nimium“, quod Halmio debetur, „non“ scribitur, quod olim uulgo abiciebant; sed mendum loci non huic uerbo inest. Unius litterae mutatione omnia recta fient; scribendum enim est: „*aeque* enim fieri potest salua ... auctoritate (scil.: ut sensus dicamus pluris), si non crebra haec lumina ... fuerint et inuicem offecerint“. (Paulo ante § 45 extr. scribi malim: „nam hoc ipso proderat, *quo placebat*“; imperfectum, quod olim edebatur, meo quidem iudicio parum recte Halmius codices secutus mutauit.) — § 48 sine dubio scribendum est: „ceterum hoc, quod uulgo sententias uocamus, quod ... fuit ..., dum rem *contingat* et copia non *redundet* et ad uictoriam *spectet*, quis utile neget?“ Nam pluralis numerus in illis uerbis ferri uix potest, cum „utile“ sequatur, et si „utiles esse“ cum Halmio scribimus, intolerabilis meo iudicio fit structurae mutatio. In iis demum, quae sequuntur, recte pluralis ponitur.

XII, 10, 51 uulgo editur: „mihi unum atque idem uidetur bene dicere ac bene scribere, neque aliud esse oratio scripta quam monumentum actionis habitae. Itaque nullas non, ut opinor, debet habere uirtutes". Sed hic quoque postrema sententia per se uerissima est, nec tamen ullo modo intellego, quomodo in hac disputationis serie conueniat ceterisque adiungi possit; immo talem sententiam expectabam, qualis haec est: „Itaque easdem plane debet habere uirtutes", atque haec sententia ex iis elici potest, quae in cod. G scribuntur, in quo est: „itaque non illas modo, ut opinor, d. h. u."; sic enim, ni fallor, scripsit Quintilianus: „itaque non *alius modi* (scil. sed plane easdem), ut opinor, debet habere uirtutes". (§ 50 lacunam sic expleri debere credo: „praeterea in agendo plus *impetus* plerumque et petitas uel paulo licentius uoluptates *conuenire* (commouendos . . . imperitorum); at quod cet."; nam „ualere", quod Halmius addidit, propter alterius membri formam („esse oportere") parum aptum mihi uidetur.)

XII, 10, 55 Halmius e Woelfflini coniectura scripsit: „Quid? ergo semper sic aget orator, ut scribet? Si licebit, semper; si uero quando impediant breuitate tempora a iudice data, multum ex eo, quod oportuit dici, recidetur, editio habebit omnia". Ad sententiam hoc sane aptum est, sed et paulum offendit coniunctiuus „impediant" h. l., et ad scripturae uestigia, quae in cod. G seruata sunt, ubi scribitur: „si licebit semper steterunt quae impediant", propius accedere possumus scribendo: „Si licebit, semper; *sin erunt*, quae impediant breuitate, tempora a iudice data, multum cet.".

XII, 10, 59 in cod. G scriptura hoc latere uidetur: „itaque illo subtili (dicendi genere) praecipue ratio narrandi probandique consistet, *estque* (G: sed que) id etiam detractis ceteris uirtutibus suo genere plenum".

XII, 10, 66—67 sine dubio sic scribendum est: „ut inter gracile (= subtile) ualidumque (= robustum) tertium aliquid (= medium s. floridum) constitutum est, ita horum inter se interualla sunt atque *intra* (codd. „inter") haec ipsa mixtum quiddam ex duobus medium est eorum. *Iam* (codd. „nam") et subtili plenius aliquid atque subtilius et uehementi remissius atque uehementius inuenitur, ut (fort. *et*) illud lene (= floridum; cfr. § 59) aut adscendit ad fortiora aut ad tenuiora (malim: *leniora*) summittitur". Necessario scribendum est *iam* pro „nam", cum adpareat id, quod est subtili subtilius, et id, quod uehementius uehementi est, intra interualla sita esse non posse. — § 72 necessario scribendum est: „sic fiet cum id ..., tum *ut* laudem quoque ... consequatur"; atque id iam Buttmannus uiderat, ut mirer Halmium hoc etiam in notis praetermisisse.

XII, 11, 12 sine dubio scribendum est: „longam *illam* (G: ineā) facit operam, quod repugnamus"; nam particula „enim", quam uulgo h. l. ponunt, totiens iterata offendit atque hic ne apta quidem est. (§ 10 uerum est, quod scribitur: „qui primum renuntient sibi", pro quo Halmius „repraesentent" coniecit; cfr. Senec. de const. sap. 10, 3; ad Polyb. 6, 1.)

XII, 11, 16, cum fere adpareat respici ea, quae § 9 scribuntur: „tot artibus in pueritia discendis morum quoque praecepta et scientiam iuris ciuilis praeter ea, quae de eloquentia tradebantur, adiecerim", uix dubitari potest, quin sic scribendum sit: „Quod non eo dico, *quia* (sic uulgo; G: „qua"; Halmius parum recte „quasi" post „eo") sit umquam omittenda dicendi exercitatio, sed quia non in una sit eius specie consenescendum. *Ius ciuile* (om. G in rasura 8—9 litterarum: „res uarias" Halmius suppleuit, sed „rerum cognitio" § 17 demum commemora-

tur) cognoscere et praecepta uiuendi (= morum praecepta) perdiscere et in foro nos experiri potuimus, dum scholastici sumus (i. e. dum in scholis tempus declamitando terimus, § 15). *Dicendi* ratio (codd. „discendi", sed significantur „ea, quae de eloquentia tradebantur") talis, ut non multos poscat annos; quaelibet enim ex iis *partibus* (sic uere codd.; significantur inuentio, dispositio, elocutio, cetera; uulgo „artibus" edunt, eas artes significari rati, quae in pueritia discendae sunt; sed de illa puerili institutione Quintilianus hic omnino non potest loqui), quarum habui mentionem, in paucos libros contrahi solet" (ut ne ad haec quidem eloquentiae praecepta perdiscenda longo tempore sit opus). — § 17 necessario sic interpungendum est: „rerum cognitio cotidie crescit, et tamen quam multorum ad eam librorum necessaria lectio est ..., si utilia uelimus legere, non ... omnia?" Nam certe, si utilibus contenti esse uoluerimus, non multos libros legere opus erit, atque id agere debet Quintilianus, ut ostendat laborem re uera non ita magnum esse, ut multorum annorum spatio ad omnia discenda opus sit. Nam inde sequitur, ut immerito de temporis breuitate querantur homines, quasi non ad hunc laborem peragendum sufficiat; tempus enim breue non est, sed breue nobis ipsi facimus. Sed Bonnellus fortasse idem uidit, quamquam is non interrogationibus solum, qualis haec est, sed etiam exclamationibus interrogandi signum adponere solet.

XII, 11, 18 ex cod. G uestigiis: „multae eam libidinum et uinum et flagitiis omni genere uoluptatum animis" potius hoc fecerim: „*multam* (cfr. Bonnelli lex. Quint. s. u. „multus" I a)) *etiam libidinem* et uinum et *lacessitis* ... animis".

XII, 11, 21 ualde miror placuisse Halmio Bonnelli inuentum: „inlusisse tot malis ... Gorgiam"; nam primum

haec sententia ab hac disputatione alienissima est, deinde orationis formam intolerabiliter turbat, cum paene etiam caeco adparere debeat apodosin inde a uerbis „quae tandem ars digna cet." incipere. Suspicor Quintilianum sic scripsisse: „Ceterum, ut de Homero taceam . . .; ut Eleum Hippiam transeam, qui . . . ita se praepaıauit, ne cuius alterius *opera* egeret (G: „operegeret" pro „operęgeret"), *et* (scil. transeam) *inlustrem* (G. inlusire) tot *litteris* (?), quot summa senectus habet, *si* (om. codd.) uniuersae Graeciae credimus, Gorgiam, qui *quaerere* (G. „quaere"; Halmius „quaeri", quod quomodo defensurus sit, nescio) auditores, de quo quisque uellet, iubebat: quae tandem ars digna litteris *Platonis* defuit?" Uerbum „litteris", quod adieci, cum G h. l. rasuram habeat, incertum esse concedo; sed et cum ceteris bene conuenit, et consentaneum est summam senectutem, praesertim in eiusmodi homine, plurimas litteras habere (cfr. etiam cap. 4, 2). Genetiuus „Platonis", qui in codd. est, sine dubio seruandus est, ut „digna" absolute positum putetur (cfr. XII. 6, 7). — § 22 scribendum est addita particula: „*Et* (= et tamen) illis haec inuenienda fuerunt".

XII, 11, 27 scribitur: „Quin immo, si hanc cogitationem homines habuissent, ut nemo se meliorem fore eo, qui optimus fuisset, arbitraretur, ii ipsi, qui sunt optimi, non fuissent, nec post Lucretium ac Macrum Uergilius nec post Crassum et Hortensium Cicero, sed nec illi, qui post eos fuerunt. Uerum, ut transeundi spes non sit, magna tamen est dignitas subsequendi". Hic quamquam prima sententia in uoce „Cicero" finiri uidetur, tamen aliquo modo intellegere possum, quomodo illa uerba „sed nec . . . fuerunt" praecedentibus adiungi potuerint; sed quo uinculo ea, quae deinde sequuntur, cum illis cohaereant, non intellego. Uerum illa uerba: „sed nec . . . fuerunt" incertissima

auctoritate nituntur, cum in cod. A m. 2 in rasura scripta sint; in G est: „sed nec illi post eos uicerunt". Ex hoc faciendum uidetur: „. . . nec post Crassum et Hortensium Cicero. „Sed nec *ulli* post (aduerb.) eos uicerunt." (Sic desperandum esse uidetur, ultra eos licere homini progredi, nedum ad summam perfectionem peruenire; haec Quintilianus aduersarium sibi obicientem fingit, deinde respondet:) Uerum, ut transeundi spes non sit, magna tamen est dignitas subsequendi". — § 28 s. f. lacunam sic explendam puto: „alioqui pessime de rebus humanis perductae in summum artes mererentur, si, quod optimum fuisset, *efficerent, ut idem ultimum esset*".

V.

Textkritiske Bemærkninger

til

Plautus's Komedier.

Af

Sophus Bugge,

Professor ved Universitetet i Kristiania.

Casina.

II, 6, 61—63. „Praé metu, ubi sim, néscio.

Périi! cor lienósum, opinor, hábeo: iamdudúm salit.

Dé labore péctus tundit.“

Her kan „de“ vistnok ikke være rigtigt. Hos Plautus bruges „de“, hvor der er Tale om noget ydre, som efterlader en Virkning eller leder til en Erkjendelse: „mihi de uento miserae condoluit caput; pugnae de illius ore fiunt sordidae; de odore scit me adesse; de signis agnoscere“. Men derimod bruger Plautus ikke (bortseet fra det faste Udtryk „de industria“) „de“, hvor der maa tænkes paa en hos vedkommende Person liggende Grund, paa en indre Kilde til en Virksomhed. Derfor har ogsaa Geppert udgivet „Prae labore“. Jeg foreslaar: „*É labore* péctus tundit“. Samme Brug af Præpositionen har vi f. Ex. Cas. II, 6, 9: „Fódico corculum: ádsudascit iam éx metu.“ Mit Forslag støttes maaské ved en Glosse hos Placidus

(Mai. Class. auct. III, 460; ed. Deuerling 41.1), som sandsynlig bør læses: „*É labore* animi figurate pro animi dolore“ (Haandskrr. har „pro animi labore“, som Udgiverne beholde, eller „pro animo laboro“). Jeg formoder, at denne Glosse gjælder det her omhandlede Sted af Casina. Rigtignok staar „animi“ ikke hos Plautus; men Placidus binder sig ved sine Citater ikke altid strængt til vedkommende Forfatters Ord.

Menaechmi.

I, 2, 43 f. „Oculum ecfodito *péssulo*

Míhi, Menaechme, si úllum uerbum fáxo, nisi quod iússeris.“

„Pessulo“ har Madvig (Adversaria II, 7) og Hoppe (Fleckeisens Jahrbücher 1873 S. 244) indsat for Haandskrifternes „persolum“. Uagtet denne Rettelse efter det, som er anført for den, synes mig utvivlsomt rigtig, kan den mulig bringes til endnu større Evidents ved Betragtning af de Former af „pessulus“, som findes i Haandskrifter fra Middelalderen: „Persulum: pesclum“ Gloss. Vat. ap. Mai. Class. auct. VI, 539. „Oppersolatis: clausis a pessulis dictum“ Gloss. Ampl. S. 358 No. 52. „Opersolatio“ (læs: „Oppersolatis“): „clusis. a persolis dictum“ Gloss. Isid. ed. Vulc. 688,59.

Mercator.

II, 2, 14. Lys. „Di mélius faxint.“ Dem. „Di hóc quidem faciánt.“ Lys. „Quid est?“ Conjunctiven „faciant“ er optaget efter CD; men ved denne Læsemaade venter man „istuc“, ikke „hoc“. Maaské derfor snarere med B: „Di hóc quidem *faciúnt*.“ Til Lysimachus's Ønske „Guderne bedre det for dig!“ ytrer den gamle forelskede Nar „Ak! det er Guderne som volde min Lidelse.“ Ved

„Guderne" tænker han da særlig paa Cupido; jfr. Persa I, 1, 26: „deisne aduorser quasi Titani?" Ved „hoc" forstaar jeg „min nuværende pinefulde Tilstand".

II, 2, 48 f. „Humánum amarest, húmanum autem ignóscerest.
* * * * atque . . . . ulum.
Ne sís me obiurga: hoc nón uoluntas me ínpulit."

Ritschl bemærker til V. 48: „Hunc v. cum talem, qualem supra servavi, BCDFZ exhibeant . . ., A autem talem: HUMANUMAMARESTATQ·IDUTIO....\ C/.ULUM in promptu est de elapso, ut aliis exemplis simillimis, versiculo cogitare, cuius exitus cum priore coaluerit in A." Denne Formodning synes mig ganske rigtig; derimod kan jeg ikke dele Ritschls Opfatning, naar han fremdeles ytrer: „Qui fortasse non Demiphonis fuit, sed Lysimachi". I Palimpsestens halvudslettede Træk, som Ritschl giver dem, søger jeg: ATQ· IDUTPOTESTINCANULUM. Det hele skriver jeg saaledes:

„Humánum amarest, húmanum autem ignóscerest.
[Iam quód ego amo] atque id út potest, incánulum
Ne sís me obiurga."

Ligheden mellem „amarest" og „amo" gav Anledning til, at Skriveren af Ambr. sprang over to halve Vers. For „atque id" jfr. „atque id sine malo" Amph. II, 2, 110; „atque id nunc facis haud consuetudine" Trin. II, 2, 83, o. s. v., se Ballas Gramm. Plaut. 37. For „ut potest" jfr. „Ut pótis est, ignaui hómines satis recté monent" Rud. III, 5, 49. Ellers forekommer ikke Deminutiv af „incanus". Jfr. Merc. II, 2, 34 f. Lys. „Tun cápite cano amás, homo nequíssume?" Dem. „Si cánum, sei istuc rútilum siue atrúmst, amo."

II, 4, 22. Eut. „Tánti quanti póscit, uin tanti íllam emi?" Char. „Auctárium
Ádicito."

Pareus har, for at undgaa Hiatus, indsat et „Immo“ foran „auctarium“, og dette tiltalende Tillæg er optaget af Ritschl og Müller Prosodie 638. Men istedenfor „Auctarium“, der ikke alene staar i BCD, men ogsaa i Haandskrifterne af Paul. epit. Fest. 14, har Palimpsesten efter EMI og efter det aabne Rum, som betegner, at en ny Replik begynder, AUCTORARIUM, hvorom Ritschl bemærker „quod defendere nescio“. Jeg sér deri et forvansket Spor af det oprindelige:

Eut. „Tánti quanti póscit, uin tanti íllam emi?“ Char.
„*Auctuárium*
Adicito.“

„Auctuarium“ er regelret dannet af Substantivet „auctus“; jfr. „aestuarium, actuarius, fructuarius“, o. s. v., o. s. v. Man finder Exempler paa, at „u“ i saadanne Ord senere blev trængt ud; saaledes skrev man i Middelalderen „saltarius“ for „saltuarius“. Jeg tror derfor at være berettiget til at optage Formen „auctuarium“, skjønt jeg ellers ikke kan paavise den. Rigtignok findes i Onomasticon vocum Latino-Graecarum ed. Vulcanius Lugd. Bat. MDC p. 15 „auctuarium“, ἐπίμετρον. Men Loewe har i Acta soc. philol. Lips. tom. IV p. 365 vist, at dette Onomasticon er fra 16de Aarhundrede, hvorved de opførte Ord tabe enhver Autoritet. Hvorfra Forfatteren af dette Onomasticon har hentet Formen „auctuarium“, ved jeg ikke. I V. 22 bør det vel, som i V. 23, hede „poscet“.

III, 1, 24. „*docta* didici“, som Haandskrifterne har, er vist det rette: jeg har modtaget Undervisning, og denne har ikke været spildt paa mig. Udgiverne forandre „docta“.

IV, 1, 8. „et *eódem* accedit sérvitus.“ Ritschl har forandret „eodem“ til „eo iam“, men Haandskrifternes Læsemaade støttes ved Ter. Hecyra prol. alt. 26: „funambuli eodem accessit expectatio“.

IV, 1, 11. (Dor.) „Da sáne hanc uirgam laúri.“ Sy. „En.“ Dor. „Abi iam tu íntro.“ Sy. „Eo.“ Ordet „en“

findes ikke i Haandskrr., og denne Form er jo nu godtgjort at være uplautinsk. Jeg læser: „Da sáne hanc uirgam laúri.“ Sy. „*Do.*“ Dor. „Abi“ o. s. v. „Do“ faldt sandsynlig bort, fordi det af en Skriver blev misforstaaet som Personbetegnelse; hermed staar maaské ogsaa den feilagtige Fordeling af Replikkerne i Haandskrr. (Syra. „Da ... intro.“ Dorippa „Eo“) i Forbindelse.

IV, 1, 17. Sy. „Doríppa, mea Doríppa.“ Dor. „Quid uis, óbsecro?“

Dette har Ritschl indsat for Haandskrifternes „Quid clamas obsecro“. Jeg formoder: „Quid *clamás, Syra?*“ Nævnelsen af Navnet „Syra“ er her særlig passende, da den gamle Tjenestekvinde har raabt sin Frues Navn.

V, 2, 37. „Réspice ad dextrám, Charine.“ Om Formen „dextra“ hos Plautus jfr. Ritschl Opusc. II, 673 sq.; Neue Formenl. II, 3; Müller Nachträge 1; Luchs i Studemunds Studien I, 59. Verset i Mercator kan ikke støtte denne Form, thi Haandskrr. har „ad terram (terxram Db)“, der ligesaa vel kan være forvansket af „ad (dex)teram“. Jeg læser: „Réspice *ád dexterám*“. Jfr. Stich. II, 2, 7: „Réspice ad me ét relinque“ (efter Müllers og min Emendation); Pers. IV, 3, 17: „Pól i ad forum, é praetóre exquire“ (efter Gepperts Læsning); o. s. v. Se Müller Prosodie 283 f.

V, 2, 107. „Út ualuisti? quíd, parentes meí ualent? tam grátiast.“ Stedet er i Haandskrr. slemt forvansket: „parentis metuat mater dati“. Forandringen „mei ualent“, som allerede er foreslaaet af Pylades og Camerarius, synes evident. Sindrigt er ogsaa Ritschls „tam gratiast“ (allerede Pylades „tibi gratia est“). Dog skulde man vel snarere vente denne Ytring efter „Bene uocas, benigne dicis“; jfr. „Bene uocas: tam gratiast“ Men. II, 3, 36. Jeg formoder: „quid parentes mei? *ualent* (eller *ualet*) *mater, pater?*“

Med Hensyn til det spondeiske Ord „mater“ i denne Stilling jfr. Ritschl Trin. edit. 1 proleg. CCXXXIII. Man tør neppe have Betænkelighed ved, at Enstavelsesordet „mei“, der staar først i anden Vershalvdel, hører til en anden Sætning end de andre Ord i denne; det samme gjælder „sit“ Mil. gl. III. 1, 148 (Brix). Med Forvanskningen „dati“ for „pater“ kan jævnføres f. Ex. „Dignus“ Truc. II, 2, 20 for „Pignus“; „deristi“ II, 6, 36 for „peperisti“; „condidisti“ II, 6, 39 for „conpleuisti“. Den er at forklare af Ligheden mellem D og P. Jfr. O. Seyffert Studia Plaut. p. 22.

V, 4, 55 f. Dem. „Éamus intro.“ Eut. „Immó dicamus sénibus legem cénseo,
Príus quam hinc intro abeámus, qua se téneant contentíque sint.“

„Priusquam habeamus quas elege (e lege C) teneant“ BC; „Prius habeamus quas elege teneant“ D. Gulielmus har rigtig fundet „qua se lege“. Jeg formoder:

„Príus quam *eamus*, quá se *lege* téneant contentíque sint.“

Det usammensatte „eamus“ støttes i V. 56 derved, at samme Verbum er brugt i foregaaende Vers. Gjentagelsen af „lege“ i den relative Sætning passer til Lovsproget; jfr. f. Ex. „de eo agro, quei ager in Africa est“ lex. agr. (C. I. L. 200).

Miles gloriosus.

Personnavnet „Lucrio“. Istedenfor „Lucrio“ har Fleckeisen (Jahrbücher 1870 S. 846—848) indsat Navneformen „Lurcio“, som Ribbeck og Brix har billiget. Jeg skal her meddele en afvigende Opfatning, som er ældre end Fleckeisens Opsats. Jeg gik ligesom Fleckeisen ud fra den Forudsætning, at den næsevise Kjældersvends Navn efter al Sandsynlighed var græsk, og at det netop derfor ikke som

det hos Paulus epit. Fest. p. 56 nævnte, med gr. *κέρδων* enstydige „lucrio“ var dannet af „lucrum“.[1]) Derimod afviger jeg fra Fleckeisen, naar han mener: „Netop fordi „Lucrio“ er et romersk Navn og Haupts Afledning „a lucrando“ uden Spørgsmaal er rigtig, netop derfor er dette Navn ikke anvendeligt i en plautinsk Komedie.“ Med det hos Paulus nævnte „lucrio“ af „lucrum“ har efter min Formodning det græske Navn „Lucrio“ i den plautinske Komedie oprindelig intet at gjøre; det falder dermed sammen alene i Lyd, ligesom Navnet „Ludus“ i Bacchides med det latinske Appellativ „ludus“, „Simia“ i Pseudolus (Studemund Festgrusz S. 56—59) med lat. „simia“ Abe. Det plautinske „Lucrio“ synes mig et græsk Navn *Λοκρίων*. Dette er analogt med „Cārio“. *Καρίων* af *Κάρ*, *Αἰολίων*, *Φωκίων*, *Θετταλίων* o. s. v. At Slavenavne kan dannes af Navne paa græske (og ikke blot barbariske) Stammer, godtgjøres bl. a. derved, at *Λάκων* forekommer som Slavenavn; *Δωρίς*, der findes som Trælkvinde-Navn, betegner vel Dorierinden og staar vel neppe i Forbindelse med *δῶρον*. Navnet „Lucris“, som Jomfruen giver sig i Persa IV, 4, 72 („Lucridei nomen in patria fuit“) ligeoverfor Kobleren, opfatter Fleckeisen som et latinsk Navn, der er dannet af „lucrum“. Derimod taler vel, hvad Ritschl Persa praefat. p. XI ytrer: „parasiti filiae VIRGINI potueram fortasse nomen indere LVCRIDI: quando illa ea in scena, in qua hoc sibi nomen esse narrat v. 624, constanti consilio ita respondet sciscitanti lenoni, ut, cum honesta calliditate meras *ἀμφιβολίας* captet, tamen ficticia et contraria veritati dedita opera declinet“. Jeg opfatter derfor „Lucris“ som et græsk Navn *Λοκρίς*; dog benytter naturligvis Digteren Navnet med et Ordspil, som om det var dannet af „lucrum“.

[1]) Lorenz (Philologus XXX, 592) opfatter „Lucrio“ hos Plautus som Oversættelse af et græsk Slavenavn *Κέρδων*.

Ved min Opfatning af „Lucrio“ og „Lucris“ maa jeg støtte „u“ for græsk ο. Som bekjendt, findes i forskjellige Lydstillinger „u“ for et almengræsk ο i mange fra det græske laante latinske (især gammellatinske) Ord. Jfr. de rige Samlinger hos Corssen Aussprache II. Saaledes „Acheruntem“ Ἀχέροντα, „Culchides“ Κολχίδες, „epistula“ ἐπιστολή, „Autumedo“ Αὐτομέδων, „Alumento“ Λαομέδων, „Numidae“ Νομάδες, „Pulixena“ Πολυξένη, „lautumias“ λαοτομίας, „triobulum“ τριώβολον, „fungus“ σφόγγος, „gungrum“ γόγγρον, „paenula“ φαινόλης, „cunchis“, jfr. κόγχος, „amurca“ ἀμόργη, „muscus“ μόσχος. „Spinturnicium“ blev af de Gamle tildels opfattet som „avis incendiaria“ og afledet af gr. σπινθαρίς, medens Salmasius i denne Forklaring saa etymologisk Grille og holdt Ordet for enstydigt med gr. σφίγξ. I ethvert Fald synes „urnicium“ at svare til et dorisk ὀρνίχιον = ὀρνίθιον. Hvis Salmasius havde Ret i, at Ordet stod i Forbindelse med σφίγξ, maatte „spinturnicium“ ved Dissimilation være ændret af * „spincurnicium“ = et ikke paavist græsk σφιγγορνίχιον.

Nu kan man vistnok spørge: Hvorfor har Plautus ved disse Navne, som han har overført umiddelbart fra sine græske Originaler, ikke beholdt de græske Former „Locrio, Locris“? Ved Samfærsel med Grækerne i Nedre-Italien maatte Folkenavnet Λοκροί fra gammel Tid af have været Romerne bekjendt, og efter den ovenfor paaviste Analogi tør man formode, at dette i den ældste Latin lød * „Lucrei“. Digteren maatte skjønne, at Personnavnene Λοκρίων, Λοκρίς hørte sammen med Folkenavnet Λοκροί; og det kan da ikke undre os, at han i „Lucrio, Lucris“ har anvendt „u“, især da „Lucrio“ erindrede den romerske Tilskuer om et ligelydende hjemligt Ord og da „Lucris“ tillod Ordspil med „lucrum“.

Ogsaa jeg finder det høist sandsynligt, at Gronov og

Haupt med rette har indsat det her omhandlede Slavenavn i III. 2, 29, men dette Sted kan alene ikke være tilstrækkeligt til at støtte Formen „Lurcio“. Den Hiatus, som finder Sted, naar man læser „Lucrio“, lader sig vel fjærne paa en eller anden Maade, f. Ex. ved at læse: „Si fálsa dices, Lúcrio, [hercle] excruciábere“, eller: „Lucrio, discruciabere“. I Trin. I, 2, 66, hvor Udgiverne skrive: „dici, discrucior“, har Haandskrr. „dicis excrucior“.

Hertil knytter jeg nogle Bemærkninger om andre Personnavne i Stykket. Om Πλευσικλῆς siger Lorenz i sin Udgave S. 6, at Navnet i sin Anvendelse her for os er meget paafaldende. Elskeren heder vel Πλευσικλῆς nærmest med Hensyn til, at han i Komedien optræder som „nauta“. Παλαιστρίων af παλαίστρα er vel „den øvede Kjæmper“, jfr. παλαιστής om en forslagen Karl.

Den Forklaring, hvorefter Ἀκροτελεύτιον har faaet sit Navn deraf „quod rem omnem, ut abiret Philocomasium, perfecerit“, finder jeg vistnok ikke med Lorenz (Philologus XXX S. 590) latterlig. Men maaské tør vi snarere forstaa „den yderste Ende“ som Fuldendelsen, Culminationen af al Fiffighed. Μιλφιδίππη har med Hensyn til δ Analogi ikke blot i Πλευσίδιππος i Rudens (Lorenz Philologus XXX S. 591), men ogsaa i Θούδιππος (i Attika), Νικόδιππος (Thasos), som nævnes af Curtius Grundzüge der griech. Etym.[4] 642. Ved „Sceledrus“ havde jeg uafhængig af Bergk tænkt paa „Sceleprus“ = Σκελεφρός, Σκελιφρός. Hvis Formen „Sceledrus“ er rigtig, hører Navnet vel til σκέλλω (jfr. σκελετός) og maa vel med Hensyn til δ sammenlignes med φαιδρός, λαιδρός.

I, 1, 23—24. Disse Vers er nu af Ritschl og Haupt bragte væsentlig i Orden. Ritschl læser:

„Me síbi habeto, egomet eí me mancupió dabo,
Nisi únum epityrum illi éstur insanúm bene.“

Men uagtet man er bleven enig om, at „unum“ ikke

kan være ubestemt Artikel, har Udgiverne hidtil ikke forstaaet dette Ord. Umpfenbach foreslaar: „Nisi Sículum epityrum“, hvilket billiges af Studemund (Vidul. p. 14), Lorenz og Brix; men det er unødvendigt. Fleckeisen har forklaret Meningen rigtig, saaledes (Jahrbücher 1868 S. 341): „nur freilich der einzige grund dieses anerbieten zurückzunehmen und es überhaupt bei ihm auszuhalten ist der umstand, dasz man dort gar zu unsinnig guten olivensalat speist“. Men denne Opfatning er ikke grammatisk mulig, naar man interpungerer: „Nisi unum epityrum“ o. s. v. Min Ven Rector E. Schreiner har forlængst forstaaet Stedet ligesom Fleckeisen, men interpungeret: „*Nisi únum*: epityrum illi éstur insanúm bene“. Dette elliptiske Udtryk støtter jeg ved to analoge Steder hos Plautus. Men. IV, 2, 46: „Níl equidem paueó — nisi unum: pálla pallorem íncutit.“ Noget udførligere er Udtryksmaaden Mil. gl. IV, 4, 30: „Omne órdine. Nísi modo unum hoc: hásce esse aedis dícas dotalís tuas.“

I, 1, 25. Pyrg. „Ubi tu es?“ Art. „Eccum.“ Geppert (Plaut. Stud. II, 30) forsikrer, at der i cod. Ambr. paa UBI snarere har fulgt et E end et T. Det oprindelige er derfor maaské: Pyrg. „Ubi es?“ Art. „*Éccum [me].*“ Jfr. Ter. Heaut. IV, 7, 1: „Eccum me, inque“; Poen. I, 2, 68: „Milphio, heus! ubi es?“ Mil. „Assum apud te eccum.“ I ethvert Fald er Lorenz's Opfatning af „Eccum“ i Mil. gl. 25 ikke den rette.

I, 1, 33—35. Den efter min Mening rigtige Læsning er her funden af Klotz; men da denne ikke er optagen i de nyeste Udgaver, da den af Lorenz i Philologus XXX, 405 udtrykkelig er forkastet og da den ellers ikke er bleven paaagtet, tør jeg her anbefale den:

„Ventér creat omnis hás aerumnas *aúribus:*
Peraúdienda súnt, ne dentes déntiant,
Et ádsentandumst, quícquid hic mentíbitur.“

„Peraudienda sunt ne“ staar saavel i Ambr. som i BD; kun i C „Peraurienda“, hvilken Forvanskning er fremkaldt ved det forudgaaende „auribus“. „Quicquid hic mentibitur“ er ikke blot at forbinde med „adsentandumst“, men ogsaa, som Subject, med „peraudienda sunt“; jfr. Poen. II, 37 f.: „quémquem uisco offénderant, Tam crébri ad terram décidebant quám pira“, og flere Steder hos Holtze Syntax. prisc. script. Latin. II, 198 f. Altsaa: „mihi omnia huius mendacia peraudienda sunt iisque adsentandum est“. Med det komiske Udtryk, hvorefter „uenter“ og „aures“ optræde ved Siden af hinanden som to Personer, kan jævnføres Amph. I, 1, 146: „Agite pugni; iam diust, quod uentri uictum non datis.“

II, 1, 25: „Insínuat sese ad íllam amicam erí mei.“ Luchs i Studemunds Studien I, 37 har vist, at „eri mei“, paa Grund af den dijambiske Udgang, ikke kan være rigtigt. Isteden derfor har Haandskrr. „meri“ C; „.eri“ cum ras. B; „ẽri“ D. Den af Luchs foreslaaede Emendation finder jeg med Brix lidet sandsynlig.

Ligesom det anaphoriske „ille“ V. 25 er føiet til „amicam“, V. 32 til „lenae matri mulieris“, V. 40 til „nauem“, saaledes venter man det samme „ille“ ved „erus“, hvor denne er nævnt anden Gang. Jeg formoder derfor: „Insínuat sese ad íllam amicam *[illíus]* eri“; „illíus“ maa da her udtales „illís“, ligesom f. Ex. Ter. Phorm. IV, 3, 43: „Ut ad paúca redeam ac míttam illius inéptias“. Se Luchs i Studemunds Studien II, 51. Efter „meri“ i C kunde man være fristet til at foreslaa: „[illíus], mei eri“; jfr. II, 1, 49: „Sese illum amare, meum erum“. Men det synes ikke sikkert, at „ei“ i „mei“ kan elideres foran Vokal; se Müller Prosŏdie 458.

II, 1, 37. „Ego tántum, quantum póssum, mihi nauém paro.“ Haandskrr. har: „Ego quantum uiuus possum“ (i

Bb „citius“ skrevet over Linjen). Det har ingen ydre Sandsynlighed, at „tantum quantum“ skulde være blevet forvansket til „quantum uiuus“. Mulig kan „*uiuus*“ forsvares som en folkelig Forstærkelse af Udtrykket: saa meget (hurtig) som det er muligt, naar jeg opbyder min hele Livskraft. Et lignende Udtryk bruge vi Nordmænd i daglig Tale: „Han løper paa hare Livet“, han løber alt hvad han kan, egentlig vel: han løber, saa at det gaar ham haardt paa Livet.

II, 2, 48. „Écce auortit: *níxus* laeuo in fémine habet laeuám manum.“ Ambr. har „nixus“, de øvrige Haandskrr. „nisus“ (sed „u“ e corr. B). Uagtet der saaledes ingen væsentlig Afvigelse er mellem Haandskrr., har man foreslaaet forskjellige Ændringer: „uisus, rusus, nixam“; men disse Ændringer erkjendes alle med rette for lidet sandsynlige. Jeg holder „nixus“ for det rette; „nitor“ kan bruges med prægnant Betydning, saa at det Lem, til hvilket man støtter sig, ikke er nævnt. Saaledes Fest. p. 174—177: „Nixi di appellantur tria signa . . . . genibus nixa.“ Med Betydning af „pedibus niti“, træde (paa Jorden) bruges Verbet af Cicero og Virgil. Herefter forklarer jeg „nixus“ i vort Sted ved: efter at have sat Fødderne fast imod Jorden.

II, 2, 80. „Érus meus elephánti corio círcumtentust.“ Donat. til Ter. Hec. II, 1, 17 har „circumtectus est“ (Dc „*circumtectus*“). Jeg formoder: „circumtectust“. Jfr. Naev. ap. Fest. p. 230 M. (Ribbeck Comicc. fragm. Naev. 101): „circumtectus tegetibus“; Cic. „animantium aliae coriis tectae sunt“; Justin. „plaustra coriis tecta“.

II, 3, 7 ff. Scel. „Ne hercle hodie, quántumst famili-
árium,
Máxumum in malúm cruciatum ínsiliamus.“ Pal. „Tú sali
Sólus.“

Fleckeisen og Brix læse, for at undgaa Hiatus, „cruciatum hic insuliamus“, men Haandskrr. tyde paa noget andet. Foran „insuliamus“ har de „cruciatumque“ (kun Bb „cruciatum“). Jeg formoder: „Máxumum in malúm cruciatum *cónsuliamus*“. Dette Verbum forekommer ellers ikke, men en Sammensætning med „con“ passer netop her fortræffelig, hvor det skal fremhæves, at alle springe paa én Gang. Forvanskningen „quein“ bliver forklarlig derved, at man i gammel Tid ofte skrev „quom“ ogsaa for Præpositionen „cum“.

II, 4, 11—13. Versene skrives af Geppert (Plaut. Stud. II, 26) saaledes:

„Ubi iste est bonus seruos, qui probri me maxume innocentem
Falso insimulauit?“ Pal. „Em tibi: hic mihi dixit [stuc] quidem.“ Phil. „Dixti
Tu te uidisse in proxumo hic, sceleste, me osculantem?“

Palæstrios Replik har Geppert læst i Ambr. saaledes:

EMTIBI HICMIHIDIXIT . . . . . QUIDEM.

Men Formen „stuc“ er her meget betænkelig. Alternativt foreslaar Geppert „hoc“, hvilket Brix optager; men dette synes efter sin Betydning ikke at passe godt her. Begge Forslag er ogsaa af den Grund meget usandsynlige, at codd. Pall. mellem „dixit“ og „quem“ (d. e. „quidem“) har „tibi“, hvori maa stikke noget andet. Jeg formoder:

„Ubi istést bonus seruos, quí probri me máxumi innocéntem
Falso ínsimulauit?“ Pal. „Ém tibi: hic mihi díxit *te hic quidem*“ — Phil. „Díxtin“ o. s. v.

Palæstrios Forklaring fuldføres ikke, fordi Philocomasium ivrig afbryder ham.

II, 6, 26 f. „Quodque índe inspectauísti meum apud me hóspitem,
Ampléxam amicam quom ósculabatúr suam.“

Haandskrr. har „amplexum“ og Ba ikke „suam“ men „sua“. Derfor læser jeg:

„Quodque índe inspectauísti, meum apud me hóspitem
Ampléxum amica quom aúsculabatúr *sua.*“

Jfr. II, 4, 38: „Quom illa aúsculata méa soror gemina ésset suompte amícum.“ Den II, 6, 27 forekommende Brug af „sua“ er bekjendt; jfr. f. Ex. Men. prol. 19: „Ita forma simili pueri, uti mater sua Non internosse posset quae mammam dabat.“

II, 6, 112. „Ibo íntro: ne, dum absum, íllis sortitús fuat.“ Dette Vers ender i Haandskrr. saaledes: „multi sortito fuā“ Ba C. „multis sortito fu.“ cum ras. Bb. „multi fortita suā“ D. I Ambros. har Ritschl læst: MUL(T)A (E)SORTITA(E)FIA (eller FIM). Udgivernes Conjecturer henvise til „sortitio“ i det romerske Senat. Men med rette bemærker Lorenz: „Die Spuren der Hdschrn. deuten . . . darauf hin, dasz hier von einer „multa“ die Rede war, welche bekanntlich saumseligen und nicht erscheinenden Senatoren abgefordert werden konnte . . . .: „damit ich nicht während meiner Abwesenheit in eine Strafe verurtheilt werde““.

Jeg søger at forbinde begge Hentydninger, idet jeg formoder: „Ibo íntro; ne *[mihi] múlta insortitó fuat.*“ Denne Textform slutter sig nærmest til codd. Palatt. Jeg antager, at „dum absum“ er et forklarende Glossem, som har fortrængt „mihi“; „insortito“ forstaar jeg som Dativ: naar jeg i Senatet ikke har været med ved „sortitio“; „insortitus“ = „qui non sortitus est“ er analogt med „intestatus“ og lign. Netop fordi man ikke forstod det ellers ikke forekommende „insortito“, blev Stedet, som jeg tror, forvansket.

III, 2, 10—11. „Tétigit calicem clánculum:
Deprómpsit nardini ámphoram cellárius.“

Saaledes først Lambinus. Hdskrr. har V. 11: „Dormis ita

arelimină phora" B. „domi sitam ardimi nam amphoram" C. „domi sit amardini mină amphoram" D (Philologus XXXII, 421). „Dormis ita" synes snarere at tyde paa en Form af „dormio", hvilket Verbum i denne Sammenhæng ligger meget nær, thi V. 9 spørger Palaestrio: „Eho an dórmit Sceledrus íntus?" V. 13: „Qui lubitumst ílli condormíscere?" Jeg formoder derfor: „*Dormít e* nardini ámphora cellárius." „Dormis it" er forvansket af „Dormit" som Mil. gl. II, 5, 36 „alteris insecus" Ba af „altrinsecus", Mil. gl. IV, 8, 3 „audistis in" B af „audistin". Det „a", som i Hskrr. følger efter „it", synes her som oftere gjennem Skrivemaaden „ae" opstaaet af „e". Constructionen „dormit e nardini amphora" er analog med „grauida e Pamphilost" Ter. Andr. I, 3, 11; „ex uino uacillantes" Cic. ap. Quintil. VIII, 3, 66 og lign.

III, 2, 30. „Itan uéro? ut tu ipse mé dixisse délices". Her synes „ipse" ikke motiveret ved nogen Modsætning. Rector Schreiner formoder derfor „*ipsi*", at forbinde med „delices". Anvendelsen af „ipse" og „ipsa" om Husherren og Husfruen er bekjendt.

III, 3, 36. „Quasique éa res per me intérpretem et tuam áncillam ei coerétur." Saa er Stedet skrevet af Ribbeck Rhein. Mus. N. F. 29 S. 17. „ancillam eieceretur" B, „ancilla ceretur" CD. Men Meningen synes at kræve: „*ei feratur*". Jfr. IV, 1, 5—6: „tibi Cóndicio noua lúculenta fértur per me intérpretem."

III, 3, 62 f. „Bene ámbula, bene rém gere. at ego núnc si efficiam hoc pláne,
Ut cóncubinam mílitis meus hóspes habeat hódie."

Overbevisende synes mig hverken „nunc si efficiam hoc" (Ritschl) eller „hoc si efficiam" (Seyffert, Brix) eller „hoc nunc si efficiam" (Müller). Afvigelsen fra det følgende „si hodie hunc dolum dolamus" III, 3, 64 i Tidsform og Tal synes mig stødende. Haandskrifterne har:

„gerat egone hoc (ego nec hoc CD) si efficiam plane“. Jeg formoder:

„Bene ámbula, bene rém gere. *ergo nós* si *efficimus*
pláne,

Ut“ o. s. v.

At 4de Fod i den jambiske Septenar ender inde i et Ord, er sjældent, men forekommer dog af og til; se f. Ex. Mil. gl. II, 4, 6; IV, 6, 31. I „ne hoc (nec hoc)“ ser jeg en Forvanskning for „nos“; Haandskrr. har ofte feilagtig „c“ for „s“, f. Ex. „perconatus“ Merc. 4 R. for „persona ut“, „to tuc“ Truc. IV, 1, 7 for „totus“.

Feilen „ego“ for „ergo“ er meget sædvanlig; „gere“ er vel først blevet forvansket til „gera“ (jfr. lignende Forvanskninger nævnte hos Seyffert Stud. Plaut. p. 29), og dette til „gerat“; jfr. f. Ex. Forvanskningerne Truc. I, 2, 69; I. 2. 91.

IV, 2, 23 f. Milph. „Tum pól ego id, quod celo, haúd celo.“ Pal. „Immo étiam sic non célas.“ Milph. „Quo argúmento?“ Pal. „Infidós celas: ego súm tibi firme fídus.“ Jeg forstaar her ikke „Immo etiam sic non celas“. Thi „immo“ maa indlede en Berigtigelse, en Modsætning; men „non celas“ danner ingen Modsætning til „haud celo“, selv om til dette er føiet „id quod celo“. Denne Betænkelighed fjærnes ikke ved med Müller (Nachträge 134) at læse „Immo me etiam sic non celas.“ Jeg formoder: „Tum pól ego id, quod *celáui*, haud celo.“ Pal. „Immo étiam sic *nunc* célas.“ Hertil passer da (bedre end til „non celas“) Forklaringen „Infidos celas“. Ogsaa Rector Schreiner har formodet „nunc celas“.

IV, 2, 34 f. Haandskrifterne give:

Milph. „Quo pacto hoccilium accepi
Vaeli sit fero ad te consilium.“ Pal. „Quasi huc
depereat.“ Milph. „Teneo istuc.“

V. 34 „accepi" B, sed „cce" e corr.; „apeli" CDa. V. 35 „Velis ut" B. Jeg formoder nu:

Milph. „Quo pácto *obsidium occípiam*,
Velim scíre." Pal. „Fero ad te cónsilium, quasi hunc
déperеat" — Milph. „Teneo ístuc."

V. 34 har jeg allerede emenderet i Philologus XX. 648. Jfr. Stich. I, 2, 17 (75): „Principium ego quo pacto cum illis occipiam, id ratiocinor". For „uelim scire" jfr. Cas. II, 4, 8: „Quid uelis, modo id uelim me scire" (Becker i Studemunds Studien I, 165); „uolo scire" oftere, se Becker I, 142. I Epid. III, 4, 69 f.: „quís eam liberáuerit, Volo scíre, si scis", hvor jeg helst forstaar Sætningen med „quis" som afhængig, er de to Sætningers Orden og Stilling i Versene den samme som i Mil. gl. IV, 2, 34 f.

IV, 2, 68. „Non híc suo seminió quemquam porcéllam inpertitúrust." Camerarius læste „porculum", og Professor Aubert gjør mig opmærksom paa, at et Deminutiv af Hankjøn her lader sig forsvare: „Han vil ikke give nogen Gris af sin Race". Thi „Race" er jo netop den sædvanlige Betydning af „seminium". Men i Haandskrifternes Forvanskninger stikker aabenbart hverken „porcellam" eller „porcellum": „proculē" B, „proculem" CD, „porculenam" eller „porculae. nam" Haandskrr. af Priscian. Efter „eculeus, hinnuleus, nucleus" (hos Plautus „nuculeus"), „manulea" formoder jeg *porculeum.* Ved den sædvanlige Opfatning af Stedet maatte man skrive „porculeam".

IV, 2, 81 f. Pal. „Nequeo hércle equidem risu ád-
moderarier." Mi. „Érgo
Ob eám causam huc abs te áuorti."

Verbet „admoderarier" forekommer ellers ikke og staar her i intet Haandskrift: „risum ac moderarier". MI. „Ob" B. „risu meo moderarier". MI. „Ob" CD. Heller ikke ved

„Ergo“ tør man vel være tryg, naar „ob eam causam“ følger efter. Jeg formoder:

„Nequeo hércle equidem *risú meo moderari.*“ Mi. „*Ét [ego]*
Ob eám causam huc abs te áuorti.“

For „meo“ jfr. Bacch. I, 1, 58: „nequeam ingenio moderari meo“. „Et ego“ er en Conjectur af Rector Schreiner; jfr. om „et“ Ballas Gramm. Plaut. p. 6 sq.

IV, 3, 9 f. „Sorórem geminam adésse et matrem dícito,
Quibus cóncomitata récte deueniát domum.“

Det ellers ikke forekommende Ord „concomitata“ har ei tilstrækkelig Støtte i Haandskrr.: „Quib; cum cõmita“ B, „quibus cum comita“ Da („comita ta“ Dc). Jeg formoder: „*Quibuscúm conuecta* récte“ o. s. v. „Conuector“ med Betydning „Medreisende, Medpassagerer“ findes hos Cicero og hos Plautus's Efterligner Apuleius.

IV, 5, 5—6: „Vérum postremo ínpetraui ut uólui: donauíque ei
Quaé uoluit, quae póstulauit.“

Istedenfor „donauique ei Quae“ har B „donaui dere Que“, CD „dona uidere quae“. Stedet er behandlet af Ritschl Opusc. II, 413. Han har seet, at den af Camerarius foreslaaede Text ikke ligger i Haandskrifternes Forvanskninger, og at „que“ her er upassende. Men ogsaa hans Forslag „donaui ultro ei“ (eller „eae“) har i Hdskrr. altfor svag Støtte til, at man her kan tro paa et jambisk „eí“. Bergk har med rette lagt Mærke til den i Hdskrr. givne Allitteration; han foreslaar: „decreui dare“. Men „decreui“ lader sig her ikke retfærdiggjøre, thi Officeren har ikke blot besluttet at give, men virkelig givet (jfr. „dedi“ i følgende Vers). Derfor tør „donaui“ ikke forandres. Jeg læser: „*donauí, dari*

Quaé uoluit". For Udtrykket jfr. Mil. gl. III, 1, 175 f. „Dari istunc rationem uolo." Pal. „At ego mi anulum dari istunc tuom uolo"; Pers. V, 2, 23; Cist. IV, 2, 71; o. s. v. Analog Ordstilling er hos Plautus meget almindelig; jfr. f. Ex. Pseud. IV, 1, 22 f. (efter min Formodning): „Té quoque etiám, dolis átque mendáciis Quí magistér mihi's." I Hdskr.'ernes „dere" er første „e" opstaaet af „a" som i „diuersa est ete" Truc. IV, 3, 13 for „diuersae state". I Inf. Passiv har Hskrr. ofte „e" hos Plautus, f. Ex. „dare" Mil. gl. III, 1, 129, 175. Oprindelig var maaské skrevet „darei".

IV, 5, 8. „Et illē agotelli illibera bo" B. „et idem ago telliberabo" CDa. „et idem ego te liberabo" Dc. Trods mange Forsøg er det rette neppe endnu fundet. Brix har nylig foreslaaet: „Postilla ego te liberabo"; men her vilde vel kun „Posthac" give rigtigt Udtryk. Jeg formoder: „*Indidem* ego te liberabo". Jfr. Mil. gl. II, 5, 65, hvor Ambr. efter Geppert har ID, medens de andre Haandskrr. har „Et".

IV, 6, 27. Ribbeck Rhein. Mus. N. F. XXIX S. 20 og med ham Brix læser: „Prohibéndam mortem múlieri uideó. iam adibon?" At „esse" rigtig mangler i Haandskrr., godtgjøres ved det tilsvarende Vers IV, 6, 57. „Iam" synes her upassende; thi derved vilde Pyrgopolinices forudsætte (hvad han ikke kan forudsætte), at det var hans Sag at gjøre en Tilnærmelse, og at der blot var Spørgsmaal om, naar Skridtet skulde gjøres. For „iam" har Haandskr. „mulierem" CD, „mulieri" B. Jeg læser: „Prohibéndam mortem múlieri uideo. *últro* adibon?" „Uideo" blev, som jeg formoder, først til „uideom"; af „uideom ultro", „uideo multro" kunde der let blive „uideo mulierem" (eller „mulieri"), naar „mulieri" gik forud og „adibon" fulgte efter.

For „ultro“ jfr. følgende Vers og Stich. II, 1, 25: „Nunc ultro id deportem?“

IV, 7, 12. „Hoc ádeo fieri crédo consuetúdine.“ De nyeste Udgivere har ikke forstaaet dette Vers, og de vil derfor med urette stryge det. Den som Sømand forklædte Pleusicles anvender her paa de specielle Forhold, i hvilke han er stedt, den i de foregaaende Vers gjorte generelle Bemærkning om Kvindfolks Sendrægtighed. Meningen er: Her gaar det, tror jeg, som sædvanlig med Kvindfolk. (Philocomasium kan nok ikke blive færdig til Afreisen.) „Hoc“ (der fremhæves ved „adeo“) refererer sig ikke til det foregaaende, men betegner „den nærværende Affære“; „consuetudine“ betyder her ikke „af Vane“, men „efter Sædvane“, „som sædvanlig“; jfr. Trin. II, 2, 83.

IV, 7, 23 f. (Py.) „Quid istúc [est] quaeso? quíd oculo factúmst tuo?“
Pl. „Habeo équidem hercle oculum.“ Py. „At laéuom dico.“ Pl. „Éloquar.“

Om V. 23 se Müller Nachträge 136. Hiatus i V. 24 fjærner Müller Prosodie 657 ved at læse: „Ego éloquar“. Men jeg forstaar ikke Pleusicles's Replik, som den lyder i Haandskrr. og Udgaver; thi hverken kan „oculum“ betyde „kun ét Øie“, heller ikke „habeo“ d. s. s. „habeo saluom“. Officeren har ubestemt sagt „oculo tuo“. Dertil venter man at Pleusicles skal bemærke: „Hvilket Øie mener du? jeg har jo to Øine“; hvorefter da Pyrgopolinices udtrykker sig bestemt: „laeuom dico“. Maaské var dette saaledes udtrykt: Pl. „Habeo équidem hercle oculum *pár*.“ Py. „Laeuom dico.“ Pl. „Éloquar.“ „Par“ i Betydningen „Par“ findes rigtignok ikke ellers hos Plautus; men derved er dog vel ikke godtgjort, at denne Betydning er uplautinsk. Den forekommer bl. a. hos Cicero, og Sueton siger „par oculorum“. At Betydningen „Par“ er gammel, bliver sandsynligt ved følgende

Glosse hos Paul. epit. Fest. p. 221: „*Pararium* aes appellabatur id, quod equitibus duplex pro binis equis dabatur.“ Haandskrr. har (efter PYRG) „at laeuom“ B, „at leuum“ D, „atleuum“ C (jfr. Philologus XXXII, 436). Forvanskningen synes opstaaet derved, at man opfattede P i PAR som Personmærke. En Gen. pl. „oculum“ tør vel tiltroes Plautus, da han f. Ex. bruger som Gen. pl. „uerbum, socium, liberum“ ved Siden af „liberorum“, og Terents „amicum, aduorsarium“. — Efterat min Bemærkning til dette Sted var nedskreven, har jeg meddelt den til Rector Schreiner. Han antager den Mening, som jeg her har søgt, men formoder, at denne har været udtrykt paa følgende Maade: Pleu. „*[Duo]* habeo équidem hercle *oculos.*“ Py. „Át laeuom dico.“ Pleu. „Éloquar.“ „Duo“, der her maatte have været udtalt „Dvo“, kunde meget let falde bort efter „tuo“. Dette Forslag finder jeg sandsynligere end mit eget.

IV, 8, 2—3. „Úbi pulcerrume égi aetatem, inde ábeo.“
Pal. „En iam hominém tibi,
Qui á matre et soróre uenit.“ Phil. „Vídeo.“

„Inde“ mangler i Haandskrr. At det er unødvendigt, beviser Stich. I, 2, 85: „quo dedisti nuptum, abire nolumus“. Om Udeladelsen af Demonstrativet jfr. Brix til Mil. gl. IV, 2, 85: „meri bellatores gignuntur (sc. „ex iis“), quas hic praegnatis fecit“ og Cavallin i Nordisk Tidskr. for Filol. og Pæd. N. R. I, 267 ff. For „abeo“. Pal. „En iam“ har Haandskrr.: „abeo PA. muni“ C. „habeo PA. m$\overset{i}{\text{u}}$m“ Da („im $\overset{i}{\underset{u}{\ }}$ um“ Db). „uideo. PA. ab eo“ B. Efter Lorenz (Philol. XXXII, 487): „„im $\overset{i}{\ }$ um“ D m. 1, ein Buchstabe i. l., auch von m. 1, ist sehr undeutich („u“ oder „n“?)“. I B er aabenbart to Ord, nemlig Ordet foran PA, og det efter samme, ombyttede. B forudsætter „abeo. PA. uideo“. Jeg formoder:

„Úbi pulcerrume égi aetatem, *abeó*." Pal. „*Uiden hominém, tibi*

Qui á matre et soróre uenit?" Phil. „Uídeo."

For Daktylen i 4de Fod jfr. Trin. II, 2, 57: „Quía sine omni málitiast, toleráre ei egestatém uolo" og Ritschl Prolegg. Trin.[1] p. CCLXXVI. Om det anapæstiske Ord „abeó" jfr. Ritschl p. CCXXXVIsq. „Uiden" i Spørgsmaal svarer, som her, ofte hos Plautus til „uideo" i Svar: „Uíden coagmenta in fóribus?" „Uideo" Most. III, 2, 144; Most. III, 2, 146 f.; Bacch. V, 2, 42, o. s. v. „Tibi" er Dat. commodi at forbinde med „uenit"; jfr. Epid. V, 1, 22: „prius uenisset, quam tu aduenisti mihi"; Mil. gl. II, 2, 84: „Philocomasio sororem dicam Athenis aduenisse", som jeg har emenderet (Philologus XX, 638) efter Pylades.

IV, 8, 16 f. Brix skriver Versene saaledes:

„Nám nil miror, sí lubenter, Phílocomasium, [cum] hóc eras:

Fórma [enim] huius, móres, uirtus ánimum attinuere híc tuom."

Med rette bemærker Brix, at V. 17 maa, som i Haandskrr., følge umiddelbart efter V. 16, hvilken Versfølge af Acidalius og Ritschl er bleven forandret. Haupts Indskud „enim" betegner Brix som Nødhjælp. Jeg læser: „Nám nil miror, sí —— eras, *[Sí]* forma huius — attinuere híc tuom."

IV, 9, 8: Pyrg. „Facétum puerum." Puer. „Íntro te ut eas óbsecrat." C. F. W. Müller (Plaut. Pros. 658) har seet, at Texten i B „intrate ut ea obsecrat" har bevaret Spor af, at Vulgata med sin Hiatus ikke giver det oprindelige; men Müllers „era intro" finder jo dog kun svag Støtte i B. Efter Texten i dette Haandskrift formoder jeg: Pyrg. „Facétum puerum." Puer. „Intro *ád se* te ut eas óbsecrat." Derfor taler Udtrykket i analoge Steder: „ibo

hinc intro nunciam Ad amores meos" Mil. gl. IV, 8, 66 f.; „ad se ut eas" IV, 6, 60; „oratus sum, ad eam ut irem" V, 1, 12 (Brix).

Mostellaria.

IV, 2, 43. Dette Vers har jeg i min Udgave (Kristiania 1873) skrevet saaledes: The. „Quíd ais?" Pha. „Triduom únumst haud intérmissum hic edi ét bibi." Den eneste væsentlige Afvigelse fra Haandskr. er „edi", hvilken Form jeg optog, fordi Udgaven nærmest havde et praktisk Formaal og fordi den ikke tillod Begrundelse. Haandskrr. har „esse"; deri stikker aabenbart en gammel passiv Infinitivform *essi*. Denne er ensartet med de plautinske Former „esse, es, este, estis, estur". Plautus bruger aldrig „edere, ede, edite, editis, editur"; se Brix til Mil. gl. 24.

Persa.

I, 2, 7 f. Bergk i sin skarpsindige Behandling af dette Sted i Philologus XVII, 44 f. læser:

„Neque edácitate eos quísquam poterat uíncere,
Namque eís cognomentum érăt duris capitónibus."

Men Partikelen „namque" passer neppe her, da der i V. 7 ikke er Tale om en haard Hud. Ogsaa har Haandskrr. „Neque". Jeg formoder, at to Vers er sammenblandede i V. 8, og jeg søger her følgende Sammenhæng:

„Neque edácitate eos quísquam poterat uíncere
Neque, [aúlas frangi in cáput, eis melius pérpeti,
Ex quo] eís cognomentum érăt duris capitónibus."

Jfr. Capt. I, 1, 20; Curc. III, 26. Om det spondeiske Ord „duris" i denne Fod jfr. Brugman Verbor. accent. p. 32.

I, 3, 25—27. (Tox.) „Calefíeri iussi réliquias." Sat. „Pernám quidem

Meliúst adponi frígidam postrídie."

Tox. „Ita fíeri iussi." V. 26 er „Meliust" en Conjectur af Ritschl for Haandskrifternes „Ius est". De omstaaende Vers synes at vise, at det rigtige er: „Pernám quidem

Iussés adponi".

Jfr. i det analoge Sted Mil. gl. III, 1, 164 Udtrykket „Iube illud demi". Formen „iusses" = „iussisses" er analog med de hos Corssen Aussprache[2] II, 557 optegnede Former, navnlig „iusse" Ter. Heaut. V, 2, 48. Müller Prosodie 207 læser Epid. V, 1, 21 „iussem". Dog bruger Plautus ellers Impf. Conj. om det, man havde skullet gjøre (derimod f. Ex. Cicero „saltem aliquid de pondere detraxisset").

IV, 4, 50. „Quíd stas? adi eum túte." For „adi eum" har BDc „abi", C „habi", Da „habit"; i Ambr. har Ritschl læst A˙.˙BIS. Jeg formoder: „adǐ *sis* túte".

IV, 7, 9—11. Dordalus. „Immo equidem grátiam
Tibi, Tóxile, habeo: nám te sensi sédulo
Mihi dáre bonam operam." Toxilus. „Tíbine ego? immo
séruolae."

„immo seruolae" „dubitanter" Ritschl. „IMMO . . . ULO A (h. e. „immo sedulo" ut videtur). „immo serui" reliqui". Sammenligningen af Haandskrifterne fører vel snarere til: „Tíbine ego? immo *séruolo*". Dette siger Toxilus afsides; ved „seruolo" mener han sig selv.

Poenulus.

II, 31—33. Ant. „Dicam. uíscum legioní dedi
Fundásque: eo praesternébant folia fárferi."
Lyc. „Quoi rei?" Ant. „Ne ad fundas uiscus adhaere-
sceret."

Haandskrr. give V. 33 i den her meddelte umetriske Form. Ambr. skriver CUI, de andre „Qui" (en hyppig Skrivemaade for

„cui“). For at faa rigtigt Metrum stillede Bothe „ne“ efter „uiscus“. Derhos skrev Geppert „Quoi rei nam?“ Ant. „Ad“ o. s. v.; Luchs (Hermes VIII, 12) bedre: „Quoi rei?“ Ant. „Ut ad“ o. s. v. Men til et andet Forsøg leder følgende Glosse hos Placidus (Mai Class. auct. III. 449; ed. Deuerling 28,8): „*Culere:* quare, unde etiam cur“. Haandskrifternes „Culere“ lader sig ikke forsvare ved, som Pott etym. Forsch.[1] II, 97 gjør, at antage Sammensætning med „quali“. Thi om end den af Nonius 198,33 anførte Form „culest“ Plaut. Amph. I, 3, 39 med Betydning af „qualis est“ var rigtig for første Stavelses Vedkommende (hvilket Corssen Aussprache II, 65 antager), saa er „quali“ ved sin Betydning ikke vel skikket til at danne et med „quare“ enstydigt Ord. Deuerlings „Cuia re“ er et ellers ubekjendt Udtryk med Betydning af „quare“. Jeg læser hos Placidus „*Cuie re*“. Heri finder jeg gammeldags Skrivemaade for „cui rei“, der forekommer, foruden Plaut. Poen. II, 33, Asin. III, 2, 43, Truc. II, 4, 40. Dette Udtryk betyder „i hvad Hensigt“ og er altsaa ikke egentlig enstydigt med „quare“, men for Sammenhængen i sin Helhed, kommer det dog ud paa omtrent det samme; og Pareus lex. Plaut. forklarer da ogsaa „cui rei“ ved „quare“. I „Culere“ er „ul“ forvansket af „ui“, ligesom følgende Glosse hos Placidus (76,24 ed. Deuerling): „*Prolictabimi* dicitur et multa significat“ er forvansket af: „*Prolicit amor uini* dicitur et inuitat significat“. Tostavelsesformen „cuie“ er Sideform til „quoiei“, der forekommer i Indskrifter fra Roms 7de Aarhundred: tit. Scip. 34; én Gang i lex repet. (123—122 f. Chr.) og i lex agr. (111); i l. agr. alle (5) Gange „quoieique“. Med Hensyn til „e“ i „cuie“ maa sammenlignes gl.-latinske Dativformer „Dioue, uictore“ o. s. v., Bücheler Grundriss 55, Corssen Aussprache I, 727 f. I „cuie“ er der særlig Grund til ikke at skrive „i“ i Enden;

man har nemlig undgaaet Lydforbindelsen „jī“ og „īj“ („mejo“ for „mijo“) samt i archaisk Latin „jĭ“ (ligesaavel som „uv, vu“); se Corssen II, 394 f. „Re“ er gammel Dativform, se Bücheler 54, Corssen II, 726. Jeg formoder nu, at den nævnte Glosse hos Placidus gjælder Poen. II, 33, og jeg anvender „Cuie re“ til Rettelse af Texten her, ligesom Bergk og Ritschl har anvendt „denixe“ hos Placidus (ed. Deuerling 32,3) til Rettelse af Texten hos Plaut. Trin. III, 2, 26. Jeg skriver da:

Lyc. „*Cuié re*?“ Ant. „Ad fundas uíscus ne adhaerésceret.“

Eller, om man vil, med Indskrifternes Form: „Quoieí re?“ Har jeg Ret heri, saa har dette større Rækkevidde. Først Bücheler (Grundriss 59), siden Ritschl (Trinummus [2] V. 358, 558, 604) og Brix (Mil. gl. V. 351) har paa flere Steder hos Plautus antaget en Tostavelsesform for „cui“, uagtet Haandskrifterne ingensteds har bevaret den. Placidus's „Cuie re“ giver ydre Støtte for denne Tostavelsesform hos Plautus. Ligesom „cuie“ i Poen. er brugt i Begyndelsen af Verset, saa at anden Stavelse staar i Arsis, saaledes er Dativ „ei“ brugt som Tostavelsesform med anden Stavelse i Arsis Men. arg. 2; prol. 18; Pseud. arg. I, 3, og bør der vistnok læses spondeisk, ikke jambisk.

Ogsaa Dativformen „re“ har ellers Støtte hos Plautus. Som Dativ har C „re“ Poen. III, 6, 20, B „fide“ Trin. I, 2, 80.

Stichus.

I, 3, 68—81. I disse Vers har Ritschl foretaget flere voldsomme Forandringer, som neppe er nødvendige. Jeg formoder:

68 „Logós ridiculos uéndo. age [age] licémini.

Quis céna poscit? écqui poscit prándio?
Herclús te amabit. prándio, cená tibi.
Ehem, ádnuistin? némo meliorés dabit.
Vel púnctiones graécas sudatórias
Vendó: *uel lalias* málacas crapulárias:
Cauillátiones, ádsentatiúnculas
Ac périeratiúnculas parasíticas:
Robíginosam strígilem, ampullam rúbidam:
Parasítum inanem, quó recondas réliquias.
Nullí meliores ésse *parasitós* sinam.
Haec uéniuisse iám opust est quantúm potest,
Ut décumam partem [inde] Hérculi pollúceam."
Croc. „Ecástor auctiónem [hanc] haud magní preti."

68. „age age" Müller Prosodie 223. — 70. I Ambr. har Ritschl læst HERCULE . SAMAUI; Geppert (Plaut. Stud. II, 40): HERCULUSTEAMAUI (neppe: HERCULEES — eller HERCULEIS —). BCD har „Hercules te amabit". Jeg havde her (trods Ritschls Advarsel mod „Hercles" Opusc. II, 475 f.) formodet Formen „Herclus", førend jeg fandt den støttet ved Gepperts Læsning af Ambr. „Hercle" taler for, at Navneformen „Herclos" engang har været brugt i Latin (anderledes Corssen Aussprache II, 140); og denne Form finder Analogi i sabell. „Herclo" (Dat.), osk. „Herekloͤi" (Dat.). Et Vidnesbyrd fra Latinen foreligger i Glossen „Herculus", Ἡρακλῆς, Excerpta ex vet. lex. graeco-lat. ed. Vulc. 322, 34; paa dette lægger jeg dog ikke stor Vægt, da vi vel ikke kan være trygge for en Skrivfeil eller Trykfeil. Ligeledes er den græske Endelse — ης i Γανυμήδης blevet til „us" i det nærmest fra Etruskerne optagne „Catamitus". At Plautus her siger „Herclus", medens han ellers bruger Formen „Hercules", tør maaské forklares saaledes, at et i Ud-

raaberes Mund brugeligt gammeldags Udtryk her er bibeholdt. Jfr. ogsaa „architectus“ ved Siden af „architectonem“; Vocat. „Harpage“ Pseud. II, 2, 70, men Nom. „Harpax“; Acc. „Tranium“ Most. III, 1, 33, Dat. „Tranio“ V, 2, 47, men ellers „Tranio, Tranionis“; o. s. v. Plautus lader her Gelasimus efterligne Auctoniariers laconiske, elliptiske Udtryksmaade. Parasiten vender sig, som Geppert bemærker, til en af Tilskuerne og siger: „Hercules vil være dig huld“, nemlig naar du kjøber; thi Hercules skulde jo have Tienden af hvad der kom ind. „Prandio, cena tibi“ d. e. prandio aut cena tibi logos ridiculos uendo. Ogsaa her er det elliptiske og asyndetiske Udtryk naturligt i Udraaberens Mund. — 72. UELIUNCTIONES Ambr.; „Uel unctiones“ BCD. Sammenhængen kræver her et Substantiv, som betegner et Slags „logi“. Ambr. tyder paa „punctiones“; dette maa vel her betegne: stiklende, irriterende, inciterende Ord. Det danner Modsætning til „lalias malacas“, som Bergk rigtig læser V. 73. — 78 staar i Haandskr. mellem 71 („Ehem“ o. s. v.) og 72 („Uel punctiones“ o. s. v.). NULLI Ambr.; „Nullis“ BCD. — 80. „inde“ tilsat af Müller Prosodie. — 81. „Ecastor“ BCD. EOMAIOR Ambr. efter Ritschl; ECMATOR efter Geppert Plaut. Stud. II, 41, som deri søger „mecastor“; „hanc“ er tilføiet af Ritschl.

I, 3, 92—94. „Philúmena
Rogáre iussit témet opere máxumo
Mecúm simitu ut íres ad sesé domum.“

Jeg forstaar ikke, hvad „met“ her skulde betegne; og Plautus bruger overhoved ikke „temet“ (O. Seyffert, Philologus XXV S. 457). „„te ut“ libri cum (A)“. C. F. W. Müller (Nachtr. zur Plaut. Prosodie 53) bemærker: „Es ist ein glücklicher Zufall, dasz „ted huc“ hier unmöglich ist“. Men naar man sammenligner Most. III, 2, 65 f. „Nunc te hóc orare

iússit opere máxumo, Ut —", saa maa man vel indrømme, at følgende Læsning mulig kan give det oprindelige: „Rogáre iussit *téd hoc* opere máxumo".

II, 1, 40. „Nimis néllem hae fores erum fúgissent, ea caúsa ut haberent málum magnum." Haandskrr. har „haberent manum". Hermanns af Ritschl optagne Ændring synes temmelig stærk og i metrisk Henseende betænkelig; ogsaa Müllers (Plaut. Prosodie 123) Formodning „malam rem" fjærner sig vidt fra „manum" i Haandskrr. Jeg formoder: „ut haberent *ánum*". Pinacium ønsker, at Døren havde en Ring, hvilken han kunde bruge som Dørhammer. Det er bekjendt, at Ringe ofte var fæstede paa de Gamles Døre, se f. Ex. Tegningen hos Rich Dictionary „Ianua". Jfr. Pers. IV, 4, 23: „ferream seram anulumque". Ordet „ānus" er Men. I, 1, 9 brugt om en Ring i den Fodlænke, som en servus fugitivus bærer.

III, 1, 26 (428—430 R.).

Stichus. „Ad cenam ibo . . . .

Sic hoc placet . . . ."

Epignomus. „Ubi cénas hodie?"

Brudstykkerne af V. 428 og 429 i Ambr. giver Ritschl saaledes:

ADCENAMIBONESI . . . AIUSCINLIC ——

SICHOCPLACET . . C . . . . . . ENIHILMOROR.

Han betegner i V. 428 Bogstav 13 (S), 19, 20 og 21 (IUS) samt 24 og 25 (NL) som usikre. At V. 429, som Ritschl formodede, i Ambr. ender med „nihil moror", bekræftes af Geppert (Plaut. Stud. II, S. 45). Jeg læser V. 428 saaledes: Stichus. „Ad cénam *[iam]* ibo, *nísi quid aliud tíbi lubet.*" I Ambr. har vel været skrevet LIBET. V. 429 maa indeholde Epignomus's samtykkende Svar, der begynder med „Sic hóc placet" og sandsynlig ender med „te níhil moror"; jfr. III, 1, 23.

III, 1, 34 f. (438—445). „eadem súmbolam
Dabo ét iubebo ad Ságarinum cenám coqui.
Aut égomet ibo atque ópsonabo opsónium.
Sagarinu . . . .
Seru . . . . nam meae
Aduors . . . . cum uerberibus . . .
Dar. ut . . . m uerberabundum adducam domum
Paráta hic faciam ut sínt. sed egomet mé moror."

Ritschl bemærker til V. 441—445: „Quinque versuum, qui in solo A sequuntur, has reliquias expiscati sumus:

SANGARINU . . ƆᴀIᴀIIH . CA. IRIL . . M . ᴜᴀ . . N . . —
SERUU . . . . . . OQUILNS . . . . NAMMEAE
ADVORSI . . RIS . . . . . ( )CUMUERBFRIBUSIIC —
DARIUT . . . MUERBERABUNDUMADDUCAMDOMUM
PARATAHISFACIAMUISIIIGOMETMEMOROR.

V. 443 har Mai læst EGO foran CUM; V. 443 DARIUTEUM; V. 444 læser Geppert (Plaut. Stud. II, 45) ADDUCANT. Jeg har tænkt mig, at 441—443 kan have været skrevet omtrent saaledes i Ambr.:

SANGARINUMNONIAMHUCADIRESUUMADAMICUM
SERUUMUBICOQUIIUSSEROAMICAECENAMMEAE
ADUORSITORESUOLOEGOCUMUERBERIBUS * * *

Versene lade sig maaské restituere omtrent saaledes:
„*Sagárinum nón iam adíre huc ad amicúm suom*
Seruom! éi, ubi iusso amícae coqui cenám meae,
Aduórsitores uólo cum uerberibús duo
Dari, út cum uerberábundi adducánt domum.
Paráta *his* faciam ut sínt. sed egomet mé moror."

Hos Ritschl hedder det: „suspicio [est] vel traiectis versibus aliquid turbatum esse vel adeo duarum recensionum partes παραλλήλους hic haberi". Jeg sér ikke tilstrækkelig Grund til en saadan Mistanke. Adskilligt i min Restitution er naturligvis høist usikkert. Saaledes navnlig hele V. 441, især

„non“ og den Antagelse, at vi her har et Udraab i Accus. c. Inf. (vel neppe: „Sagárinum uelim iam adire“), samt „suom“. Aldeles usikkert er ogsaa „duo“ i V. 443. Uagtet jeg saaledes er forberedt paa, at man her vil kunne rette flere af mine Forslag, tør jeg maaské haabe, at jeg ikke har forfeilet Sammenhængen i det væsentlige. Med Hensyn til „cóquĭ“ V. 442 jfr. bl. a. Brix Trinum. S. 13. I V. 444 har jeg ikke vovet at beholde „uerberabundum“, da jeg ikke kan paavise en passiv Betydning af Ord paa „—bundus“. I V. 445 forstaar jeg „parata“ om „uerbera“ og „his“ om „aduorsitoribus“.

IV, 2, 10—12 (588—592 R.).

Gel. „Húnc hercle ad cenam út uocem, te nón uocem.“
Ep. „Aduorsum te fábulare.“ Gel. „Illúd quidem, ambos
út uocem
. . equidem s. . . . . ic ne uostrae uitassem dom.
N. me s . . . . ns . . . . a. nihil est atque hoc scit. u.“
Ep. „Édepol te uocém lubenter, sí superfiát locus.“

V. 590 begynder efter Geppert Plaut. Stud. II, 45 sikkert med „Et equidem“. Geppert angiver „uostra“, ikke „uostrae“. V. 591 begynder efter Ritschl med NEME eller NIME, men efter Geppert med ADME. Verset ender efter Geppert med „scitius“. Foran „nihil“ formoder Ritschl „at“.

Weise og Ritschl har seet, at man til det ufuldstændige „Illud quidem, ambos ut uocem“, savner som Hovedsætningens Verbum „uolui dicere“ eller et enstydigt Udtryk. Ritschl mener, at dette har staaet i et endogsaa i Ambr. tabt Vers. Vistnok kan det ikke have havt Plads i det Vers, som følger umiddelbart efter i Ambr., da dette begynder med „Et equidem“. Men V. 591 begynder efter Geppert med „Ad me“; og da „ambos ut uocem ad me“ passer ypperlig sammen, formoder jeg, at V. 590 og 591 i Ambr. har byttet Plads. Jeg kan ikke med Sikkerked be-

stemme Ordlyden i de to Vers. Men følgende Forsøg restituerer vel omtrent Sammenhængen: Gel. „Illúd quidem, ambos út uocem *Ád me ad cenam uós, uolebam. níhil est atque hoc scítius. Ét equidem, sei uócitassetis, uóstrae cenassém domi.*“ „Uolebam“ uden „dicere“ forekommer ogsaa Cas. III, 5, 58; jfr. om dette Vers Fleckeisen Krit. Miscellen S. 9 f.; Fuhrmann i Fleckeisens Jahrbücher 1869 S. 481, 484; Bergk Jahrb. 1872 S. 125, 127. NE, som Ritschl har foran „uostrae“ i V. 590, er kanske feillæst eller feilskrevet for ME. Man kunde muligens ogsaa tænke paa „si mé uocăssetis“.

V, 4, 51. „neútri neuter ínuidet.“ BCD har „neuter utri“. Men, som Kiessling har vist (Rhein. Mus. N. F. XXIII, 411 f.), staar Subjectet hos Plautus i Regelen foran i de Tilfælde, hvor to Casus af et og samme Nomen i samme Sætning staa umiddelbart ved Siden af hinanden.[1]) Til de af Kiessling nævnte Exempler kan føies Stich. V, 6, 5 (hvor der er Forskjel i Kjøn); Truc. I, 1, 27; Pseud. V, 1, 19; jfr. Pseud. IV, 1, 5, hvor Fleckeisen forandrer Haandskrifternes „malus cum malo“ til „cum malo malus“. Uagtet denne Regel ikke er uden Undtagelser (Müller Nachträge 9), saa tør man dog efter den afvise det mod Haandskrifterne stridende „neutri neuter“. Jeg formoder: „*neúter neuteri* ínuidet“. Formen „neuteri“ lader sig støtte ved „dextera“; „sinistera“ Merc. V, 2, 38; „supera“ C. I. L. I. Nr. 1011; „infera“ Nr. 1166; „interet“ Henzen 7287, ligesom ogsaa ved osk. „potereipid“ (med e over begge e) = in utroque. Bü-

[1]) Denne Regel berører den Regel, som Seyffert Philologus XXV, 459 ff. har støttet ved Exempler, at Plautus og Terents pleie at stille „egomet, tute, nosmet“, o. s. v. foran, naar disse Former er i samme Sætning forbundne med en Cas. obliq. af de tilsvarende Pronominalformer „ego, tu, nos“, o. s. v. eller med Former af et tilsvarende Eiendomspronomen.

cheler i Fleckeisens Jahrbücher 1869 S. 486 f. og Brugman Verbor. accent. p. 20 antage en Adverbialform „intero“ = „intro.“

Trinummus.

IV, 3, 80. Dette saa stærkt omstridte Sted har sidst været behandlet af Götz (i Acta soc. philol. Lips. II. 461 f.), der skriver V. 80—82 saaledes:

„Égo mis aerumnís Herculeis súm per maria máxuma
Véctus, capitalí periclo pér praedones plúrumos
Mé seruaui, sáluos redii: núnc hic disperií miser.“

Bortseet fra at Adjectivet „Herculeus“ ikke er paavist hos Plautus (thi sikkerlig med urette har Ritschl sat det ind Stich. I, 3, 70), kan jeg ikke tiltræde Götz's Rettelse, fordi der ved „sum uectus“ savnes et Tillæg, som betegner, at den talende har seilet uden at lide Tab eller Skade. I den følgende aldeles parallele Sætning ligger et tilsvarende Begreb implicite i „me seruaui“; ligeledes staar „saluos“ til ved „redii“. Haandskrr. har „Ego miserum meis periculis sum“ o. s. v. Det ved „sum uectus“ nødvendige Tillæg søger jeg i „periculis“, hvori jeg formoder en Forvanskning af „incolumis“. Denne Forvanskning blev maaské foranlediget derved, at en Afskriver her feilagtig begyndte paa „per maria“, men, efter at have skrevet „per“, mærkede sin Feil; til at fremkalde Forvanskningen „periculis“ har vel det efterfølgende „periclo“ medvirket. I Haandskrifternes „miserummeis“ søger jeg med en Unævnt hos Ritschl „milleaerumneis“; Exempler paa Forvanskning af „l“ til „f“ giver jeg til Truc. IV, 4, 38. Ogsaa i Ordstilling er „mille aerumnis“ symmetrisk med „capitali periclo“, ligesom „per maria maxuma“ med „per praedones plurumos“; derimod vilde Udtrykket ved „meis aerumnis

Herculeis" være afvigende, og heri ligger da endnu en Grund mod denne Conjectur. Jeg læser altsaa:

„Égo *mille aerumnís incolumis* súm per maria máxuma Véctus" o. s. v.

Truculentus.

Prol. 21. Haandskrr. give: „His cum anima ad eum habenti erce teritur" („erteteritur" C, „erceterit̃" D). Jeg formoder: „*Hisce, únam dum habent mínam, eam ameicae déferunt.*" Naar vi forbinde Haandskrifternes Ord anderledes, faa vi: „Hisc uma nima", hvori jeg søger „Hisc unam minam". Spengel Trinummus p. XII og Löwe i Acta soc. philol. Lips. tom. IV p. 349 s. har paavist Formerne „hisc, hasc, illisc" foran Vokal eller „h" i Haandskrifter af Plautus. Til de af dem nævnte Steder kan føies HISCINAEDIBUS i Ambr. Vidul. fragm. II v. 3. Med Entalsformerne „unam minam eam", hvor der er Tale om to Personer, som begge bortskjænke sin sidste Mine, kan jævnføres „capiti uostro" Poen. III, 3, 32. „uostrum ingenium ingeni" Stich. I, 2, 69. „erce" synes opstaaet af „ameicae". Lignende Forvanskning er „Iteca" B Truc. I, 1, 30 af „Itast amica" eller nærmest af „Ita ameca"; „cecare" B, „ceca ore" C, „ceca horae" D Mil. gl. IV, 6, 44 af „caeca amore"; „cec'" B Mil. gl. III, 1, 180 af „moechus". I „terit̃" D synes Tegnet ˜ feilagtig tilføiet; det blev videre til „teritur" BC. Jfr. „neititur" II, 7, 7, hvori jeg har formodet „eicit". I „teritur" for „deferunt" synes første „t" at være Forvanskning for „d", ligesom „t" i „Tutor" I, 1, 11 i CD for „dantur"; i „motus" I, 1, 2 for „modis"; i „cometin" II, 6, 53 for „comedint". „F" synes at være faldet ud paa Grund af Ligheden mellem F og E. Plautus siger hyppigere „deferre aliquid ad aliquem", men ogsaa „deferre aliquid aliquoi", f. Ex.

Truc. IV, 2, 26 „hodie ei quinque argenti [iussi] deferri minas"; Men. II, 3, 41 f. „pallam mihi detulisti", o. s. v.

I, 2, 32. „Nunc múlier factast éx uiro". Palimpsestens Læsemaade bør optages: „Nunc múlier factast *iam* éx uiro". Jfr. „Audi nunc contra iam" Ter. Phorm. IV, 4, 18; „Nunc ego meos animos uiolentos meamque iram ex pectore iam promam" Truc. II, 7, 44.

II, 3, 15. „Nescióquem praestolátast". Istedenfor „praestolatast" har Haandskrr. „presto ita lata est" B. „p̄sto Italataest" C, „praesto Id alata ẽ" D. Ved den af Udgiverne optagne Textform er det haandskriftlige „ita" ikke forklaret. Jeg formoder deri en Forvanskning af „ea", ligesom dette II, 2, 23 er blevet til „ita" i BCD. Jeg skriver: „Nescióquem *ea* praestolátast". Ved „ita" blev „praestolatast" i Haandskrr. feilagtig spaltet i to Dele, ligesom Mil. gl. III, 3, 1 Haandskrr. har „acretele tibi utium" for „tibi Acroteleutium". Jfr. Seyffert Stud. Plaut. p. 22.

II, 3, 21. Studemunds Formodning „Ut rém seruare suáuest!" er meget tiltalende; men man venter dog her snarere et Udtryk, som betyder „rem seruasse" eller „rem integram habere". B har: „Vt rũ seure salue est ue ue misero mihi", CD: „Vtrum seruire salue est ueue misero mihi". Jeg formoder: „*Rusúm rem saluam ut uéllem!* uae miseró mihi!" I „rũ seu" B finder jeg „rusum". Forvanskningen „salue est" synes nærmest opstaaet af „salue ẽ". Af „uellem uae" er blevet „ueuẽue", derpaa „ueue".

II, 4, 78 f. Phr. „Ut quando ótium
Tibi sít ad me reuísas et ualeás." Di. „Uale."

For „reuisas et" har Haandskrr. „reuisast". Forbindelsen ved „et" er vel her mindre passende, da „quando otium tibi sit" ikke tillige hører til „ualeas". Maaské snarere:

„Ut, quando ótium

Tibi sít, ad me reuísas, *[nunc]* ualeás."
Jfr. Cas. II, 2, 39 f.: Mur. „Mox magis quom otium mi et tibi erit, [amplius] Igitur tecum loquar. Nunc uale." Cle. „Valeas"; Truc. IV, 4, 18 f., Rud. II, 4, 13 f.

II, 6, 4. Jeg har i Fleckeisens Jahrbücher 1873 S. 410 fremsat den Formodning, at Aiax Oileus's Søn med Henvisning til Homer („Homeri Iliada") her har været nævnt som Exempel paa en Krigsmand, der har lidt Straf for sit Praleri. Det glæder mig, at mit Forslag har vundet Fleckeisens Bifald, og jeg erkjender, at den af ham foreslaaede Form „Oiliada" er sandsynlig; jfr. ogsaa Skrivemaaden „boiotiam" B Merc. III, 4, 62. Den af mig formodede Form „*Iliada*" lader sig dog maaské støtte derved, at der paa en Cista fra Præneste er skrevet „Aiax Ilios"; se Ephemeris epigraph. 1872 p. 13.

II, 6, 32 f. Phr. „Úbi illaec obsecróst quae me hic relíquit [atque] abs me ábstitit?"

Ast. „Ádsum adduco tíbi exoptatum Strátophanem."

„atque a me abstitit" Acidalius („abs me" Spengel). „eabse abisti" B (ult. litt. „i" fortasse corr. ex „a"), „abse abisti" CD. Mähly har foreslaaet: „reliquit absque me abstitit". Jeg formoder: „Úbi illaec obsecróst quae me hic relíquit? *abs me abést ea?*" For „abest" taler „Adsum" i Svaret. Der maa udtales „mĕ ábest"; se Luchs i Studemunds Studien I, 18.

II, 6, 66. Haandskrr. give: „mox adhuc („huc" CD) cubitum inero". Udgaverne: „móx ad te huc cubitum íuero". Fleckeisen: „móx huc cubitum rédiero". Jeg formoder: „móx *cubitum ad te huc uénero*". Jfr. IV, 4, 30: „operae mihi ubi erit, ad te uenero" og Forvanskningen „ad hanc" CD V, 8 for „ad te hanc"; „adsum" IV, 4, 7 for „ad te sum".

II, 7, 1. „foras gerronis" Haandskrifterne. Deri har Kiessling søgt „forasegerrones"; men et „egerrones" vilde ikke være logisk ensartet med „congerrones" (de som har „gerrae"

sammen). Schwabe foreslaar „forasdegerones“; men „foras“ synes ikke at passe sammen med „de“. Jeg foreslaar: *forasegerones*. Ordet er dannet som „assedo, combibo, succubo, praeco“, o. s. v. „Foras“ føies jo meget hyppig til de med „ex, e“ sammensatte Verber.

II, 7, 24—26. „Uáleo et uenio ad mínus ualentem et mélius qui ualeát fero.
Érus, ocellus túos, ab se deférre me haec iussít tibi
Dóna quae uides íllos ferre et hás quinque argentí minas.“

V. 25 har jeg her givet i den af O. Seyffert foreslaaede Textform. I V 26 vækker „ferre“ efter „fero“ V. 24 og „deferre“ V. 25 Anstød. Haandskrifterne har „fere“. Jeg formoder: „*gerere*“; jfr. „erei damnigeruli, forasegerones“ II, 7, 1 f.

IV, 2, 4. I Haandskrifterne: „Prome uenustatem amanti tuam ut gaudia cum pereis (cumper eis C)“. Dette Vers, som jeg allerede har behandlet i Fleckeisens Jahrbücher 1873 S. 415, foreslaar jeg nu at læse saaledes: „Próme omnem uenustátem amanti, ut gaúdeat *tum* quóm pereit.“ Efter „Prome“ kunde, som Weise har ment, „omē“ d. e. „omnem“ let falde bort. I „tuam“ søger jeg „tum“, ligesom „tuas“ II, 6, 59 er forvansket af „tus“. Hos Plautus staar oftere „tum“ umiddelbart foran „quom“.

IV, 2, 7. „tu perge ut lubet ludere istos.“ B: „ludinistos“, CD: „ludin istos“. O. Seyffert (Stud. Plaut. p. 15) har med Grund betegnet „istos“ som forvansket; han finder følgende sandsynligt: „ut lubet sublinere isti os“. Meget heller bliver jeg staaende ved: „ut lubet *ludere istum*“, hvorved vi tillige bevare Allitterationen. Med det feilagtige „istos“ i Hdskrr. for „istum“ jfr. „animos“ IV, 1, 12 for „animum“, „xonas“ V, 62 for „sonam“, „scias“ I, 2, 97 for „sciam“, „astaphius“ I, 2, 19 for „Astaphium“.

IV, 2, 28—33. O. Seyffert (Philologus XXVII S. 468 f.) skriver:

Di. „Méane ut inimicí mei
Bóna istic comedint? mórtuom hercle mé quam id patiar máuelim."
Ast. „Stúltius quid ést?" Di. „Aperito, quíd iam?"
Ast. „Quia pol máuelim
Míhi inimicos ínuidere quám med inimicís meis.
Nam ínuidere alií bene esse, tíbi male esse, míseriast.
Qui ínuident, egént: illis quibus ínuidetur, í rem habent."

Det tredje Vers („Stultius" o. s. v.) er i Haandskrifterne det sidste; Omstillingen synes mig rigtig. Haandskrr. give: „Stultus quid est („quid ẽ" D) aperire quid" o. s. v. Seyfferts „Aperito" er i denne Forbindelse altfor tungvindt og har ikke Støtte i Plautus's Sprogbrug; jfr. Becker i Studemunds Studien I, 139 om „aperi". W. Müller (Prosodie 733) holder Seyfferts Conjectur for „utvivlsomt falsk". Jeg formoder:

Dì. „Méane ut inimicí mei
Bóna istic comedint? mórtuom hercle mé quam id patiar máuelim."
Ast. „*Stúltus [tu] quidém perires.*" Di. „Quíd iam?"
Ast. „Quia pol máuelim
Míhi inimicos ínuidere quám med inimicís meis."

Udtrykket „perires" er foranlediget ved Diniarchus's „mortuom".

IV, 2, 34. I Fleckeisens Jahrbücher 1873 S. 416 har jeg formodet: „Nón licet, quod ópsonatumst, mé participem fíeri?" Men der bør snarere skrives: *quod ópsonaui.* Dette ligger nærmere ved Haandskrifternes „do obsoni" B, „Do obsonii" CD og betegner Forholdet bedre. Forvanskningen af „quod" er at forklare af Ligheden mellem O, D og Q.

IV, 2, 39. Di. „Ímmo istoc ad uós sine ire." Ast. „Nón

potest.“ Di. „Immó potest.“ Istedenfor „Immo potest“ har Hdskrr. „nimium pati“. Derefter bør man læse: Ast. „Nón potest, *nimiúm petis.*“ Jfr. Mil. gl. IV, 2, 48: „Nimium optas.“

IV, 3, 58 f.: „uerum qui ínprobust, si urnás bibit, Síue adeo carét temeto, támen ab ingenio ínprobust.“

Intet af de for V. 58 fremsatte Forslag („si urnas bibit; si aulas bibit; cupam si bibit; si combibit; si aquam subbibit Siue adeo scatet temeto“) tilfredsstiller mig. Haandskrr. har: „siquã sibibit“ B; „siquam si bibit“ C; „si aquam si bibit“ D. At „caret“ her ikke tør forandres til „scatet“, godtgjøres ved de af Pareus anførte Parallelsteder: „uino uiginti dies ut careat“ Asin. IV, 1, 56 f.; „carent temeto omnes mulieres“ Cic. de Rep. lib. IV hos Non. 5,10. Jeg formoder:

„uerum qui ínprobust, *aquăm sí bibit*
Síue adeo *[haud]* carét temeto.“

IV, 4, 38. H. A. Koch (Fleckeisens Jahrbücher 1872 S. 368) skriver: „Síc sine eumpse adíre, ut coepit, ád me recta sémita.“ Men „recta“ alene er meget bedre end „recta semita“, der ikke retfærdiggjøres ved Cas. II, 8, 33. I „sitenent“ CD „si tenent“ B formoder jeg en Forvanskning af „*militem*“. Hvorledes „mi“ kunde forsvinde, ser man af Forvanskningerne IV, 2, 31 „essem seria“ B for „esse miseria“; IV, 4, 33 „tanturim Litem“ D for „tacturam(?) militem“. „l“ blev forvansket til „f“; jfr. „amosire“ II, 7, 69 for „amoliri“; „quadrupus“ IV, 2, 49 for „quadrupuli“; „fassi s“ IV, 3, 11 for „falsus“. I Ordets Slutning synes mig „nent“ opstaaet af „m“, der ofte er blevet forvansket til „nt“.

V, 43. Strat. „Dédine ego aurum?“ Phr. „Míhi dedisti fílio cibária.“ Dativen „Mihi“ i Spidsen af Sætningen

er her stødende. Andre læse „Mihi?“ eller „Mihin?“; men da skulde man vente: „Dedine ego tibi aurum?“ Da Strabax i følgende Vers ytrer: „alia opust auri mina“, saa formoder jeg: Strat. „Dédine ego *auri mínam?*“ Phr. „Dedisti fílio cibária.“ Forvanskningen „mihi“ for „minam“ kan jævnføres med „mihi amare“ V, 1 for „minam auri“; „Nihil“ V, 36 for „Minis“.

VI.

Den såkaldte Jællingekredses runestene*).

Af

Ludv. F. A. Wimmer, Dr. phil.,
Docent ved universitetet i København.

Det er en bekendt sag, at de nordiske runemindesmærker såre sjælden giver os egenlige historiske oplysninger; runeindskrifternes væsenligste betydning ligger i det vigtige bidrag, de yder til forståelse af de nordiske sprogs udvikling; hvad de lærer os om kultur- og samfundsforhold i oldtiden er i sammenligning hermed lidet, og historiske begivenheder, der har haft indgribende betydning på den tid, da runestenene blev rejste, omtales så sjælden og da i reglen i så ubestemte udtryk, at de kun rent undtagelsesvis med

*) Disse bemærkninger, der blev fremsatte i et møde i filologisk-historisk samfund d. 27. maj 1875, var navnlig fremkaldte ved det af det kgl. nordiske oldskriftselskab udgivne pragtværk „Kongehöjene i Jællinge“ (1875) og et foredrag om samme æmne af prof. P. G. Thorsen i oldskriftselskabets møde d. 22. april 1875 (sml. referat i „Fædrelandet“ for 27. april). Den kritik af Jællingeværket, hvormed jeg indledede foredraget i filologisk samfund, har jeg anset det for overflødigt at medtage på dette sted.
Når jeg har valgt at behandle dette æmne her, er grunden væsenlig den, at konferensråd Madvig gjorde mig den ære at overvære det ovennævnte foredrag og benyttede lejligheden til at erklære sig enig med mig i det hovedpunkt, hvorpå jeg støttede min betragtning af de til Jællingekredsen henregnede mindesmærker (opfattelsen af ordet *dróttning* på Læborg-stenen).

sikkerhed kan henføres til bestemte personer og tider. Den vigtigste og mærkeligste undtagelse herfra danner de berömte Jællinge-stene med Gorms, Tyre Danebods og deres sön Harald blåtands navne. Af denne grund må disse runestene med de tilhørende tvillinghöje henregnes til de mærkeligste oldtidsminder ikke blot i Danmark, men i hele Norden. Hvad under derfor, at de tidlig tildrog sig opmærksomhed, at historikere, sprog- og oldforskere fra de ældste til de nyeste tider har gjort dem til genstand for lærde undersøgelser? Desuagtet må det des værre siges, at der endnu til disse mindesmærker knytter sig „mange hånde tvivl og vanskelige spörsmål, som ikke uden videre, ja måske næppe nogen sinde på en fuldkommen afgörende måde vil kunne løses“, således som det for nylig er udtalt af Worsaae i hans „Forord“ til „Kongehöjene i Jællinge“.

Under disse omstændigheder bliver det derfor dobbelt nødvendigt at holde det, der er klart og sikkert, nöje ude fra det, der kun fremtræder som mer eller mindre løse hypotheser. Det er min overbevisning, at man langt fra har gjort dette ved betragtningen af de mindesmærker, man har samlet under navnet „Jællingekredsens runestene“, eller lignende benævnelser, der sigter til det samme. Tvært imod er meget af det, der fra først af kun blev fremsat som usikker formodning, i den nyere og nyeste tid uden yderligere beviser blevet fremstillet som sikre kendsgærninger, hvorpå man har bygget videre. At det er en skrøbelig bygning, som let kan falde sammen, tror jeg, at den følgende fremstilling vil vise. Mange vigtige spörsmål, som navnlig knytter sig til de to Jællinge-stene, lader sig næppe for öjeblikket løse tilfredsstillende; jeg berører dem derfor i det höjeste i forbigående, for så vidt indskrifterne giver anledning dertil. Hovedsagen for mig ved denne lejlighed er nemlig kun at påvise det forhold, der finder sted mellem Jællinge-stenene

og de andre stene, som man har villet henføre til samme gruppe, navnlig den större Bække-sten og Læborg-stenen, samt den mindre Bække-sten og den större Søndervissing-sten*).

Jeg skal i den hensigt gennemgå „Jællingekredsens“ mindesmærker i det enkelte. Gengivelsen af indskrifterne og omskrivningen til olddansk er foretaget efter de grundsætninger, jeg har udviklet i min afhandling om „runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden“ (Årb. f. nord. oldk. og hist. 1874), som jeg i det følgende betegner „Run. opr.“; en nærmere begrundelse af enkelthederne anser jeg for overflødig på dette sted**).

1. Mindre Jællinge-sten.

(Tegning i Jællingeværket tavle III.)

Forside: :kurmʀ: kunukʀ:
:k[ar]þi: kubl: þusi:
:a[f]t: þurui: kunu.***)
Bagside: :sina: tanmarkaʀ: but

ɔ: Gormʀ konungʀ gørði kumbl þausi (þøsi?) æft þyrwi kunu sína, Danmarkaʀ bót.

(I almindelig oldnordisk sprogform: *Gormr konungr gørði kum(b)l þessi ept(ir) þýri konu sína, Danmarkar bót.*)

„Gorm konge gjorde dette mindesmærke efter Tyre sin kone, Danmarks bod (trøst, frelse)“.

Uagtet denne indskrift i sig selv synes så overordenlig klar og simpel, frembyder den dog de allerstörste vanskeligheder. Enhver uhildet betragtning, som kun gik ud fra indskriften selv, måtte nødvendig komme til det resultat,

*) Med undtagelse af Søndervissing-stenen har jeg selv haft lejlighed til at undersøge disse mindesmærker.

**) I gengivelsen af indskrifterne sættes de bogstaver, der nu er forsvundne på grund af stenenes afskalning, i klammer.

***) I Worms tid var alle runer i ordene karþi og aft endnu tydelige (Monum. Dan. s. 339).

at Gorm havde rejst mindesmærket, *kumbl*, det vil sige höjen med den tilhørende runesten, efter sin afdøde hustru; at stenen fra først af har stået på Tyres höj (den store søndre höj), ikke på sin nuværende plads ved kirken, tör nemlig anses for sikkert. Ved den store udgravning af denne höj 1861 fandt man imidlertid ikke spor af gravkammer; den slutning lå derfor nær, at Tyre aldrig var bleven stedet til hvile i höjen, men at denne måtte opfattes som et kenotafion, en mindehöj. Tyre kunde da være begravet på et andet os ubekendt sted, og Gorm kunde have rejst en höj med runesten til hendes minde ved Jællinge, hvor han plejede at opholde sig. En sådan skik er ikke uhørt i oldtiden; et sikkert eksempel herpå kendes i al fald fra Skåne, hvor Valleberga-stenen efter Bruzelius' tegning har følgende indskrift: suin: auk: turgutr: kiaurþu: kuml: þisi iftiʀ: mana auk: suin (ell. suini) — kuþ: hialbi: siaul: þiʀa: wel: ian: þeʀ: ligia: i: luntunum, altså tydelig en „mindekumbl", rejst i Skåne efter to mænd, der lå begravede i London.

Men den mindre Jællinge-sten frembyder endnu den store vanskelighed, at dens indskrift synes at stå i bestemt strid med historiens vidnesbyrd, i følge hvilket Tyre har overlevet Gorm. Er dette rigtigt, hvad naturligvis efter beskaffenheden af de historiske kilder til den tid ingenlunde er afgjort, må indskriften følgelig forstås således, at det ikke blot er en mindehöj og mindesten, rejst af Gorm efter Tyre, men at höjen og stenen må være rejste til minde om Tyre i hendes levende live. Der findes nu ganske vist ikke få runestene, på hvilke det hedder, at „N. N. rejste stenen efter sig selv i levende live" eller lign., og det vilde derfor være for dristigt bestemt at nægte, at en mand kunde falde på at rejse en höj og sten til minde om sin levende hustru. Imidlertid giver indskriften på den mindre Jællinge-

sten ikke blot ikke den mindste antydning hertil, men dens hele form gör endogså efter min mening en sådan antagelse i den grad usandsynlig, at jeg vanskelig vil kunne tro derpå, når dens nødvendighed ikke ad anden vej lader sig påvise, hvad vel næppe er muligt*).

2. Större Jællinge-sten.

(Tegning i Jællingeværket tavle IV og V.)

Forside: : haraltr: kunukʀ: baþ: kaurua
kubl: þausi: aft: kurm: faþur sin
auk. aft: þąurui: muþur: siná: sa.
haraltr. ias: sąʀ. uan. tanmaurk

Bagside I: ala. auk. nuruiak [alan??]

II: auk. tan[a muk lit?] kristną

I linje 3 på forsiden har man tidligere læst þiurui („Run. opr." s. 220); den rigtige form findes nu også på Kornerups tegning i Jællingeværket. På bagsiden er der en afskalning efter ordet nuruiak så stor, at der netop er plads til ordet alan (ɔ: *allan*), som efter Hofmanns formodning oprindelig har stået på dette sted**); der findes dog på stenen selv ikke det ringeste spor af nogen runestav, og uagtet derfor både pladsen og parallellismen med det foregående tanmaurk ala gör den formodning ret tiltalende, at der også har fulgt alan efter nuruiak, må det henstilles som tvivlsomt, hvor vidt der i det hele taget har stået noget ord på den tomme plads efter nuruiak.

---

*) Også tilföjelsen af Tyres tilnavn Danmarkaʀ bót vilde unægtelig, i al fald fra vor tids standpunkt, være bedre begrundet, hvis mindesmærket var rejst efter hendes død. Herpå lægger jeg dog ingen særlig vægt; på den större Søndervissing-sten, som uden tvivl er rejst af Harald blåtands hustru Tove til minde om hendes moder, kaldes Harald „den gode", uagtet stenen må være rejst længe för hans død.

**) C. Hofmann, „über einige runeninschriften", i sitzungsber. der königl. Bayer. akad. der wissensch. for 7. juli 1866.

Den större afskalning i 2den linje, som allerede fandtes i Worms tid, har jeg tidligere ligesom Hofmann på det nylig anførte sted trot måtte udfyldes tanmaurk lit, hvilket både giver god mening og passer til kristnḁ*). Efter selv at have undersøgt indskriften anser jeg det dog nu for sikkert, at de runespor, der findes på stenen, ikke lader sig udfylde således; af alle runer mellem auk og kristnḁ er nemlig kun den 1ste (*t*) og 3dje (*n*) tydelige; på den 2den

*) Jeg har nemlig altid anset det for overvejende sandsynligt, at kristnḁ her var navneform af udsagnso., i hvilket tilfælde vi vilde have en ældre skrivemåde for kristna (sml. kaurua i 1ste linje på forsiden), der også kunde være fremkaldt af det foregående *n* („Run. opr." s. 216; netop på samme måde har Frösöstenen i Jämtland (Worm Mon. Dan. s. 522, Bautil no 1112, Liljegren no 1085): hḁn lit kristnḁ iḁtalḁnt = *hann lét kristna Jamtaland,* men lige foran lit....kirua). Derimod strider det mod betydningen af den sidste rune at læse kristno og opfatte dette i betydningen *kristnu.* Da imidlertid tegnene for det „nasale" *a* og det almindelige *a* er sammenblandede på den tid, hvortil den större Jællinge-sten hører, kan kristnḁ formelt også være nf. ent. af et hunkönsord *kristna* (= oldnord. *kristni*) eller gf. ent. huk. og gf. flt. hak. af tillægsordet *kristinn* (sml. hribnḁ på den mindre Bække-sten). En læsemåde tani karþi kristnḁ ɔ: *Dani gørði kristna,* „gjorde Danerne kristne", vilde derfor være sproglig mulig og modsiges ikke bestemt af de lævnede runespor; tvært imod havde den 3dje rune efter *t* allerede i Worms tid ingen synlig tværstav, så at den snarest må opfattes som *i*, og den følgende rune kan læses som *k* (således også hos Worm); hertil kommer, at toppen af den sidste rune foran kristnḁ, som endnu er temmelig tydelig, ikke viser noget spor af bistav og følgelig bedre passer til *i* end til *t*. — Både den her meddelte formodning tani karþi kristnḁ og den ovenfor givne tolkning tana muk lit kristnḁ er først faldne mig ind efter undersøgelsen af indskriften; måske vil derfor en ny undersøgelse med disse læsemåder for öje kunne føre til noget större sikkerhed. Men jeg er fuldt overtydet om, at det aldrig vil lykkes at afgöre spörsmålet med fuldkommen sikkerhed. Af alle de ældre tolkninger kan kun Rafns ved Repps læsning fremkaldte og i forbigående udtalte formodning (Antiquar. Tidsskr. 1852—54, s. 279) tanakun lit kristnḁ komme i betragtning, hvorimod pladsen ikke tilsteder at læse tanafulk lit kristnḁ.

findes meget svage spor af en bistav på midten, som gör det höjst sandsynligt, at der oprindelig har stået *a*; derimod viser den 4de sig kun som en enkelt stav, der ikke kan have været tegn for *m*, medens den derefter følgende stav synes at have lævning af bistave til bægge sider for oven, så at man snarest må formode et *m* på dette sted. Hertil kommer, at pladsen på stenen er for lille til at rumme ordene tanmaurk lit. Som følge heraf er jeg mest tilböjelig til at udfylde stedet tana muk lit kristną, i det jeg opfatter tana muk = *Dana múg*, „Danefolket", i lighed med *allr múgr Svía* i Ynglinga saga (Heimskringla ed. Unger c. 46, Codex Frisianus ed. Unger c. 44); sml. *allr landsmúgr* i Olav d. helliges saga (Kristiania 1853) s. 34 [15] (= *landsfólkit* s. 34 [12]).

I sin olddanske sprogform vilde indskriften altså lyde:

Haraldr konungʀ bað gørwa kumbl þøsi (þausi?) æft Gorm fåður sínn auk æft Þyrwi móður sína, sá Haraldr es séʀ wann Danmårk alla auk Norweg (allan??) auk Dan[a múg lét?] kristną.

(Almindelig oldnordisk: *Haraldr konungr bað gør(v)a kum(b)l þessi ept(ir) Gorm föður sínn ok ept(ir) þyri móður sína, sá Haraldr er (es) sér vann Danmörk alla ok Nor(v)eg*) [allan??] ok Dan[a múg lét?] kristna.*)

„Harald konge bad (bød) göre dette mindesmærke efter Gorm sin fader og efter Tyre sin moder, den Harald, som vandt sig al Danmark og (al??) Norge og lod Danefolket kristne".

---

*) Formen *Norvegr*, der stemmer med skrivemåden på Jællinge-stenen, bruges netop regelmæssig i de ældste oldnordiske håndskrifter, hvad jeg anfører her, fordi det i Oxforder-ordbogen s. 457 hedder: „even the *v* (Nor-vegr) is hardly found in good vellums, and is never sounded".

Både efter indhold, sprog og ornamenter viser den större Jællinge-sten sig som yngre end den mindre, og vi tör tilnærmelsesvis antage, at der ligger et tidsrum af omtr. 50 år mellem bægge indskrifter. At stenen imidlertid er rejst af kong Harald selv efter hans forældre, synes mig at fremgå så tydelig af indskriften, at jeg ikke nærer mindste tvivl derom. Af udtrykket *bað* „bad“ (ikke *bauð* „bød“ eller *lét* „lod“), og fordi Harald omtales i 3dje person som *sá Haraldr*, „den Harald“, slutter Thorsen imidlertid, at Harald ikke selv har fået mindesmærket færdigt, men har bedet (*bað*) en anden, nemlig sönnen Sven tjugeskæg, at udføre det; fra Sven hidrører derfor efter Thorsens mening „den store Jællinge-runesten med den tilhørende gravhöj over kong Gorm“ *).

Havde Thorsen ret heri, vilde jeg finde det i höj grad mærkeligt, at Svens virksomhed med hensyn til mindesmærket ikke med ét ord omtales i den lange indskrift. Men hverken *bað* eller *sá Haraldr* indeholder tilstrækkelig støtte for den antagelse, at mindesmærket ikke er rejst af Harald selv. Hvad for det første *bað* angår, er det uberettiget at tillægge dette udtryk betydningen: „Harald rettede den bön til sin sön“; *biðja* bruges her som ofte i oldsproget i en betydning, der nu nærmest må gengives med „byde“, og *bað* er altså kun et mindre stærkt udtryk for *bauð*, men danner ingenlunde en modsætning dertil. Det hedder således, for kun at anføre nogle enkelte eksempler, i fortællingen om Tors færd til Udgårdeloke i Snorra Edda: *þá kallar Útgarðaloki til sín sveinstaula nökkvorn, er nefndr er Hugi, ok bað*

*) P. G. Thorsen, De danske Runemindesmærker, s. 133 ff. (sml. „Fædrelandet“ for 27. april 1875). — Allerede tidligere har i øvrigt T. G. Repp i nogle bemærkninger „om kong Gorms mindesten i Jællinge“ i Antiquar. Tidsskr. 1852—54, s. 268 ff. fremhævet udtrykkene *bað* og *sá Haraldr* som bevis på, at denne sten umulig kan hidrøre fra kong Harald selv.

hann renna í köpp við Þjálfa ɔ: „bød ham løbe om kap med T.“ (Snorra Edda I, s. 154); *Útgarðaloki .... kallar skutilsvein sínn, biðr, at hann taki vítishorn* ɔ: „siger, at han skal hente, byder ham hente ...“ (smst. s. 156); *bað þau hætta fanginu*, „opfordrede dem til, bød dem holde op med brydningen“ (smst. s. 160). I det første kvad om Helge Hundingsbane i den ældre Edda hedder det om nornerne, som indfinder sig ved Helges fødsel (v. 2):

þann báðu fylki
frægstan verða

ɔ: „de bød, at den fyrste skulde vorde den berömteste“, og straks efter fortælles det, hvorledes de udspænder skæbnetrådene i de forskellige himmelegne for derved at bestemme grænserne for Helges rige; da kastede én af nornerne én ende mod nord, og der tilföjes (v. 4):

ey bað hón halda

ɔ: „evig bød hun den at holde“. På disse steder vilde vi også nu kunne gengive *biðja* ved „bede“; men enhver vil da forstå, at der i dette udtryk i virkeligheden ligger en befaling. Når „Harald konge bad göre dette mindesmærke“, da har hans „bön“ samme betydning, som når Udgårdeloke „beder“ sine tjænere göre det og det, og nornens „bad“ er netop et udtryk for hendes urokkelige „bud“. Som oplysende for forholdet mellem udtrykkene „bede“ og „byde“ fortjæner også det oldnord. *biðja e-n vera heilan* at jævnføres med det énsbetydende lat. *valere jubere**).

---

*) Også i andre runeindskrifter bruges undertiden *bað* på samme måde som på Jællinge-stenen; således hedder det på Björkö-stenen fra Upland (Liljegren no 334 = R. Dybeck, Sveriges Runurkunder, fol., II no 55): tutiʀ baþ karua kubl þita aft iuta. En væsenlig forskel mellem betydningen af baþ på dette sted og det hyppige lit skal man nu have ondt ved at påvise.

At endelig Harald selv ikke kan have rejst mindesmærket, fordi han i indskriften omtales som *sá Haraldr*, „den Harald“, forstår jeg ikke. Det er jo netop ejendommeligt for den store masse af indskrifter med den kortere runerække, at den, der har rejst mindesmærket, runeristeren o. s. v., så godt som altid omtales i 3dje person („Run. opr.“ s. 241), og hermed stemmer da også aldeles begyndelsen på den större Jællinge-sten: „Harald konge bød . . . .“; vilde Harald hertil föje en yderligere bemærkning om sig selv i en relativsætning, ser jeg ikke, at det kunde ske på en simplere og naturligere måde end ved ordene *sá Haraldr es* således som i indskriften.

Jeg tror således at turde fastholde som sikkert, at den store Jællinge-sten meddeler, at kong Harald selv rejste mindesmærket efter sine forældre*), og i det hele taget forekommer det mig ikke, at denne indskrift fra den sproglige side frembyder nogen som helst vanskelighed. De vanskeligheder, som knytter sig til dette mindesmærke, bliver det langt snarere oldforskernes og historikernes end sprogforskernes sag at klare. Har oldforskerne ret i den formodning, som Worsaae og Thorsen udtalte i anledning af udgravningerne 1861**), og som senere er tiltrådt af de fleste, men som des værre på grund af de tidligere usystematiske gravninger i den nordre höj næppe nogen sinde vil kunne afgöres med sikkerhed, at den store søndre höj er

*) Derimod er jeg ganske enig med Thorsen i at antage den kong Sven, der rejste Danevirke-stenen, for Sven tjugeskæg (sml. „Run. opr.“ s. 209); men at den större Jællinge-sten er rejst „adskillige år efter den tid, da stenen ved Danevirke blev sat“ (Thorsen, De danske Runem. s. 134), anser jeg for en aldeles uholdbar påstand. Danevirke-stenen må henføres til omtr. år 1000 (efter Thorsen nogle år tidligere).

**) Sé Jællingeværket s. 14; P. G. Thorsen, „Kongehöjene i Jællinge“, Kbh. 1861 (særtryk af „Fædrelandet“ for 20. avgust 1861).

en mindehöj, rejst af Gorm for Tyre, og at den nordre höj har været det fælles gravsted for Gorm og Tyre, vilde jeg snarest tænke mig forholdet således, at Gorm havde udtalt ønsket om at blive begravet i samme höj som Tyre; han opkastede derfor en mindehöj efter hende, men selv blev hun foreløbig stedet til hvile på et andet sted. Ved Gorms død blev både han og Tyre jordede i den höj, som Harald lod opkaste efter dem*); derimod blev runestenen, som efter sin indskrift ikke kan tilhøre begyndelsen af Haralds regering, rejst mange år senere, og først nu var hele det mindesmærke, Harald vilde rejse efter sine forældre, færdigt. At både Gorm og Tyre hvilede i den af Harald opkastede nordre höj, vilde ganske vist passe godt med indskriftens ord („Harald konge bød göre dette mindesmærke — höjen og runestenen — efter Gorm sin fader og efter Tyre sin moder"); men vi tör ingenlunde drage denne slutning af indskriften alene. Den större Jællinge-sten, som efter hvad Engelhardt har oplyst i et foredrag i oldskriftselskabet d. 17. decbr. 1874, netop står på sin oprindelige plads midt mellem bægge höje, kan meget godt fortælle, at Harald gjorde „dette mindesmærke" efter sin fader og moder, uden at deri ligger, at bægge hviler i samme höj; den af Harald opkastede höj blev ved den mægtige runesten forbunden med Gorms höj over Tyre, og bægge disse höje og runestenen i forening danner det af Harald rejste „mindesmærke efter Gorm og Tyre", hvad enten de bægge eller kun den ene har hvilet i den nordre höj.

---

*) Har Tyre derimod overlevet Gorm, må den ovenfor fremsatte antagelse naturligvis ændres herefter, hvad jo heller ikke vil være vanskeligt. — Den forestilling, at höjen skulde være opkastet efter den først afdøde af Haralds forældre og derpå atter senere være åbnet for at modtage den andens lig (Jællingeværket s. 26 nederst), kan jeg af mange grunde ikke tiltræde.

Som vi har set, frembyder de to Jællinge-stene, uagtet deres indskrifter er aldeles klare fra den sproglige side, store — eller rettere uløselige — vanskeligheder, således som det også har stået klart for de fleste forskere, hvis mening kan have nogen vægt. Langt lettere har man derimod taget sig sagen med hensyn til de øvrige mindesmærker, som man har henregnet til samme kreds som Jællinge-stenene; her har man nemlig overset virkelige vanskeligheder, og væsenlig støttet på en urigtig tolkning af et enkelt ord, har man af disse stene opført en meget skrøbelig bygning. Det er hovedhensigten med de i det følgende fremsatte bemærkninger at påvise, at den sikre historiske grundvold, som vi kan bygge på med hensyn til de personer, der nævnes på Jællinge-stenene, i höj grad svigter, når vi betragter „Jællingekredsens“ andre mindesmærker.

3. Större Bække-sten.

(Tegning i Jællingeværket tavle XX.)

Den prægtige granitblok, der i ydre form minder noget om den större Jællinge-sten, fandtes 1807 i kirkegårdsdiget ved Bække (Anst herred, Ribe amt), omtr. 4 mil S.V. for Jællinge; nu står den ved Bække kirke (ikke i stendiget, som det angives i Jællingeværket). Indskriften med de anselige runer, der vidner om en kyndig runerister, som ikke har ladet sig afskrække af de naturlige ophöjninger og fordybninger i stenen, lyder således:

r a f n u k a : t u f i : a u k : f u t i n
a u k : k n u b l i : þ a i ʀ : þ r i ʀ : k a þ u :
þ u r u i a ʀ : h a u k :

ɔ: (H)r a v n u n g a - T ó v i a u k F u n d i n n a u k G n ý p l i þ a i ʀ þ r í ʀ g ø r ð u þ y r w j a ʀ h a u g.

(A l m i n d e l i g o l d n o r d i s k: *Hrafnunga-Tófi ok Fundinn ok Gnýpli þeir þrír gørðu þyri haug.*)

„Ravnunge-Tove og Fundin og Gnyble, de tre gjorde Tyres höj“.

Finn Magnusen, som undersøgte stenen 1821 og først meddelte nöjagtige oplysninger om den, siger: „Her læser man da navnene på tre mænd, som havde opført Tyres höj. Man må snart falde på at gætte, at dronning Tyre Danebod menes her“ (Antiqvariske Annaler IV, s. 117). Denne mening er senere tiltrådt af alle, og den fremtræder i den nyere tid ikke mere som en gætning, men som en sikker kendsgærning. Tilsyneladende har denne formodning også meget for sig, og den synes navnlig at styrkes ved indskriften på

4. Læborg-stenen.

(Tegning i Jællingeværket tavle XXII.)

I Worms tid lå denne sten i et stort hul et stykke N. for Læborg kirke, omtr. 1 mil S. for Bække. F. Magnusen, der undersøgte den 1821 samtidig med Bække-stenen, fandt den endnu på samme sted og udtalte den formodning, at den var et bortsprængt stykke af en mægtig blok, som endnu ligger i bunden af hullet. Dette kan dog næppe være tilfældet, uagtet runestenen og den nævnte blok er af samme stenart; men dette er også tilfældet med en anden stor sten, som ligeledes endnu ligger på kanten af hullet.

Runestenen selv, der nu ligger på Læborg kirkegård, er en vældig blok, mærkelig ved sin ujævnhed og fuldstændig rå form, skönt den ikke har den sædvanlige runestensform, men snarere minder om en ligkiste; den har næppe nogen sinde været rejst, men har fra først af vistnok ligget ned ligesom nu. (Tegningen i Jællingeværket giver i flere henseender et uheldigt billede af dette mindesmærke.) Indskriften, der løber i to linjer, lyder:

r h a f n u k a t u f i ⁝ h i a u ⁝ r u n a ʀ : þ a s i a f t
[þ u r] u i ⁝ t r u t n i k : s i n a

ɔ: H r a v n u n g a - T ó v i h i o r ú n a ʀ þ á s s i (þ æ s s i?) æ f t þ y r w i d r ó t t n i n g s í n a.

(Almindelig o l d n o r d i s k: *Hrafnunga-Tófi hjó rúnar þessar ept(ir) þyri dróttning sína.*)

Dette har F. Magnusen og alle efter ham uden betænkning oversat:

„Ravnunge-Tove huggede disse runer efter Tyre sin dronning“.

På grund af en större afskalning mangler des værre begyndelsen af navnet, så at der nu ikke findes mindste spor af andre runer end de to sidste . . . u i. Da der imidlertid foran u i netop er plads til þ u r, og da Ravnunge-Tove, som efter Bække-stenens indskrift var med til at rejse en höj efter Tyre, også her optræder som runerister efter en kvinde, hvis navn ligeledes har endt på -u i, forekommer den formodning mig höjst rimelig, at vi også på Læborg-stenen skal læse þ u r u i, således som F. Magnusen har antaget, og hvoraf Arendt tidligere (1815) endogså havde trot at se tydelige spor*). Ikke blot Bække- og Læborg-stenen var således bragte i forbindelse med hinanden; men da det naturligvis lå nær ved „dronning Tyre“ at tænke på T y r e D a n e b o d, fik vi herved tillige en naturlig tilknytning til Jællinge-stenene. F. Magnusen selv er dog ingenlunde blind for flere af de vanskeligheder, som herved vilde møde os, og han udtaler sig i det hele med stor varsomhed. Efter at have anført som en mulighed, at runestenen „blot var bestemt for en mindehöj uden at være nogen egenlig gravsten“, fremsætter han som en ny formodning: „Endelig kan

*) Arendts iagttagelse kan dog næppe være rigtig, da heller ikke Worm har mere end de to sidste runer af navnet, så at afskalningen på dette sted altså må være meget gammel.

man gætte, at Tyre først er bleven begravet her, men at hendes legeme siden er flyttet til Jællinge". Til sidst udtaler han dog som sikkert kun følgende: „I al fald er Læborg-stenen oprejst eller udhugget for en dronning, rimeligvis i den hedenske tid, og er således et af vore mærkeligste runeminder" (Antiqv. Annaler IV, s. 122). Så forsigtig som F. Magnusen har man derimod ikke været i den nyere tid, hvilket er så meget uheldigere, som endogså det, han og alle efter ham har trot aldeles utvivlsomt at finde på stenen, nemlig at den er hugget efter „en dronning", vil vise sig uholdbart ved nærmere prøvelse. Stod der virkelig i indskriften, at den var hugget efter dronning Tyre, da vilde også jeg måske kunne overse de andre vanskeligheder, som var forbundne med at antage denne dronning Tyre for den samme som Tyre Danebod; men jeg vover med fuld sikkerhed at påstå, at Læborg-stenens indskrift umulig kan oversættes som man hidtil har gjort: „Ravnunge-Tove huggede disse runer efter Tyre sin dronning".

At ordet trutnik ɔ: *dróttning* sidst i indskriften også den gang kunde betegne „dronning" i ordets nuværende betydning, tvivler jeg ikke om; men det havde tillige en anden almindeligere betydning, der tidlig blev opgivet, nemlig „herskerinde" (i huset), ligesom det tilsvarende hankönsord *dróttinn* betegnede (husets) „herre". Således hedder det på Glavendrup-stenen: raknhiltr sati stain þąnsi auft ala.... in suti raist runaʀ þasi aft trutin sin ɔ: *Ragnhildr satti stain þannsi øft Ála.... en Sóti raist rúnaʀ þássi (þæssi?) øft dróttin sínn*, „Ragnhild satte denne sten efter Ale....; men Sote ristede disse runer efter sin herre"; Års-stenens ene side lyder: ąsur sati stin (ell. stain) þąnsi aft ualtuka trutin sin ɔ: *Ąsur satti stain þannsi æft Waltóka dróttin sínn*, „Åsur satte denne sten efter Valtoke sin herre". Også på andre

runestene finder vi *dróttinn* brugt på denne måde. Havde Sote på Glavendrup-stenen ristet runerne efter Ragnhild i steden for efter Ale, da havde han sikkert skrevet *øft dróttning sína*, hvad næppe nogen vilde være faldet på at oversætte „efter sin dronning“, men „efter sin herskerinde“ med den gamle og oprindelige betydning af ordet *dróttning*, som endnu kan påvises enkelte steder i oldsproget, således i Grágás, Vígslóði c. 102 (I, s. 178) ed. Finsen (= AM. c. 47; II, s. 86): *præll sá er vegr at dróttne sínom eða at dróttningo eða börn þeira*, „den træl, som dræber sin herre eller sin herskerinde eller deres börn“; sml. smst. c. 110 (I, s. 188) ed. Finsen (= AM. c. 111; II, s. 161): *þar er þræll verðr skógarmaðr um víg dróttins síns eða dróttningar*, „når en træl bliver fredløs for drab på sin herre eller herskerinde“.

Jeg vover nu at påstå, at udtrykket *dróttning sína* på Læborg-stenen ikke blot kan, men nødvendigvis må opfattes på samme måde som Glavendrup-stenens og andre indskrifters *dróttin sínn*, og altså skal oversættes „sin herskerinde“, ikke „sin dronning“. Oversættelsen „dronning“ vilde kræve *dróttning* alene uden tilföjelse af *sína*, og det forekommer mig rimeligt, at Ravnunge-Tove, hvis den Tyre, til minde om hvem han huggede sine runer og var med til at rejse höj, virkelig var den samme som landets dronning, vilde have betegnet dette ved en yderligere tilföjelse; det havde i al fald ligget nærmere for ham end for kong Gorm i indskriften at mindes hendes tilnavn *Danmarkar bót.*

Uagtet den oversættelse af Læborg-indskriften, som jeg anser for den eneste mulige, ikke udelukker, at Ravnunge-Toves „herskerinde“ tillige kunde være landets dronning og den samme som Tyre Danebod, vilde en sådan antagelse dog ikke blot høre til de allerdristigste og aldeles ubevislige hypotheser, men også være i höjeste grad usandsynlig.

At en mand skulde falde på at forevige mindet om, at han havde været med til at opkaste Tyres höj i Jællinge, ved at rejse en sten med underretning derom i flere miles afstand fra höjen, vilde i og for sig være höjst mærkeligt; men endnu mærkeligere vilde det være, at de tre mænd på Bække-stenen vilde fortælle efterverdenen, at de byggede den höj, om hvilken den mindre Jællinge-sten siger, at kong Gorm selv gjorde den, ikke at tale om, at bygmesterne skulde have foreviget deres bedrift ved den store og anselige Bække-sten, medens Gorm havde ladet sig nöje med den forholdsvis uanselige mindre Jællinge-sten.

Der er da heller intet, som kan begrunde den antagelse, at Bække- og Læborg-stenene slutter sig til Jællinge-stenene, uden navnet Tyre, der findes på dem alle. Men hvem vil vel, når min oversættelse af Læborg-indskriften er rigtig, hvad jeg anser for givet, driste sig til at påstå, at Bække- og Læborg-stenens Tyre er Tyre Danebod? Runemindesmærkerne viser os nemlig, at dette navn på den tid må have været meget almindeligt i Danmark*), og lige så godt som man henfører Bække- og Læborg-stenen til Jællingekredsen, vilde de andre stene med samme navn kunne henføres til denne kreds, hvad dog ingen endnu har dristet sig til. Af den des værre meget utydelige indskrift på Skivum-stenen (Års herred, Ålborg amt) fremgår det i al fald med sikkerhed, at den er rejst efter en mand, om hvem det siges, at „han var den bedste og første mand i Danmark" (hąn uas . . . mąną [således skal der vel læses]

*) Også på svenske runestene forekommer navnet Tyre: en uplandsk sten (Liljegren no 76 = Dybeck fol. I no 147) har det både i nf. (þurui) og i ef. (þuruiaʀ); en anden sten fra Upland (Liljegren no 483) har nf. þurui. — Navnet Gorm findes også på den ene af Hällestad-stenene fra Skåne og på en sten fra Vestergötland (Liljegren no 1384).

baistr i tąnmarku auk furstr); men navnet selv mangler, „og det tör ingen fantasi udfylde, end ikke den dristigste“, siger N. M. Petersen (Bidrag til den danske Literaturs Historie I², s. 15), en mening, som jeg fuldstændig tiltræder. Da imidlertid þurui nævnes først mellem dem, der har rejst mindesmærket (kumbl) efter ham, og da de spor, der endnu findes på stenen af navnet, virkelig kunde tilstede at udfylde det kurm, har det altid undret mig, at man ikke også her har villet finde et til Jællingekredsen hørende mindesmærke om Gorm og Tyre Danebod. Men så måtte man konsekvent vel også henføre Sæddingestenen fra Låland til denne kreds, da den siger, at „Tyre rejste denne sten efter sin mand“, hvis navn mærkelig nok er udslettet ligesom på Skivum-stenen.

En ædruelig kritik må efter min mening blive stående ved den antagelse, at Tyre Danebod kun omtales på Jællinge-stenene, og at det er andre kvinder af samme navn, der nævnes ikke blot på Skivum- og Sæddinge-, men også på Bække- og Læborg-stenene. At disse to sidste mindesmærker hører sammen, synes dog Ravnunge-Toves navn på bægge mig at göre höjst sandsynligt. Jeg formoder, at disse indskrifters Tyre har været en mægtig og anset kvinde (som f. eks. Tryggevælde- og Glavendrupstenens Ragnhild), efter hvem de tre mænd, hvis navne vi læser på Bække-stenen, har rejst en höj, hvor stenen stod, og den ene af disse mænd desuden har ristet runerne på Læborg-stenen*). Bække- og Læborg-stenen i forening med höjen og måske endnu en stenkreds, der forbandt det hele, kan have udgjort et stort og anseligt mindesmærke efter Tyre.

---

*) Jeg anser det for sandsynligt, at også Horne-stenen (Worm, Mon. Dan. s. 325) hidrører fra Ravnunge-Tove; derpå tyder ikke blot dens ....ukatufi, men også skrivemåden kaþi for karþi som på Bække-stenen.

Således læser vi også på Glavendrup-stenen, at Ragnhild satte stenen (runestenen) efter Ale, at hans sönner gjorde mindesmærket (*kumbl*, höjen og sandsynligvis en stenkreds), og at Sote ristede runerne.

Ligesom Glavendrup- og Tryggevælde-stenene må den större Bække-sten og Læborg-stenen henføres til slutningen af 9de eller begyndelsen af 10de årh. og bliver således omtrent samtidige med den mindre Jællinge-sten.

Da den forudsætning, hvorpå man har begrundet forbindelsen mellem Bække- og Læborg-stenen samt Jællingestenene, altså efter det foran udviklede er urigtig, bortfalder dermed naturligvis tillige alle de slutninger, som man med alt for stor dristighed har bygget herpå, og som i den senere tid er fremstillede som sikre kendsgærninger både andensteds og i Jællingeværket, hvor det i anledning af Bække-indskriften hedder: „Denne mærkelige indskrift meddeler os altså navnene på de tre mænd, som har bygget dronning Tyras höj i Jællinge, og vi må efter det foregående formode, at höjen, der her er tale om, ikke kan være nogen anden end den store søndre höj, hvilken Gorm lod rejse som en mindehöj for sin hustru. Upåtvivlelig har disse mænd — hvad runestenen i Læborg synes at hentyde på*) — været hedninge. Det har været dem, der på kong Gorms befaling har ledet hint store arbejde, som tilvisse krævede mange menneskers forenede anstrængelser. Som formænd har de følt en berettiget stolthed, så at de mente

*) Som det yderligere fremgår af bemærkningerne om Læborgstenen (s. 32 f.), sigtes der herved til Torshammeren, som to gange er afbildet på denne sten. I og for sig indeholder dette dog ikke et tilstrækkeligt bevis for, at Læborg-stenen tilhører den hedenske tid; en Torshammer findes også på Hanning-stenen (ved Ringkøbing), skönt denne hører til vore yngste runestene, der må sættes langt ned i den kristne tid. Hverken Læborg- eller Hanning-stenens tid lader sig bestemme ved Torshammeren, men kun ved deres sprog- og runeformer.

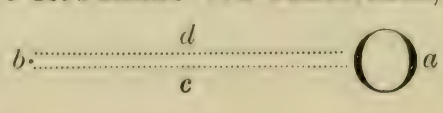
at burde underrette efterverdenen om denne stordåd ved en runesten rejst i deres hjemstavn“ (s. 31). Disse betragtninger udføres videre i anledning af Læborg-indskriften: „Vi møder altså atter her Rafnunga Tovis navn og ser, at det ikke var ham nok at have været en af hovedlederne ved opførelsen af dronningens höj i Jællinge, men at han også i sin hjemstavn som en af hendes tro mænd, måske en af dem, der var med hende ved arbejdet på Danevirke, har villet sætte hende et mindesmærke, en æresstøtte. Vi tör af disse gentagne nævnelser af Rafnunga navnet i forbindelse med dronningens vistnok formode, at denne slægt både har været anset og nöje knyttet til kongehuset. Dronning Tyra var så elsket af folket, at det var en naturlig trang for dem, der havde stået i hendes tjæneste, at ville göre deres til at bevare hendes navn til efterverdenen“ (s. 32).

Det er, som man ser, et helt lille stykke Danmarkshistorie fra en tid, hvor vi ellers kender så lidt til de historiske begivenheder, og så smukt fortalt, at det gör mig dobbelt ondt at måtte erklære det hele for lutter fantasi.

5. Mindre Bække-sten.

(Tegning hos Thorsen, De danske Runem. s. 23.)

I begyndelsen af året 1858 fandtes på Bække mark en runesten, der er mærkelig ikke blot ved sin indskrift, men også på grund af sine omgivelser. Fra en höj udgår nemlig en stenrække, hvoraf nu 9 stene er lævnede; af disse er runestenen den yderste; 6 af stenene er rejste, og af de 3 andre synes den ene at være et stykke af den lige foran stående. Da runestenen lå i et hul, som endnu kan ses, noget ud fra stenrækken, har denne næppe dannet en lige linje; jeg tænker mig snarere, at der fra først af har været to rækker stene, som har været forbundne ved runestenen, omtrent således:

a betegner höjen, *b* runestenen, *c* stenrækken, hvoraf endnu enkelte stene er tilbage, *d* den forsvundne stenrække*). I lang afstand fra vejen gör hele dette mindesmærke endnu et meget storartet indtryk, og både runestenen og de øvrige tiloversblevne stene synes langt större, end de viser sig i virkeligheden. Som en af de meget få danske runestene, der endnu med sikkerhed kan siges at stå på sin oprindelige plads**) og for en del med de gamle omgivelser, er den mindre Bækkesten naturligvis meget interessant. Også indskriften frembyder ejendommeligheder, der gör den så godt som enestående mellem vore runeindskrifter; den løber i to linjer, frembyder ingen tvivl med hensyn til runerne og lyder således:

hribnᶏ: ktubi: kriukubþsi
aft: uibrukmþusin

Om betydningen af det første ord i hver linje vil der, også på grund af de efterfølgende skilletegn, ikke kunne tvivles; **hribnᶏ** er et kvindenavn = oldnord. *Hrefna* (om **b** sml. „Run. opr.“ s. 222 og om **ᶏ** smst. s. 216), og **aft**

*) Thorsen (De danske Runem. s. 25) siger, at runestenen er „den syvende sten i en stenrække ud fra en höj og lige over for en anden höj, hvilke upåtvivlelig hører nöje til det satte mindesmærke“. Kun den höj, hvorfra stenrækken går ud, synes dog at stå i forbindelse med runestenen, medens den lige over for liggende höj naturligst må opfattes som et selvstændigt mindesmærke. Når Thorsen (smst. s. 22 not. 2) mener, at runestenen „nu kun er halvdelen af den sten, der oprindelig sattes her som mindesmærke, da den anden halvdel, som dog endnu findes ved siden af, er bleven fraskilt ved frostens indvirkning“, kan dette ikke være rigtigt. Stenen ved siden af runestenen har aldrig været en del af denne, men har udgjort en selvstændig sten i den oprindelige stenrække.

**) Dette gælder, som foran omtalt, også den större Jællinge-sten. — Den eneste af vore runestene, om hvilken det med sikkerhed tör siges, at den endnu står på sin gravhöj, er den i slutningen af 1874 opdagede Rygbjærg-sten (Årb. f. nord. oldk. og histor. 1875, s. 188 ff.).

er forholdsordet *æft* „efter“, skrevet som på Jællinge-stenene, Læborg-stenen og mange andre steder. Den øvrige del af indskriften må derimod, som bogstavsammenstillingerne tydelig viser, være skrevet med stærke forkortninger, hvad vi også undertiden træffer i andre runeindskrifter (sml. f. eks. Liljegren no 251, Bautil no 528 = Dybeck fol. I no 241: .....ltu kea mrki for litu kera mirki; Liljegren no 277, Bautil no 573 = Dybeck fol. I no 261: .....þiltu ristin iftiʀ bru sin þurot for þiʀ litu rista (ell. risa) stin iftiʀ bruþur s. þ.). I slutningen af hver linje møder vi dog runesammenstillinger, hvis betydning tör anses for sikker; at kubþsi må udfyldes kublþusi (ell. þausi) og mþusin muþur sina*) er öjensynligt, da vi derved får den fra andre runeindskrifter bekendte formel, i følge hvilken „Rævne (rejste) dette mindesmærke efter ... sin moder“. Moderens navn er ligesom datterens tydeligt og fuldt udskrevet, nemlig uibruk for uiburk ved en omsætning, der også ellers forekommer ved *r* (sml. *Grikkir* og *Girkir*; *brot* og *bort*)**); dette navn har vel været udtalt *Wíborg* ell. *Wéborg* = oldnorsk-islandsk *Vébjörg* (sml. oldnorsk-islandsk *Ingibjörg* med svensk-dansk *Ingeborg*, inkiburk ɔ: *Ingiborg* Liljegren no 957 fra Södermanland; raknburk ɔ: *Ragnborg* Liljegren no 925 ligeledes fra Södermanland).

Så vidt er fortolkerne også i det hele taget enige (Rafn i Antiquar. Tidsskrift 1858—60, s. 189 ff.; C. Säve smst. s. 272 f.; Thorsen, De danske Runem. s. 21 ff.). Om tolk-

*) Sml. hermed navnlig indskriften på et brudstykke af en runesten i Rø kirke på Bornholm (Worm s. 234, Liljegren no 1606), som lyder ...fþu: sin: uk: muþ: sina for ...faþur sin uk muþur sina. (Gengivelsen hos Worm og Liljegren ikke ganske nöjagtig.)

**) Denne forklaring tiltaler mig mere end at opfatte uibruk som forkortet skrivemåde for uiburuk, hvor da det sidste *u* måtte være hjælpelyd som f. eks. i buruþur for bruþur på Gyllingstenen og lign. („Run. opr.“ s. 221).

ningen af det øvrige (ktubi: kriu i 1ste linje) hersker der derimod stor uenighed. Rafn foreslog k(a)t ubi kriu(t)-kub(l) = *gat uppi grjótkumbl*, som han oversætter „lod oprejse disse mindestene“; men en sådan betydning kan *geta uppi* umulig have. Säve mente, at hribną: ktubi: kriukub kunde læses hribn ok (ell. hribna͡ak = *ok*) tubi k(i)ri(þ)u kub(l) ɔ: „Ravn og (ell. Rævna og) Tubi gjorde dette mindesmærke“. Skrivemåden hribną med *i* og det derefter følgende skilletegn umuliggör dog, som allerede Rafn har bemærket, Säves første forslag (hribn ok „Ravn og“); derimod har både Rafn og Stephens (Old-northern Runic monuments s. 733) sluttet sig til hans andet forslag, i følge hvilket det sidste ą i hribną tillige skal læses over på det følgende ord, som da bliver ok. Da den sidste rune i hribną imidlertid på denne indskrifts tid ikke kan have betydning *o* (en nævneform hribno vilde jo også være aldeles urigtig), men her som oftere er brugt i steden for det almindelige *a*, og da bindeordet „og“ på Bække-stenen ligesom regelmæssig på andre stene fra samme tid måtte skrives auk, vilde jeg, så fremt jeg ellers kunde slutte mig til Säves tolkning, antage, at ą i hribną skulde læses over på det følgende *k* ikke i betydning *o*, men i sin virkelige betydning *a* og med *u* udeladt derimellem, altså hribna͡a(u)k tubi k(i)ri(þ)u, hvad jo ikke blot vilde give en særdeles god mening, men også synes i særlig grad at måtte tiltale dem, der i den mindre Bække-sten vil finde et nyt til Jællingekredsen hørende mindesmærke, således som både Rafn og Thorsen har gjort. „I nær forbindelse med Tyre og Jællinge kongesæde stod en familie „Hrafnunger“ (i lighed med „Skjoldunger“), hvis slægtnavn står i det mindste såvel på den ovennævnte Bække-sten som på Læborg-stenen, i det bægge hidrører, den ene væsenlig, den anden udelukkende, fra et medlem af samme.

Men navnet, der på den nyfundne Bække-sten står i spidsen af indskriften, er just denne slægts stammenavn på kvindesiden, dannet af Hrafn. Således haves her, ved siden af kongeslægten, en med samme nöje forbundet, i nærheden ud fra Jællinge boende, anselig families minde i stenskriften bevaret" (Thorsen, De danske Runemindesm. s. 26; sml. Rafn i Antiquar. Tidsskr. 1858—60, s. 192).

Ved at følge Säves læsning vilde vi imidlertid ikke blot kunne få Ravnunge-ætens slægtnavn på kvindesiden; men da tubi kunde være = *Tófi* (sml. „Run. opr." s. 222 f.)*), vilde man jo endogså kunne få det fra den större Bække-sten og Læborg-stenen bekendte mandsnavn her.

Jeg kan dog ikke følge Säve i hans tolkning af denne indskrift, da jeg på grund af skilletegnet efter hribną anser det for höjst usandsynligt, at ą også skal læses over på det følgende ord, og endda *u* måtte antages at være udeladt mellem dette *a* og *k* i begyndelsen af det følgende ord. Vægten af denne indvending har Thorsen vistnok også følt, da han mener, at indskriftens ktubi: kriukub skal læses kubti girua kubl, „når medlydene føres tilbage til det rette sted, og forkortningerne opløses og udfyldes". Des værre har Thorsen ikke nærmere begrundet sin mening eller forklaret det mærkelige kubti. Der kan dog næppe være tvivl om, at han vil have det opfattet = oldnord. *keypti*; men selv om der ikke kunde göres grundede indvendinger mod skrivemåden kubti, er det mig umuligt at indse, hvorledes dette ord her kan give en passende mening i forbindelse med girua. Hertil kommer en anden betænke-

*) tubi = *Tófi* kunde styrkes ved skrivemåden hribną for hrifna; jeg selv vilde dog her tage Säves tubi i betydning *Tobbi* (sml. indskriftens aft, ikke abt). I sin afhandling om „Sigurds-ristningarna å Ramsunds-berget och Göks-stenen" (Stockh. 1869), s. 31 not. 2 forklarer Säve tubi på Bække-stenen som tumbi = *Dumbi*.

lighed, som rammer både Thorsens g i r u a og Säves k(i)-ri(þ)u, nemlig at vi derved vilde få en i forhold til alle samtidige og ældre danske runestene enestående skrivemåde af disse ord. I f o r t i d skrives nemlig altid *a* (ental k a r þ i Tryggevælde-stenen, Vordingborg-stenen, Fjænneslev-stenen, Brejninge-stenen fra Låland, mindre Jællinge-sten, mindre Søndervissing-sten, Vedelspang-stenen; k a þ i med udeladt *r* Horne-stenen; flertal k a r þ u Glavendrup-stenen; k a þ u med udeladt *r* större Bække-sten), i n a v n e f o r m *au* (större Søndervissing-sten, större Jællinge-sten), der ligeledes findes i det som fortids tillægsform brugte tillægsord på Sæddinge-stenen („Run. opr.“ s. 219).

I det jeg derfor må forkaste de hidtil fremsatte tolkninger af denne indskrift, udfylder jeg den selv på følgende måde:

hribną: k(a)t u(r)bi(t *ell.* n): kriu(t)kub(l) þ(u)si aft: uibruk m(u)þu(r) sin(a)

ↄ: Hrævna gat orpit (ell. orpin) griutkumbl þøsi (þausi?) æft Wíborg móður sína.

(Almindelig oldnordisk: *Hrefna gat orpit* (ell. *orpin*) *grjótkum(b)l þessi ept(ir) Vébjörg móður sína.*)

„Rævne rejste dette mindesmærke efter sin moder Viborg“.

Vi har da her den fra oldsproget velbekendte forbindelse af *geta* med fortids tillægsf., der også forekommer på Sæddinge-stenen, hvis indskrift begynder: þ u r u i k a t k a u r u a n s t a i n þ a n s i ↄ: *þyrwi gat gårwan (gørwan?) stain þannsi.* Om ordet på Bække-stenen skal udfyldes u r b i t (ent.), eller u r b i n (flt.) svarende til k u m b l*), er naturligvis usikkert; *gat orpit* ell. *orpin* er i ethvert tilfælde = *warp*,

---

*) Sml. Stockholmsk homiliebog ed. Wisén s. 1[30]: *Abraham gat frelsta frændr sína.*

som læses på Kärnbo-stenen i Södermanland: aft kaiʀulf bruþur min uarb iak hrau(r?) (Bautil no 740; S. Bugge, To nyfundne norske Rune-Indskrifter fra den ældre Jærnalder, s. 21).

Med ordet *griutkumbl**) kan jævnføres *stainkumbl* på en sten fra Gestrikland (Liljegren no 1060) og oldsprogets *grjóthaugr* (sé f. eks. Stockh. homilieb. s. 203[21]). Vistnok bruger runeindskrifterne regelmæssig udtrykkene *gørwa* ell. *raisa kumbl*; men dette udelukker naturligvis ikke, at man også har kunnet sige *werpa kumbl*, navnlig da betydningen „mærke“ ikke længer føltes tydelig i *kumbl* (sml. „Run. opr.“ s. 249); ligesom man derfor i oldsproget kunde sige både *gøra haug* og *verpa haug* (sml. Stjórn s. 364[11]: *giørðu þeir yfir griothaug mikinn*; Stockh. homilieb. s. 203[30]: *vas þar orpenn haugr sá*), må man sikkert ved siden af det almindelige *gørwa*, *raisa kumbl* også have kunnet bruge *werpa*; også *sætja*, der er så almindeligt om runestenene, bruges meget sjælden om *kumbl* uden dog at være udelukket (sé Liljegren no 1201 og 1268), og omvendt kan det hyppige *sætja, raisa* om stene en enkelt gang findes ombyttet med *gørwa* som i den nylig anførte begyndelse af Sæddingestenens indskrift.

Jeg tror således ikke, at der lader sig rejse grundede indvendinger mod min tolkning, således som tilfældet er med de tidligere.

Om indskriftens tid har jeg haft lejlighed til at udtale mig i årbøger for nord. oldk. og hist. 1875, s. 207, hvor jeg har sammenstillet den med Rygbjærg-indskriften. Den bliver altså omtrent samtidig med den större Jællinge-sten; men jeg kan naturligvis ikke anse navnet Rævne i be-

*) I læsningen af dette ord støder jeg sammen med Rafns første tolkning, som dog forlængst var gået mig af minde, da jeg udfandt min ovenfor fremsatte læsning.

gyndelsen af indskriften som tilstrækkeligt bevis for, at vi her har en kvinde af samme slægt som den större Bækkestens og Læborg-stenens „Ravnunge-Tove“. Denne mening finder jeg ikke bedre begrundet, end hvis jeg havde søgt at forøge „Jællingekredsen“ med endnu én sten ved at opstille den påstand, at den „Tove bryde“, som har rejst Rygbjærg-stenen, ligeledes var en efterkommer (måske en sön) af Bække- og Læborg-stenens Ravnunge-Tove, og da denne slægt jo fra gammel tid havde stået i forbindelse med kongefamilien i Jællinge, var Tove rimeligvis kongens (uden tvivl Harald blåtands) bryde og følgelig en anset mand, hvilket også tydelig fremgår af det prægtige runemindesmærke, han har rejst efter Torgunn.

6. Större Søndervissing-sten.

(Tegning i Jællingeværket tavle XXIII.)

Denne sten har jeg tidligere haft lejlighed til at omtale nærmere i „Run. opr.“ s. 201 f., hvor jeg har benyttet dens indskrift til at påvise et vigtigt punkt i runeskriftens udvikling. Jeg nöjes derfor med at henvise til den tolkning af indskriften, jeg der har fremsat, og tilföjer kun, at vægtige grunde taler for at opfatte denne indskrifts Harald Gormssön som Harald blåtand.

Hvor vidt den samme konges navn har stået på den tabte Landerup-sten (Worm s. 446; F. Magnusen, „Runamo“ tavle IX, fig. 4), er derimod höjst tvivlsomt. Indskriften har efter tegningen på flere steder været så godt som udslettet, og det øvrige er gengivet meget forvirret. I 1ste linje er jeg tilböjelig til at finde ordene lit(??) kubl þisi (ell. þusi), i 2den haralt(r?) og i 3dje faþur(?); men heraf at drage nogen slutning om indskriftens indhold vilde være for dristigt.

I det jeg hermed afslutter disse bemærkninger om den såkaldte Jællingekredses runestene, skal jeg endnu kun i al korthed sammenfatte de resultater, hvortil de foregående undersøgelser har ledet mig: Sikkert skriver *den mindre Jællinge-sten* sig fra kong Gorm; omtrent samtidig med den er *den större Bække-sten* og *Læborg-stenen*; men ubevisligt og usandsynligt er det, at disse stenes Tyre er Tyre Danebod. Sikkert skriver *den större Jællinge-sten* sig fra Harald blåtand, hvis navn vi sandsynligvis også finder på *den större Søndervissing-sten.* Omtrent samtidig med den större Jællinge-sten er *den mindre Bække-sten*; men aldeles ubevisligt er det, at denne stens Ræve er i slægt med den större Bække-stens og Læborg-stenens Ravnunge-Tove.

Ganske vist bliver antallet af Jællingekredsens mindesmærker på denne måde meget formindsket; men jeg kan ikke indrömme, at disse mindesmærker derfor i og for sig skulde have mindre betydning. I al fald er de historiske slutninger, man overilet har bygget på en urigtig opfattelse af disse indskrifter, ikke af den beskaffenhed, at man kan føle nogen stor betænkelighed ved snarest muligt atter at opgive dem. De er fremsatte og med særlig kærlighed plejede af danske lærde; jeg har derfor trot, at det var rigtigt, at det også blev en dansk lærd forbeholdt at påvise deres uholdbarhed. Jeg håber, at der heri tillige vil ligge en gavnlig lære for dem, der endnu i vore dage anser det for særlig tiltalende at sætte runeindskrifterne i forbindelse med bestemte historiske personer og begivenheder.

VII.

Observationes criticæ
ad
Aristotelis librum de arte poetica et Rhetoricorum libros.

Scripsit
I. L. Ussing,
professor universitatis Hauniensis.

Aristotelis de arte poetica liber tam male habitus ad nos pervenit, ut gaudium, quod in legendo præclarissimo antiquitatis opere percipimus, sæpe dolor turbet cum Tantali aut Sisyphi laboribus comparandus, magisque quid desit quam quid relictum sit spectemus. Nam et extrema pars operis omnino periit, et in iis quæ extant multæ passim maiores minoresque lacunæ deprehenduntur, ne solitos commemorem scribendi errores hic non minus sæpe quam in aliis operibus commissos. Præterea non nulla leguntur, quæ potius a posteriorum temporum grammaticis quam ab ipso Aristotele profecta videantur, et interdum rerum tractatarum ordo adeo turbatus videtur, ut quorundam editorum licentia in capitibus et sententiis transponendis nihil non sibi licere putaverit. Mihi quidem magis probatur Vahlenii religio, qui perpaucis mutatis librum ita edidit ut in optimo codice legitur, modo ne iusto sæpius quæ nec intellegi nec Græce dici possunt pro sanis defendere conatus esset.

Nam in summa miseria hoc tamen contigit, ut unus servaretur liber manuscriptus minus quam ceteri depravatus, atque adeo ceterorum omnium fons, ut ad eum solum appareat contextum operis exigendum esse. Is est cod. bibl. Paris. 1741, sæc. fere XI scriptus, qui inter alia opera ad rhetoricen pertinentia etiam Aristotelis Rhetorica et libellum de arte poetica continet. Sed ne hoc quidem subsidio invento aut lacunæ suppleri aut graviora, quæ commemoravimus, vitia removeri potuerunt, nec nos tale quid aggredi audemus, sed non nulla, quæ ipsius codicis natura accurate considerata corrigi posse videntur, proponimus. Pertinent ea maximam partem ad unum genus verborum male additorum tollendum; nec ea tollere conamur, si quæ interpretandi causa adscripta videri possint, sed quæ mero librarii errore repetita sunt, qui quo sæpius recurrit, eo magis manifesto deprehenditur. Nam ut omnium hominum varia sunt ingenia et mores, ita librarii alii ab aliis vitiis minus cavent, et qui accurate rem criticam agere vult, librarii quoque cuiusque ingenium, quantum fieri potest, perspectum habere debet.

Error in omnibus fere libris manuscriptis interdum inventus est, qui *dittographia* dicitur, i. e. repetitio eiusdem vocis aut earundem litterarum, ut bis ponantur, quæ semel poni debuerant. Hic error facillime animadvertitur, et in hoc quoque de arte poetica libello sublatus est ab editoribus cap. 24 init., p. 1459 b 8: *ἔτι δὲ ἔτι δέ.* p. 1460 a 14: *ἐπεὶ τὰ τὰ περὶ τὴν Ἕκτορος δίωξιν.* cap. 26, p. 1462 b 2: *θείη θείη.* Sed eodem modo erratum esse cap. 24, p. 1460 a 6, non animadverterunt editores. *Ὅμηρος δὲ ἄλλα τε πολλὰ ἄξιος ἐπαινεῖσθαι καὶ δὴ καὶ ὅτι μόνος τῶν ποιητῶν οὐκ ἀγνοεῖ ὃ δεῖ ποιεῖν αὐτόν· αὐτὸν γὰρ δεῖ τὸν ποιητὴν ἐλάχιστα λέγειν.* Sic editur, sed *αὐτόν* semel scribendum est, nec in exitu prioris sententiæ ferri potest.

Alterum genus facilius fallit, ubi librarius, postquam verbum aliquod aut litteras aliquas male scripsit, errore statim animadverso vera subiungit. Hoc factum est cap. 9, p. 1452 a 3: *Ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον τελείας ἐστὶ πράξεως ἡ μίμησις ἀλλὰ καὶ φοβερῶν καὶ ἐλεεινῶν, ταῦτα δὲ γίνεται καὶ μάλιστα καὶ μᾶλλον ὅταν γένηται παρὰ τὴν δόξαν δι' ἄλληλα*, ubi Vahlenius post *καὶ μάλιστα* lacunam esse putavit, Victorius *κάλλιστα* correxit, M. Schmidtius et correctione et additione usus est; sed verba *καὶ μάλιστα* ex mero errore orta sunt, eaque quæ scribi debuerant, *καὶ μᾶλλον*, ipse addidit librarius. Eiusdem generis hæc sunt: Cap. 17, p. 1455 a 25: *ἥκιστα ἂν λανθάνοι τὸ τὰ ὑπεναντία*, ubi *τὸ* iam in codd. deterioribus sublatum est. Cap. 22, p. 1458 a 24: *ἀλλ' ἄν τις ἂν ἅπαντα τοιαῦτα ποιήσῃ*, ubi Ueberwegius *ἅμ' ἅπαντα* edidit, rectius Hermannus *ἅπαντα*, deleto *αν* pro *απ* vitiose scripto. Cap. 24, p. 1461 a 31: *Δεῖ δὲ καὶ ὅταν ὀνόματι ὑπεναντιώματι δοκῇ σημαίνειν, ἐπισκοπεῖν ποσαχῶς ἂν σημήνειε τοῦτο ἐν τῷ εἰρημένῳ, οἷον τὸ „τῇ ῥ' ἔσχετο χάλκεον ἔγχος“ τὸ ταύτῃ κωλυθῆναι, ποσαχῶς ἐνδέχεται.* In his *ὀνόματι* delendum est, quippe quod librarius primum sibi legere visus sit ante quam *ὑπεναντίωμά τι* esse intellexit. Editores *ὄνομά τι* habent, sed non de nominibus agi ostendit exemplum allatum. Aristoteles de sententiis loquitur, quæ sibi ipsæ contradicere videantur; ibi ait quærendum esse quot modis res dici possit, ut in Iliad. XX, 267 sqq.

οὐδὲ τότ' Αἰνείαο δαΐφρονος ὄβριμον ἔγχος
ῥῆξε σάκος· χρυσὸς γὰρ ἐρύκακε, δῶρα θεοῖο.
ἀλλὰ δύω μὲν ἔλασσε διὰ πτύχας, αἱ δ' ἄρ' ἔτι τρεῖς
ἦσαν, ἐπεὶ πέντε πτύχας ἤλασε Κυλλοποδίων,
τὰς δύο χαλκείας, δύο δ' ἔνδοθι κασσιτέροιο,
τὴν δὲ μίαν χρυσέην· τῇ ῥ' ἔσχετο μείλινον ἔγχος.

Ubi quod hastæ, postquam duo strata penetraverit, tertium, aureum, stratum restitisse dicitur, parum convenire videtur cum iis, quæ sequuntur, ubi aureum quinto loco

nominatur; sed hoc Aristoteles ait non uno modo intellegi posse. In ἐνδέχεται sententia terminatur, ibique plene interpungendum est. Quæ sequuntur ὡδιηως iam Aldus recte intellexit esse ὡδί πως; recentissimi editores male ad recentiorum codd. scripturam ὡδὶ ἢ ὡς redierunt. Η et Π facile confunduntur, cuius rei alterum exemplum est satis mirum cap. 21, p. 1458 a 5: μία γίνεται ἀμφοτέρων ὄψ, ubi in codd. est οης. M. Schmidtius ΟΠΣ scripsit.

Cap. 25, p. 1461 b 16: τὰ δ' ὑπεναντία ὡς εἰρημένα, Twiningius intellexit scribendum esse τὰ δ' ὑπεναντίως εἰρημένα. Cap. 26, p. 1461 b 28: εἰ γὰρ ἡ ἧττον φορτικὴ βελτίων, τοιαύτη δ' ἡ πρὸς βελτίους θεατάς ἐστιν δειλίαν, δῆλον ὅτι ἡ ἅπαντα μιμουμένη φορτική· pro corrupto δειλίαν Vahlenius edidit ἀεὶ, λίαν, sed ἀεί pravo loco ponitur, λίαν prorsus inutile est; Schmidtius totum locum sic rescripsit: . . . θεατάς ἐστι, δῆλον ὅτι ἡ ἅπαντα μιμουμένη [χείρων, ὡς] δὴ λίαν φορτική, quod quam veri similitudinem habeat, non video; immo recte editores ab Aldo usque ad Bekkerum vocem male scriptam et postea correctam delerunt. — Ad eandem rationem rettulerim Rhetor. III, 19, p. 1419 b 29 οὕτως ὥσπερ pro οὐχ ὥσπερ, nam scribendum est: τοῦτο δὲ ἁρμόττει ποιεῖν οὐχ ὥσπερ φασὶν ἐν τοῖς προοιμίοις.

Sed transeamus ad aliud vitiorum genus, in quo librarius, qui Aristotelis Rhetorica et Poeticam scripsit, sæpius quam alii peccavit, illud dico, quod Madvigius in Adversariorum criticorum volumine priore, postquam prætermissiones librariorum commemoravit, his verbis describit p. 47: „Interdum scriba uno paucisve verbis ex inferiore loco præceptis redit ad rectum ordinem eaque, quæ præceperat nec, ne nitori exempli noceret, deleverat, iterum suo loco scribit; rarius etiam ex superiore loco verbum verbave oculo oblata iterum ponit, qui error non facile fallit. Aberratio autem illa ad posteriora interdum ita fiebat, ut, cum, finita pagina aut columna, ad novam transeundum esset,

oculi scribæ oscitantis non in proximam, sed in subsequentem inciderent; itaque ex his erroribus etiam de forma codicum, ex quibus nostri orti sunt, coniectura ducitur.“ Ac sane in his Aristotelis libris utilitatem non exiguam haberet, si forma libri, unde nostri originem traxerunt, accurate nota esset, quo certius de iis erroribus, quos commemoraturi sumus, iudicaretur. Huius rei hæc fere animadverti indicia. In Rhetor. III, 16, p. 1416 b 29 post ἴσασιν leguntur quæ semel, suo loco posita, lecta sunt I, 9, p. 1367 b 26 — 1368 a 10: ἔστι δὲ . . . μετατεθῇ, quod quum non fefellisset editores, locum male repetitum omiserunt; unus Spengelius omissione non contentus lacunæ signum posuit post ἴσασιν, quamquam nihil desiderari videtur. Apparet unum aut duo folia suo loco avulsa casu aliquo hic inserta esse; continent autem litteras 917. Alterum commemorat Spengelius in præfatione, Rhet. I, 2 locum librarii incuria omissum postea ab eo, qui librum cum archetypo conferret, in margine adscriptum esse. Is locus est p. 1357 a 18: ἐὰν γὰρ ... ad 1357 b 6: συλλογισμός, qui continet litteras 1180. Hic quoque integra folia prætermissa esse facile credas, sed ideo prætermissa videntur, quod in eodem vocabulo (συλλογισμός) utraque pagina (1357 a 17 et 1357 b 6) terminabatur, ut τὸ ὁμοιοτέλευτον librarium in errorem induxisse videatur. Nec enim eiusdem magnitudinis sunt duo loci, quos commemoravimus, sed si ille quattuor, hic quinque paginarum fuit. Sumamus igitur, quoniam de membranis potius quam de papyraceo volumine cogitari debet, illud membranum duplicatum fuisse duorum foliorum vel quattuor paginarum; ita singulæ paginæ fere 230 litteras habuerunt vel 15 aut 16 versus 15—16 litterarum. Quæ si recte computavimus, unum versum prætermisit librarius Poet. 4, p. 1448 b 31, v. prox. pag.; cf. Rhet. I, 13, p. 1374 a 15, infra p. 232; duos versus Rhet. I, 10, p. 1368 b 19, v. p. 232; ibid. II, 2, p. 1378 b 4, v. p. 230;

II, 26, p. 1403 a 20, v. p. 232 (de Poetic. 16, p. 1454 b 27, v. p. prox.); Poet. 21, p. 1457 a 33, v. p. 229; ibid. 25, p. 1460 b 6 et 28, v. ibid. Tres versus prætermisit Poet. 26, p. 1462 a 6, v. p. 231; quattuor Rhet. I, 2, p. 1358 a 6, v. p. 232; Poet. 1, p. 1447 a 26, v. h. pag.; ibid. 14, p. 1453 b 34, v. p. prox.; c. 15, p. 1454 a 17, v. pag. 231; quinque Rhet. I, 15, p. 1377 a 2, v. p. 230; ibid. II, 20, p. 1393 a 33 et b 21, v. ibid.; Poet. 18, p. 1456 a 19, v. p. prox.; septem Poet. 25, p. 1460 b 20, v. p. 229; octo Rhet. II, 2, p. 1378 a 32, v. p. 230; novem Poet. 2, p. 1448 a 16, v. h. pag. Integram paginam prætermisit Poet. 20, p. 1456 b extr., v. prox. pag. et c. 22, p. 1458 a 30, v. p. 232; duas paginas Rhet. I, 6, p. 1363 a 27, v. infra p. 231. Iam singula recenseamus.

Cap. 1, p. 1447 a 26 *μιμοῦνται* delendum est. Quum versus in *ῥυθμῷ* exisset, oculus librarii aberravit ad versum quintum inferiorem, qui in *ῥυθμῶν* exibat, et quinti versus initium *μιμοῦνται* posuit, sed errore animadverso ad secundum versum, *χωρίς*, rediit. Scribatur igitur omisso hoc verbo (inde a v. 21): *οὕτω κἂν ταῖς εἰρημέναις τέχναις ἅπασαι μὲν ποιοῦνται τὴν μίμησιν ἐν ῥυθμῷ καὶ λόγῳ καὶ ἁρμονίᾳ, τούτοις δὲ ἢ χωρὶς ἢ μεμιγμένοις, οἷον ἁρμονίᾳ μὲν καὶ ῥυθμῷ χρώμεναι μόνον ἥ τε αὐλητικὴ καὶ ἡ κιθαριστικὴ . . ., αὐτῷ δὲ τῷ ῥυθμῷ [μιμοῦνται] χωρὶς ἁρμονίας ἡ* (cod. *οἱ*) *τῶν ὀρχηστῶν, καὶ γὰρ οὗτοι διὰ τῶν σχηματιζομένων ῥυθμῶν μιμοῦνται καὶ ἤθη καὶ πάθη καὶ πράξεις.*

Cap. 2 extr., p. 1448 a 16 post *ὥσπερ (θεοὺς Ἀρ)γᾶς, Κύκλωπας Τιμόθεος καὶ Φιλόξενος* delenda sunt verba *μιμήσαιτο ἄν τις* post novem versus recte suo loco posita: *ἔστι* (cod. *ἔτι*) *δὲ τούτων τρίτη διαφορὰ τὸ ὡς ἕκαστα τούτων μιμήσαιτο ἄν τις.* Hoc Vahlenius quum prius intellexisset, in editione sua reliquit.

Cap. 4, p. 1448 b 31: *ἐν οἷς κατὰ τὸ ἁρμόττον ἰαμβεῖον ἦλθε μέτρον, διὸ καὶ ἰαμβεῖον καλεῖται.* Prius *ἰαμβεῖον* delendum esse vidit Stahrius, ceteris non persuasit, quia causam non

indicavit, librarii oculos a primo ad secundum versum aberrasse.

Cap. 14, p. 1453 b 34 post τρίτον verba παρὰ ταῦτα delenda esse vidit M. Schmidtius, sed simul lacunam indicavit; verum nihil desideratur, modo verba tollas post quattuor versus recurrentia. Ait Aristoteles (a v. 27): ἔστι μὲν γὰρ οὕτω γίνεσθαι τὴν πρᾶξιν ὥσπερ οἱ παλαιοὶ ἐποίουν εἰδότας καὶ γιγνώσκοντας . . . ἔστιν δὲ πρᾶξαι μέν, ἀγνοοῦντας δὲ πρᾶξαι τὸ δεινόν, εἶθ' ὕστερον ἀναγνωρίσαι τὴν φιλίαν . . . ἔτι δὲ τρίτον τὸ μέλλοντα ποιεῖν τι τῶν ἀνηκέστων δι' ἄγνοιαν ἀναγνωρίσαι πρὶν ποιῆσαι· καὶ παρὰ ταῦτα οὐκ ἔστιν ἄλλως.

Cap. 16, p. 1454 b 27: οἷον Ὀδυσσεὺς διὰ τῆς οὐλῆς ἄλλως ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς τροφοῦ καὶ ἄλλως ὑπὸ τῶν συβοτῶν. Apparet prius ἄλλως tollendum esse, quamquam non sustulerunt editores; nam satis constat cicatrice Ulixem a nutrice sola, non item a pastoribus agnitum esse. Aberravit oculus librarii fortasse ad tertium versum.

Cap. 18, p. 1456 a 19 sqq. scribendum est: ἔτι (cod. ἐν) δὲ ταῖς περιπετείαις καὶ ἐν τοῖς ἁπλοῖς πράγμασι στοχάζονται ὧν βούλονται θαυμαστῶς. τραγικὸν γὰρ τοῦτο καὶ φιλάνθρωπον, ὅταν ὁ σοφὸς μὲν μετὰ πονηρίας δὲ ἐξαπατηθῇ, ὥσπερ Σίσυφος, καὶ ὁ ἀνδρεῖος μὲν ἄδικος δὲ ἡττηθῇ. ἔστιν δὲ τοῦτο εἰκός. In codd. post φιλάνθρωπον additur ἔστιν δὲ τοῦτο aberrante librarii oculo ad sextum versum. Uncis inclusit Susemihlius.

Cap. 20, p. 1456 b extr. 1457 a init. hæc leguntur: ἣ οὔτε κωλύει οὔτε ποιεῖ φωνὴν μίαν σημαντικὴν ἐκ πλειόνων φωνῶν πεφυκυῖαν συντίθεσθαι καὶ ἐπὶ τῶν ἄκρων καὶ ἐπὶ τοῦ μέσου. Aliquanto infra eadem verba repetuntur, nisi quod scribitur πεφυκυῖα τίθεσθαι. Hæc altero loco delenda esse editores viderunt, nec fieri potuisse ut iisdem verbis Aristoteles uteretur ad σύνδεσμον et ad ἄρθρον definiendum; sed ut fit, quoniam posteriore demum loco vitium animadverterunt, posteriore delerunt, quum priore debuissent. Integra enim pagina XV versuum

prætermissa est, quod eo facilius fieri potuit, quia et hæc et antecedens in vocc. φωνὴ ἄσημος terminabatur. Sic autem locus scribendus est: Σύνδεσμος δέ ἐστιν φωνὴ ἄσημος, ἣν μὴ ἁρμόττει ἐν ἀρχῇ λόγου τιθέναι καθ' αὑτόν, οἷον μεν, τοι (cod. ἤτοι), δε, ἢ φωνὴ ἄσημος ἣ ἐκ πλειόνων μὲν φωνῶν μιᾶς σημαντικῶν δὲ ποιεῖν πέφυκεν μίαν σημαντικὴν φωνήν. Ἄρθρον δ' ἐστὶ φωνὴ ἄσημος ἣ λόγου ἀρχὴν ἢ τέλος ἢ διορισμὸν δηλοῖ, οἷον τὸ . . . (exempla incerta sunt; cod. τὸ φμι) καὶ τὸ περὶ (cod. περι) καὶ τὰ ἄλλα, ἢ φωνὴ ἄσημος ἣ οὔτε κωλύει οὔτε ποιεῖ φωνὴν μίαν σημαντικὴν ἐκ πλειόνων φωνῶν, πεφυκυῖα τίθεσθαι καὶ ἐπὶ τῶν ἄκρων καὶ ἐπὶ τοῦ μέσου. i. e. „Coniunctio (σύνδεσμος) est vox nihil significans, quam non conveniat in principio enuntiationis (λόγου καθ' αὑτόν?) ponere, ut μεν, τοι, δε, aut vox nihil significans, cuius ea vis sit, ut ex pluribus vocibus significantibus unam significantem efficiat.“ (Exempla non afferuntur; afferri forsitan potuerit κ in καλοςκἀγαθός, καλοκἀγαθία, ο in ἐγχειρογάστωρ, nam antiquorum, non nostra ratio sequenda est.) „Articulus autem (ἄρθρον) est vox nihil significans, quæ enuntiationis principium aut consilium aut definitionem indicet, ut . . . et περὶ et cetera eiusdem generis, aut vox nihil significans, quæ nec prohibeat nec efficiat ut una vox significans ex pluribus fiat“ (præpositiones hoc non efficere, sponte patet; non prohibere, ostendunt v. c. ἀναμφίβολος, ἀποκατάστασις), „ita comparata ut vel in principio vel in medio enuntiationis poni possit.“ Infans omnino ars grammatica fuit Aristotelis tempore. Coniunctiones non eæ dicuntur, quas nos dicimus, sed particulæ quædam encliticæ et quæcunque in componendis vocabulis interponi videntur; articulus autem præter nomina (inter quæ etiam adiectiva numerantur) et verba ceteras omnes complectitur voces, vid. principium capitis: Τῆς δὲ λέξεως ἁπάσης τάδ' ἐστι τὰ μέρη, στοιχεῖον, συλλαβή, σύνδεσμος, ὄνομα, ῥῆμα, ἄρθρον, πτῶσις, λόγος. Huc igitur referuntur et coniunctiones fere omnes et præpositiones ac, nisi fallor, etiam pronomina.

Cap. 21 init., p. 1457 a 31 sq. Nominis genera duo esse dicit, simplex et compositum, compositi autem nominis aut alteram partem significantem esse, alteram non significantem, aut utramque aliquid significare. Aristotelis verba hæc sunt: Ὀνόματος δὲ εἴδη τὸ μὲν ἁπλοῦν, ἁπλοῦν δὲ λέγω ὃ μὴ ἐκ σημαινόντων σύγκειται, οἷον γῆ, τὸ δὲ διπλοῦν· τούτου δὲ τὸ μὲν ἐκ σημαίνοντος, πλὴν οὐκ ἐν τῷ ὀνόματι σημαίνοντος, καὶ ἀσήμου, τὸ δὲ ἐκ σημαινόντων σύγκειται. Sed librarii neglegentia, quum in voc. σημαίνοντος versus terminatus esset, idemque esset secundi inferioris versus exitus, aberrante oculo tertii versus initium posuit: καὶ ἀσήμου, sed animadverso errore ad alterum rediit, πλὴν . . . Sic omnia plana sunt. Vox ex duabus partibus significantibus composita est v. c. κωμῳδοποιός, ex significanti et non significanti v. c. ἀνώμαλος. Sed Aristoteles, ne secum ipse pugnare videatur, parenthesin addit: πλὴν οὐκ ἐν τῷ ὀνόματι σημαίνοντος· videbatur enim vox significans, ubi alterius vocis pars fieret, re vera significationem amittere, sicut in superiore capite legimus in sententia quæ est βαδίζει ὁ Κλέων, Cleonis nomen vim suam habere, in compositis ut Βδελυκλέων, Φιλοκλέων non habere.

Cap. 25 init., p. 1460 b 6 sq. Περὶ δὲ προβλημάτων καὶ λύσεων, ἐκ πόσων τε καὶ ποίων [ἂν] εἰδῶν ἐστιν, ὧδ' ἂν θεωροῦσιν γένοιτ' ἂν φανερόν. Omittendum esse ἂν inter ποίων et εἰδῶν, iam deteriorum codicum librarii viderunt. Huius quoque origo ex tertii versus principio repeti potest. In eodem capite p. 1460 b 20 idem vitium animadvertit Düntzerus, deletis verbis ἢ ἀδύνατα πεποίηται, post septem lineas recurrentibus (sine ἢ). Sed paulo post, p. 1460 b 28, idem accidisse nemo animadvertit, nam ante voc. οὐκ ὀρθῶς verbum ἡμαρτῆσθαι male occupatum est ex principio tertiæ inferioris lineæ. Aristoteles scripsit (a v. 23): ἀδύνατα πεποίηται· ἡμάρτηται· ἀλλ' ὀρθῶς ἔχει, εἰ τυγχάνει τοῦ τέλους τοῦ αὑτῆς . . . εἰ μέντοι τὸ τέλος ἢ μᾶλλον (ἢ μὴ) ἧττον ἐνεδέχετο ὑπάρχειν καὶ κατὰ τὴν περὶ

τούτων τέχνην, οὐκ ὀρθῶς· δεῖ γὰρ. εἰ ἐνδέχεται ὅλως μηδαμῇ ἡμαρτῆσθαι.

In Rhetoricis idem vitium animadvertit Madvigius Adversar. I, p. 475, Lib. I, 15, p. 1377 a 2: „τἀληθῆ ex versu proximo altero translatum", vel, si versus fuerunt, ut nos putavimus, fere XV litterarum, ex sexto versu. In eodem spatio idem error commissus est Rhet. II, 20, p. 1393 a 33: καὶ γὰρ [πρότερον] Δαρεῖος οὐ πρότερον διέβη πρὶν Αἴγυπτον ἔλαβεν, λαβὼν δὲ διέβη, καὶ πάλιν Ξέρξης οὐ πρότερον ἐπεχείρησε πρὶν ἔλαβεν, λαβὼν δὲ διέβη. Illud πρότερον, quod hic uncis inclusimus, omittendum esse multi viderunt; dubitari potest, utrum ex proxime sequenti ortum sit, an ex posteriore, ut nos statuimus. Verum in eodem capite p. 1393 b 21 iterum in eodem intervallo similiter erratum est. Οὕτω δὲ καὶ ὑμεῖς, ἔφη, ὁρᾶτε μὴ βουλόμενοι τοὺς πολεμίους τιμωρήσασθαι ταὐτὸ πάθητε τῷ ἵππῳ· τὸν μὲν γὰρ χάλινον ἔχετε [ἤδη] ἑλόμενοι στρατηγὸν αὐτοκράτορα· ἐὰν δὲ φυλακὴν δῶτε καὶ ἀναβῆναι ἐάσητε, δουλεύσετε ἤδη Φαλάριδι. In his ἤδη Aristoteles sic iterare non potuit; Spengelius in ed. min. posteriore loco induxit; potius priore delendum est, ut nos significavimus.

Rhet. II, 2, p. 1378 a 31 sqq. Ἔστω δὴ ὀργὴ ὄρεξις μετὰ λύπης τιμωρίας [φαινομένης] διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν τῶν εἰς αὐτόν [ἢ τῶν αὐτοῦ], τοῦ ὀλιγωρεῖν μὴ προσήκοντος. εἰ δὴ τοῦτ' ἐστιν ἡ ὀργή, ἀνάγκη τὸν ὀργιζόμενον ὀργίζεσθαι ἀεὶ τῶν καθ' ἕκαστόν τινι, οἷον Κλέωνι ἀλλ' οὐκ ἀνθρώπῳ, καὶ ὅτι αὐτὸν ἢ τῶν αὐτοῦ τινά τι πεποίηκεν ἢ ἤμελλεν. Quæ uncis inclusimus, delenda sunt; φαινομένης delevit Spengelius ed. mai.; ortum est ex proxime sequenti. ἢ τῶν αὐτοῦ male præceptum est ex versu nono inferiore; quæ Spengelius quum in ed. min. recte induxisset, in maiore male retinuit, addito ante ea ἢ αὐτοῦ.

Paulo post, p. 1378 b 4: οὐδεὶς δὲ τῶν φαινομένων ἀδυνάτων ἐφίεται [αὐτῷ], ὁ δ' ὀργιζόμενος ἐφίεται δυνατῶν αὐτῷ, prius αὐτῷ

ex posteriore male præcepto ortum esse, mihi quidem certum videtur. — Ex simili errore fortasse orta sunt additamenta, quæ recte Spengelius sustulit: I, 8, p. 1365 b 33: ὀλιγαρχία δέ, ἐν ᾗ [οἱ] ἀπὸ τιμημάτων· voc. οἱ v. 35. I, 9, p. 1366 b 17: μεγαλοψυχία δὲ ἀρετὴ μεγάλων ποιητικὴ εὐεργετημάτων [μικροψυχία δὲ τοὐναντίον]· μεγαλοπρέπεια δὲ ἀρετὴ ἐν δαπανήμασι μεγέθους ποιητική, μικροψυχία δὲ καὶ μικροπρέπεια τἀναντία, comp. v. 18 et 20. I, 6, p. 1363 a 11: καὶ ὃ οἱ ἐχθροὶ [καὶ οἱ φαῦλοι] ἐπαινοῦσιν, comp. v. 14: καὶ φαῦλοι, sed his duobus locis, si ea, quam censuimus, erroris causa fuit, accessit postea interpolatio.

Rhet. I, 6 enumerantur genera τοῦ ἀγαθοῦ. Multis enumeratis sequitur p. 1363 a 27: καὶ τὰ ἴδια, καὶ ἃ μηδείς, καὶ τὰ περιττά· τιμὴ γὰρ οὕτω μᾶλλον. Intellegi potest, τὰ ἴδια, i. e. sua et propria, inter bona haberi, etiam τὰ περιττά, quæ solitum modum excedunt; sed ἃ μηδείς, quæ nemo aut habet aut assequi potest, quomodo inter bona numerari possunt? Immo καὶ ἃ μηδείς præceptum est ex v. 36, ubi recte legitur καὶ ἃ μηδεὶς φαῦλος; integra columna aut pagina vel duæ potius prætermissæ sunt.

„Rarius“ inquit Madvigius loco laudato, „etiam ex superiore loco verbum verbave oculo oblata iterum ponit (scriba), qui error non facile fallit“, si quidem lectoris menti verba nuper lecta etiamnunc obversantur. Et quidem, quo brevius intervallum est, eo facilius animadvertitur, ut Poet. 22, p. 1459 a 13: ταῦτα ἁρμόττει τῶν ὀνομάτων ὅσοις κἂν ἐν [ὅσοις] λόγοις τις χρήσαιτο, et c. 26, p. 1462 a 1: ὡς δ' οὗτοι [δ'] ἔχουσι πρὸς αὐτούς. Animadvertit etiam Spengelius ibid. p. 1462 a 6: ἐπεὶ ἔστι περιεργάζεσθαι τοῖς σημείοις καὶ ῥαψῳδοῦντα, ὅπερ [ἔστι] Σωσίστρατος, καὶ διᾴδοντα, ὅπερ ἐποίει Μνασίθεος· aberravit oculus ad versum tertium antecedentem. Eadem mihi videtur erroris causa Poet. 15, p. 1454 a 17: ἕξει δὲ ἦθος μὲν ἐὰν ὥσπερ ἐλέχθη ποιῇ φανερὸν ὁ λόγος ἢ ἡ πρᾶξις προαίρεσίν τινα [ἦ], χρηστὸν δὲ ἐὰν χρηστήν. Quum ἦ v. 19 intellegi non posset,

editores plerique alii aliter locum interpolarunt, Susemihlius delere maluit, recte, ortum enim est ex repetito initio versus quarti antecedentis, ἦθος. Ibid. cap. 22, p. 1458 a 30 verba ἐκ τῶν γλωττῶν βαρβαρισμός male repetita sunt ex v. 25, i. e., nisi fallor, ex initio columnæ aut paginæ iam absolutæ.

In Rhetoric. I, 2, p. 1358 a 6 μέθοδον τῶν συλλογισμῶν delenda esse Spengelius vidit, utpote repetita ex v. 4, vel, si nostra computatio vera est, ex quinto versu antecedente; eo facilius autem aberravit oculus, quia utroque loco præcedit τὴν διαλεκτικήν. I, 13, p. 1374 a 15: οὐδὲ πάντως, εἰ λάθρα ἔλαβεν, ἔκλεψεν, ἀλλ' εἰ ἐπὶ βλάβῃ [ἔκλεψε] καὶ σφετερισμῷ ἑαυτοῦ. Alterum ἔκλεψε delendum esse et Bekkerus et Spengelius viderunt; versus iam scripti principium librarius iteravit. II, 26, p. 1403 a 20 ἐνθυμήματα ex proximo tertio versu repetitum esse vidit Spengelius. I, 10, p. 1368 b 19 ex simili intervallo γάρ (τοὺς γὰρ συγκινδυνεύοντας ἐγκαταλιμπάνουσι [γὰρ] διὰ τὸν φόβον).

Ut prima eiusmodi turbarum causa neglegentia librarii est propter nimiam festinationem verba omittentis, ita eundem veri simile est non raro aut verba aut versus etiam ita omisisse, ut errorem commissum non postea corrigeret. Nec iniuria editores aliis locis omissa verba censentes lacunæ signa posuerunt, aliis particulas, quas oratio requirere videbatur, addiderunt. Mihi quidem talis vocula addenda videtur etiam Poet. 26, p. 1462 a 5 πρῶτον μὲν (οὖν) οὐ τῆς ποιητικῆς ἡ κατηγορία ἀλλὰ τῆς ὑποκριτικῆς. Sed hoc leviculum est. Appendicis loco pauca quædam aliis de causis et alio modo errata emendare liceat.

Poet. 18, p. 1455 b 32 sqq. Τραγῳδίας δὲ εἴδη εἰσὶ τέσσαρα, τοσαῦτα γὰρ καὶ τὰ μέρη ἐλέχθη, ἡ μὲν πεπλεγμένη, ἧς τὸ ὅλον ἐστὶν περιπέτεια καὶ ἀναγνώρισις, ἡ δὲ παθητική, οἷον οἵ τε Αἴαντες καὶ οἱ Ἰξίονες, ἡ δὲ ἠθική, οἷον αἱ Φθιώτιδες καὶ ὁ Πηλεύς· τὸ δὲ τέταρτον ὄης, οἷον αἵ τε Φορκίδες καὶ Προμηθεὺς καὶ ὅσα ἐν ᾅδου. In his ὄης corruptum est. Bekkerus omisit; equidem εἶδος scripserim,

nec plura mutaverim; nam quarti generis appellatio, ἁπλῆ, quam nos ex initio capitis 24 cognovimus, Aristotelis autem discipuli omnes noverant, h. l. omitti potuisse videtur. Illicitæ mihi quidem audaciæ videtur quod plerique editores aut primo loco, ante ἡ μὲν πεπλεγμένη, aut secundo, ante ἡ δὲ παθητική, omissa credunt ἡ μὲν ἁπλῆ cum exemplis additis, hoc autem loco rescribunt τὸ τερατῶδες.

Rhet. II, 17, p. 1391 b 2: ἓν δ' ἀκολουθεῖ βέλτιστον ἦθος τῇ εὐτυχίᾳ, ὅτι φιλόθεοί εἰσι καὶ ἔχουσι πρός τὸ θεῖόν πως, πιστεύοντες διὰ τὰ γιγνόμενα ἀπὸ τῆς τύχης. Quod fortunatis dicitur aliqua ratio cum diis intercedere (ἔχουσί πως), nihil est, nec magis de iis quam de infelicibus dici potest. Scribendum est: φιλόθεοί εἰσι καὶ ἔχουσι πρὸς τὸ θεῖον οὕτως, i. e. φιλικῶς, quod ex composito vocabulo φιλόθεοι intellegitur.

Rhet. II, 23, p. 1398 a 3: ἄλλος (sc. τόπος) ἐκ τῶν εἰρημένων καθ' αὑτοὺς πρὸς τὸν εἰπόντα· διαφέρει δὲ ὁ τρόπος, οἷον ἐν τῷ Τεύκρῳ (καὶ) ᾧ ἐχρήσατο Ἰφικράτης πρὸς Ἀριστοφῶντα, ἐπερόμενος εἰ προδοίη ἂν τὰς ναῦς ἐπὶ χρήμασιν· οὐ φάσκοντος δέ, „εἶτα" εἶπεν „σὺ μὲν ὢν Ἀριστοφῶν οὐκ ἂν προδοίης, ἐγὼ δ' ὢν Ἰφικράτης;" δεῖ δ' ὑπάρχειν μᾶλλον ἂν δοκοῦντα ἀδικῆσαι ἐκεῖνον, εἰ δὲ μή, γελοῖον ἂν φανείη, καὶ πρὸς Ἀριστείδην κατηγοροῦντα τοῦτ' οὔτις ἂν εἴπειεν, ἀλλὰ πρὸς ἀπιστίαν τοῦ κατηγόρου· ὅλως γὰρ βούλεται ὁ κατηγορῶν βελτίων εἶναι τοῦ φεύγοντος. τοῦτ' οὖν ἐξελέγχειν δεῖ. Sic locus scribendus videtur. In cod. abest καί post Τεύκρῳ v. 4, ego addidi; post φανείη v. 9 extat εἰ, ego καί scripsi; deinde v. 10 τοῦτό τις, ego τοῦτ' οὔτις; extremo autem loco ἀεί, Muretus aliique δεῖ.

Småting.

Af

O. Siesbye, Cand. philol.

Forfatteren til de følgende småbidrag har, skjönt han aldrig har følt nogen trang til selvstændig optræden i litteraturen, dog ikke troet at burde holde sig tilbage ved denne lejlighed. Da filologiens historiske bestanddele, når der skal være tale om selvstændig bearbejdelse, ligge aldeles udenfor mine evners område, og jeg hverken har haft tilstrækkelig sammenhængende tid til et exegetiskt arbejde, hvor hovedmassen af bemærkninger blev mine egne, eller til en sprogvidenskabelig monografi, der kunde forfølge sit æmne over en ikke for snævert begrænset litteraturperiode, har jeg måttet indskrænke mig til nogle spredte bemærkninger. For så vidt disse angå latinsk lexikografi, må jeg anføre, at jeg har taget hensyn til Schellers og Freunds ordbøger som de almindeligst brugte af de större, og til Georges's som den, der efter oplagenes tal at dömme er mest udbredt af de mindre og i det hele også meget fortjenstlig og tilfredsstillende.

---

1. Cic. pro Quinct. 99: „Hoc te obsecrat (P. Quinctius), — ne per te ferat, quo minus, quæ existimatio P. Quinctium usque ad senectutem produxit, eadem usque ad rogum prosequatur.“ Meningen heraf kan næppe være anden end den af Manutius angivne: „ne accidat ei per te judicem, ut honestatem suam nunc amittat cet.“; men hvorledes den kan komme ud af ordene, er et andet spørgsmål. Den eneste betydning af „ferre“, der synes at kunne

være tale om her, er: opnå, få (se Freund I B 6 og II B 4); i denne er det forbundet med „ut“ Liv. X, 24, 15[1]), og man vil måske også kunne finde „ferre ne“ således, men et „non ferre quo minus“ vilde dog næppe kunne siges, da der i det hele udtryk ikke ligger betegnelsen af nogen hindring; tilmed måtte det hedde: „ne a te ferat“. Jeg formoder, at Cicero har skrevet: „ne per te fiat, quo minus —“.[2])

2. Cic. Verr. I, 71: „quo tempore quidem signi satis dedit cet.“ Om jeg ikke tager fejl, fordrer en konstant brug: „quo quidem tempore“; se § 58, de imp. Pomp. 62, pro Cæl. 59, in Pis. 7, pro Planc. 50. En omflytning af „quidem“ er foregået Act. I, 22, hvor nogle håndskrifter have: „ne hæc mihi quidem res“ for: „ne hæc quidem mihi res“ (Lag. 29).

3. Cic. Verr. I, 100: „Quod minus Dolabella Verri acceptum rettulit, quam Verres illi expensum tulerit, IIS quingenta triginta quinque millia, et quod plus fecit Dolabella Verrem accepisse, quam iste in suis tabulis habuit cet.“ Der kan næppe være tvivl om, at Cicero har skrevet „tulit“, ikke blot fordi der følger „habuit“ (ti hvis konjunktiven i og for sig kunde forsvares, vilde afvexlingen af modi vel kunne tåles; jvfr. Madvigs anm. til Cic. Finn. [3] s. 543), men fordi man, i ethvert tilfælde på Ciceros tid, vistnok ikke brugte konjunktiv ved en sådan ligefrem angivelse af, hvor meget et vist beløb overskrider et andet, eller overhovedet i en ved „quam“ (el. „atque“) uden al bibetydning tilföjet komparativ sætning. En anden sag er det nemlig,

[1]) Med akk. m. inf. ståer det i denne betydning Sen. ad Marc. 20, 6 (medtage en overbevisning). Jvfr. „auferre“ (Freund 4 Slutn.).

[2]) Som jeg af Orellis udgave seer, have alt Passeratius og Ernesti gjort denne konjektur; da de nyere udgivere imidlertid have overseet den, har jeg ikke villet udslette min bemærkning.

når det f. e. Verr. IV, 20 hedder: „hoc plus impositum, quam ferre possent“, d. e., hvad der således blev pålagt dem, var altfor meget til at de kunde bære det, så meget at de **ikke** kunde bære det. På denne måde ståer konjunktiv af „posse“ også ellers, se Verr. IV, 76, Orat. 139: „sæpe supra feret (orator rem), quam fieri possit“ (løfte gjenstanden så höjt, at virkeligheden ikke kan frembyde noget tilsvarende), Corn. Paus. 3, 2: „epulabatur luxuriosius, quam qui aderant perpeti possent“ (her er det ikke muligt at tænke på en tilsigtet virkning, men kun på en utilsigtet følge), id. Att. 1, 3, Sen. Tr. An. 6, 3, Curt. IV, 34,7; noget påfaldende kan konjunktiven synes Cic. Phil. IX, 9: „Pansæ consulis accessit cohortatio gravior, quam aures Ser. Sulpicii ferre didicissent“, og der kunde vist også stå indikativ, som i flere af de anførte steder, men „didicissent“ er dog fra meningens side ganske = „possent“. [1]) Denne brug af konjunktiv er analog med den bekjendte ved „ante, prius, citius, potius quam“, hvor der betegnes,

---

[1]) Zumpt har omtalt denne brug af konjunktiv (lat. gramm. [10] § 560 anm., men det er næppe rigtigt, når han dermed sammenstiller brugen af „vellem“ i et sted som Epp. ad Q. F. I, 1, 36: „in his litteris longior fui, quam aut vellem aut quam me putavi fore“, hvor der slet ikke betegnes nogen følge. „Vellem“ er konjunktiv uden alt hensyn til det foregående „quam“, idet Cicero kunde have skrevet: „Vellem me breviorem fuisse“, mens konjunktiven af „posse“ har sin grund i, at sætningens indhold ved „quam“ er betegnet som det, der som følge af noget andet ikke kan (kunde) finde sted. (Zumpt sammenligner selv den anden udtryksmåde „major quam ut, major quam qui“.) I sølvalderen gåer vel brugen af konjunktiv i bisætninger i visse tilfælde noget videre; dog troer jeg, at Halm med rette Quint. I, 4, 2 har fulgt de håndskrifter, der have: „hæc professio plus habet in recessu quam fronte promittit“, hvor Zumpt med andre håndskrifter har „promittat“. Curt. X, 18, 33, hvor der mellem Alexanders fejl nævnes: „dedignantibus venerari ipsum vehementius quam par esset irasci“, er konjunktiven rigtig, også formedelst forestillingen om det iterative, ligeledes Svet. Galb. 14: „remissior ac neglegentior quam conveniret principi electo“.

hvad der skal afværges eller hvad der som følge af en handling ikke har fundet sted. Nu staer vel denne brug af konjunktiv som bekjendt ikke fast, idet Latinerne undertiden bruge indikativ eller i oratio obliqua infinitiv i slige sætninger, hvor man kunde vente konjunktiv; men deraf følger ikke omvendt, at der i en ganske simpel sammenligningssætning også kan stå konjunktiv.[1])

4. Cic. Verr. II, 56: „Vulcatius animo æquissimo nummos affert, qui nihil amitteret.“ Lambinus skrev her: „quippe qui nihil amitteret“, hvorom Zumpt bemærker: „et necesse non est et libris repugnat manuscriptis“; de nyere udgivere have ikke taget hensyn dertil. At nu tilföjelsen af „quippe“ er nødvendig, drister jeg mig ikke til at påstå; men at den er höjst sandsynlig, troer jeg rigtignok. Det, der ledede Lambinus, var uden tvivl en fornemmelse af en regel, der er udtalt af en senere filolog, som med hans sjeldne fine sprogsans og beherskelse af den latinske

---

[1]) Som mærkelige exempler på indikativ vil jeg anføre Cic. pro Cluent. 31: „Fratris liberos prius vita privavit, quam illi hanc a natura lucem accipere potuerunt“, og de Off. III, 94: „Phaëthon, ante quam constitit, ictu fulminis deflagravit“. Disse steder synes mig navnlig mærkelige derved, at hovedverbet er præteritum. Ti skjönt hovedverbets tid ikke på latin har den indflydelse på biverbets modus, som den i ældre græsk kan have, er det dog vist, at et hovedverbums overgang fra præsens eller futurum til præteritum undertiden medfører konjunktiv. Således bliver følgende sætning: „Matri Tulliam, cum primum per ipsam licebit, remittam“ til: „Matri Tulliam, cum primum per ipsam liceret, eram remissurus“ (Cic. ad Att. XI, 17, 1), og følgende: „Murus, si nullus amfractus intercedit, MCC passus abest“ til: „Murus, si nullus amfractus intercederet, MCC passus aberat“ (Cæs. B. G. VII, 46), og følgende: „Occurrunt colles campique et hoc cælum, sub quo natus educatusque sum“ til: „Occurrebant — essem“ (Liv. V, 54, 3). Om indikativ eller konjunktiv ved „non possum — nisi“, der i det mindste tildels afhænger af hovedverbets tid, se Madvigs bemærkning til Cic. de Finn. [3] s. 467; den iterative konjunktiv er som bekjendt kun mulig hvor hovedverbet er præteritum.

sprogbrug forbinder en lige så sjelden evne til ratjonel fremstilling af de enkelte iagttagelser og sammenhængende bearbejdelse af dem, for ikke at tale om en methodisk sikkerhed i textkritiken, som vi ofte savne hos Lambinus, den regel nemlig, at en ikke ved noget „quippe“ el. „ut“ el. „utpote“ indledet relativ sætning med verbet i (imperfektum eller pluskvamperfektum) konjunktiv, der således beskriver enten en persons charakter i det hele eller hans stemning eller situatjon eller forudgående handlinger, at den i hovedsætningen omtalte handling ligesom springer frem deraf som naturlig følge, ikke sættes efter hovedsætningen, men foran den [1]). Det være mig tilladt her, da der på det i noten angivne sted kun er anført ét exempel, at hidsætte nogle flere. Cic. Verr. I, 64: „Hospes, qui nihil suspicaretur, veritus ne quid in ipso se offenderetur, hominem summa vi retinere cœpit. Iste, qui hospitis relinquendi causam reperire non posset, alia sibi ratione viam munire cœpit“; 134: „Habonius, qui legem nosset — et qui non putaret sibi expedire ita accipere, negat id sibi deberi“; II, 73: „Minucius, qui Syracusis sic negotiaretur, ut sui juris meminisset, et qui sciret ita se in provincia rem augere oportere, ut ne quid de libertate deperderet, homini, quæ visa sunt et quæ tempus illud tulit et causa, respondit“ [2]); 86: „Scipio, qui hoc dignum populo Romano

---

[1]) Madvig. ad Cic. de Finn. V, 55.

[2]) Istedetfor „quæ visa sunt“ kunde der også stå „quæ visum est“, som det III, 18 hedder: „permisit, ut legem his rebus, quam ipsis videretur, dicerent“; jvfr. Zumpts note dertil. Nu kunde vel „visa sunt“ være en ved grammatisk akkommodatjon opstået afskriverfejl for „visum est“ (jvfr. Madv. ad Cic. Finn. [3] p. 383), og mærkeligt nok ligeså Cæs. B. G. VI, 20, 3, id. ap. Cic. ad Att. IX, 13 A, også „videbantur“ B. G. II, 20, 4, Corn. Timol. 4, 2, „viderentur“ Liv. XXXIX, 37, 21; men Verr. II, 38: „electi, qui Verri viderentur“ gjör modstand. Der må underforståes et gerundiv, eller er det grundbetydningen af „videri“, der gjör sig gældende?

arbitraretur, bello confecto socios sua per nostram victoriam recuperare, Siculis quæ potuit restituenda curavit"; se fremdeles § 95: „Hic, qui ...", § 97: „Hic iste, qui ...", § 123: „Iste, qui ...", in Cat. III, 5: „Illi, qui omnia de re publica præclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla mora negotium susceperunt", ad Famm. VII, 24,2: „Ille, qui ..."; ad Att. XVI, 6, 4: „Jam in Tusculano, qui non meminissem me abusum isto procemio, conjeci id in eum librum, quem tibi misi" (her er det sjeldne tilfælde, at subjektet til hovedverbet er helt udeladt; det kan imidlertid umuligt tilföjes; har Cicero skrevet: „cum non"?). Af andre forfattere s. Cæs. B. G. V, 4: „Id tulit factum graviter Indutiomarus, et, qui jam ante inimico in nos fuisset animo, multo gravius hoc dolore exarsit", V, 33: „Cotta, qui cogitasset —", Corn. Hann. 12, 2: „Patres conscripti, qui —", Att. 8, 4: „At ille, qui —", Liv. XL, 38, 1: „Ligures, qui —". Undertiden følger den relative sætning ikke umiddelbart efter personbetegnelsen, som pro Cluent. 72: „Ille planus improbissimus, quæstu judiciario pastus, qui —", de R. P. VI, 10: „Me et de via et qui ad multam noctem vigilassem, artior somnus complexus est", lidt hårdere pro Mil. 24: „P. Clodius cum statuisset — videretque —, qui non honoris gradum spectaret, sed et L. Paulum collegam effugere vellet et annum integrum ad dilacerandam rem publicam quæreret, subito reliquit annum suum seseque in proximum transtulit", hvor Cicero uden tvivl kunde have skrevet: „qui statuisset —, cum non —" (jvfr. ad Famm. V, 18, 2: „tu vero, qui — cumque — et cum"), men „cum statuisset" er flersidigt sikret ved overleveringen. (Men pro Cluent. 40 troer jeg at man må følge de håndskrifter, der have: „L. Clodius, qui properaret, cui fora multa restarent", da her er to ganske små helt parallele sætninger.) Noget sted, hvor den relative sætning ståer efter hovedsætningen, ved jeg

derimod ikke at have læst undtagen Verr. II, 56 og ad Att. V, 9, 1, hvor jeg formoder at „ut“ er faldet ud efter „-us“: „Actio maluimus iter facere pedibus, **ut** qui incommodissime navigassemus.“ („Ut qui“ er vel sjeldent hos Cicero, men ståer dog ad Famm. V, 18, 2 og efter Victorius's meget sandsynlige konjektur ad Att. II, 24, 3.) Ved tilföjelsen af „ut“ el. „utpote“ el. „quippe“, hvorved den relative sætning stilles mere som et blot forklarende tillæg fra den talendes side („ganske naturligt da, eftersom jo“), gjælder hin regel om stillingen ikke; heller ikke ved sætninger som den bekjendte: „Caninius fuit mirifica diligentia, qui suo toto consulatu somnum non viderit“, hvor den relative omskrivning blot betegner grunden, hvorfor noget antages at være så, ikke et af charakter eller situatjon udsprunget motiv, hvorfor det måtte ske; jvfr. de Orat. III, 141: „Nec vero hoc fugit sapientissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit“, ad Att. V, 17, 6: „Bruto velim dicas, illum fecisse non belle, qui adventu meo discesserit.“ (Perfektum konjunktiv, der på det sidste sted er uantasteligt, viser også forskjellen.)

5. Cic. ad Q. F. I, 1, 36 troer jeg ikke at det behøver noget vidtløftigt bevis, at der ved afslutningen af en foregående udvikling för overgangen til en ny ikke skal stå: „At ea quidem, quæ supra scripta sunt, non, ut te instituerem, scripsi“, men: „Atque (s. Et) ea quidem —“.

6. Cic. de Finn. IV, 22: „An senatus, cum triumphum Africano decerneret, **quod eius virtute** aut **felicitate** posset dicere, si neque virtus in ullo nisi in sapiente nec felicitas vere dici potest?“ I mg. Lamb. hedder det: „fort. felicitas esse vere“, og nylig har Cobet foreslået: „vere dici potest inesse“. Men her behøves aldeles ingen tilföjelse; „virtus in aliqua re dicitur“ betyder: der kan ved en ting være tale om dyd, ordet d y d kan bruges derom. Se II, 13—14:

„Voluptas dicitur etiam in animo, non dicitur lætitia nec gaudium in corpore; juvare in utroque dicitur", Tusc. IV, 16: „Invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur", Phil. XIII, 39: „Partes dicuntur in foro, in curia."

7. Hor. Ep. I, 1, 38—39 interpungeres dels således:

„Invidus, iracundus, iners, vinosus, amator,
Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit",

dels således:

„Invidus, iracundus, iners, vinosus, amator
Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit".

Den sidste opfattelse (som f. e. Lembcke følger, idet han forklarer det: „nemo invidus cet. adeo ferus est") er så regelret i grammatisk henseende, at den ikke behøver noget forsvar; den förste forekommer mig langt livligere („den misundelige, den vredagtige, den dorske, drankeren, den lidenskabelige elsker, kort sagt ingen —"), men har rigtignok den vanskelighed, at en række positive bestemmelser skal sammenfattes i et „nemo". Alligevel troer jeg, at denne opfattelse er den rigtige, og vil til bestyrkelse for den anføre Sen. Tr. An. 11, 6: „Morbus, captivitas, ruina, ignis, nihil horum repentinum est." Noget tredie ganske ensartet sted ved jeg ikke at anføre, men det behøves også næppe; overgangen i forestillingen fra alt til dets diametrale modsætning kommer næsten af sig selv og har intet stødende ved sig.[1]) Nogen lighed har følgende vers af Terents (Heaut. IV, 1, 30): „Melius pejus, prosit obsit, nihil vident nisi quod lubet." Ikke sjeldent er det som bekjendt, at der på græsk og latin sættes et negativt pronomen i

[1]) Jeg tvivler ikke på, at der af vor egen litteratur lod sig påvise lignende steder, men kan ikke anføre noget. Derimod vil jeg smykke mig med en lånt fjer og anføre følgende sted af George Sand: „Pistolets, sabres recourbés et coutelas, rien ne manquait pour lui donner l'apparence du plus expéditif tueur d'hommes."

appositjon til et foregående positivt ord, som når Herodot skriver (IX, 40): *δύο ἡμέρας διέτριψαν, οὐδέτεροι βουλόμενοι μάχης ἄρξαι*, d. e. *ἀμφότεροι οὐ βουλόμενοι*, og med forandret ordstilling (I, 76): *πεσόντων ἀμφοτέρων πολλῶν τέλος οὐδέτεροι νικήσαντες διέστησαν*, eller Xenofon (Hell. IV, 4, 12): *τὸ ἐγχειρισθῆναι αὐτοῖς πολεμίων πλῆθος πεφοβημένον ..., ἐπὶ τὸ μάχεσθαι οὐδένα τρεπόμενον, εἰς δὲ τὸ ἀπόλλυσθαι πάντας πάντα ὑπηρετοῦντας, πῶς οὐκ ἄν τις θεῖον ἡγήσαιτο;* hvor *οὐδένα* og *πάντας* ganske broderligt slutte sig som appositjon til samme *πλῆθος*, ligesom *ἕκαστοι* og *οὐδείς* i følgende sted hos Demosthenes (9, 33): *ταῦθ' ὁρῶντες οἱ Ἕλληνες ἀνέχονται, εὐχόμενοι μὲν μὴ καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστοι γενέσθαι, κωλύειν δ' οὐδεὶς ἐπιχειρῶν.* (Jvfr. Thuk. II, 53, 3 og Xen. Hell. VII, 5, 26—27, hvor det sidste *οὐδέτεροι* helt kunde være udeladt.) Dette støder vist næppe nogen, så lidt som lignende vendinger hos latinske forfattere, f. ex.: „infestis animis concurrerunt, neuter sui protegendi corporis memor“ (Liv. II, 6, 9, jvfr. XL, 30, 9) eller: „longus deditorum ordo per urbem incessit, nemo supplici vultu, sed tristes et truces“, eller med en lille variatjon: „ceteri in custodiam conditi, nihil quisquam locutus indignum“, d. e. „nemo quidquam locutus“ (Tac. Hist. IV, 2). Noget besynderligere er det, når der til et negativt subjekt föjes en positiv appositjon, som når Thukydid skriver (II, 53): *τὸ προσταλαιπωρεῖν τῷ δόξαντι καλῷ οὐδεὶς πρόθυμος ἦν, ἄδηλον νομίζων εἰ πρὶν ἐπ' αὐτὸ ἐλθεῖν διαφθαρήσεται*, d. e. *ἄδηλον γὰρ πᾶς τις ἐνόμιζεν*, eller Xenofon (Hell. II, 2, 3): *οὐδεὶς ἐκοιμήθη, οὐ μόνον τοὺς ἀπολωλότας πενθοῦντες, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αὐτοὶ ἑαυτούς.*[1]) Og dog er dette i lexikalsk

[1]) Grammatiskt er den her omtalte appositjon ganske vist at sammenstille med de af Madvig græsk ordföjn. § 5 (jvfr. 176 e) og lat. sprogl. § 217 anm. 1 omtalte former, og således har også Krüger behandlet den gr. sprachl. § 58, 4 a. 5 (jvfr. § 56, 9 a. 1), men lexikalskt hænger den sammen med det i stedet hos Horats fremtrædende fænomen. (Nogle af de exempler, jeg har anført, findes også hos Krüger.)

henseende ikke synderligt forskjelligt fra den bekjendte underforståelse af πάντες efter οὐδείς, „omnes" efter „nemo" i en fortsættende sideordnet sætning. Men ganske underligt træder denne brug af det negative pronomen frem under en tilsyneladende regelmæssig og simpel grammatisk form, når Livius (XXII, 17, 6) skriver: „nox neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit", hvor „neutros" formelt træder frem som objekt, mens det skulde være appositjon til (det udeladte) „utrosque" (jvfr. Fabris note), og på en anden måde, når han lader P. Cornelius Scipio sige (XXVIII, 43, 11): „cum quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet præter me", hvor „imperator" formelt er prædikatsord til „nemo", men efter meningen til et underforstået positivt ord (man søgte en, der kunde være feltherre; men af alle dem, man tænkte på, viste ingen sig —).[1] I et af Gellius (VII = VI, 9) meddelt sted af historieskriveren Piso hedder det: „Adulescentes ibi complures nobiles sedebant; hi contempnentes eum assurgere ei nemo voluit." Trods den iöjnefaldende anakoluthi er dette sted egentligt regelrettere end de to anførte af Livius.

8. Lobeck har i sit Rhematicon s. 61 gjort opmærksom på, at Grækerne undertiden betegne tanken (han kunde have sagt: den sjælelige virksomhed) og dens udtalelse med det samme verbum, og anført et par exempler derpå, men ikke videre forfulgt denne betragtning, der på det angivne sted kun kommer frem i forbigående. Hvad nu det græske verbum angåer, man vistnok her först kommer til at tænke på, φάναι, må vel efter dets etymologiske sammenhæng (se Curtius, griech. etym. [4] s. 297) sige være den oprindelige, mene, tænke den afledede betydning, ligesom også hin er den overvejende hyppige; den anden

[1]) Med den bekjendte brug af „nullus" i sætninger som: „Sextus ab armis nullus discedit" har dette kun en ydre lighed.

må da, som det vel almindeligt antages, være udgået fra forestillingen om tanken som en talen med sig selv; jvfr.: ἀλλὰ τίη μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός; Men langt hyppigere er uden tvivl, i det mindste så vidt vi kunne forfølge sagen tilbage, betydningen af den sjælelige virksomhed den oprindelige. Således har vistnok μιμνήσκεσθαι betydet erindre, för det fik betydningen omtale (jvfr. Curtius s. 312); hvor let overgangen kunde ske, sees af det nu langt sjeldnere, men dog vist ikke senere opståede aktiv: når Achillevs efter at have nævnet den bistand, Thetis för havde ydet Zevs, siger: τῶν νῦν μιν μνήσασα παρέζεο, da er det vel: „lad ham mindes det, lad tanken derom bevæge hans sind"; men mindelsen måtte ske ved ordets hjælp, altså: „tal til ham derom" — hvorvel denne oversættelse ikke er grammatisk korrekt. Undertiden træder den afledede betydning i den nu opbevarede litteratur kun sporadiskt frem og var måske også sjelden; således har λογίζεσθαι vist i almindelighed (foruden regne) betegnet overveje, og en forbindelse som denne: πρὸς τοὺς ὁτιοῦν οἰομένους ὑπομένειν δεῖν ἐκεῖνα βούλομαι λογίσασθαι (Dem. 5, 24) næppe været hyppig. Selve οἴεσθαι kunde man i det anførte exempel opfatte som udtale den mening; dog er dette ikke nødvendigt, da man ud af folks tale kan slutte sig til en ikke udtrykkeligt udtalt mening; overhovedet troer jeg ikke, at betydningsovergangen har været hyppig ved verber som ἡγεῖσθαι, νομίζειν, οἴεσθαι, i det ældre sprog.[1]) Af verber, der betegne en følelse og stemning, er συνήδεσθαι, συλλυπεῖσθαί τινι ikke blot at dele ens glæde el. smerte, men også at udtale sin deltagelse: ἔπεμψεν ἡμᾶς ἡ πόλις συνησθησομένους (Xen. Anab. V, 5, 8), κοινῷ στόλῳ ἀπίκοντο ὡς συλλυπηθησόμενοι (Her. VI, 39). På lignende måde staer ὀργίζεσθαι κραυγῇ, χαίρειν γέλωτι Xen. Kyrop. VIII,

[1]) Οἴεσθαι ståer således Plut. Demosth. 13.

1, 33; jvfr. τὸν λόγον, ᾧ ὑπερπεφρόνηκας (udtalte din foragt), ἐθέλω διελθεῖν, Pl. Alkib. I p. 104 a. Uden sådan tilföjelse ståer θαυμάζειν Herod. VI, 1, hvorvel der her betegnes en udtalelse af en blot forstilt forundring; men det vil uden tvivl også kunne findes om tilkjendegivelse af den virkelige. At φιλεῖν ikke blot er at have kjær, men også tilkjendegive sin kjærlighed, er bekjendt nok. Hvad εὔχεσθαι angåer, er betydningen ønske måske den oprindelige (jvfr. Curtius [4] s. 691), men udtale ønsket, bede træder uden tvivl nu allerede hos Homer stærkest og almindeligst frem. Også ἐθέλειν har, som Classen har bemærket, betydningen erklære sig villig Thuk. I, 28 og 65. For resten har jeg ikke haft min opmærksomhed så meget henvendt på dette fænomen for græskens vedkommende som for latinens, hvorfor jeg her kan give en större fylde af exempler. Af de egentlige meningsverber er det bekjendt nok at „censere“ og „judicare“ både betyde mene og udtale sin mening (stemme for), dömme og udtale en dom, således at begge betydninger undertiden gå aldeles i ét (jvfr. vort: „thi kjendes for Ret“); også „sentire“ findes i betydningen stemme for, og „arbitrari“ ståer om en meningsudtalelse ikke blot i retssproget, men også Cic. ad Att. XIV, 13, 1: „litteræ, quibus quæris atque etiam me ipsum nescire arbitraris, utrum cet.“; dog er dette vel sjeldnere, ligesom den af Sallusts udgivere bemærkede brug af „haberi“ for „prædicari“ Catil. 53. „Existimare“ ståer om det af en læge afgivne skjön Tac. Hist. IV, 81 (?) og Svet. Cæs. 82; men navnlig kunne mærkes udtryk som „male, graviter existimare, opinari“ om en meningstilkjendegivelse; se Sen. de Ira III, 22, 2, Svet. Aug. 51 o. 67, Calig. 27. Med hensyn til det gammeldags verbum „autumare“ har allerede Gellius (XV, 3) bemærket dobbeltheden i betydningen; men i den nu opbevarede

litteratur er det næsten overalt sige; for den anden betydning lader sig næppe med sikkerhed anføre noget sted; i Pacuvius's vers: „aut hic est aut hic affore actutum autumo“ (anført hos Nonius, der forklarer det = „spero“) kan det tages = „affirmo“, hos Plaut. Epid. IV, 1, 18: „si ea est, quam incerto autumo“ beroer ordet på en konjektur af Camerarius, og i de hos Cicero (Orat. 166, Top. 55) anførte vers: „Eam, quam nihil accusas, damnas; bene quam meritam esse autumas, dicis male mereri“ forekommer det mig rimeligt at det er sige. Ved „meminisse“ have ordbøgerne exempler på den rigtignok sjeldne betydning omtale. Ved „sperare“ ved jeg ingen exempler på den anden betydning, og for „desperare“ kjender jeg kun to, hvor forbindelsen med et andet verbum kan have virket, Cic. ad Att. VIII, 15, 3: „epistula, in qua optas congressum pacemque non desperas“, og Sen. Br. V. 5, 2, ligesom „confidere“ vel også kun ståer således formedelst „contemnere“ ad Att. VII, 8, 4. Ti selve dette verbum er hyppigt om udtalelsen af foragt, og det ikke blot i ord (Cic. Verr. I, 148: „tota lege omnium sermonem atque existimationem contempsit“, pro Mur. 15, de Orat. I, 75, ad Att. VII, 8, 4, Quint. XI, 1, 89), men også på anden måde, som når Cicero siger (Finn. V, 47): „quodam motu aut statu videntur naturæ legem contempsisse“, og Tibul med digterisk frihed om en livløs gjenstand (I, 3, 37): „nondum cæruleas pinus contempserat undas.“ [1]) På samme måde hedder det hos Curtius (VII, 15, 2): „suas vires extollere, hostium nunc temeritatem, nunc paucitatem spernere incipiunt“, og hos Cæsar (B. C. III, 87): „Cæsaris copias despicere, Pompeji

---

[1]) Georges har været opmærksom på denne brug, idet han mellem ordets modsætninger nævner „laudare“ o. lign.; jeg har dog troet at burde anføre exempler.

consilium summis laudibus efferre“.[1]) Hyppigt bruges „indignari“ om udtalelse af harme, som når Cicero siger (pro Rosc. Com. 5): „nimium cito ait me indignari de tabulis“; se fremdeles Liv. XXXII, 34, 4, XXXIV, 23, 3, XL, 23, 1; undertiden forbindes også „queri et indignari“, som Cæs. B. C. III, 108, 1, Liv. II, 38, 1. (Også „indignatio“ ståer således Liv. XXIX, 9, 4, XXXVIII, 53, 1.) Når det om Canius, der var narret til at kjøbe en villa, hedder: „stomachari, sed quid faceret?“, er det rimeligt at forstå „stomachari“ om et vredesudbrud, og ganske vist er det således at opfatte, når Seneca siger (Ep. 12, 2): „iratus illi proximam stomachandi occasionem arripio“ og derpå anfører hvad han sagde. (Her give ordbøgerne flere exempler.) Sjeldnere men ganske i analogi hermed er brugen af „irasci“, når det hedder (Sen. de Clem. I, 9, 5): „majore multo voce sibi quam Cinnæ irascebatur.“ Hvad villiesverber angåer, da har „optare“, ligesom vort ønske, som bekjendt jævnligt betydningen ytre et ønske, så at Seneca endog kan sige (Ep. 95, 2): „Sæpe aliud volumus, aliud optamus et verum ne dis quidem dicimus“; dog er betydningen af det uudtalte ønske ikke udelukket; se Cic. de imp. Pomp. 48: „ab dis immortalibus tacitus auderet optare“, Sen. de Ben. VI, 38, 2: „volunt, id est intra se optant.“ Sjeldnere er vist „velle“ brugt således; Verg. Æn. V, 533 fåer det betydningen udtale sin villie ved den tilföjede modalbestemmelse, ligesom Livius III, 37, 8 siger „propalam malle“. „Cupere“ troer jeg ikke at have læst således; men „desiderare“ brugtes i det mindste i kejsertiden i denne betydning; se Curt. VII, 3, 18, Svet. Tib. 73, Ner. 48, Gell. IV, 18, 7, V, 3, 5. „Exspectare“ fåer betydningen udtale sin længsel

---

[1]) Dette exempel låner jeg fra Nägelsbachs stilistik § 103 b. Hvor meget jeg i det hele skylder dette fortrinlige værk, vil enhver der kjender det kunne sige sig selv.

efter noget, når det hedder hos Cicero (ad Att. IX, 16, 1): „litteræ mihi redditæ sunt, quibus jam opes meas, non, ut superioribus, opem exspectat“, og udtale sin nysgjerrighed i en lignende forbindelse VIII, 15, 1. Jeg seer heller ikke, at „mirari“ kan forståes på anden måde, når Seneca siger (Br. V. 3, 1): „Omnia licet, quæ umquam ingenia fulserunt, in hoc unum consentiant, numquam satis hanc humanarum mentium caliginem mirabuntur“; til at undre sig hører ingen genialitet, men vel til at udtale sin forundring. For resten troer jeg, at dette verbum også må findes i denne betydning andre steder, skjönt jeg ikke kan anføre noget. Ved tilföjelsen af „palam“ har Livius brugt „gaudere“ således XLIV, 36, 7, Lucanus „timere“ I, 258. hvormed kan sammenlignes det bekjendte udråb af Cicero til dommerne i Milos sag: „quid vultu extimuistis?“ At „miserari“ i det mindste hos Vergil bruges både om medlidenheden og dens udtalelse, er bekjendt nok; hvor vidt ellers den almindeligt antagne forskjel mellem „misereri“ og „miserari“ overholdes, kan jeg nu ikke undersøge. Efter endnu kun at have mindet om Horats's udtryk (A. P. 95): „dolet sermone pedestri“, vil jeg slutte med den bemærkning, at jeg efter alt det her fremsatte antager, at Heindorf har ret, når han forklarer Horats's vers (Sat. II, 5, 9): „quando pauperiem missis ambagibus horres“ således: „quoniam sine longa verborum circuitione pertimescere te fateris“, og ikke forbinder „missis ambagibus“ med „accipe“, en forbindelse, der er, om ikke, som han mente, umulig (se Meineke [2] p. XXXVII), så dog overordentlig hård.[1])

[1]) At en lignende overgang finder sted også på dansk, har jeg et par steder bemærket, og kunde vel have gjort det endnu flere. Men i det hele har det omhandlede fænomen dog en langt större udstrækning i græsk og latin; vi vilde ikke sige: „han vrededes ved et skrig, glædede sig ved latter“ uden i en helt anden betydning, eller: „han føler smerte i jævn prosaisk tale“. Når

9. For udtrykket „non aliter, quam si“ kjende Hand (Turs. I p. 270) og Freund ingen anden betydning end „perinde, ac si“, ganz wie wenn. Gjennemgåer man imidlertid de hos begge anførte exempler, vil man finde, at ordene i to af dem, Liv. III, 51, 12 og Svet. Aug. 40, have en ganske anden betydning: kun under den betingelse at, altså det samme som „non aliter, nisi“ eller „tum demum, si“.[1]) Og disse steder ere ikke enestående for denne betydning; se Sall. or. Lepid. 1: „L. Sullæ spes omnis in scelere sit, neque se aliter tutum putet, quam si pejor atque intestabilior metu vestro fuerit“, Tibul. IV, 11, 3: „non aliter evincere morbos optarim, quam te si quoque velle putem“, Liv. XXVIII, 40, 2: „neque aliter id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportasset“, Sen. V. Be. 3, 3, Ep. 40, 13, Curt. X, 27, 15, Tac. Ann. I, 6 extr., 49. (Hos Cicero findes denne brug næppe.)

10. a. At man siger „audire aliquid“ også i betydningen høre om noget, er bemærket af Georges (jvfr. Cic. Verr. V, 68: „Lautumias omnes audistis, plerique nostis“, Cæs.

---

man i gjengivelse af forhandlinger (oratio obliqua) hyppigt læser: „NN kunde ikke noksom undre sig over at —, X glædede sig over at det var faldet i hans lod“ o. lign., er dette noget forskjelligt; et er: jeg siger at jeg undrer mig, et andet: jeg tilkjendegiver min forundring. Men jeg nægter ikke, at enkelte af de ovenfor anførte steder måske bedre lod sig henføre hertil, f. e. Thuk. I, 28 og 65. Atter noget andet er den på tysk og dansk forekommende udtryksmåde ved anførelse af en persons udsagn: „Ha, lachte der Kaiser, vortrefflicher Haber“, „Nej, smiilte Mimer, dertil stræber Livet“. (Det er professor Oppermann, der har henledet min opmærksomhed herpå.) Sådanne udtryk vil man nu vistnok ikke finde på græsk eller latin.

[1]) Som bekjendt siges også „ita, si“ (Hand. III p. 478). Noget sjeldnere er vel „sic, si“; til de af Georges anførte steder (Corn. Milt. 3 og Liv. I, 17, 9) kunne föjes Cic. ad Att. XII, 38, 2: „Tu, quoniam nihil necesse est, sic scribes aliquid, si vacabis“, Anton. ibd. XIV, 13 a, 2, Hor. Ep. I, 7, 69: „Sic ignovisse putato me tibi, si cenas hodie mecum“, Ov. Pont. II, 2, 127.

B. G. II, 31), men man siger også „audire aliquem“ = høre om en. Som exempel herpå synes rigtignok ikke det af Scheller anførte sted at passe (Cic. in Cat. I, 26: „in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis“; Catilina kunde vel ude i sin lejr komme til at høre tale om gode mænd, men han vilde slippe fri for at høre dem tale); derimod vilde jeg anføre følgende: Cic. Verr. II, 79, de imp. Pomp. 29 og især (da på disse to steder muligvis forbindelsen med „videre“ kunde have virket) in Pis. 24: „Seplasia audierat Decios Magios et de Taurea illo Vibellio aliquid acceperat“, Sen. Ep. 70, 22: „Catones Scipionesque et alios, quos audire cum admiratione consvevimus“.[1]) Heraf dannes også passiv: Verg. Æn. VII, 196 (anført hos Scheller), Ov. Met. VI, 170: „Quis furor auditos præponere visis cælestes?“, Liv. XXVIII, 43, 20: „Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam transgressi“. — Også ved „accipere“ findes således objektsakkusativ i samme betydning som „de“, både om ting og personer; se Cic. Verr. IV, 107: „raptus ille virginis, quem jam a pueris accepimus“, N. D. II, 70: „accepimus deorum cupiditates, ægritudines, iracundias“, Sall. Jug. 104, 3, Cic. Verr. V, 145: „illi, quos a poëtis accepimus“.[2])

b. En for os påfaldende korthed i udtrykket, som jeg ikke mindes at have fundet omtalt, er det, at man siger „audio aliquem de aliqua re“ (neml. „dicentem, loquentem“).

[1]) Cic. pro Dejot. 30: „Quis tuum patrem antea, quis esset, quam cujus gener esset, audivit?“ hører også herhen, men her kommer en grammatisk ejendommelighed til den lexikalske.

[2]) Udtryk som: „te propediem censorem audiemus, Bibulus nondum audiebatur esse in Syria“ ere beslægtede hermed, men have dog en noget anden charakter. Om „accipere aliquem“ med tilföjet prædikatsbestemmelse uden „esse“ eller „fuisse“ se tidsskr. for filol. I, 9 s. 36. (Cic. de Orat. II, 56: „ne hunc quidem ex numero accepimus eorum, qui —“; smlgn. m. h. t. brugen af „ex“ Verr. I, 45, Læl. 64, Legg. III, 5.)

Se Cic. Verr. I, 103: „ita me de præturæ criminibus auditote", pro Sul. 14, ad Famm. VII, 17, 3, ligeledes i passiv: „Quo silentio sunt auditi de me ceteri principes civitatis!" (Cic. pro Sest. 108, jvfr. de Orat. I, 116, Liv. XXXIV, 62, 6). Vi kunne vel sige: „jeg har hørt Ørsted over fysik og Sibbern over psychologi", men vist også kun således: „høre en **over** (måske også **i**) noget", d. e. høre et videnskabeligt foredrag, næppe: „høre en om noget". (Endnu videre går kortheden på latin, når det hedder „audio aliquem" med følgende akk. m. inf. eller endog direkt tale = „hører en sige"; se Madvig. Emm. Livv. [2] p. 116.)

c. En lignende korthed i udtrykket er den af Georges omtalte, at man siger „audi paucis", d. e., „hør hvad der siges med få ord", altså = „audi pauca"; se Ter. Hec. III, 5, 60, Eun. V, 8, 37; også siges „ausculta, accipe paucis", Ad. V, 3, 20, Sall. Jug. 110, 6. Også ellers findes undertiden (dog vel mere som en individuel ejendommelighed end som almindelig sprogbrug) en bibestemmelse, der egentlig passer ved et udsagnsverbum, sat ved „audire". At man tit hører hvad der siges tit, er naturligt, og „sæpe eadem audire" har intet vanskeligt; men når hos Terents (Heaut. I, 1, 62) Menedemos siger om sin sön: „Sæpe eadem et graviter audiendo victus est", dog vel i betydningen: „ved tit at høre de samme vægtige formaninger", er udtrykket noget hårdt. Når Catul i det morsomme lille digt om den stærkt aspirerende Arrius lader indbyggerne i Rom, hvem hans mange **h** havde generet, nu under hans fraværelse glæde sig, fordi „audibant eadem hæc leniter et leviter", da udtrykke adverbierne åbenbart egenskaber ved ordenes udtale, ikke ved høresansen.[1]) Meget stærkt træder kortheden i ud-

[1]) „Leniter audire" må vel ellers betyde høre mildt eller med jævnt sind ɔ: høre uden at tage sig det nær, modsat „graviter audire" (der i stedet af Terents forklares således af Freund og Georges,

trykket frem, når Livius (XXXIII, 2, 4) skriver: „eo cum majore auctoritate auditus, quod — svadebat“ (hans tale havde så meget större vægt); fra udtryk som „audire cum assensu“ var overgangen hertil måske ikke så vanskelig; men „assensus“ som en stemning, der fremkaldes hos tilhørerne, er dog noget andet end „auctoritas“, en egenskab, tilhørerne må tillægge den talende.[1])

d. Overførelsen af bibestemmelsen fra det verbum, der betegner udsagnet, til „audire“ træder også frem i den bekjendte, om end ikke meget hyppige forbindelse med prædikatsord: „rexque paterque audisti“ (*βασιλεὺς ἀκούω*), „bene, male audire“ (*εὖ, κακῶς ἀκούειν*, der jo aldeles svarer som passiv til *εὖ, κακῶς λέγειν*.[2]) Vi sige jo også høre ilde, men ikke høre vel.) Men det burde anføres i latinske ordbøger, hvad Pape har bemærket i sin græske, at denne betydning: høre noget, der vedkommer en selv, også findes, hvor bibestemmelsen er et objekt. Denne sprogbrug er hyppig nok; et par exempler må det være tilladt her at anføre. Når Cicero siger om Verres (IV, 57): „non laboravit, quid non modo in Sicilia, verum etiam Romæ in judicio audiret“, er meningen tydeligt nok: „hvad Folk vilde sige om ham, hvad han vilde få at høre“, og ligeså, når han siger til Antonius (Phil. II, 47): „ea in te admisisti, quæ a verecundo inimico audire non posses.“ [3]) Se

men, som jeg troer, med urette). Hvad „leviter audire“ skulde betyde, ved jeg ikke, undtagen måske høre løseligt.

[1]) Weissenborn har bemærket det ejendommelige ved udtrykket; men hans sammenstilling med Tac. Ann. IV, 59: „cum fide audiebatur“ forstår jeg ikke; sammenhængen fordrer der, synes jeg, „han blev hørt med tillid“, ikke: „han talte med tillid“.

[2]) Hvorledes et sådant udtryk, når det en gang er gået over i sprogbrugen, kan anvendes således, at den oprindelige betydning helt forsvinder, viser et sted som dette: *πρὸς δύσιν ἐσχάτη ἤκουεν ἡ γῆ* (man sagde om landet, at det lå længst mod vest. Strab. p. 149).

[3]) „Audire non possum“ har tre betydninger: jeg kan ikke høre, jeg fåer ikke at høre, jeg kan ikke tåle at høre (se Madvigs bemærkning til Cic. de Finn.[3] s. 257).

fremdeles Ter. Andr. V, 4, 17, Cic. in Cæc. 33, pro Font. 38, pro Rab. 17, ad Q. F. I, 2, 7, Liv. XL, 9, 1, XLIII, 8, 2, Sen. Const. Sap. 16, 4: „quæ contumelia est, quod apparet, audire", 17, 2; 19, 2; alle disse steder betegner objektet noget ligefremt ondt eller for vedkommende ubehageligt, så at vi må bruge en omskrivning med måtte el. få. (Jvfr. Nägelsbachs stilistik § 99, 4.) Et objekt af denne art, der betegner noget fordelagtigt, er vist sjeldent; jeg har intet exempel optegnet derpå undtagen Horat. Ep. II, 2, 88: „alter alterius sermone meros audiret honores".

11. Om „impune" angives det almindeligt, at det har passiv betydning, dels mere bestemt: „uden (at lide el. behøve at frygte for) straf", dels mere almindeligt: „uden skade eller ulejlighed, frit" („ungescheut" er det ret passende oversat af Düntzer Horat. Ep. I, 5, 10 o. a. st.); ved upersonlige udtryk, som „impune est, fit, cedit": „uden at medføre straf". Der findes dog også enkelte steder (tildels anførte hos Forcellini, men blandede mellem de andre), hvor det betyder: „uden at tage straf". Når det således hos Ovid (Metam. XIII, 760) hedder om Kyklopen: „visus ab hospite nullo impune", er meningen tydeligt nok: „han var ikke bleven seet af nogen fremmed, uden at han straffede den, der så ham"; idet den aktive form: „quem nemo hospes viderat" er forandret til den passive, er „impune" fulgt med og har således uformærket skiftet betydning. [1]) Ganske således står „impune lædi" Phædr. I, 21, 9 (IV, 4, 13) og Sen. de Clem. I, 20, 3; når Quintilian (VII, 2, 43) siger: „Cicero pro Milone enumerat plurimas occa-

---

[1]) Hermed kan sammenlignes den bekjendte brug af gerundium ved passive verber: „anulus in digito subtertenuatur habendo" (Madvig lat. sprogl. § 418); også et udtryk som „justitium sua sponte cœptum" (Liv. IX, 7, 8) er af lignende art.

siones, quibus ab eo Clodius impune occidi potuerit", forbyder vel betydningen af „occidere" at oversætte: uden at tage straf; men fænomenet er dog, som man let vil se, det samme. Også Hor. A. P. 210 hører herhen; men i selve udtrykket „placari Genius cœpit" er rigtignok den passive betydning så fordunklet, at man næppe mærker ejendommeligheden ved „impune". Et skridt videre gåer brugen heraf, når Sallust (Jug. 31, 21) lader Memmius sige: „viro flagitiosissimum existimo impune injuriam accepisse"; de to sidste ord udtrykke vel det samme som „injuria affectum esse", men formen er dog ikke den passive. Det samme er tilfældet, når Seneca (de Ira III, 23, 3) lader kong Filip sige til de uhøflige athenæiske sendebud: „Nuntiate Atheniensibus, multo superbiores esse, qui ista dicunt, quam qui impune dicta audiunt"; „dicta audire" er: blive udskjældt (jvfr. det ovenfor om „audire" bemærkede). Således ståer „impune pati" Sen. de Clem. I, 18, 1 og „impune ferre" Ov. Met. VIII, 279, hvor Artemis, harmfuld over at Oinevs har forsömt at vise hende samme ære som de andre guder, udbryder: „At non impune feremus." Det sidste sted er mærkeligt derved, at udtrykket ellers har den modsatte betydning: bære noget hjem uden at straffes for det, få lov at gjøre det ustraffet, = „impune auferre" el. „habere" (se foruden Cic. ad Famm. XIII, 77, 3 også Cæs. B. G. I, 14, 4, Ov. Met. XII, 265, XIV, 383). Ud over de her angivne tilfælde (ved et passivt udtryk eller et aktivt der betegner tålmodighed og resignatjon) gåer den aktive brug af „impune" næppe; man vilde vel kunne sige: „milites impune dimisit", næppe: „liberos impune educavit" (uden at anvende straffemidler).[1])

[1]) Hvor vidt „tacitum aliquid ferre", der i almindelighed har den sidste betydning, også findes med den förste, skal jeg ikke kunne sige. For øvrigt medfører den mangesidige brug, hvortil grund-

12. Fra den af Madvig (Adv. Crit. I p. 105) opstillede regel, at „aut“ som „et“ ikke kan udelades ved det andet led af en inddeling, når det står ved det tredie, har jeg fundet følgende undtagelser: Sen. Ep. 68, 8: „pedem turgidum, lividam manum aut contracti cruris aridos nervos“, Plin. H. N. XXXV, 116: „piscantis, aucupantis aut venantis aut etiam vindemiantis“, Tac. Hist. II, 80: „nihil tumidum, arrogans aut in rebus novis novum fuit“. Men i det andet sted er vist „aut“ udfaldet foran „au-“, og i det förste og tredie formodentlig „ue“ („lividamve manum — arrogansve“).

---

betydningen af „ferre“ har udviklet sig, ganske naturligt, at sådanne dobbelttydige vendinger opstå som „suffragia ferre, munera ferre“ (bringe gaver, Verg. Æn. IV, 217, få gaver, Tibul. I, 1, 20). Om slige udtryk i almindelighed se Madvigs bemærkning til Cic. de Finn.[3] s. 253. Til de der anførte vilde endnu være at föje „ardere invidia“, hvis Drakenborchs bemærkning til Liv. V, 11, 4 er rigtig, at det både betyder: være opfyldt af uvillie, og: være gjenstand for den; men det har hidtil ikke villet lykkes mig at finde exempler pa den förste betydning.

IX.

Latin og Romansk.

Bemærkninger om skriftsproget i den tidlige middelalder.

Af

Vilh. Thomsen, Dr. phil.,

Docent ved universitetet i København.

I sin afhandling om de grammatiske betegnelsers tilblivelse og væsen, 2det stykke, navnlig i den tyske udgave deraf[1]), har vor udmærkede lærer givet en kort og klar fremstilling af forholdet mellem latin og de romanske sprog. Han har der vist, hvor aldeles fejlagtigt det er, når adskillige lærde tidligere have indbildt sig, at den romerske almue fra de ældste tider af havde talt et slags romansk sprog, forskelligt fra det elegantere latinske skriftsprog; på den anden side er det imidlertid ligeså urigtigt, når andre udelukkende have tilskrevet de germaniske Barbarer, som ved oldtidens slutning væltede ind over det ulykkelige Romerrige, hele skylden for sprogets forfald. Der kan ingen tvivl være om, at forandringen i alt væsentligt er udgået fra latinen selv og er en ytring af den afslibning og omdannelse, som ethvert sprog er underkastet, om denne end for latinens vedkommende kan være bleven fremskyndet

[1]) Kleine philologische Schriften von J. N. Madvig, Leipzig 1875, s. 244 ff.

ved særlige omstændigheder, navnlig ved sprogets tiltagende udbredelse blandt Romerrigets forskellige undersåtter.

I det enkelte at gribe denne overgang så at sige i flugten er meget vanskeligt eller umuligt; men vi have dog kilder nok, som udfylde kløften mellem det klassiske eller i al fald korrekte latin og det rent romanske sprogtrin, der i det 9de århundrede træder os fuldt færdigt i møde, og som tillade os i det mindste i de store træk at følge bevægelsen skridt for skridt. De kilder, gennem hvilke vi på den håndgribeligste måde kunne forfølge sprogets gradvise opløsning, ere de talrige indskrifter, som skyldes udannede forfattere, lige fra de i Pompeii opdagede vægge-indskrifter indtil den lange række af kristelige grav-indskrifter fra de følgende århundreder. Men så uskatterlige disse end ere f. ex. med hensyn til bestemmelsen af udtalen, ere de desværre alle kun korte og frembyde ikke en tilstrækkelig mangfoldighed i form og indhold, til at man efter dem kan danne sig et alsidigt billede af talesprogets skikkelse, og den egentlige oldtids-litteratur giver os næsten kun i enkelte retninger, f. ex. med hensyn til ordforrådet, værdifulde bidrag til at supplere dette billede. Vi lære imidlertid tilstrækkeligt for at se, at allerede inden oldtidens slutning må afstanden mellem talesproget og det gamle skriftsprog både i udtale og i grammatisk bygning være bleven så betydelig, at, selv om man endnu stedse vedblev at skrive forholdsvis rent latin, kan man kun have tilegnet sig denne færdighed ad kunstig vej, gennem litterært studium. Men efter den katastrofe, som betegner overgangen fra oldtid til middelalder, forandrede også dette sig. De store omvæltninger, der da fandt sted, havde næppe i det mindste strax nogen synderlig umiddelbar indflydelse på sproget, men de virkede i den grad hæmmende på alt litterært liv og bragte efterhånden dannelsen

ned til et sådant lavmål, at få eller ingen mere var i stand til at skrive sproget fejlfrit. Under disse omstændigheder udviklede der sig i denne overgangsperiode et skriftsprog, der må bringe den klassiske filolog til at gyse, men som alligevel har sin store interesse i sproghistorisk henseende; thi de fejl, der begås mod den latinske grammatik, afspejle naturligvis, mere eller mindre umiddelbart, det samtidige omgangssprogs former, og en nöjagtig undersøgelse af disse fejl, der, hvor barbariske de end kunne synes, dog altid til en vis grad bevæge sig indenfor bestemte grænser og ikke kunne sammenlignes f. ex. med dem, en dansk skoledreng kan begå i en latinsk stil, vil altså give os en relativ bestemmelse af det punkt, vi befinde os på indenfor den skala, hvis yderpunkter ere det gamle klassiske sprog på den ene side, de romanske sprog på den anden.

De mindesmærker, hvori vi fortrinsvis træffe dette barbariske sprog, ere de forskellige love og de mangfoldige juridiske dokumenter, der ere nåede til os fra de indtrængende Germaner, og som vise, hvor hurtig disse böjede sig for den romerske kultur. Men just den omstændighed, at disse mindesmærker stå i særligt forhold til Germanerne, er, skönt ganske uden grund, bleven brugt som støtte af dem, der ensidig kaste skylden for sprogets forfald på disse. Det er derfor af vigtighed, at der virkelig findes litteraturmindesmærker med et ganske lignende barbarisk sprog, men som kun have en meget fjærn eller aldeles ingen forbindelse med Germanerne. Til disse høre navnlig nogle skrifter af populær-medicinsk og naturvidenskabeligt indhold, som i den seneste tid ere blevne fremdragne.

Et af de mærkeligste af disse er et lille skrift, *de observatione ciborum*, en diætetik, der under titelen *Epistula Anthimi viri inlustris comitis et legatarii ad gloriosissimum*

Theudoricum regem Francorum er udgivet af Val. Rose i hans Anecdota Græca et Græco-latina, II, Berlin 1870. Skriftet er, som udgiveren har vist, forfattet i Italien af en fornem Græker Anthimus, der var kommen dertil som landflygtig og dér havde tilegnet sig folkets sprog. Den Theoderik, til hvem det er dediceret, er, efter udgiverens mening, Theoderik I (511—534), og affattelsestiden må være mellem 511 og 526. For at give en idé om, hvorledes en romansk eller romaniserende baggrund tydelig skinner igennem i dette skrift trods den latinske dragt, er det nok at anføre en sætning som f. ex. denne: *si (lardum) assatum fuerit ad horam* (fr. *tout à l'heure*) *quomodo bradones* (oldhöjtysk *brâto*, ital. *brandone* stykke kød, gml. fr. *braon*), *pinguamen ipsum defluit in foco* (ital. *fuoco*, fr. *feu*), *ut lardum deveniat* (fr. *devenir*) *siccum, et qui manducaverit* (fr. *manger*), *læditur* (p. 73, 5 ff.); eller: *ita tamen (ova) fiant, ut in tepida aqua mittantur* (fr. *mettre*), *vel maxime in frigida, et sic coquantur lento foco; ... illa aqua* (fr. *l'eau*) *sic penetrat intus* (p. 82, 1 ff.). Med en vis ret betegnede udgiveren derfor dette skrift som det ældste hidtil kendte romaniserende sprogmindesmærke. Den eneste vanskelighed derved er, at det först er opbevaret i håndskrifter fra det 9de århundrede, og der kan derfor ofte være tvivl om, hvor meget af den ejendommelige sprogfarve der skyldes den oprindelige forfatter og hvor meget senere afskrivere, der i det slags værker ikke vare synderlig samvittighedsfulde med at bevare den form, de forefandt i deres original.

Nok så megen interesse forekommer der mig derfor at knytte sig til et andet lignende skrift, som nylig er blevet bekendt, skönt sproget her er noget mindre barbariserende end hos Anthimus, nemlig en latinsk oversættelse af en græsk medicinsk forfatter fra 4de århundrede, Oribasius. Denne oversættelse, der må være forfattet i slutningen af

5te eller begyndelsen af 6te århundrede og ikke frembyder noget som helst spor af germansk indflydelse eller overhovedet forhold til Germanerne, er opbevaret i et overordentlig smukt håndskrift fra 6te århundrede i Bern og er udgiven af H. Hagen som universitetsprogram fra Bern 1875[1]). Som et tillæg er meddelt et ganske lille skrift af beslægtet indhold, det såkaldte *Galeni epistula de febribus*, efter et hdskr. fra omtrent det 8de århundrede, hvis sprog fremviser romanismen på et betydelig mere fremrykket standpunkt.

Udgiveren har i sin indledning (p. VII—XXVI) givet en udførlig, skönt ikke udtömmende fortegnelse over de sproglige ejendommeligheder i disse to skrifter; men han har ikke indladt sig på nærmere at undersøge og forklare de forskellige barbarismer. Ser man således f. ex. på hans liste over ejendommeligheder ved nominalböjningen, skulde man ved förste öjekast tro, at f. ex. alle de forskellige kasus kunde bruges fuldstændig i flæng; men en nöjere undersøgelse vil vise, at en sådan ubegrænset sammenblanding lige så lidt finder sted her som i andre middelalderlige kilder, hvor barbarisk end deres sprog kan synes. Jeg skal på de følgende sider forsøge at vise omfanget af barbarismer, der forekomme i oversættelsen af Oribasius indenfor nominalböjningen, og derigennem at give en idé om det trin, på hvilket böjningssystemet ved overgangen fra 5te til 6te århundrede må have stået i det levende sprog, og det næppe for nogen enkelt dialekts vedkommende alene, men i det væsentlige vistnok indenfor hele den romanske (vestromerske) verden. Jeg tror, at det vil blive klart, at dette system har været lige langt fra det

¹) Solemnia anniversaria conditæ universitatis cet. Inest H. Hageni de Oribasii versione latina Bernensi commentatio. Bernæ 1875.

gamle klassiske og det moderne romanske; derimod må det have nærmet sig mest til det, der fremtræder i gammel fransk og provençalsk, hvor man som bekendt har to kasus, en nominativ og en casus obliquus eller afhængighedsform, f. ex. sing. nom. *ans* (= annus), obl. *an* (= anno [= klass. annum, annō]), plur. nom. *an* (= anni), obl. *ans* (= annos).

Nominativ finde vi, med en enkelt række af undtagelser, i det hele så korrekt anvendt, at vi ere berettigede til at slutte, at denne kasus endnu stedse må have været i levende brug. Thi når vi finde f. ex. *quale est oleo irino et nardino*, p. $9,_2$, da er dette ikke noget exempel på brug af „ablativus pro nominativo“; men det er former, der slutte sig umiddelbart til udtalen, som ingen forskel mere gjorde på endelserne *-um* og *-o*. Og når vi finde akkusativ brugt i stedet for nominativ i forbindelse med et gerundiv, f. ex. *veram tertianam humectare et infrigdare oportet et humorem . . . evacuandus est, ventrem autem molli clystere educere* 12, 11, eller: *absos purpuræ siccos et calidos . . . sunt ventri superinponendi* $10,_8$, da beror dette, som det tydelig fremgår af det förste exempel, på vanskeligheden i at håndtere gerundiv, der ikke mere var i levende brug og derfor i sin konstruktion bestandig sammenblandes med andre ensbetydende udtryksmåder. Kun én række af virkelige undtagelser gives der; det er nom. plur. af ord på *-a*, der overordentlig ofte udtrykkes ved akkus. på *-as*, og det ikke blot ved gerundiv, f. ex. *aquas coquendæ sunt* 5, 9; *lanas sunt superinponendas*, 10, 7, men også ellers, f. ex. *ptysanas, cocurbitas elixas . . . humectant* 1, 4. At dette ikke er en tilfældighed, men at der for denne ene forms vedkommende virkelig må have været i det mindste en vaklen tilstede i sproget, fremgår af, at gml. fransk og provençalsk netop i dette tilfælde have tabt nom. og gjort den oprindelige

akkus. til eneste pluralisform, f. ex. prov. *rosa* pl. *rosas*, gml. fr. *rose* pl. *roses*.

Anderledes forholder det sig med casus obliqui, navnlig akkusativ, dativ og ablativ. Den gennemgående forvirring, der hersker i betegnelsen af disse tre kasus, kan ikke forklares uden ved at antage, at de allerede på denne tid må være faldne helt sammen til én enkelt casus obliquus ligesom på gml. fransk og provençalsk. Denne casus obl. må i sing. have endt henholdsvis på *a*, *o* og *e* eller i enkelte tilfælde på en konsonant (*-en*, *-us*) og være opstået af akkus. eller rettere ved et slags kompromis imellem de forskellige kasus[1]; i pluralis er den umiddelbart udgået fra akkus. med endelserne *as*, *os*, *es* samt *a*. Hvorledes denne sammenblanding fra först af er opstået, er det ikke her stedet til nærmere at påvise. I skrift udtrykkes denne casus obl. snart ved akkusativ, hvor dog det udlydende *m* for længst havde ophørt at udtales, snart tilsyneladende ved ablativ sing. Således forstå vi, at man kan skrive f. ex. *abstinendi sunt* (sml. ovf. om gerundiv) *a mel et senape et salsamenta et acria omnia et a vino vetus* 12,21; *contra natura* 11,14; *panem frigidum infundis in aqua calida* 2,32; *ut una emina hordei in dece eminas aquæ coquatur* 2,7; *ab omnibus civus* (grafisk for *cibos*) *est abstinendus* 3,26; *cum semen* 2,13; *quodsi (urina) floccos in sedimen habeat* 7,21; *nocit* (d. v. s. *nocet*) *hanc passionem* 9,6; *inunctio fronti et tempora et nares* 21,22; *utantur et salsamenta et senape* 13,16; *coctas in aqua radices apii et anetum* (= abl. consequ.) *ipsa aqua potui danda est* 12,13. Undertiden forekommer der også exempler på fejl i modsat retning, urigtig anvendelse af de uddøde kasusformer, som

[1]) Sml. Schuchardt i Kuhns Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. XXII (N. F. II), s. 155 ff.

per successionibus 19, 8. Lignende exempler som de her anførte lade sig samle i massevis fra andre kilder fra denne periode. Hvor tidlig en sådan syntaktisk sammenblanding er begyndt i almuesproget, også i tilfælde, hvor der ikke umiddelbart fandt nogen lydlig kongruens sted, fremgår af, at vi i væggeindskrifter (*dipinti*) fra Pompeii allerede finde *cum sodales* (Corp. inscr. Lat. IV ed. Zangemeister 221), *cum discentes* (ibd. 275), *cum discentes suos* (ibd. 698), for ikke at tale om de mange exempler fra senere indskrifter, såsom *de sua omnia* (Rossi, Inscr. christ. urbis Romæ I, Romæ 1861, no. 288, år 380).

Som følge af denne sammenblanding blev det nødvendigt nærmere at præcisere forholdsbetegnelsen, som ikke mere fandt sit tilstrækkelige udtryk i selve kasusformen, ved anvendelse af forskellige præpositioner. Til betegnelse af dativsbegrebet tilbød sig præpositionen *ad*; dens anvendelse kan imidlertid ingenlunde altid have været følt som en nødvendighed, og i vort skrift forekommer der næppe noget exempel derpå[1]). Stærkest og tidligst føltes derimod trangen til en sådan præpositionel omskrivning ved den gamle ablativ; men dens mangeartede funktioner lode sig ikke så let samle under ét synspunkt. Således betegnes midlet navnlig ved præpositionerne *cum* eller *de* (*ad*, *per*), f. ex. *oportit spuma cum pinna tollere* 4, 3; *movenda est cum ferola nitida* 4, 4; *si cum oleo tepido perungueas corpus* 11, 20; *angustiantibus oportet cum spongea faciem de posca tepida fomentare* 21, 29; *de rafanis vomitus faciendus est* 14, 11; [*cum cocleari manducatur* Anthim. 92, 7;

[1]) Hermed kan sammenlignes, at det i provençalsk og gml. fransk lige indtil slutningen af 14de årh. ikke var nødvendigt at betegne dativforholdet ved nogen særlig partikel (*a*), om end anvendelsen af en sådan er nok så hyppig. Se Diez, Gramm. der Roman. Spr. III[3], s. 127.

ungatur de oleo aut de uncto (ital. *unto* fedt, tælle) ibd. 75, 18]. *De* finde vi på lignende måde i andre forbindelser i stedet for abl., såsom *de crudis humoribus repletus corpus* 19, 25; [*si* (*esox*) *de plures dies fuerit* (d. v. s. flere dage gammel) Anthim. 83, 10 i samme betydning som *si fuerint biduo aut triduo* ibd. 85, 13]. Efter en komparativ bruges ligeledes *de* eller *ab*, såsom *non est melior ab hæc* 4, 17; *hæc de omnibus sunt meliores* (superlativ?) 7, 26; *calidior plus a natura* 17, 11; om tiden bruges *in*, f. ex. *in eo ipso tempore cum de piscina exit*, *cum in savanis pausat* (fr. [*re*]*poser*) 11, 28; [sml. også *coquatur in una hora* Anth. 69, 13], o. s. v.

Hvad endelig genitiv angår, da må den sikkert endnu ved den her omhandlede tid have været i fuldstændig levende brug, og sproget har for så vidt stået på et mindre fremrykket trin af opløsning end provençalsk og gl. fransk, der begge have tabt den gamle genitiv og udtrykke den dels ligesom dativ (casus obl. med eller uden *a*) dels ved præpositionen *de*[1]). Den förstnævnte udtryksmåde spores meget almindelig i lidt senere latinske kilder, f. ex. *hic requiescunt menbra ad duus fratres, Gallo et Fidencio, qui foerunt fili Magno* (Le Blant, Inscr. chrétiennes de la Gaule, no. 378, 6te årh.), men endnu hos Orib. træffe vi næppe noget exempel derpå; thi udtryk som *mittis* (fr. *mettre*) *et modicum sale* (jvf. *sal mittatur modicum*, men også *modicum de sale pro sapore faciendo* Anth.) ere af helt anden art og bero på en udvidet anvendelse af appositionsforholdet. Derimod mærker man tydeligt, at præpositionen *de* mere og mere fortrænger den blotte genitiv, navnlig i alle partitive forhold eller hvor talen er om oprindelse o. lign., f. ex. *de pane partem interiorem* 2, 33; *alfita de hordeo fricta* 2, 10;

---

[1]) Sml. Diez, Gramm. III, s. 138 ff.

signa de febribus 10, 27; [*alas de pullo* Galen. ep. 23, 11; *medietatem* (fr. *moitié*) *de aceto* Anth. 69, 14; *carnes de hinnuleis et de capreolis* ibd. 71, 7; *de medo bene facto multum iuvat* ibd. 75, 4 (sml. fr. delingsartikel)].

Endnu et par ord om de grammatiske kön, af hvilke de romanske sprog som bekendt have tabt neutrum. For enkelte ords vedkommende, der i det klassiske sprog ere neutrum, træffe vi allerede tidlig sideformer af mask., der særlig synes at være folkelige[1]). I vort foreliggende skrift er dette ikke mere indskrænket til enkelte ord, men vi træffe en gennemgående tendens til at forandre neutr. sing. til mask., medens der ellers ikke finder nogen sammenblanding af de forskellige kön sted. Vi finde således f. ex. i nom. *necessarius est eis et aquosus et albus vinus* 20, 17 (ligeså 3, 23; 7, 14; 9, 24. 25; *vinum dandus est* 9, 19, sml. ovf. s. 261; *vinus* findes allerede hos Petronius); *contrarius est eis balneus* 19, 31 (15, 27; ligeså hos Petronius); *hordeus* 2, 7; *diaforeticum oleum uteris, qualis Sycionius oleus et camimelinus* 18, 31 (1, 15; 8, 28); *quando medius tempus est* 16, 27; *si tempus siccus fuerit* 17, 30; *de crudis humoribus repletus corpus sine spe est infirmus* 19, 25 (8, 20); *infundendus est caput* 8, 30; *id quod expuunt, est lenis et albus et æqualis* 8, 8. Udenfor nominativ træffe vi f. ex. *neque medicamen aliquo* (sml. fr. *aucun*) *fortiore eis dare oportet* 13, 9; *oleum veterem* 18, 33; *qui lactem potaturus est* 3, 26 (*lactem* også hos Petronius o. a.); men af dette ord dannes så atter en ny nom. sing. *lactes* eller *lactis*[2]), der hos Orib. mærkelig nok behandles som fem., f. ex. *coquenda est lactes* 4, 1; *tota lactis* 4, 5; *lactis ipsa* 4, 6 (hos Anth. derimod f. ex. i plur. *lactes caprini* 91, 1). Denne ejendommelige brug

[1]) Sml. Neue, Formenlehre der latein. Sprache I, s. 549 ff.

[2]) Sml. *boves, pedes, dentes* o. lign. nom. sing. i andre middelalderlige skrifter (= gml. fr. nom. sing. *buefs, piez, denz*).

stemmer med provençalsk, hvor *lait*, nom. *laitz*, kan være fem., ligesom det tilsvarende ord er på spansk (*la leche*)[1]), og kunde derfor måske synes at vise hen til Sydgallien som tilblivelsesstedet for den foreliggende oversættelse.

I plur. ere maskulinumsformerne sjældnere (*cerebellos porcinos* 20, 17). I regelen beholdes her endnu formerne på *-a*, hvoraf i de romanske sprog nu kun ruiner ere tilbage; men disse behandles da særdeles ofte som plur. fem., f. ex. *quascumque penetraverit loca, id est quæ apertæ sunt* 4, 25; *corporis membra, quas Greci stereas vocant* 14, 15; *signa quas* .... 14, 23; *alia quas usi sumus* 13, 24; *ova et maxime vitella ipsarum* 20, 16; (sml. også *dulces mela* [ital. *mela* æble] 3, 19; *molles folia* 3, 22 o. a.). Det er ganske det samme fænomen, som vi finde i italiensk; her er endnu et temmelig stort antal pluralisformer på *-a* i levende brug; men de behandles altid som plur. fem. (*le membra*)[2]).

Det er kun et specielt punkt, jeg her har behandlet med hensyn til et enkelt bestemt skrift. Men af disse bemærkninger vil det formentlig på den ene side fremgå, at, hvor barbarisk og ubehjælpsomt end den tidlige middelalders latinske skriftsprog er, er der dog altid en vis mening i selve de grammatiske barbarismer, idet disse mere eller mindre umiddelbart reflektere talesprogets former; på den anden side, at de væsentligste ejendommeligheder, der karakterisere de romanske sprog i modsætning til latinen, allerede ved overgangen fra oldtiden til middelalderen vare tilstede i talesproget i det mindste i fyldigt udviklede spirer.

[1]) Diez, Gramm. II, s. 22.
[2]) smst. II, s. 29 f.

X.

De colonis (agricolis) disputatio.

Scripsit

H. M. Gemzøe,

præceptor scholæ Randrusiensis.

Coloni vocabulum eum proprie significat, qui in agris colendis versatur, ita ut per se nihil aliud sit quam agricola, quo sensu ponitur apud Catonem de re rust. prooem. (I p. 9 ed. Bip. script. rei rust.): „Et virum bonum quum laudabant, ita laudabant, bonum agricolam bonumque colonum", et 1, 4 (I p. 10 Bip.): „De domino bono colono bonoque ædificatore melius emetur", et apud Varronem de re rust. II, præf. 5 (I p. 155 Bip.): „Alia, inquam, ratio ac scientia coloni, alia pastoris: coloni, ut ea, quæ in agri cultura nascantur e terra, fructum faciant, contra pastoris, ut ea, quæ nata ex pecore", ubi ii significantur agricolæ, qui in agris colendis versabantur, et contrarii ponuntur iis, qui pascua saltusque possidentes aut conducentes rem pecuariam exercebant; nam hi sunt pastores.[1])

[1]) Huc etiam pertinere videtur Varr. de lingu. Lat. V,21 (p. 9 Müll.): „Terra dicta ab eo, ut Ælius scribit, quod teritur; itaque terra in augurum libris scriptum cum R uno. Ab eo colonis locus communis, qui prope oppidum relinquitur, territorium, quod maxime teritur." An significantur incolæ coloniarum? — Ceterum eodem sensu vulgo ponitur hoc vocabulum inde ab aurea litterarum Romanarum ætate per totum certe primum p. Chr. n. sæculum.

Sed extremo liberæ rei publicæ tempore, quum ex prædiis minoribus iunctis latifundia fierent, rarius fiebat ut dominus ipse per servos suos agrum coleret[1]), sed sensim mos increbruisse videtur, ut domini prædiorum agros colendos ita locarent, ut redemptor annuam præstans pensionem fruges ipse colligeret et retineret. Hi redemptores coloni (*forpagtere*) appellabantur, de quorum iure et condicione hæc memoriæ tradidit Columella de re rust. I, 7 (II p. 43 Bip.): „His omnibus ita vel acceptis vel compositis, præcipua cura domini requiritur quum in ceteris rebus tum maxime in hominibus. Atque hi vel coloni vel servi sunt, aut soluti aut vincti. Comiter agat cum colonis facilemque se præbeat; avarius opus exigat quam pensiones, quoniam et id minus offendit et tamen in universum magis prodest. Nam ubi sedulo colitur ager, plerumque compendium, nunquam, nisi si cæli maior vis aut prædonis incessit, detrimentum affert, eoque remissionem colonus petere non audet. Sed nec dominus in unaquaque re, cui colonum obligaverit, tenax esse iuris sui debet, sicut in diebus pecuniarum, in lignis et ceteris parvis accessionibus exigendis, quarum cura maiorem molestiam quam impensam rusticis affert. Nec sane est vindicandum nobis, quicquid licet; nam summum ius antiqui summam putabant crucem; nec rursus in totum remittendum, quoniam vel optima nomina non appellando fiunt mala. — Veterem consularem

---

[1]) Varr. de re rust. I,17,2. Colum. de re rust. I,2 (II p. 27 Bip.): „Censeo igitur, in propinquo agrum mercari, quo et frequenter dominus veniat, et frequentius se venturum, quam sit venturus, denuntiet. Sub hoc enim metu cum familia villicus erit in officio. Quicquid vero dabitur occasionis, ruri moretur, quæ non sit mora segnis nec umbratilis. Nam diligentem patremfamilias decet agri sui particulas omnes et omni tempore anni frequentius circumire, quo prudentius naturam soli sive in frondibus et herbis sive iam maturis frugibus contempletur, nec ignoret, quicquid in eo recte fieri poterit."

virumque opulentissimum L. Volusium asseverantem audivi, patrisfamilias felicissimum fundum esse, qui colonos indigenas haberet et tanquam in paterna possessione natos iam inde a cunabulis longa familiaritate retineret. Ita certe mea fert opinio, rem malam esse frequentem locationem fundi; peiorem tamen urbanum colonum, qui per familiam mavult agrum quam per se colere. Saserna dicebat, ab eiusmodi homine fere pro mercede litem reddi; propter quod operam dandam esse, ut et rusticos et eosdem assiduos colonos retineamus, quum aut nobismet ipsis non licuerit aut per domesticos colere non expedierit.“ Sed iam extremo liberæ rei publicæ tempore hoc, ut dixi, institutum esse, ea res docet, quod, quum Catoni redemptores agrorum ignoti fuisse videantur (neque enim ullam eorum in libro de re rustica mentionem fecit), commemorantur a Varrone[1]), a Cicerone pro Cæcin. 94: „Qui colonus habuit conductum de Cæsennia fundum“, a Cæsare de bell. civil. I, 34, 2: „Profectum Domitium ad occupandam Massiliam navibus, quas servis, libertis, colonis suis compleverat“. Ciceronis tempore Arpinum municipium prædia in Gallia provincia habuit, quæ redemptoribus locabantur, v. Epist. ad fam. XIII, 11, 1: „Quorum (Arpinatium) quidem omnia commoda omnesque facultates, quibus et sacra conficere et sarta tecta ædium sacrarum locorumque communium tueri possint, consistunt in iis vectigalibus, quæ habent in provincia Gallia. Ad ea visenda pecuniasque, quæ a colonis debentur, exigendas totamque rem et cognoscendam et administrandam legatos equites Romanos misimus.“ [2]) Primo p. Chr. n. sæculo hoc institutum commemorarunt Lucanus

---

[1]) de re rust. I,2,17 (I p. 96 Bip.). II,3, 7 (I p. 172 Bip.).

[2]) Male in hac re laudatur Cic. de orat. II,287: „Quum optimus colonus esset“ (C. Antistius Pyrgensis); nam hic aperte significatur incola coloniæ (Madv. Opusc. Acad. I p. 265).

Phars. I, 170: „Longa sub ignotis extendere rura colonis", Seneca de tranquill. an. 8, 5: „Quod illis nec prædia nec horti sint nec alieno colono rura pretiosa nec grande in foro fenus", Epist. 88, 12: „Paterno agro et avito, inquit, expellor. Quid? Ante avum tuum quis istum agrum tenuit? Cuius, non dico hominis, sed populi fuerit, expedire potes? Non dominus isto, sed colonus intrasti. Cuius colonus es? Si bene tecum agitur, heredis", ibid. 123, 2: „Non habet panem meus pistor, sed habet villicus, sed habet atriensis, sed habet colonus", Plinius Epist. VII, 30, 3: „Instat et necessitas agrorum locandorum perquam molesta; adeo rarum est invenire idoneos conductores", IX, 36, 6: „Venor aliquando, sed non sine pugillaribus, ut, quamvis nihil ceperim, non nihil referam. Datur et colonis, ut videtur ipsis, non satis temporis, quorum mihi agrestes querellæ litteras nostras et hæc urbana opera commendant." Plinius quum præfecturam ærarii gereret, ab imperatore commeatum in mensem Septembrem petens hæc scribit X, 8, 5: „Agrorum enim, quos in eadem regione possideo, locatio adeo non potest differri, ut proximam putationem novus colonus facere debeat." Fundum ita locatum coloniam appellat Columella de re rust. XI, 1, 23 (II p. 419 Bip.): „Neque enim coloniæ suæ terminos egredi debet (villicus)." Etiam extremo antiquitatis tempore hoc institutum servatum esse, ostendunt versus Claudiani, qui sunt in Eutrop. II, 205:

„Qui refugit patriæ ritus, quem detinet æqui
Gloria, concessoque cupit vixisse colonus
Quam dominus rapto."

Interdum tamen ita locabantur agri, ut fruges domini essent, redemptor certam earum partem laboris mercedem acciperet, ad quam rem illustrandam aptissimus est locus

Plinii Epist. IX, 37, 1: „Præsertim quum me necessitas locandorum prædiorum plures annos ordinatura detineat, in qua mihi nova consilia sumenda sunt. Nam priore lustro, quamquam post magnas remissiones[1]), reliqua[2]) creverunt; inde plerisque nulla iam cura minuendi æris alieni, quod desperant posse persolvi, rapiunt etiam consumuntque, quod natum est, ut qui iam putent, se non sibi parcere. Occurrendum igitur augescentibus vitiis et medendum est; medendi una ratio, si non nummo, sed partibus locem ac deinde ex meis aliquos operis exactores custodes fructibus ponam.“ Talis redemptor, quocum non modo lucrum, verum etiam damnum partiebatur dominus, politor[3]) vel partiarius[4]) appellabatur, quod posterius vocabulum cum

---

[1]) Cfr. Colum. de re rust. I,7,2. In mentem mihi venit, redemptores agrorum fortasse significari a Cicerone de off. III,88: „Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. Nimis mihi præfracte videbatur ærarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis; quum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus.“ Video equidem, enarratores intellegere incolas coloniarum addentes, his senatum pecuniam debitam remittere solitum esse, quum bellis aliisve calamitatibus debilitati essent, cuius rei quamquam nullum exemplum nunc memoria teneo, tamen non nego, hoc fieri potuisse; nam coloni si præter assignata etiam agrum publicum possidebant, pro eo pecuniam rei publicæ solvere debebant, ne de tributis dicam. Sed tamen minus apta mihi videtur comparatio publicanorum et eorum, qui in colonias iverant; multo aptius videntur inter se conferri duo redemptorum genera. Neque tamen fugit me, id fortasse meæ opinioni obstare, quod priore orationis membro (deberemus) pro subiecto intellegitur tota res publica, quum in mea sententia posteriore membro (soleremus) intellegerentur homines privati. Hanc igitur rem doctiorum examinationi subiicio.

[2]) Restancerne: Plin. Epist. III, 19, 6.

[3]) Dig. XVII, 2, 52, 2: „Si in coeunda societate, inquit (Celsus), artem operamve pollicitus est alter, veluti quum pecus in commune pascendum aut agrum politori damus in commune quærendis fructibus, nimirum ibi etiam culpa præstanda est.“

[4]) Dig. XIX, 2, 25, 6: „Vis maior non debet conductori damnosa esse, si plus, quam tolerabile est, læsi fuerint fructus; alioquin

omnino significat, qui rem aliquam, velut hereditatem, cum aliquo partitur. [1]) Eadem ratione etiam pecus locabatur pascendum ita, ut redemptor partem fetus mercedem acciperet. [2])

Si quæritur, utra locationis forma antiquior fuerit, rei natura ita ferre videtur, ut putemus, initio agros ita locatos esse, ut dominus redemptori partem fructuum mercedem laboris daret, quæ ratio iam Solonis tempore apud Athenienses instituta fuisse videtur. [3]) Sed apud Romanos, si quidem silentio Catonis quidquam tribui potest, redemptio agrorum satis sero tempore instituta esse videtur, et iam extremi liberæ rei publicæ et primi imperatorum temporis scriptores [4]) ita hanc rem commemorant, ut appareat, tum usitatius fuisse, ut coloni pecuniam annuam penderent. Omnino ratio partibus locandi tribus modo illis locis com-

---

modicum damnum æquo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur. Apparet autem, de eo nos colono dicere, qui ad pecuniam numeratam conduxit; alioquin partiarius colonus quasi societatis iure et damnum et lucrum cum domino fundi partitur."

[1]) Inst. II, 23, 5: „Ille autem, qui ex fideicommisso recepit partem hereditatis, legatarii partiarii loco erat, id est eius legatarii, cui pars bonorum legabatur, quæ species legati partitio vocabatur, quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. Unde quæ solebant stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eædem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso recepit hereditatem, et heredem, id est ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune esset."

[2]) Cod. II, 3, 8 (9): „Si pascenda pecora partiaria, id est, ut fetus eorum portionibus, quibus placuit, inter dominum et pastorem dividantur —." Cfr. Dig. XVII, 2, 52, 2.

[3]) Pollucis Onom. VII, 151: *Ἐπίμορτος γῆ παρὰ Σόλωνι ἡ ἐπὶ μέρει γεωργουμένη καὶ μορτὴ τὸ μέρος τῶν γεωργουμένων· τὸ δ' ἐπὶ τετάρτῳ μέρει νέμεσθαι* (cfr Cat. de re rust. 136) *τετραχίζειν*, et Hesych. s. v. *ἐπίμορτος· σπόριμος γῆ ἢ ἐπιμεριστή. λέγεται οὕτω καὶ ὁ μέρει ἐργαζόμενος* (= colonus partiarius). *μορτὴ γὰρ τὸ μέρος ἐκαλεῖτο καὶ ἑκτημόροι οἱ τὸ ἕκτον τελοῦντες.*

[4]) Cic. Epist. ad fam. XIII, 11, 1. Colum. de re rust. I, 7. Sen. de benef. VI, 4, 4. VII, 5, 2.

memoratur, quos iam posui[1]), e quibus primus et tertius eodem ducere videntur, quo ii, quos nuper laudavi. Statuendum igitur videtur, inde ab extremo liberæ rei publicæ tempore apud Romanos satis rarum fuisse, ut agri partibus locarentur. Hinc sequitur, ut, si ratio partibus locandi apud Romanos quoque antiquior fuerit, satis mature hoc institutum obsolesse putandum sit. Itaque in mentem venire poterat, apud Romanos rem contrario ordine excultam esse, quod quamquam propter ipsam rei naturam et condicionem minus veri simile videtur, tamen nescio an propter illam difficultatem statuere cogamur. Nonne cogitari potest, hoc institutum e Græcia illatum esse ibique tum rem ita explicatam fuisse, ut agri certa pecunia locarentur?

Sed, quod dixi, institutum agrorum locandorum a Catone non commemoratum esse, Marquardtus tamen, vir doctissimus, in eam sententiam inclinare videtur (Handb. der Röm. Alterth. V, 1, p. 143, ann. 748), rationem partibus locandi Catoni notam fuisse; postquam enim dixit, colonum partiarium etiam politorem appellatum esse, huius rei testimonium affert locum Catonis de re rust. 136. Sed fugit virum in his rebus eruditissimum, Catonis politorem et partiarium prorsus alius fuisse condicionis quam eum, quem significant Plinius et iurisconsulti. Fuit quidem uterque redemptor; id similitudinis inter eos intercedit; sed quum

---

[1]) Plin. Epist. IX, 37, 1. Dig. XVII, 2, 52, 2. XIX, 2, 25, 6. Uno præterea loco colonus partiarius significari videri poterat, Cic. pro Cæcin. 94: „Cæcina rationes a colono accepit." Nam si colonus Cæcinæ annuam penderet pecuniam, non rationes (*regnskab*), sed pensionem accepturus fuisse videri poterat Cæcina; sin autem partem fructuum accipere deberet colonus, rationes totius reditus fundi ei reddendæ fuisse videntur. Puto tamen, rationes ab aliquo accipere hoc loco nihil aliud esse quam rationem conferre cum aliquo (*gøre afregning med, gøre op med).* Ex Hor. Sat. II, 2, 114 nihil de hac re concludi posse, monuit me præceptor carissimus I. L. Ussingius, professor Hauniensis.

apud Plinium significetur redemptor totius prædii, rem diligentius scrutanti apparebit, Catoni politorem et partiarium nihil aliud fuisse quam redemptorem fructuum percipiendorum, segetis metendæ et exterendæ, uvæ et oleæ colligendæ et exprimendæ, quod Marquardtus ipse in ceteris Catonis locis, ubi partiarius nominatur, recte vidit.[1] Inspiciamus igitur locum illum de re rust. 136. Verba Catonis hæc sunt (I p. 64 Bip.): „Politionem quo pacto dari oporteat. In agro Casinate et Venafro in loco bono parte octava corbi[2] dividat, satis bono septima, tertio loco sexta; si granum modio dividet, parti quinta. In Venafro ager optimus nona parti corbi dividat. Si communiter pisunt[3], qua ex parte politori pars est, eam partem in pistrinum politori.“ Hic mihi igitur apparere videtur, ne quintam quidem nedum nonam partem frumenti satis mercedis esse ei, qui totum laborem non modo segetis metendæ et exterendæ, verum etiam agri arandi et omnino ad semen accipiendum parandi susceperit. Sed omnis dubitatio mihi tolli videtur alio loco Catonis, qui Marquardtum fugit, de re rust. 5 (I p. 14 Bip.); ubi villici officia in universum exponens hoc ei præcipit: „Operarium, mercenarium, politorem diutius eundem ne habeat die.“ Hic politorem totius fundi redemptorem intellegere non licet; significatur aperte is mercenarius, qui

---

[1]) Cat. de re rust. 144 (I p. 67 Bip.): „Oleam legendam hoc modo locare oportet. Oleam cogito recte omnem arbitratu domini, aut quem custodem fecerit, aut cui olea venierit.“ Talis custos partiario appositus significatur ibid. 66, ubi officia eius in torculario exponuntur, et 13 (I p. 20 Bip.), ubi inter ea, quæ ad torcularium opus sunt, nominatur „lectus stratus, ubi duo custodes liberi cubent et tertius servus una cum factoribus uti (ubi?) cubet.“

[2]) Spicas segetis secabant antiqui et corbibus ad aream deferebant. Iam dominus et politor aut spicas ante trituram aut grana opera politoris extrita et purgata inter se partiebantur. (Schneider.)

[3]) Id significat Cato, si collatis frugibus post divisionem in eodem pistrino molant, politori pro rata parte impensas molendi conferendas esse. (Shn.)

non certam pecuniam, sed partem frugis mercedem accipiat. Unus locus Marquardti sententiam defendere videtur, de re rust. 137 (I p. 65 Bip.): „Vineam curandam partiario bene curet, fundum, arbustum, agrum frumentarium. Partiario fœnum et pabulum, quod bubus satis sit, qui illic sint; cetera omnia pro indiviso.“ Sed hic difficultas aliqua inesse videtur in eo, quod fundus, quæ vox totum prædium vulgo significat, cuius partes sunt vinea, arbustum, ager frumentarius, miro modo inter reliqua nomina insertum est. Vereor ne hoc vocabulum depravatum sit; sed quid scripserit Cato, non video. An fundus quoque certum agri genus significare potest, velut pascua? Ceterum hic locus docet, politores etiam in agris arandis et ad semen accipiendum parandis adhibitos esse.

De ratione, quæ inter locatorem et redemptorem intercedebat, hoc primum animadvertendum est, pactionem inter eos fieri solitam esse, quæ tabellis consignaretur [1]), et pecus, familiam, instrumentum rusticum pro mercede pignori dedisse colonos [2]), quibus quum in agro colendo uterentur coloni, in possessionem domini venire non poterant. Itaque prætor quidam Salvius interdictum proposuit, quo domino fundi idem ius concessum est, quam si ab initio possessionem pignoris habuisset [3]), quod genus pignoris

[1]) Varr. de re rust. I, 2, 17. II, 3, 7. Sen. de benef. VI, 4, 4: „Colonum suum non tenet, quamvis tabellis manentibus, qui segetem eius proculcavit, qui succidit arbusta, non quia recepit, quod pepigerat, sed quia, ne reciperet, effecit!“

[2]) Plinius amicum quendam consulens, ematne prædium agris suis vicinum, hæc scribit Epist. III, 19, 6: „Sed hæc felicitas terræ imbecillis cultoribus fatigatur. Nam possessor prior sæpius vendidit pignora, et dum reliqua colonorum minuit ad tempus, tres in posterum exhausit, quarum defectione rursus reliqua creverunt.“

[3]) Gai. Inst. IV, 147: „Interdictum quoque, quod appellatur Salvianum, apiscendæ possessioni comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset.“

proprie hypotheca appellatur. [1]) Longius progressus est Servius prætor, qui domino in rem actionem dedit. [2]) Ceterum certæ interdum condiciones aut præstanda redemptoribus imponebantur, veluti ne capras in fundo pascerent, quippe quæ arboribus nocerent [3]), ut ligna domino præberent [4]). Id etiam caveri poterat, ne prædium minus diligenter a redemptore coleretur. [5]) Contra Plinius quum prædium aliquod emere vellet, colonos propter severitatem prioris domini egenos etiam servis instruere cogitasse videtur. [6]) Ut apud nos fit, colonus usum habuisse videtur villæ, quæ in fundo conducto ædificata esset. [7])

Antequam huic disputationi finem facio, unum locum commemorabo, ubi coloni vocabulum ita positum est, ut

---

[1]) Dig. XIII, 7, 9, 2: „Proprie pignus dicimus, quod ad creditorem transit, hypothecam, quum non transit, nec possessio ad creditorem.“ Isid. Orig V, 25: „Depositum est pignus commendatum ad tempus quasi diu positum, hypotheca est, quum res aliqua commendatur sine depositione pignoris, pacto vel cautione sola interveniente.“

[2]) Inst. IV, 6, 7: „Serviana autem experitur quis de rebus coloni, quæ pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur.“

[3]) Varr. de re rust. I, 2, 17: „Leges colonicas tollis, in quibus scribimus: colonus in agro surculario (*planteskole*) ne capra natum pascat.“ Ibid. II, 3, 7: „Ob hoc in lege locationis fundi excipi solet, ne colonus capra natum in fundo pascat.“

[4]) Colum. de re rust. I, 7, 2.

[5]) Dig. XIX, 2, 51: „Ea lege fundum locavi, ut, si non ex lege coleretur, relocare eum mihi liceret, et quo minoris locassem, hoc mihi præstaretur; nec convenit, ut, si pluris locassem, hoc tibi præstaretur.“

[6]) Plin. Epist. III, 19, 7: „Sunt ergo instruendi eo pluris, quod frugi, mancipiis; nam nec ipse usquam vinctos habeo nec ibi quisquam.“

[7]) Sen. de benef. VII, 5, 2: „Nec mirum est, aliquid ei, cuius est totum, posse donari. Conduxi domum a te; in hac aliquid tuum est, aliquid meum; res tua est, usus rei tuæ meus est. Itaque nec fructus tanges colono tuo prohibente, quamvis tua in possessione nascantur, et si annona carior fuerit aut fames,

Heu frustra magnum alterius spectabis acervum,
in tuo natum, in tuo positum, in horrea iturum tua.“

pro mercenario dictum esse videri possit. Sed is locus singularem habet rationem. Est Senecæ in consol. ad Helv. 12, 5: „Atilius Regulus quum Pœnos in Africa funderet, ad senatum scripsit, mercenarium suum discessisse et ab eo desertum esse rus, quod senatui publice curari, dum abesset Regulus, placuit: fuitne tanti servum non habere, ut colonus eius populus Romanus esset?" Id primum dicam, mercenarium et servum hoc loco non eundem hominem intellegendum esse; constat enim, mercenarios semper liberos homines fuisse, qui operam suam mercede locarent, servi mercedem non accipiebant. [1]) Id igitur dicit Seneca, quum mercenarius discessisset, ne servum quidem habuisse Regulum, qui agrum coleret, quamobrem senatui placuisse, ut publice curaretur. Quamquam ab hac re æque abhorrere videtur notio mercenarii atque redemptoris, hoc tamen posteriore sensu Senecam hic quoque posuisse coloni vocabulum, veri simile fit ex loco quodam Valerii Maximi, qui sine dubio ex eodem fonte hausit, quod Seneca, fortasse e Livio. Is enim eandem rem pluribus verbis narrat IV, 4, 6 (p. 190, 4 Halm.): „Consulibus scripsit, villicum in agello, quem septem iugerum in Pupinia habebat, mortuum esse, occasionemque nanctum mercenarium, amoto inde rustico instrumento, discessisse, ideoque petere, ut sibi successor mitteretur, ne deserto agro non esset, unde uxor

---

[1]) Cic. de off. I, 41: „Est autem infima condicio et fortuna servorum, quibus non male præcipiunt qui ita iubent uti ut mercenariis: operam exigendam, iusta præbenda." Varr. de re rust. I, 17, 2: „Omnes agri coluntur hominibus servis aut liberis aut utrisque; liberis, aut quum ipsi colunt, ut plerique pauperculi cum sua progenie, aut mercenariis, quum conducticiis liberorum operis res maiores ut vindemias ac fœnificia administrant." Sen. de benef. III, 22, 1: „Servus, ut placet Chrysippo, perpetuus mercenarius est; quemadmodum ille beneficium dat, ubi plus præstat, quam in quod operas locavit, sic servus."

ac liberi sui alerentur. Quæ postquam senatus a consulibus accepit, et agrum Atilii ilico colendum locari et alimenta coniugi eius ac liberis præberi resque, quas amiserat, redimi publice iussit.“ Rem exaggerans Seneca ipsum populum Romanum colonum appellavit. [1])

---

[1]) Apparet, hanc locationem prorsus extraordinariam fuisse, neque ex his locis concludi debere, iam primi belli Punici tempore apud Romanos institutum fuisse, ut prædia locarentur. Silentium Catonis in hac re sufficit. — Ceterum in hoc loco Valerii Maximi et eo, quem supra posui Catonis de re rust. 5, id miri inest, quod villicus servus hominibus liberis, politoribus et mercenariis, præpositus fuisse dici videtur, quod, quamquam extremo liberæ rei publicæ tempore villici condicio multo melior quam ceteræ familiæ et partes eius in prædio administrando satis magnæ fuisse videntur, tamen illo præsertim tempore factum esse, non possum non valde mirari.

XI.
Udvalgte Stykker af Hesiodos,

oversatte af

C. P. Christensen Schmidt,
forhen Collaboratör ved Flensborg Latin- og Realskole.

I. ZEUS.

(*ΘΕΟΓΟΝΙΑ* v. 453—506.)

Rhea, tagen af Kronos i Favn, bar herlige Børn ham:
Hestia samt Demeter og Hera, der træder paa Guldsaal,
Dertil Hades, den vældige Drot, som boer under Jorden
Gram i Hu, og Poseidon, den larmende Jordens Ryster,
Samt den raadvise Zeus, hiin Guders og Menneskers Fader,
Ham, hvis Torden faaer hele den vide Jord til at bæve.
Dem nedslugte nu een for een den mægtige Kronos,
Alt som af Moderens hellige Skjød til Lyset de bares,
Pønsende paa at ingen af Uranos' Ætlinger gjæve
Skulde blandt Guderne røve ham Magt og kongelig Ære.
Saa var ham nemlig af Gæa engang og den stjernebesaaede
Uranos sagt, at ham vented den Lod, af sin Søn at betvinges,
Ihvor stærk han end var, ved Zeus den mægtiges Raadkløgt;
Thi holdt ikke iblinde han Vagt, men agtende Tiden
Slugte de Smaae han, og Rhea var stedt i ulidelig Jammer.
Men da hun Zeus skulde føde, hiin Guders og Menneskers Fader,
Da bønfaldt hun paa Stand sin kjære Fader og Moder,
Gæa og Uranos, som med funklende Stjerner er prydet,
Hende at vide et Raad, at i Løn hun sit Barn maatte føde
Samt faae Hevn for den Tort, hendes Fader engang havde døiet
Og hendes Børn, som slugtes af Kronos, den snedige, stærke.

Og deres Datters Bøn de fornam og lød hende villigt,
Røbede for hende Alt, hvad om Kronos, den mægtige Konning,
Og om hans hugprude Søn ved Skjæbnens Raad var beskikket,
Bragte til Lyktos Gudinden, til Kretas frugtbare Vange,
Da hun sin yngste Søn, den høie Zeus, skulde føde,
Og af Moderens Haand modtog ham den vældige Gæa,
For ham paa Kretas vidtstrakte Ø at fostre og pleie.
Der den Spæde igjennem det hurtigtskridende Natmulm
Bar til Dikta hun først og med egne Hænder ham gjemte
Dybt i en Hule paa Fjeld, i Jordens hellige Lønskjul,
Hist paa Ægæons Bjerg, som tæt af Skove er krandset;
Men til Uranos' Søn, den fordums Konge blandt Guder,
Bandt i Svøb hun en mægtig Steen og rakte den Drotten.
Flux han i Hænde den tog og lod gjennem Svælget den glide
Grum og haard, ei tænkte han paa, at tilbage han levned
Ikke en Steen, men sin egen Søn ukuet og uskadt,
Ham, som skulde ham snart med kraftige Hænder betvinge,
Røve ham Hæder og Magt og selv blandt de Evige raade.
Hurtigt trivedes nu i Kraft og herlige Lemmer
Konningen hist i Fjeld, og i Aarenes rullende Kredsløb
Gav, ved Gæas kløgtige Raad og Rænker besnæret,
Kronos sin Afkom fra sig igjen, den snedige, stærke,
Tvungen dertil af sin Søn med List og tillige med Voldsfærd.
Først da spyede Stenen han op, som han sidst havde slugt den;
Den nedfæstede Zeus i den trindtomveibare Jordgrund
Under Parnassets kløftede Bjerg i det hellige Pytho
Alt til et Fremtids Tegn, et Under for Menneskens Slægter.
Løste han saa af de knugende Baand Farbrødrene sine,
Uranos' Sønner, som hiin i sin Daarskab selv havde bundet;
Det de husked ham siden og gjældte ham atter hans Veldaad:
Tordenens Bulder skjænked de ham og den flammende Kile,
Dertil Lynet — tilforn i den vældige Jord de laae skjulte —;
Stolende trygt paa dem over Mænd og Guder han raader.

II. PROMETHEUS.

(*ΘΕΟΓΟΝΙΑ* v. 507—616.)

Klymena, fageranklet og væn, Okeanos' Datter,
Sig til Mage Iapetos tog og besteg hendes Leie,

Og hun en Søn ham fødte, den djærvtudholdende Atlas,
Fødte den stolte Menøtios ham og den snilde Prometheus,
Kyndig i List, dertil Epimetheus, daarlig og vidløs,
Ham, som først de erhvervsomme Mænd Ulykke forvoldte,
Der han annammed af Zeus hiin kunstigtdannede Ungmø.
Men Menøtios, trodsig og fræk, i Erebos' Mørke
Stødtes af Zeus Vidttordneren ned, med den flammende Kile
Ramt til Straf for sin voldsomme Færd og ustyrlige Vildhed.
Yderst paa Jord, hiinsides den Egn, hvor de sangrige Møer
Hesperiderne boe, staaer Atlas og bærer den vide
Himmel, kuet i Tvang, paa Hoved og kraftige Arme;
Saa har Skjæbne og Kaar den raadvise Zeus ham beskikket.
End i Lænker han bandt den snuforslagne Prometheus
Fast med snærende Baand og drev ham en Pæl gjennem Brystet,
Sendte ham saa en bredvinget Ørn, som aad af hans Lever;
Men udødelig skabt den groede atter om Natten
Ud overalt, hvor Fuglen den samfulde Dag havde hakket.
Den dog fælded tilsidst den ankelfagre Alkmenes
Stridbare Søn Herakles, af drøvelig Vaade han friede
Hjælpsom Iapetos' Søn og endte hans Sorrig og Vaande.
Ikke var Zeus det imod, som throner høit paa Olympen,
Navnry gjerne han undte den thebafødte Herakles
Meer endnu end tilforn paa den alternærende Jordkreds;
Derfor hædrede saa med Agt sin herlige Søn han:
Skjøndt forbittret, sin Vrede han tvang, som han nærede hidtil,
For han voved at kappes i Kløgt med den stolte Kronion.
    Thi da der Skifte blev gjort mellem Mænd og evige Guder
Hist i Mekone, den mægtige Tyr han lagde til Skue
Deelt med listigt Beraad, i den Agt, Zeus' Hu at besnære.
Thi til hine alt Kjød og det fedtombævrede Indvold
Lagde paa Huden han ned og med Tyrens Mave det skjulte,
Men til denne de hvidlige Been med skuffende Kunst han
Lagde i siirlig Hob og med skinnende Fedt dem bedækked.
    Ham tiltalede nu hiin Guders og Menneskers Fader:
Ei, du Iapetos' Søn, du herligste Drot iblandt alle!
Kjære, hvor har med uligelig Gunst du skiftet de Parter!
    Saadant mælede spodsk da Zeus den evindeligvise.
Ham tiltalede atter den snuforslagne Prometheus

Smilende luunt, og ei han glemte de skuffende Kunster:
Mægtige Zeus, priisværdigste Gud blandt de Evige alle,
Selv maa du vælge den Part, som din Hu i Brystet dig byder.
Saa han mæled med Svig; men Zeus den evindeligvise
Kjendte hans Rænker grant, og Vanfærd spaaede i Hjertet
Menneskens Æt han vist, som ogsaa skulde dem ramme.
Flux den hvidlige Talg med baade Hænder han løfted;
Vred da blev han i Hu, og hans Hjerte svulmed af Harme,
Da han saae lagte de hvidlige Been med skuffende Kunster.
Men siden den Tid offre paa Jorden Menneskens Slægter
Guderne hvidlige Been paa de duftombølgede Altre.
Ham tiltalede harm i Hu Skysamleren Zeus da:
Ei, du Iapetos' Søn, du meest Forslagne blandt Alle!
Kjære, saa har du endnu ei glemt de skuffende Kunster!
Saadant mælede vred da Zeus den evindeligvise,
Og fra den Stund han husked ham altid siden hans Svigfærd.
Ildens aldrighvilende Kraft nu vilde de arme
Døgnets Børn han forholde, som her paa Jord monne bygge;
Men ham narred igjen Iapetossønnen den bolde,
Stjal den aldrighvilende Ilds fjerntlysende Lue,
Gjemt i den hule Rørstengels Marv. Det naged i Sjælen
Dybt Høittordneren Zeus, og med Vrede fyldtes hans Hjerte,
Da han saae Mennesket eie sin Ilds fjerntlysende Lue,
Og paa Stand han beredede dem Ulykke til Gjengjæld.
Thi et Billed af Leer den trindtnavnkundige Lamfod
Formed, en statelig Ungmø ligt; saa bød ham Kronion.
Hende belted og smykked den lysblaaøiede Pallas
Alt med et sølvhvidt Skrud, og ned over Nakken behænde
Bredte et Slør hun, virket med Kunst, et Under at skue;
Dertil fæsted af Blomster i Eng frisksvulmende Krandse
Hende til yndig Pryd om Issen Pallas Athene;
End et Hovedsmykke af Guld om Panden hun lagde,
Som med kunstfærdig Haand den trindtnavnkundige Lamfod
Selv havde smedet med Flid, sin Fader Zeus at fornøie.
Mangt et Billed var drevet deri, et Under at skue:
Alle de tusinde Dyr, som Jorden fostrer og Havet,
Dem havde der han føiet paa Rad i straalende Ynde,
Heel vidunderligt lige, som eiede Liv de og Mæle.

Der han beredt nu havde den fagre Ulykke for Lykke,
Han for de andre Guder og Mennesker frem hende leded,
Herligen smykt af den vældige Guds blaaøiede Datter.
Studsen da greb hver dødelig Mand og udødelig Guddom,
Da de det farlige Svigværk saae, som hilder alt Mandkjøn.
Thi fra hende stamme de kjælne Qvinder tilhobe,
Hvilke til svart Fordærv blandt Jordens Mænd monne bygge,
Ei til at dele den trykkende Nød, men til Overflod skabte.
Ligesom Biernes Flok i de veltildækkede Kuber
Dronerne føder, som ei sig forstaae paa Andet end Ugavn —
Selv hver Dag fra det tidligste Gry, til Solen sig bjerger,
Sysle de travlt og bygge med Flid Voxkagerne hvide,
Men i de dækkede Kuber de Andre holde sig hjemme
Og med det fremmede Arbeids Frugt kun Maven sig proppe —,
Saa for de jordiske Mænd Høittordneren Zeus til Fordærv kun
Qvindernes Æt har skabt, som Andet at øve end Utarv
Ikke forstaaer. End gav han dem een Ulykke for Lykke:
Hvo som for Ægteskab ræd og for Qvindernes ledsomme Færden
Vælger sig ugift Liv og vorder til skrøbelig Gubbe
Uden en Alderdoms Trøst, han savner ei rundeligt Ophold,
Mens han lever, men efter hans Død Udarvinger dele
Alt hans Gods. End den, hvem Bryllup vorder beskikket,
Faaer han en dydelig Viv, som ret er efter hans Hjerte,
Da gaaer Ondt vel og Godt i hele hans Liv mod hinanden
Ligelig op, men træffer han een af Ulykkesætten,
Da han lever med Hjerte og Hu i uvendelig Jammer
Stedt udi Brystet, og ingen Bod der er for hans Vaade.
Ingentid Zeus' Hu da besnære man kan eller skuffe,
Naar end ikke Iapetos' Søn, den hulde Prometheus,
Kunde hans svare Harm undgaae, men kuet med Tvang blev,
Ihvor kløgtig han var, udi mægtige Lænker dog hildet.

III. TITANKAMPEN.

(*ΘΕΟΓΟΝΙΑ* v. 617—735.)

Bundne i stærke Baand var hidtil Kottos og Gyes
Samt Briareos, alt fra den Stund, da gram deres Fader
Blev dem i Hu ved at skue med Harm deres trodsige Manddom,

Skabning og Væxt; dybt under den trindtomveibare Jordgrund
Bød han dem boe; der sad de med Sorg nu, dybt under Jorden
Byggende, yderst ude ved Enden af Jorden den vide,
Høilig bedrøvede længe med nagende Kummer i Hjertet;
Men Kronion med samt de andre evige Guder,
Rhea den haarfagres Børn, hvem Kronos favned i Elskov,
Førte dem frem efter Gæas Raad for Lyset nu atter;
Hun havde nemlig Alt dem fortalt fra Ende til anden,
At de med dem sig Seir og herligt Ry skulde vinde.
Thi fuldlænge alt dysted med hjertefortærende Møde
Hine titaniske Guder og de, som stammed fra Kronos,
Haardelig mod hverandre i Strid og drabelig Kampgang,
Hist fra Othrys' kneisende Bjerg de gjæve Titaner,
Men fra Olympens Tinder de frydudbredende Guder,
Rhea den haarfagres Børn, som med Kronos deelte sit Leie.
Disse kæmpede da i hjertefortærende Kampdyst
Uafbrudt med hverandre i ti samfældige Aar alt;
Aldrig de mægted den haarde Strid at faae endt eller bøiet
Her saa lidet som hist, men lige stod Kampen bestandigt.
Men der Zeus havde hine beteet al ønskelig Ære,
Givet Ambrosia dem og Nektar, Gudernes Føde,
Høit da hæved paa Alle det mandige Mod sig i Brystet.
Da de Ambrosia nu havde nydt og den liflige Nektar,
Tog iblandt dem til Orde hiin Guders og Menneskers Fader:
Hører mig nu, I Gæas og Uranos' herlige Sønner,
At jeg sige jer maa, hvad Hjertet i Brystet mig byder.
Alt fuldlang en Tid det nu er, at om Seiren og Magten
Mod hverandre vi her Dag ud Dag ind have dystet,
Hine titaniske Guder og vi, som stamme fra Kronos.
Viser da I eders vældige Kraft nu og farlige Arme,
Trædende mod Titanerne frem i drøvelig Kampfærd;
Mindes min Gunst og min Huldskab nu og Alt, hvad I døied,
Indtil frem for Lyset igjen af det piinlige Fængsel
Ved mit Raad og min Villie I kom fra det taagede Mulmdyb.
Saa var hans Ord. Men ham gjensvarede Kottos den bolde:
Mægtige, ei ukjendt er det, du mæler; det veed vi
Selv fuldtvel, at stort er dit Vid og stor er din Tanke,
Og at et Værn du de Evige var mod gruelig Vaade,

Dertil og, at det var din Forsorgs Værk, at tilbage
Af vort ublide Fængsel vi kom fra det taagede Mulmdyb
Op igjen, Drot Kronos' Søn, da mindst vi det vented.
Thi ville og med urokkelig Hu og tænksomt Beraad vi
Træde for eders Magt nu til Værn i den rædsomme Krigsfærd,
Dystende mod Titanernes Flok udi drabelig Kampgang.
Saa var hans Ord. Ham loved de frydudbredende Guder,
Der de Ordet fornam, og stod til Krig deres Hu da
Meer endnu end tilforn. Saa ypped ulystelig Kampdyst
Samme Dag da de alle, af Qvindekjøn som af Mandkjøn,
Hine titaniske Guder og de, som stammed fra Kronos,
Dertil de, hvem fra Erebos' Dyb Zeus kaldte til Lyset,
Drabelige og fulde af Kraft, med umaadelig Styrke.
Hundrede Arme skød der sig ud fra Hærderne paa dem
Hver og een, og af Hoveder bar halvtrediesindstyve
Hver paa Skuldrene kneisende høit paa de vældige Lemmer.
De treen nu mod Titanernes Flok udi drøvelig Kampfærd
Bærende Klippeblokke fra Fjeld i de vældige Hænder.
Overfor dem sig slutted Titanerne fast udi Fylker
Sammen med Flid, og Armenes Kraft nu freidigt de prøved
Hist som her. Trindt brummed med Magt da Havet det vide,
Jorden dønede høit, selv Himlens udstrakte Hvælving
Rungende skjalv, og den høie Olymp i sin Grundvold bæved,
Dengang de Evige mødtes i Dyst; i Tartaros' Taager
Gungrende dumpt gjenlød deres Trin, brat gjalded i Dybet
Kampens vældige Larm og Braget af rammende Fjernkast,
Da de nu hid og did lod flyve de suksvangre Haandskud.
Hidsende Raab der steg mod den stjernebesaaede Himmel
Her som hist, og de stævned i Dyst med umaadeligt Kampskrig.
Ei da dæmpede Zeus sit Mod nu længer; hans Hjerte
Svulmed af Mod paa Stand, og fuldelig lod han tilsyne
Hele sin Kraft; fra Olympens Tind og fra Himlen tillige
Lynende Slag i Slag han skred, og de flammende Kiler
Fløi tilsammen med Lynenes Blink og med Tordenes Bulder
Udaf hans kraftige Haand og hvirvled den hellige Lue
Blus i Blus. Trindt bragede da den nærende Jordgrund
Hærget med Brand, trindt knittred af Ild de mægtige Skove;
Heelt stod Jorden i sydende Kog og Okeanos' Vande

Og det ufrugtbare Hav. Om de jordoprundne Titaner
Slog den glødende Damp, høit op i den hellige Luftkreds
Flammerne steg, og hvor stærke de var, dem Øinene blænded
Dog den gnistrende Glands af Tordenkilen og Lynet.
Hele det uhyre Rum stod lyst i Lue; at see til
Var det for Øinene grant og for Ørerne Lyden at høre,
Ret som om Jordens Kreds og den vide Himmel foroven
Ginge i Eet — da maatte den mægtigste Larm sig vel reise,
Naar den sloges i Qvag og Himlen styrted fra oven —;
Saadan Larm der lød, da Guderne stævned i Dystfærd.
Stormene hvirvled sammen i Eet baade Dønet og Støvet,
Tordenens Bulder og Lynets Blink og den flammende Kile,
Zeus den mægtiges Værge, og mellem de kæmpende Hære
Gny og Bulder de bar. Umaadelig Larm der sig rejste
Da af den rædsomme Dyst; da blev det at kjende, hvo Magten
Eied paa Val, og mod Seir det led, mens før med hverandre
Uafbrudt de dystede haardt i drabelig Kampgang.
Forrest i Rækkerne hine da ypped Striden den ramme,
Kottos og Gyes, gridsk efter Kamp, og den stærke Briareus;
Tre Gange hundrede Klipper fra Fjeld af de kraftige Hænder
Slynged de Kast i Kast og dækked Titanerne til med
Dynger af Steen. Dybt under den trindtomveibare Jordgrund
Førte de saa dem ned og basted med snærende Baand dem,
Der de havde dem kuet med Magt, ihvor stolte de vare,
Ligesaa langt under Jord, som Himlen sig høiner fra Jorden;
Thi saa lang er Veien fra Jord til Tartaros' Mulmdyb.
Faldt der fra Himlen en Ambolt af Malm, ni Dage og Nætter
Vilde den falde og Jorden naae den tiende Dag først;
Faldt saa fra Jord den Ambolt af Malm, ni Dage og Nætter
Vilde den falde og Tartaros naae den tiende Dag først.
Trindt om den sig drager et Hegn af Malm, og omkring den
Breder i tredobbelt Lag sig Nat om dens Hals; men fra oven
Jorden der sine Rødder slaaer og Havet det golde.
Der efter Zeus Skysamlerens Raad i det taagede Mulmdyb
Sidde da velforvarede nu de titaniske Guder
Dybt i den qvalme Bo, ved Enden af Jorden den vide.
Aldrig slippe de ud; thi med Porte af Malm har Poseidon
Lukket derfor, og en Muur paa begge Sider sig hæver.

Der nu Kottos og Gyes med samt den gjæve Briareus
Bygge som Ægissvingeren Zeus' trovogtende Kurer.

IV. STYX.

(*ΘΕΟΓΟΝΙΑ* v. 775—806.)

Der boer ogsaa den strenge Diis, de Eviges Rædsel,
Styx, den i Kredsløb strømmende Flod Okeanos' ældste
Datter; fjernt fra Gudernes Lag i sin prægtige Hal hun
Bygger, som hvælvet er af høie Klipper og trindtom
Rager med kneisende Støtter af Sølv høit op imod Himlen.
Sjelden gaaer Thaumas' Datter, den hurtigtvandrende Iris,
Did, i Ærende sendt over Havets Ryg hiin brede,
Naar blandt de Evige Strid og Kiv der sig reiser, og Nogen
Farer med Løgn blandt dem, som beboe de olympiske Haller.
Byder da Zeus hende bære hiint Gudernes kraftige Edsvand
Langveisfra i en Kande af Guld, hiint videberømte
Kølige Vand, som vælder i Dybet ned fra det bratte
Kneisende Fjeld; vidt under den trindtomveibare Jordgrund
Rinder det hen fra den hellige Flod gjennem Natten den sorte,
Een af Okeanos' Arme; en Tiendepart er den tildeelt.
Ni sig om Jorden trindt og om Havets Ryg hiin brede
Bugte i Sølverstrømme og falde i Sø, men den ene
Rinder af Klippen frem til Meen for de evige Guder.
Thi hvo som stænker paa Jorden af den og sværger uærlig
Ed blandt hine, som boe paa Olymps sneedækkede Tinder,
Ligger et samfuldt Aar og mægter ei Veiret at fange;
Aldrig nyder Ambrosia han og den liflige Nektar,
Men paa den bolstrede Seng han ligger, og stemt er hans Aande,
Stemt hans Mæle, og tungt omspænder en knugende Søvn ham.
Og naar det langsomme Aar er gaaet, og hans Sot er tilende,
Venter en anden Dyst ham endnu, langt værre end denne:
Ni Aar leve han maa adskilt fra de evige Guder;
Aldrig han stedes til Raad blandt dem og aldrig til Gilde
Ni samfældige Aar, i det tiende først tør han atter
Gjæste de Eviges Lag, som beboe de olympiske Haller.
Saa monne Guderne sværge ved Styx' urgamle og evigt
Rindende Vand, som hist gjennem Klippegrunden sig skyder.

V. TYPHOEUS.

(*ΘΕΟΓΟΝΙΑ* v. 820—868.)

Men da fra Himmelen Zeus Titanerne havde fordrevet,
Fødte Typhoeus, sin yngste Søn, den vældige Gæa,
Avlet i Tartaros' Favn ved den gyldne Diis Aphrodite.
Arme eiede han, som vel med Kraft kunde virke;
Aldrig blev Foden træt paa den stærke Gud; paa hans Skuldre
Hundrede Hoveder sad der af Slangen, den rædsomme Drage,
Sorte Tunger der spilled deri, og udaf hans Øine
Gnistrende Ild der stod under Bryn i de Hoveder gramme;
Luer af hvert et Hoved der skød, hvor Blikket han fæsted.
Ogsaa Røster der var i de rædsomme Hoveder alle,
Som kunde mæle med alskens Lyd, saa undres man maatte.
Snart var det Ord, som Guder forstaae, snart atter en Stemme
Som af den bistertbrummende Tyr, den vælige, stærke,
Snart som Brøl det lød af den glubskfremfarende Løve,
Snart som Hundehvalpenes Bjæf, heel sælsomt at høre,
Snart det hvined igjen, saa det gjaldt i de kneisende Fjelde.
Timet der var ubodelig Meen hiin selvsamme Dag nu,
Drot var han bleven forvist over Mænd og evige Guder,
Havde ei grant det mærket hiin Guders og Menneskers Fader.
Bragende tordned flux han med Magt, saa Jorden den vide
Døned med frygteligt Gjald og den mægtige Himmel foroven,
Havet, Okeanos' Strøm og Tartaros dybt under Jorden.
Rystende skjalv den høie Olymp ved den Eviges Fodtrin,
Der nu Drotten gik frem; huult rungede Jorden forneden.
Glohed Brand af dem begge omspændte det blaalige Havdyb,
Baade af Tordnerens Lyn og af Ild fra den vældige Kæmpe,
Baade af Vindenes glødende Pust og den flammende Kile.
Heelt stod Jorden i sydende Kog og Himlen og Havet,
Rundtom Skrænterne svulmede høit de stigende Bølger,
Dengang de Evige mødtes i Dyst; trindt gungred det voldsomt.
Ræd da bævede Hades, de Dødningers Drot under Mulde,
Og udi Tartaros' Dyb Titanerne hisset hos Kronos,
Der den voldsomme Larm de fornam og den rædsomme Kampfærd.
Men da nu Zeus havde samlet sin Kraft og grebet sit Værge,
Tordenens Bulder og Lynets Blink og den flammende Kile,

Frem fra Olympen han foer og det slynged med Magt, saa han afsved
Alle de vældige Hoveder trindt paa den rædsomme Kæmpe.
Men da han havde betvunget ham nu med pidskende Lynslag,
Lamslaaet segned han ned, saa det runged i Jorden den vide.
Høit slog Luerne op fra den lynnedfældede Konning
Hist i den dybe Kløft mellem Fjeldets takkede Skrænter,
Da han var ramt. Trindt tændtes i Brand Jordkredsen den vide
Af hiin vældige Glød og smeltede, ligesom Tinnet
Smelter ved Svendenes Kunst, i den veludborede Digel
Blødnet, eller som Jernet, det stærkeste Malm iblandt alle,
Smelter i Fjeldets Kløfter, med Ildens Flamme betvunget
Dybt i det hellige Muld ved Hephæstos' kyndige Hænder;
Saadan smeltede Jorden for Ildens blussende Luer.
Vred saa i Hu han slængte ham ned udi Tartaros' Afgrund.

VI. PANDORA.

(*ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ* v. 42—105.)

Thi for os Mennesker Livets Behov have Guderne fjælet.
Let kunde ellers ved een Dags Flid saa Meget man bjerge,
At man fik Nok for et Aar, om end man i Lediggang leved;
Snart i Røgen blev Roret da hængt, og Oxernes Arbeid
Lod tilspilde man gaae og de slidudholdende Muuldyrs.
Men Zeus fjælede det, forbittret i Sind og i Tanke,
Fordi narret han blev af den snuforslagne Prometheus.
Derfor Menneskens Æt beredte han drøvelig Jammer,
Skjulte sin Ild. Den stjal nu Iapetossønnen den bolde
Atter til Menneskens Æt fra den raadvise Zeus i den hule
Rørstengels Marv, useet af den lynildglade Kronion.
Men udi Harm tiltalede ham Skysamleren Zeus da:
Ei, du Iapetos' Søn, du meest Forslagne blandt Alle!
Glad vel er du, at Ilden du stjal og listig min Tanke
Daared til Meen for dig selv og for Mænd udi kommende Dage;
Men dem skal for min Ild fuldond en Gave jeg skjænke,
Som skal tækkes Enhver, saa selv ved sin Skade han frydes.
Saa han mæled og lo, hiin Guders og Menneskers Fader.
Hastelig nu Hephæstos den trindtnavnkundige bød han
Leer at ælte med Vand, og Liv og Menneskestemme

Skulde han lægge deri og danne en elskelig Ungmøs
Fagre Billed, livagtig Gudinderne ligt; men Athene
Bød han al qvindelig Dont og kunstig Væv det at lære,
Aphrodite den gyldne om Hovedet Ynde at gyde
Samt fortærende Længsel og nagende Elskovsqvaler;
Dertil Frækhed i Sind og et lumskbedaarende Væsen
Hermes han give det bød, Budbringeren, Argos' Bane.
Mælede saa Zeus, Kronos' Søn, og Drotten de løde.
Billedet formed af Leer paa Stand den navnkundige Lamfod,
Ganske en statelig Ungmø ligt, som Kroniden befoel ham.
Hende belted og smykked den lysblaaøiede Pallas,
Kjæder af røden Guld hende lagde de høie Chariter
Samt den mægtige Peitho om Hals og Barm, og med Vaarens
Liflige Blomster hende de haarfagre Horaer krandsed.
Svig og listige Ord og et lumskbedaarende Væsen
Lagde i hendes Bryst Budbringeren, Argos' Bane,
Alt efter Zeus Høittordnerens Raad; end gav hende Mæle
Gudernes høie Herold, og Pandora kaldte han Qvinden,
Aldenstund de erhvervsomme Mænd til Meen og Fordærv hun
Gaver af Alle jo fik, som beboe de olympiske Haller.
Men da beredet nu var det farlige, hildende Svigværk,
Bød Alfader med Gaven den herlige Argosbane,
Gudernes hurtige Bud, gaae til Epimetheus, og ei kom
Denne ihu Prometheus' Raad, at aldrig han skulde
Skjænk annamme af Zeus den olympiske, men den tilbage
Sende paa Stand, at Ondt ei Menneskens Æt skulde times;
Men han den tog, og først da Skaden var skeet, han den kjendte.
Thi før den Tid leved paa Jorden Menneskens Slægter
Frie for alskens Nød og frie for trykkende Møie
Samt for smertelig Sot, som Dødens Qval dem forvolder.
Men med sin Haand det mægtige Laag tog Qvinden af Krukken,
Spredte det Alt og bereded os Mennesker drøvelig Jammer.
Haabet alene forblev i det fastforvarede Gjemme
Indenfor Krukkens Rand og naaede ikke at flyve
Ud; thi forinden havde igjen hun Laaget paa Krukken
Sat efter Ægissvingeren Zeus', Skysamlerens, Villie.
Ellers færdes i Tusindtal blandt Mennesker alskens
Plager, fuld er Jorden af Nød, fuldt Havet tillige,

Sot og Syger ved Dag og ved Nat monne Mennesket gjæste
Uformærkt og med Pine og Vee hans Hjerte bespænde
Snigende tyst; thi Mælet den raadvise Zeus dem berøved.
Saa kan da ingentid Zeus' Raad sig Nogen unddrage.

VII. MENNESKESLÆGTERNE.

(*ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ* v. 109—201.)

Først af Guld en Slægt af talende Mennesker skabte
Fordum de Eviges Æt, som beboer de olympiske Haller;
Det var i Kronos' Tid, der han var Drot udi Himlen.
Ligesom Guder levede de, med kummerløst Hjerte,
Uden Sorger og uden Besvær, og kjendte den usle
Alderdom ei, til Haand og til Fod bestandigt de Samme,
Frie for alskens Nød de med Gammenslag sig fornøied.
Som i en Søvn i Døden de sank og havde paa Livets
Goder ei Trang: Korn bar af sig selv den nærende Jordgrund
Dem udi fuldt og rigeligt Maal; som selv det dem lysted,
Dyrked de Jorden i Mag, og fuldtop fik de af Alt dog,
Rige paa Hjorde de var, og de salige Guder dem elsked.
Men der Jorden nu i sit Skjød den Slægt monne gjemme,
Gode Dæmoner de blev efter Zeus den mægtiges Villie;
Oven Mulde de boe og vogte paa dødeligt Mandkjøn,
Vogte paa retviis Færd og paa grumformastelig Udaad;
Svøbte i Taager vandre de om paa Jorden saa vide
Spredende Rigdoms Skat; sligt kongeligt Hverv dem forundtes.
Atter en anden Slægt langt ringere nu efter denne
Skabte af Sølv hiin Æt, som beboer de olympiske Haller.
Hverken i Skabning, ei heller i Sind, hiin gyldne den ligned;
Men udi hundrede Aar hos den kjærlige Moder i Hjemmet
Heel eenfoldig i barnlig Leg opvoxede Drengen;
Men naar voxen han var og Manddommens Maal havde naaet,
Leved de kun heel stakket en Tid i Jammer og Qvide
For deres Daarskabs Skyld; thi fra Vold sig at styre og Fuusfærd
Een mod den anden de mægtede ei, og de Evige ikke
Dyrke de gad eller offre paa Gudernes hellige Altre,
Som det er trindt blandt Mennesker Skik. Dem skjulte omsider
Vred i Hu Zeus, Kronos' Søn, da ikke de vilde

Holde de salige Guder i Agt, som boe paa Olympen.
Men siden Jorden nu og i sit Skjød den Slægt monne gjemme,
Under Mulde de boe og salige Mennesker nævnes,
Ringere vel, men Ære dog ogsaa dem er der givet.
End en tredie Slægt af talende Mennesker skabte
Fader Zeus nu af Malm, fra den sølverne ganske forskjellig,
Dannet af Asketræer, heel gram og stærk; ikkun Ares'
Sukrige Færd dem fornøied og Voldsdaad; ikke de nøde
Kornets Frugt, men af Staal et ubændigt Hjerte de eied,
Grumt og haardt; umaadelig Kraft og farlige Arme
Skøde fra Hærderne ud sig over de vældige Lemmer.
Malm til Vaaben de brugte, af Malm var og deres Huse,
Alt deres Redskab Malm, ei kjendte de Jernet det sorte.
Een af den Andens Haand betvungne vandrede disse
Unavnhædrede ned til den rædselvækkende Hades'
Qvalme Bo; dem tog, ihvor drabeligt Mod de end bare,
Døden den sorte, og brat de forlod det straalende Sollys.
Men der Jorden nu og i sit Skjød den Slægt monne gjemme,
Skabte igjen Zeus, Kronos' Søn, paa den nærende Jordgrund
End en fjerde, langt bedre end hiin og mere retfærdig;
Det var Heroernes gudlige Æt, de Mænd, som man kalder
Trindt paa den vide Jord Halvguder i henfarne Dage.
Dem forødte den lede Krig i forfærdelig Kampdyst,
Nogle ved Theben hist, den Syvports-Stad udi Kadmos'
Land, hvor Heltene stævned i Strid om Ødipodes' Fæmon,
Andre, der de tilskibs over Havets svælgende Dyb var
Dragne til Troja for Helenas Skyld, den haarfagre Qvindes.
Der da funde de Livets Maal og segned i Døden;
Men Zeus, Kronos' Søn, Alfader, gav Liv dem og Ophold
Skilt fra Menneskers Sted; ved Jordens Ender han bød dem
Boe, fra de Evige fjernt, blandt hvilke Kronos var Konge.
Der da bygger Heroernes Æt med kummerløst Hjerte
Nu paa de Saliges Øer ved den dybe Okeanos' Vande;
Lykkeligt leve de der; thi tre Gange modnet om Aaret
Bærer dem Kornets liflige Frugt den nærende Jordgrund.
End den femte Slægt — gid ei jeg leved iblandt den,
Men forinden var død eller senere kommen til Verden!
Thi nu lever en Æt af Jern, som aldrig om Dagen

Ende skal see paa sin Møie og Nød, ei heller om Natten,
Altid piint; thi trykkende Sorg dem Guderne give.
Dog skal selv for disse det Onde med Godt være blandet.
Ogsaa den Slægt af talende Mænd bliver ødet af Zeus, naar
Strax fra Fødselen af om Tindingen Haaret dem graaner.
Ei skal Faderen mod sine Børn, ei Børnene heller,
Være som før; ei Værten sin Gjæst, ei Vennen sin Ven skal
Holde i samme Agt, een Broder ikke den anden.
Snart vanhædre de skal endog deres gamle Forældre,
Uqvemsord de byde dem skal og dem haardelig revse,
Syndige Mænd, som kjende ei Agt for Guderne; aldrig
Yde Forældrene de vist Fostringsløn, naar de ældes.
Magt skal gjælde for Ret; Eens Stad den Anden skal øde.
Edfast Mand skal ikke faae Tak, ei heller, hvo retviis
Er eller gjæv; nei den, som Ondt kun øver og Voldsdaad,
Hædre man skal; i Næven skal Retten sidde, og Ingen
Kjende til Blu; den slettere Mand skal skade den bedre,
Mælende krogede Ord, og med Ed stadfæste sin Tale.
Avind skal følge hver Mand og Meen og Qvide ham volde,
Klaffermundet, med skadefro Hu, grimsynet at skue.
Da til Olympens Tind fra den trindtomveibare Jordkreds,
Hyllende tæt udi hvide Skrud de herlige Lemmer,
Aidos og Nemesis bort fra Døgnets Børn skulle vandre
Op til de Eviges Flok, kun drøvelig Sorg skal der levnes
Menneskens Æt, og ei skal Værn mod det Onde der være.

XII.

Digtet om Peleus' og Thetis' Bryllup.

(Q. Valerii Catulli carm. LXIV.)

Oversat af

Thor Lange,

Lærer ved Institut Lazareff for de østerlandske Sprog i Moskwa.

Sagnet fortæller, at Pinier, som udsprang fra Pelions Tinde,
Fordum svømmede frem over Havgudens blinkende Vover
Hen til Æetes' Land, hvor Phasis slaar sine Bølger.
Udvalgte Svende, den kraftigste Blomst af Argivernes Ungdom,
Droge paa Togt for det gyldne Skind fra Colcher at vinde;
Dristig de voved et Løb over Sø paa den ilende Snække,
Havets den blaanende Flade de fejed med Aarer af Grantræ.
Selve Gudinden, som raader for Byernes knejsende Borge,
Havde dem bygt deres vingede Vogn, der flyver for Vinden;
Kjølen hun bøjed og tømred den sammen med Piniens Planker;
Den var den første, som rørte den hidtil fri Amphitrite.

Og da den snablede Stavn nu kløved de stormfulde Søer,
Mens under Aaren sig Bølgerne vred og skummende hvidned,
Da steg sælsomme Skikkelser op af den perlende Hvirvel,
Og Nereiderne kom, thi det uvante Syn dem forbavsed.
Skjæret af hin Tids Sol belyste for Menneskers Øjne
Det, som siden blev skjult: de svømmende dejlige Nympher;
Synlige halvt de hviled med Barm paa graalige Vande.
Da, siger Sagnet, kom Peleus i Glød af Elskov til Thetis,
Da blev en dødelig Mand ej agtet uværdig af Thetis,
Da vilde selv hendes Fader forene Thetis og Peleus.

Hil Jer, I, som blev født i den dejligste Tid, der kan tænkes!
Hil Jer, Heroer, Gudernes Æt, en Stolthed for Mødre!
Hil Jer og hil Jer igjen! til Eder taler min Stemme,
Mest dog til Dig, for hvem de lyseste Fakler blev tændte,
Peleus, Thessaliens Værn, hvem Juppiter selv, hvem den høje
Gudernes Fader forundte at faa, hvad selv han begjæred.
Dig tog Thetis i Favn, Neptuns den favreste Frænke!
Dig gav Tethys sit Minde til hjem hendes Ætling at føre,
Dertil Oceanus selv, der omslutter Jorden med Havet!

Dengang nu Fristen var endt, og den attraaede Dag var oprunden,
Strømmed i Kongsgaarden ind Thessaliens hele Befolkning.
Tæt gjennem Salene trængte sig frem en frydefuld Skare,
Rigelig Skjænk bar de med, og Glæden dem straaled af Øje.
Bort fra Scyrus de drog, de forlod det phthiotiske Tempe,
Øde blev Crannons Stad, Larisas Huse stod tomme,
Alle de drog til Pharsalus, Pharsalus' Haller de fyldte.
Landmandens Arbejde hviler, og veg bliver Trækstudens Nakke,
Hakken rydder ej op blandt Vingaardens duvende Buske,
Ej med den ludende Plov skjærer Oxen Græstørven sønder,
Ingen Krumkniv gjør lyst i de skyggende løvrige Kroner,
Plovjærnet ligger slængt hen, og gustfarvet Rust det bedækker.
Men over Herskerens Hus, gjennem alle de pragtfulde Sale
Spredes en spillende Glans af Sølv og funklende Guldkar;
Lys er hver Thronstol af Filsben, paa Bordene tindre Pokaler,
Hele Højsalen ler af straalende kongelig Rigdom.
Og for Gudinden staar bredt et Leje med Bryllupets Bolstre,
Midt i Hallen det skinner af Indisk blank Elephanttand;
Rosenrødt farvet i Purpur er Tæppet, som ligger derover,
Dertil udsyet broget med Skikkelser kjendte fra Sagnet,
Og med vidunderlig Kunst om Heroers Færd det fortalte:

Ud fra Dias den ensomme Kyst, hvor Bølgerne buldre,
Gaar Ariadnes Blik efter Theseus' svindende Skibe;
Rasende bryder i Barm hende frem ubetvingelig Kummer.
Endnu kan ikke hun tro, at hun ser, hvad hun ser for sit Øje,
Thi hun er nys vaagnet op af Blundet, der har hende daaret,
Og paa den sandede Bred forladt hun sig finder og ene.

Troløs Ynglingen flygted, med Aaren han Bølgerne jager,
Medens den susende Blæst hans tomme Løfter bortfører.
Minos' Datter i Søgræsset staar med Kval i sit Øje,
Lig en i Marmor hugt Bacchantinde fremad hun stirrer,
Fremad hun stirrer og løftes paa Jammerens vældige Bølger.
Ej hun det fine Baand har knyttet om gulblonde Lokker,
Ej har hun dækket sin Barm med den lette, hyllende Klædning,
Ej har hun lagt om sit svulmende Bryst det sluttende Brystbind;
Dragten er gleden af Legemet ned og ligger paa Sandet
For hendes Fod, og af Havets de legende Bølger den vædes.
Dog hverken Hovedbaand ænser hun nu eller bølgende Klædning:
Ene, Theseus, paa Dig hun tænker; med hele sit Hjærte,
Hele sin Sjæl og hele sit Sind over Dig hun fortvivler!

Ak ulyksalige, hvem Erycina forvilded af Smerte,
Hvem hun i Barm lagde ned en evig og tornefuld Kummer
Alt fra den første Tid, da den ubarmhjærtige Theseus
Sejled afsted fra Piræus' de bugtede Kyster og landed
Hist paa Gortyniske Ø, hvor den umilde Konge regerer!
Thi den Cecropiske Stad blev fordum ved skrækkeligt Vanheld
Tvungen til Bod for Androgeos' Drab, som Sagnet fortæller:
Dem, som i Ynglingeskaren var bedst, og de dejligste Møer
Maatte den give til Bod — Minotaurus skulde dem sluge.
Og da nu Staden var trængt og kuet af saadan en Plage,
Vaagnede Theseus' Mod; for Athen, sin elskede Hjemstavn,
Heller han lader sit Liv, end at Cecrops' By skulde føre
Saadan en Ligfærd til Creta, der ej kunde kaldes en Ligfærd.
Derfor han stævned paa vuggende Skib for venlige Vinde
Over til Minos, den vældige Drot, og hans knejsende Højsal.
Da faldt den højbaarne Møes de brændende Øjekast paa ham.
Vogtet af Moderens kjærlige Haand stod redt hendes Leje
Stedse jomfruelig rent og dufted af yndige Blomster;
Myrten hun ligned, der gror ved Eurotas' fostrende Vande,
Blomsternes spraglede Flor, som Vaarluften kalder til Live.
Ikke sit ildfulde Blik hun drog fra Gjæsten tilbage,
Før hun fra Isse til Fod var stedt i en Hvirvel af Flammer;
Ind til sin inderste Marv hun fornam den blussende Lue.

Hellige Drengebarn, Du, som grumt driver Sjæle til Vanvid,
Du, som i Menneskers Sind blander Sorg og Glæde tilsammen!
Dronning, der Golgi bebor og Idaliums løvrige Tinder!
Hvor har I vildt omtumlet paa Bølger den glødende Jomfru!
Dybt og tidt hendes Suk har lydt for den gulblonde Gjæstven;
Hvilken fortærende Gru har ej i sit Hjærte hun baaret,
Hvor er hun tidt bleven mere bleg end Skjæret af Guldet,
Dengang det lystede Theseus i Kamp med det glubende Udyr
Enten at søge sin Død eller vinde sig Hæderens Smykke!
Ej dog forgjæves det var, at hun Guderne Smaagaver loved,
Ikke forsmaaede blev de Løfter, hun frembar i Stilhed.
Thi, som naar oppe paa Taurus en Eg med baskende Grene
Eller en koglebærende Fyr, der sveder om Barken,
Styrtes omkring af den krystende Storm, der rusker i Træet,
Hvirvelen rykker den op, den vælter med Roden i Vejret
Ned over Skrænten og knuser i Faldet alt, hvad den møder,
Saadan faldt Uhyret om, da Theseus huggede til det:
Ynkelig laa det og jog med Hornene rundt om i Luften.
Nu begav han sig frelst med al sin Hæder tilbage;
Efter den fintspundne Traad sit usikre Fodtrin han retted,
Mens han forlod Labyrinthens de slyngede Gange, at ikke
Hildes i vildsomme Virvar han skulde, som ingen kan rede.

Hvorfor dog fjærne mig mer fra det første Maal for min Digtning?
Hvorfor beskrive, hvordan en Datter fra Faderens Øjne
Fjærned sig bort, fra sin Søsters Favn og selv fra sin Moders,
Arme Moder, der kvæles af Graad for den usæle Datter,
Som fremfor Hjemmet dyrebar fandt sin Elskov til Theseus?
Hvorfor berette, hvordan de til Dias skummende Strande
Stævnede frem, og hvordan, da Søvnen bandt hendes Øjne,
Brudgommen fra hendes Leje sig sneg og forglemte sin Troskab?
Saa er der sagt, at med Luer i Bryst og i rasende Pine
Snart hun hvinende Skrig udstødte fra Bunden af Sjælen;
Snart steg hun sorrigfuld op paa de brat nedludende Klipper,
Vide fra Klinten hun strakte sit Blik over Bølgernes Ørken;
Snart løb hun atter frem imod Havets urolige Brænding,
Mens fra sin blottede Læg den vævede Klædning hun løfted;

Tvungen af Ve brød hun ud i Jammerens højeste Klage,
Taarer ad Kind flød ned, og fortvivlet lød hendes Hulken:

„Troløse, har Du mig saadan forladt paa den ensomme Strandbred,
Du, som mig rev fra mit Fædrenehjem, o troløse Theseus?
Sejled Du saadan fra mig med Haan mod de hellige Guder
Tankeløs hjem med en Mened? Forbandelse bære den i sig!
Var der da intet, som mægted at rokke den Tanke, Du skjulte
Bagved dit grusomme Bryst? kom Barmhjærtighed ikke til Orde,
Umilde, saa det paa Sinde Dig faldt, at Du vilde mig skaane?
Ej var det Løfter om sligt, Du gav mig med daarende Stemme,
Ej var det sligt, som fordum Du bød mig usalige haabe!
Nej, men et frydefuldt Samliv, et længselsfuldt attraaet Bryllup.
Alt er nu borte, søndret og spredt for de flygtige Vinde! —
Aldrig mer skal en Kvinde da tro, hvad en Svend hende sværger,
Aldrig haabe hun mer paa Sandhed i Mændenes Tale!
Mens deres lystne Begjær har noget, den stræber at vinde,
Sværge de dristigen alt, og ingen Løfter de spare.
Men har de først sig mættet med det, hvorefter de tragted,
Skræmmer dem ej deres Ord, en Mened gjælder dem lidet.
Visselig, dengang Du tumledes om i Fordærvelsens Hvirvel,
Rev jeg Dig ud, og heller en kjødelig Broder jeg ofred,
End jeg i Nødens Stund vilde Dig, Du Troløse, svigte:
Nu har til Løn Du kastet mig hen for Vilddyr og Ravne!
Ingen vil lægge mit Lig, naar jeg dør, i Muld under Tue.
Hvilken Løvinde har født Dig i Skjul af en afsides Klippe?
Hvor er det Hav, som spyede Dig ud af sin fraadende Brænding?
Hvad for en Syrtis, slugende Scylla, bundløst Charybdis?
Saadan en Gjengjæld, Du gav, for jeg frelste Dig Livet det dyre!
Selv om det ej var Din Agt at fæste mig til Dig som Hustru,
Og Du var ræd for hidsige Ord af Din aldrende Fader,
Saa kunde dog Du mig have ført hjem til det Land, hvor I bygge,
At jeg som Trælkvinde maatte med frydefuld Gjerning Dig tjene.
Blidt jeg Din snehvide Fod i det klareste Vand vilde tvætte,
Purpur jeg foldede ud over Lejet, hvor Du skulde sove. —
Hvorfor dog tolke sin Klage for Luften, den mærker det ikke!
Vanvittig er jeg af Kval; thi Luften kan ikke forstaa mig,
Ikke den mægter at høre min Røst, og ej kan den svare!

Han er borte, han færdes nu snart midt ude paa Dybet,
Ingen dødelig møder mit Syn paa den ensomme Havstok:
Saa har da Skæbnen, der grumt i min sidste Time mig haaner,
Nægtet min klagende Graad at naa til et Menneskes Øre! —
Juppiter, Drot over alt, o gid de Cecropiske Skibe
Aldrig engang med Stavn havde rørt den Gnosiske Strandbred!
Havde den troløse Skipper dog aldrig sin rædsomme Ladning
Ført til den rasende Tyr og fortøjet sin Snække ved Creta!
Og var den onde, fremmede Mand med de grusomme Tanker
Skjult bag sin Dejlighed ej bleven Gjæst, hvor jeg havde hjemme! —
Hvor skal jeg vende mig hen, og hvad tør jeg arme vel haabe?
Skal jeg til Idas Bjærge gaa hjem? I vidtstrakte Dybder
Skiller mig Havet derfra med skumle, fjærnende Vande!
Og kan jeg haabe paa Hjælp fra min Fader? Selv gik jeg fra ham,
Dengang jeg drog med en Mand, hvem min Broders Blod havde plettet!
Finder jeg Trøst for min Sorg hos en trofast elskende Husbond?
Nej, thi han flygter, saa vegt sig Aaren i Bølgerne bøjer!
Her paa Stranden er intet Hus, men Øen er øde;
Heller ej kan jeg gaa bort, thi Bølgerne lukke mig inde.
Flugt er utænkelig, Haabet er tabt, det er lydløst omkring mig,
Trindt om er al Ting en Ørk, og alt bærer Døden til Skue.
Dog skal ikke forinden mit Blik i Dødstimen briste,
Ej skal Fornemmelsen liste sig bort fra mit slappede Legem,
Før jeg forladte har nedkaldt fra Guderne Straf over Brøden,
Før i min sidste Stund jeg har raabt til Himmelens Retfærd.
Hør mig da, I, der komme med Hævn over Menneskers Udaad,
O Eumenider, hvis Pande med Lokker af Slanger i Fletning
Dybt bærer Præget af Vreden, der aander omkring Eders Hjærte,
Kom paa mit Kald, kommer hid og lytter til Klagen, jeg fører!
Ve! til at drage den frem fra min inderste Marv blev jeg tvungen,
Hjælpeløs, optændt af Harm og blændet af rasende Smerte.
Hvert mit Ord er retfærdigt og født paa Bunden af Sjælen,
Derfor I taale det ej, at mit Kæremaal lyder forgjæves.
Samme Forglemmelsens Aand, hvormed Theseus sveg Ariadne,
Falde med Død og Fordærv paa ham selv og dem, som han elsker!"

Saadanne Veraab hæved hun da fra sit sorgfulde Hjærte,
Mens i sin Nød hun bad, at den grusomme Daad maatte straffes.
Og med ubrødeligt Nik gav Gudernes Styrer sit Minde,

Saadan at Jorden rysted derved, og Vandene gyste,
Og over Himmelens Hvælv det skjalv i de tindrende Stjærner.
Men over Theseus' Tanker det dybeste Mørke sig bredte;
Glemselen faldt paa hans Bryst; da vejredes bort fra hans Minde
Ordene, som han tilforn havde stedse trofast bevaret.
Ikke han hejsed i Raa til Fryd for sin sorgfulde Fader
Mærket paa Sejr, at han frelst vendte hjem til Erechtheus's Kyster.
Thi der fortælles, at Ægeus, forinden han sendte sin Ætling
Bort fra Gudindens Stad under Sejl og lod Stormene faa ham,
Sluttede Svenden i Favn og lagde ham dette paa Sinde:

„Eneste Søn, mig dyrebar mer end det længeste Livsmaal,
Søn, som jeg nødtvungen slipper af Favn til en usikker Skjæbne,
Du, som jeg nys fik at se ved min Alderdoms yderste Grænse,
Nu har min Skæbne bestemt og Din egen flammende Daadlyst,
At Du skal tages mig fra, hvorvel mine svigtende Blikke
Aldrig endnu har skuet sig mæt paa Dit elskede Aasyn.
Ej er jeg frydefuld stemt og glad ved at lade Dig fare,
Ikke jeg taaler, Du fører det Mærke, der vidner om Glæden!
Men jeg vil først tage frem af min Sjæl mangfoldige Klager,
Medens mit graanede Haar med Støv og Aske jeg pletter;
Saa vil jeg hejse de mørkladne Sejl i det flakkende Masttræ,
Saaledes som til min Graad og til Sorgen, der brænder mit Hjærte,
Skikker sig bedst en Dug med Rustens Hiberiske Farve.
Og dersom hun, der bebygger Itonus' hellige Jordbund,
Hun, der forjætted at vogte min Æt og Erechtheus's Bolig,
Giver Dig Held til at væde Din Haand med Blodet af Tyren,
Mærk Dig da vel, hvad jeg siger, og gjem mine Ord i Dit Hjærte,
At de maa leve og ej slettes ud af nogen Slags Glemsel:
Strax, naar Dit Øje har set i det fjærne Dit Fædrelands Højder,
Falde fra Mast og fra Raa hvert Sejl, der er farvet af Sorgen!
Højt skal Du hejse med snoede Tov de hvideste Duge,
Saa jeg kan vide det strax og jublende fatte min Glæde,
Naar Du engang af en lykkelig Stund maatte føres tilbage!“

Det var et Paalæg, som Theseus tilforn havde trofast bevaret;
Nu gik det bort fra hans Sind, som naar Skyen for Pustet af Blæsten

Trækker sig bort fra det sneklædte Bjærgs de knejsende Tinder.
Men fra den øverste Tind af Borgen stirred hans Fader;
Ud sine Øjne han græd i bestandig rislende Taarer;
Og da han kjendte Sejlet igjen, der bugned i Vinden,
Styrted han brat sig paa Hovedet ned fra den højeste Fjældpynt,
Thi af en ynkelig Død han troede sig Theseus berøvet.
Og da den grusomme Theseus betraadte den hjemlige Bolig,
Fandt han den smittet af Faderens Død, og saaledes traf ham
Saadan en Sorg, som hans egen Svig havde voldt Minoïden.

Endnu hun stod og stirred med Graad paa den vigende Snække,
Mens i det nagede Bryst saa mangen en Smerte sig rørte.
Men fra den modsatte Kant i blomstrende Skjønhed Iacchus
Ilede hid med Satyrernes Sværm og Silener fra Nysa;
Dig, Ariadne, han søgte, for Dig stod hans Elskov i Lue.
Flokken løb hujende med og stormed omkring som besatte,
Evoe! Evoe! Dandsen var vild; hvor de kasted med Nakken!
Nogle svang Thyrsusstavene rundt — der var Spydsod i Koglen —,
Andre spillede Bold med en Kvies afrevne Lemmer,
Somme viklede Bælter af flettede Slanger omkring sig,
Mange tog dybe Cistaer frem til en hemmelig Ofring,
Orgier, skjulte for hver, som ej er indviet i dem;
Andre paa Tympanum trommed med Armen og Haandfladen udstrakt,
Eller det kredsrunde Bækken de slog, saa det skingred omkring dem;
Trindt om skrattende klang det i Luften af rungende Krumhorn,
Mens den barbariske Fløjte lod hvine sin hvislende Trille.

Saadanne Billeder stod paa det rige Tæppe, der pragtfuldt
Laa med sin fine Væv bredt ud som Dække paa Hyndet.
Nu da Thessaliens Folk begjærligen ret havde set sig
Øjnene mætte, trak alle sig bort for de salige Guder.
Ret som det rolige Hav under Pustet af Morgenens Brise
Kruses af Zephyrens Vind, og Bølgen ruller mod Stranden,
Alt medens Dagningen stiger og Solen glimter saa vide —
Først glide Voverne sagtelig hen for den blideste Luftning,
Og som af Latter det klinger igjennem den dæmpede Skvulpen;
Snart frisker Vinden dog op, og stærkere Søerne skylle,
Trindt om stige de frem og tindre med Afglans af Purpur —:

Saadan begav de sig alle nu bort fra Kongsgaardens Forhal,
Vide de spredte sig ad, og hver gik hjem til sit eget.

Dengang nu Folket var gaaet, kom først blandt Guderne Chiron
Ned fra Pelions Kam belæsset med landlige Gaver.
Alt, hvad der gror over Eng, og alt, hvad Thessaliens Lande
Fostrer paa Bjærgenes Hæld af Blomster, og alle, som vækkes
Langs med det rindende Vand af den livnende, lune Sydvestvind,
Alle sad flettet paa Rad i de brogede Kranse, han bragte;
Højsalen smiled i Blomsternes Dragt og aandede Vellugt.
Snart kom ogsaa Peneos derhen; sit frodige Tempe,
Tempe, der kranses af Skove, som hælde sig ud over Brinken,
Gav han til Nymphernes Chor at pryde med dejlige Danse.
Ej kom han tomhændet did, thi hele knejsende Bøge
Bragte han med og Plataner med nikkende Kroner og Laurer,
Høje, rankvoxne Træer, og den lynbrændte Phaëthons Søster,
Vidjepoplen, og end de mod Himmelen rakte Cypresser.
Trindt om Kongsgaarden stilled han Træerne sammen i Fletning,
Saa der faldt ud som et grønt og bølgende Slør over Hallen.
Næst efter ham blandt Gjæsterne kom den snilde Prometheus;
End var han mærket med svindende Spor af Straffen, han udstod,
Dengang i fordums Tid han med Hænder og Fødder i Lænker
Hang paa den lodrette Væg af Klippen, hvortil han var smeddet.

Ned fra Himlen nu steg med sin hellige Viv og sit Afkom
Gudernes Fader; kun Dig lod han jage paa Fjældene, Phøbus,
Sammen med Idrus' Gudinde, med hvem Du har Moder tilfælles.
Lige som Du var Din Søster kun umildt stemt imod Peleus,
Ej hende lystede did, hvor Brudeblus brændte for Thetis.

Men da nu hver havde strakt sig paa Bænk af det hvideste Filsben,
Blev der paa Bord stablet op til Overmaal alle Slags Sulmad.
Dengang det var, at de graa, af Alderdom rystende Parcer
Istemte Sangen og kvad en Vise, der varslede Sandhed.
Helt omsluttende faldt omkring deres skjælvende Legem
Dragten af blændende hvidt med en Bræm af Purpur forneden.
Trindt om den blegrøde Tinding laa Pandebaand, rene som Sneen,
Og deres Hænder varetog snildt et evindeligt Arbejd.

Rokkens med Uld omviklede Stok de holdt i den venstre,
Mens med den højre saa jævnt de udtrak Traaden, og Fingren
Formed den blødt. Saa rask med den nedad bøjede Tommel
Drejed de rundt den svævende Ten i snurrende Hvirvel.
Stadig de jævned det Spind, de spandt, med Tænderne skarpe,
Saa paa de tørre Læber dem hang de nappede Uldfnug,
De, der fornys havde siddet som Flos paa Stilken af Traaden.
Nede ved Fødderne stod deres kunstig flettede Kurve,
Som skulde gjemme for Uldens de bløde, skinnende Taver.
Og da ved Arbejdet nu deres klingende Stemme de løfted,
Laa i Gudindernes Kvad foldet ud, hvad Skæbnen bestemte;
Aldrig der kommer en Tid, der siger, at Kvadet har løjet:

„Du, som ved herlige Dyder forøger Din dejlige Lykke,
Værn for Emathiens Folk, men størst ved ham, Du skal avle!
Hør, hvad i Glansen af Glæde vi Søstre vil lade Dig kjende,
Sandsagn og varslende Sang; men I, som har Skæbnen at spinde,
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Snart rinder Hesperus op til Fryd for den higende Brudgom,
Snart vil Din Brud trine frem, kaldt ind af den straalende Stjærne;
Gyde hun skal i Dit Sind en sjælebedaarende Længsel,
Rede hun er til hos Dig at favnes af dyssende Slummer;
Ind om Din kraftige Hals sin blændende Arm vil hun lægge!
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Aldrig tilforn har et Hus set saadan en Kjærlighed knyttes,
Aldrig har Elskov sluttet et Par i slig en Forening,
Saadan som Peleus og Thetis har lagt Godvilje tilsammen.
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Fødes af Eder skal han, der aldrig kan skræmmes, Achilles.
Fjenden ej kjender hans Ryg, hans tapre Bryst maa de kjende!
Tidt skal han Sejerens Pris i det hurtige Væddeløb fange,
Ilende mer end den flyvende Hinds de flammende Fodslag.
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Ej skal der findes en Helt, der vover til Kamp ham at æske,
Naar over Phrygiens Land det risler med Blodet af Teucrer,

Og naar den Troiske Borg efter langvarig Fejde maa falde,
Ødt af en Ætling i næstnæste Led af den troløse Pelops.
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Højt om hans vældige Kraft og straalende Daad skal det lyde
Ofte fra Mødrenes Mund, naar Sønner de bære til Graven,
Naar de det graanede Haar slaa ud og bestrø det med Aske,
Slaa sig fortvivlet for indfaldne Bryst med kraftløse Hænder.
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Thi som naar Høstmanden Ax afnipper, hvor Kornet er tættest,
Mejer den guldgule Mark under Solens stikkende Straaler,
Saa skal og han med harmfulde Hug slaa Troer til Jorden.
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Sagn om hans høje Bedrift vil Scamandrus' Bølger fortælle,
Medens de sprede sig ad i det rivende Sund Hellespontus;
Spærre han skal deres Vej med Dynger af fældede Fjender,
Ud rinder Blodet og luner de dybe, kølige Strømme.
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Vidne vil efter hans Død det Bytte, der dog maa ham følge,
Naar tilsidst paa hans hvalte, mod Himlen tuede Gravhøj
Styrte som Offer der skal et snehvidt Lig af en Jomfru.
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Thi naar med Bistand af Skæbnen de kamptrætte Mænd af Achaja
Endelig løser om Dardanus' Stad det Neptuniske Lukke,
Da skal den knejsende Grav med Polyxenas Blod blive sonet;
Ret som naar Offeret falder for Slag af en tveægget Øxe,
Saa skal hun bøje sit Knæ og blødende synke i Støvet.
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Saa giv Jer frit kun hen i den Fryd, Eders Hjærte begjærer!
Saa lad et lykkeligt Baand med Manden forene Gudinden;
Flux fører Bruden til Kammeret hen, thi Brudgommen længes!
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Og naar ved Daggry gaar ind til den unge Viv hendes Amme,
Maaler hun ej hendes Hals med saa kort en Traad som i Aften.
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!

Heller ej skal hendes Moder se Bruden i Strid med sin Husbond.
Ej skal hun miste sit Haab om Børnebørn snarlig at skue.
Snurrende Tene, løb rundt, sno Traaden, I snurrende Tene!"

Saaledes lød den varslende Sang, som Parcerne fordum
Kvad med guddommelig Røst om Held og Lykke for Peleus.
Dengang hændte det tidt, at de himmelbeboende Guder
Gjæsted Heroernes brødefri Hus, og ikke de skyede
Samkvem med Menneskers Børn, thi Retfærd blev end holdt i Ære.
Tidt er det sket, at Gudernes Drot i sit straalende Tempel
Selv tog i Ofringen Del, naar den aarlige Højtidsdag oprandt;
Der har hans Øje da set Hecatomberne styrte til Jorden.
Tidt strejfed Liber omkring paa Parnassets højeste Tinde
Fulgt af en hujende Sværm af Thyiader med udslagne Lokker,
Medens det Delphiske Folk strømmed kappevis ud gjennem Staden.
Kaldende Guden til Fest ved de røgelseduftende Altre.
Ofte har Mavors i Krigens den dødsforvoldende Trængsel,
Ofte Gudinden fra Tritons Dyb og Møen fra Rhamnus
Selv været med og raabt højt til de skjoldklædte Skarer af Stridsmænd.
Men nu Jorden er fuld af al Slags afskyelig Ondskab;
Hvermand har drevet Retfærdighed bort af sin higende Tanke:
Ud over Broderens Haand springer strømmende Blodet af Brødre;
Ej er det længere Skik, at Forældre begræde sit Afkom,
Faderen ønsker at se sin unge Søn lagt i Mulde,
For at han selv kan i Ro hans blomstrende Fæstemø tage;
Uden at ville det lokkes en Søn af en skrækkelig Moder,
Skrækkelig, ikke hun gruer for Hjemmets reneste Guder!
Ret og Uret er slænget omkring i vanvittig Blanding!
Thi har Guderne vendt deres hellige Tanker fra Jorden,
Aldrig de værdiges vil at komme til Gjæst i vor Midte,
Ikke de tilstede mer, at Dagens Lys falder paa dem.